

KARADENİZ İNCELEMELERİ
Dergisi

Journal of Black Sea Studies

37

KARADENİZ İNCELEMELERİ DERGİSİ

Yıl: 18, Sayı: 37, Güz 2024

Year:18, Number:37, Autumn 2024

Sahibi / Owner

Serander Yayınevi Adına
Sema USTA

Yazı İşleri Müdürü / Publisher

Öğr. Gör. Veysel USTA

Karadeniz İncelemeleri Dergisi;

hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez. Makaleler, ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara (araştırma ve yayın etiğine) uygun olmak zorundadır. Yayımlanacak makaleler, intihal programı tarafından denetlenmekte ve uygun görülmeyenler yayımlanmamaktadır.

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz İncelemeleri Dergisi
Serander Yayınevi, Soğuksu Mahallesi, Kisarna Cad,
Seyran Sit. A Blok, Kat: 6, D: 11.
Ortahisar-Trabzon / TÜRKİYE. Tel: 0533 421 70 02
Web: www.kainder.com
e-posta: karadenizincelemeleridergisi@yahoo.com.tr

Dizgi / Typed by

Serander Yayınevi/TRABZON

Baskı / Printed by

Sonçağ Yayıncılık Mat. Rek. Sanayi Ticaret Ltd. Şti. İstanbul Cad.
İstanbul Çarşısı, No: 48/48/49. İskitler-Altındağ/ANKARA.

Tel: 0312 341 36 67

ISSN: 2146-4642

E-ISSN: 2717-9818

Abone Bedeli / Subscription Rate

Kurum/Institutional: 700 TL (USD 25)

Normal/Normal: 800 TL (USD 20)

Fiyatı/Price: 400 TL (USD 10)

KARADENİZ İNCELEMELERİ

D e r g i s i

Journal of Black Sea Studies

37

HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Bu dergi;
TUBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT)
EBSCO, SOBIAD, Acarindex.com, ResearchBib, Directory of Research
Journals Indexing (DRJI) ve ASOS Index
tarafından indekslenmektedir.

SERANDER
Trabzon 2024

EDİTÖRLER / EDITOR'S

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL
Öğr. Gör. Veysel USTA
Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÇOG (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLİNA (Russian Academy of Sciences)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülbadi ALAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ (INALCO Paris)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim İPEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Rustam SHUKUROV (Moskova Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür YILMAZ (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA (Trabzon Üniversitesi)
Doç. Dr. Alexander D. VASİLYEV (Russian Academy of Sciences)

TÜRKÇE SORUMLUSU/EDITING TURKISH

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

İNGİLİZCE SORUMLUSU/EDITING ENGLISH

Doç. Dr. Tuncer YILMAZ

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Gülbadi ALAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mahir AYDIN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA
Kafkas Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Selçuk URAL
Kafkas Üniversitesi

Prof. Dr. Turan AÇIK
Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Vedat KELEŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Cenk DEMİR
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Duran CANKÜL
Eskişehir Orhangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Esat AKTAŞ
Bayburt Üniversitesi

Doç. Dr. Eyyüb ŞİMŞEK
Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih DURGUN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI
İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Akif KORKMAZ
Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet BİLGİN
İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fatih GÖKÇEK
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar KAYA TAN
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Turgay KABAK
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Volkan AKSOY
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Vural GENÇ
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bekir SARIYILDIZ
Giresun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berk YILMAZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özkan Özer KESKİN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZER ALTUNDAĞ
Karabük Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ORHANKAZI
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÖZDEMİR
Atatürk Üniversitesi

İçindekiler / Contents

SUNUŞ.....	9
II. BAYEZİD'İN OĞLU ŞEHZADE ABDULLAH'IN AİLESİ VE SANCAKBEYLİĞİ <i>FAMILY AND SANJAKBEYLİK OF PRINCE ABDULLAH, SON OF BAYEZİD II</i> Hamit Şafakcı.....	11
GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE XI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SELÇUKLULARIN GÜRCİSTAN SEFERLERİ <i>SELJUKS CAMPAIGNS TO GEORGIA IN THE LAST QUARTER OF THE 11TH CENTURY ACCORDING TO GEORGIAN SOURCES</i> Ayşe Ayçiçek	41
TRABZON AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA GİRESUN <i>GİRESUN IN THE 18TH CENTURY ACCORDING TO AHKÂM REGISTERS</i> Yunus Mercimek.....	63
18. YÜZYILDA KARS KALESİ'NİN TAMİR VE TAHKİMATI <i>REPAIR AND FORTIFICATION OF KARS CASTLE IN THE 18TH CENTURY</i> Uğur Demlikoğlu.....	113
MİLLÎ MÜCADELE'DE KARADENİZ'DE ZAPT EDİLEN YUNAN ENOSİS VAPURU <i>ENOSIS, GREEK STEAMER CAPTURED IN THE BLACK SEA DURING THE NATIONAL STRUGGLE</i> Evrin Şencan	145
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BAYINDIRLIK BAKANİ AHMET MUHTAR BEY'İN SİYASİ FAALİYETLERİ <i>AHMET MUHTAR BEY, THE FIRST MINISTER OF PUBLIC WORKS OF THE REPUBLIC OF TURKEY WITH HIS LIFE, PERSONALITY AND POLITICAL ACTIVITIES</i> Nurettin Çakıcı	169

KASTAMONU'DA ASAYİŞ (1914-1918)

PUBLIC ORDER IN KASTAMONU (1914-1918)

Yücel Namal

Melek Toparlak Şahin201

RİZE – İKİZDERE AND CAMLIHEMSİN SURVEYS

RİZE – İKİZDERE VE ÇAMLIHEMŞİN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Okay Pekşen

Yasin Topaloğlu

Nusret Burak Özsoy245

SİNOP AYANCIK MUTFAĞINDA MISIR VE MISIRDAN YAPILAN
YEMEKLER

*MAIZE AND DISHES MADE FROM MAIZE IN SİNOP AYANCIK
CUISINE*

Sibel Ayyıldız

Nuray Türker275

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Bekir Tütüncü303

Neşe İnak311

SUNUŞ

Karadeniz İncelemeleri Dergisi'nin Kasım 2024 tarihli 37. sayısı; Karadeniz havzasına dair sekizi tarih, biri gastronomi olmak üzere toplam dokuz bilimsel makale ve iki kitap tanıtımı ile okurlarıyla buluşmaktadır.

Bu sayının ilk makalesi *Hamit ŞAFAKCI*'nin "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Abdullah'ın Ailesi ve Sancakbeyliği" adlı yazısıdır. Yazıda; Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in en büyük oğlu konu edinilmiş, şehzadelik kurumu çerçevesinde Şehzade Abdullah'ın ailesi, çevresi, sancaklardaki görevleri ve ölümü üzerinde durulmuştur. Çalışmada kroniklerden, arşiv evrakından ve diğer literatürden istifade edilmiştir.

Ayşe AYÇİÇEK'in kaleme aldığı "Gürcü Kaynaklarına Göre XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Selçukluların Gürcistan Seferleri" adlı makalede, Gürcü kaynaklarında kullanılan "Didi Turkoba" tabiri üzerinden Selçukluların Gürcistan'a askerî harekâtları ele alınmıştır. Çalışmada, Selçukluların Gürcistan'a düzenlemiş olduğu bu seferlerde ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan büyük değişikliklere uğradığına değinilerek, Gürcü kaynakları üzerinden Kral II. Giorgi'nin ülkenin içinde bulunduğu karışıklıkları gidermek ve Selçuklu fetihlerini engellemek adına gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinde durulmuştur.

Yunus MERCİMEK'in "Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Giresun" başlıklı makalesinde, Trabzon eyaletine bağlı bir kaza merkezi olan Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerden hareketle, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'un idarî, sosyal ve ekonomik durumu, 1, 2 ve 3 numaralı Trabzon ahkâm defterlerinde kayıtlı Giresun ile ilgili hükümler üzerinden incelenmiştir. Çalışmada Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetler içinde mirî arazi, miras ve eşkıyalıkla ilgili şikâyetlerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

Uğur DEMLİKOĞLU'nun "18. Yüzyılda Kars Kalesi'nin Tamir ve Tahkimatı" adlı makalesinde Anadolu'yu Gürcistan, Azerbaycan ve Kafkasya'ya bağlayan önemli bir kavşak noktasında yer alan Kars Kalesi'nin, Osmanlı döneminde de İmparatorluğun en doğudaki sınır kalelerinden olduğuna ve askeri lojistik üssü olmasından dolayı önemine işaret edilmiştir. Bu çerçevede yazıda, XVIII. yüzyılda kalenin tahkimatı, burç, kule ve mevzilerin bakım ve onarımı hususlarına arşiv belgelerinden istifade edilerek değinilmiştir.

Evrım ŞENCAN'ın "Millî Mücadele'de Karadeniz'de Zapt Edilen Yunan Enosis Vapuru" adlı yazısında, Ankara Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz'de zapt ettiği Yunan bandıralı Enosis Vapuru hadisesi dönem basını üzerinden konu edinilmiştir. Bu çerçevede Yunanistan'ın, Türkler tarafından mağlup edilmesi sürecine dair yapılmış çalışmalara ek olarak, aynı süreçte Karadeniz'de cereyan hadiselerin bir bölümüne de ışık tutulmuştur.

Nurettin ÇAKICI'nin “Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Bayındırlık Bakanı Ahmet Muhtar Bey'in Siyasi Faaliyetleri” adlı yazısı, İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin dikkat çeken siyasi figürlerinden biri olan Ahmet Muhtar Bey'in faaliyetlerine odaklanmıştır. Ahmet Muhtar Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde bayındırlık alanında çeşitli kademelerde görev yapmıştır. İkinci Dönem TBMM'de Trabzon mebusu olarak da görev yapan Ahmet Muhtar Bey'i ele alan çalışmada TBMM arşivi başta olmak üzere kanunlar, gazeteler ve araştırma eserlerinden faydalanılmıştır.

Yücel NAMAL ve *Melek TOPARLAK ŞAHİN*'in birlikte kaleme aldıkları “Kastamonu'da Asayiş (1914-1918)” adlı yazıda; Kastamonu vilayet merkezi ve kazalarına ait “Hapishane Yoklama Cetvelleri” ve “Ceraim-i Umumiye” kayıtları temel kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada I. Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu'da işlenen suçlar, suçlu/suçluluk oranları, mahkûm ve tutuklulukların cinsiyet dağılımı ortaya çıkarılmış, arşiv belgeleri ve ilgili literatürden yararlanılmıştır.

Okay PEKŞEN, *Nusret Burak ÖZSOY* ve *Yasin TOPALOĞLU* tarafından kaleme alınan “Rize – İkizdere And Çamlıhemşin Surveys” başlıklı İngilizce makalede Doğu Karadeniz'de yer alan Rize'de yürütülen yüzey araştırmaları ele alınmaktadır. Çalışmada, İkizdere ve Çamlıhemşin ilçelerinde 2023 yılında gerçekleştirilen saha araştırmalarında tespit edilen hususların genel bir değerlendirmesi yapılmış, bölge tarihi ve arkeolojisine katkılar yapılacak bulgular ortaya konulmuştur.

Sibel AYYILDIZ ve *Nuray TÜRKER*'in “Sinop Ayancık Mutfağında Mısır ve Mısırdan Yapılan Yemekler” adlı çalışmasında Ayancık mutfağında önemli bir malzeme olan mısır ununun elde edilme süreci ve mısır yemekleri konu edinilmektedir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği araştırmada gastronomik ürünlerin sürdürülebilirlik ve bölgesel kalkınmaya etki sağlayacak turistik ürüne dönüştürülmesi yolunda bir takım önerilerde bulunulmuştur.

Bekir TÜTÜNCÜ'nün kaleme aldığı kitap tanıtımında Prof. Dr. Feridun M. Emecen'in “Derkenâr Söyleşiler, Portreler, Makaleler” adlı kitabı incelenmiştir. Tanıtımda, Osmanlı siyasi tarihi, şehir tarihi, askerî tarih, zihniyet tarihi alanlarında çok sayıda eseri bulunan Emecen'in bu nitelikli eseri üzerinden, akademik kariyeri, çalışmaları, hocaları ve öğrencileri ile olan ilişkileri, tarih anlayışı ve metodu hakkında bilgi edinilebileceğinin altı çizilmiştir.

Neşe İNAK'ın kaleme aldığı tanıtım yazısında Muhammed Yazıcı'nın “Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza: Anadolu'da Kamu Düzeni” isimli kitabı değerlendirilmiştir. Yazıcı'nın eserinde kamu düzeninin sağlanmasında ihtiyaç duyulan hukuki tedbirler örfi ve şeri hukuk çerçevesinde karşılaştırılmalı olarak ele alınmış, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon, Bursa, Kayseri ve Manisa şehirlerinde vuku bulan suçlara yönelik alınan tedbirler incelenmiştir.

II. BAYEZİD'İN OĞLU ŞEHZADE ABDULLAH'IN AİLESİ VE SANCAKBEYLİĞİ*

Hamit ŞAFAKCI**

ÖZ

Tarih alanıyla ilgili çalışmalarda genel olarak hükümdar olan kişiler ayrıntılı incelenmiştir. Hükümdar olma ihtimali olan şehzadeler ise sadece ismen zikredilmiştir. Dönemin iyi anlaşılması için şehzadelerin hayatı da incelenmelidir. Buradan hareketle bir şehzadenin hayatından hareketle hangi bilgilere ulaşılabileceğini tespit etmek amaçlanmıştır. Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in en büyük oğlu olan Abdullah, 1461 yılında doğmuş ve 1483 yılında vefat etmiştir. Şehzade Manisa, Trabzon ve Konya'da görev yapmıştır. İlk olarak 1467 yılında Manisa'da görev yapmaya başlayan Şehzade Abdullah, son olarak Şehzade Cem sorunu üzerine Konya'ya görevlendirilmiştir. Sancak değişikliğinde bölgenin önemi ve şehzadenin tecrübesi gibi konular etkili olmuştur. Kaynaklarda şehzade hakkında dönem anlatımı içerisinde genel bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada ise şehzadenin ailesi, çevresi, sancaklardaki görevleri ve ölümü üzerinde durulmuştur. Annesine, babasına ve şehzadeye ait vakıflara konu bağlamında değinilmiştir. Dolayısıyla Şehzade Abdullah'ın hayatı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Makale hazırlanırken kroniklerden, arşiv malzemelerinden ve modern çalışmalardan istifade edilmiştir. Çalışmada açıklığa kavuşmayan noktalar olsa da bazı sorunların çözülmesinde bir şehzadenin hayatının incelenmesi faydalı olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Şehzade Abdullah, Manisa, Trabzon, Konya, II. Bayezid

FAMILY AND SANJAKBEYLİK OF PRINCE ABDULLAH, SON OF BAYEZİD II

ABSTRACT

In historical studies, rulers are often examined in detail, while potential rulers, like princes, are frequently mentioned only by name. To gain a deeper understanding of a given period, it is essential to explore the lives of these princes. This study aims to uncover what information is accessible regarding the life of one such prince: Abdullah, the eldest son of Ottoman ruler Bayezid II, who was born in 1461 and died in 1483. Abdullah held various administrative positions in Manisa, Trabzon, and Konya. He began his career in Manisa in 1467 but was later

* Gönderim Tarihi: 25.07.2024. Kabul Tarihi: 14.08.2024.

** Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVİN.
hamitsafakci@artvin.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1290-3392.

reassigned to Konya due to issues surrounding Prince Cem. Factors such as the significance of the region and Abdullah's experience influenced this change in governance. Historical sources provide general insights into his life during this period. This study examines Abdullah's family background, his environment, his administrative duties in the sanjaks, and the circumstances surrounding his death. Additionally, the foundations established by his mother, father, and himself are discussed within this context. Overall, the life of Prince Abdullah is explored in detail using chronicles, archival materials, and contemporary studies. While some aspects remain unclear, analyzing the life of this prince contributes to solving certain historical issues.

Keywords: Prince Abdullah, Manisa, Trabzon, Konya, Bayezid II

Giriş

Tahta çıkanlar yanında diğer şehzadeler üzerine yapılacak çalışmalar, dönemin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Zira Osmanlı padişahının erkek çocukları devletin geleceği olarak görülmüştür. Bu açıdan II. Bayezid'in çocuklarını bilmek, bazı olayların daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. II. Bayezid'in oğullarının sayısı, isimleri ve yaşları ile görev yaptıkları sancaklara dair kroniklerde ve modern çalışmalarda farklı bilgiler mevcuttur. İdris-i Bitlisi, II. Bayezid'in oğullarını Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Selim, Abdullah, Alemşah ve Mehmed olarak zikretmiştir.¹ Aşıkpaşazade ve Hoca Sadeddin de aynı isimleri vermiştir.² Bunların yaşları ve mezarları da kaynaklarda farklı zikredilmiştir. İbn Kemal ise II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alemşah ve Selim adlı yedi çocuğunun olduğunu söylemiştir. Bunların dışında 1486 yılında doğup aynı yıl vefat eden Mehmed ile diğer şehzadelerden büyük olup büyüğe ermeden vefat eden Alaaddin adlı

¹ İdris-i Bidlisi, *Heşt Behişt VIII. Ketibe II. Bayezid Dönemi 1481-1512*, Çev. Vural Genç, TTK Yayınları, Ankara 2024, s. 316-339; İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihîşt 3. Cilt: II. Mehmet ve II. Beyazid Devri*, Haz. Mehmet Karataş-Yaşar Baş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 536-546, 578. *Haniwaldanus Anonimi*'ne göre Sultan Bayezid'in; Abdullah, Alemşah, Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Selim ve Mehmed adında sekiz oğlu vardı. Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 23.

² Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmândan Aşıkpaşazâde Tarihi*, Haz. Ali Bey, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 241; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, C. IV, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 109-112. Gelibolulu Mustafa 'Âli, Mehmed dışındaki isimleri zikretmiştir. Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No. lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Târîh-i Kühü'l-Ahbar*, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 816-817.

oğullarından da bahsetmiştir.³ Modern çalışmalarda da II. Bayezid'in sekiz oğlu olduğu kabul edilmiştir. Fisher, doğum sırasına göre II. Bayezid'in oğullarını Abdullah, Şehin, Alem, Ahmed, Mehmed, Korkud, Mahmud ve Selim⁴ olarak vermiştir. Bu çalışmada II. Bayezid'in oğlu Abdullah'ın ailesi, çevresindeki adamları ve sancakbeyliği üzerinde durulmuştur.

1. Şehzade Abdullah'ın Ailesi

II. Bayezid'in sekiz oğlu içerisinde en büyüğü Amasya doğumlu Şehzade Abdullah'tı. Onun doğum tarihi hakkında modern araştırmalarda 1461 veya 1465 yılları önerilmiştir.⁵ Bazıları ise kaynak göstermeden Şehzade Abdullah'ın 862/1457-58 yılında doğduğunu söylemiştir.⁶ Şehzade Abdullah'ın kardeşi Şehinşah, 1461 yılında doğmuştur.⁷ Şehzade Abdullah bütün kaynaklarda II. Bayezid'in en büyük oğlu olarak zikredildiğine göre şehzadenin 1461'de veya daha önce doğduğu söylenebilir. Bu çalışmada 1461 yılında doğduğu kabul edilmiştir.

Şehzade Abdullah'ın annesi Şirin Hatun, Abdullah adlı kişinin kızıdır.⁸ II. Bayezid'in eşi olmasının yanında hayırseverliği dikkati çekmektedir. II. Bayezid kendisine Mihaliç'e bağlı Emakin köyünü vermiştir. Bu köyün bütün gelirini

³ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 54-56. Bayezid'in oğulları sırasıyla şöyle verilmiştir: Abdullah, Şehinşah, Ahmed, Alemşah, Korkud, Mahmud ve Selim. *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selim Hân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı No: 1416, s. 2b-3a; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*. C. I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 368-369. Münecimbaşı ise II. Bayezid'in Selim, Ahmed, Korkud, Mahmud, Abdullah ve Alemşah adlı altı oğlunu zikretmiştir. Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 369.

⁴ Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han; 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 127. Diğer çalışmalarda Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim, Mehmed ve Mahmud isimleri verilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Bayezid'in Oğullarından Sultan Korkud", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 157; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 234. Tansel ise İbn Kemal'deki bilgileri zikretmiştir. Selahattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, MEB Yayınları, İstanbul 1966, s. 258.

⁵ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 144; H. Mustafa Eravcı, "Şehzade Abdullah", *Konya Ansiklopedisi*, C. 8, Kültür A.Ş. Yayınları, Konya 2015, s. 194.

⁶ Muzaffer Erdoğan, "Konya Valisi Şehzade Abdullah Bayezid II. in Büyükoğlu", *Konya Dergisi*, S. 74-77, 1945, s. 14.

⁷ Hamit Şafakçı, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Şehinşah'ın Hayatı", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2022, s. 191.

⁸ Kâmil Kepcioğlu, *Bursa Kültürü*, C. 4, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2010, s. 159; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2011, s. 46.

istediği gibi kullanabileceğini belirtmiştir. Bursa ve Mihaliç'te birer mektep, Eyne(sil) ve Trabzon'da birer mescit yaptırmış olan Şirin Hatun, köyden elde edilen geliri bu vakıflarda kullanmıştır. Yine Şile'de (Koca Deresi'nde) dört değirmen vakfetmiştir. Masraftan artan para ile türbesinde cüz okunmasını, bayramlarda ve namazlarda helva verilmesini de istemiştir.⁹ Şirin Hatun, Koca-ili sancağı Yalakabad nahiyesindeki Kabacağağaç köyünün gelirini Bursa ve Mihaliç'teki muallimhaneler ile Bursa'daki mescide bırakmıştır. Koca-ili sancağı Yalakabad nahiyesindeki Kadı köyünü ise oğlu Sultan Abdullah'ın Akşehir'de yaptırdığı zaviyesine bağışlamıştır.¹⁰ Nitekim 1812 yılında Bursa ve diğer yerlerde bulunan Şirin Hatun ve Akşehir'deki Sultan Abdullah Zaviyesi vakıflarındaki görevlilere değinilmiştir.¹¹ Şirin Hatun oğlunun Konya sancakbeyliği döneminde bölgede bazı gelirlere sahip olmuştur. 1500 yılı tahririne göre Reyhanlu Cemaati gelirlerini sırasıyla Şehzade Cem'in, Şehzade Abdullah'ın ve Şehzade Şehinşah'ın valideleri tasarruf etmiştir.¹² Oğlunun ölümünden sonra da kendisine çeşitli adlarla ödemeler yapılmıştır. Nitekim 11 Mayıs 1518 tarihinde Şehzade Abdullah'ın annesine yıllık 10.800 akçe maaş, 4.000 akçe giyecek ve 12.000 akçe yiyecek olmak üzere 26.800 akçe verilmiştir.¹³ Oğlunun sancakbeyliği yaptığı yerlere onunla birlikte gittiği anlaşılan Şirin Hatun, oğlu Abdullah'ın ölümü üzerine Bursa'ya yerleşmiş ve burada yaşamıştır. Ölüm tarihi belli olmayan Şirin Hatun, sağlığında yaptırdığı türbeye gömülmüştür.¹⁴ II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın annesine ait Gülşah Hatun Türbesi'nin yanında Gülruh Hatun Türbesi ve bunun yanında da Şehzade Abdullah'ın annesi Şirin Hatun Türbesi vardı.¹⁵ Kapısında Aynışah ismi yazılı olan Şirin Hatun Türbesi'nde Abdullah kızı Şirin Hatun, Şehzade Abdullah'ın kızı Aynışah Sultan ile Şehzade Abdullah'ın eşi gömülmüştür.¹⁶ Koyunluoğlu, Abdullah'ın karısı ve kızının 890/1485 yılında öldüğünü belirtmiştir.¹⁷ Ancak bu yılda hayatta oldukları inam kayıtlarından anlaşılmaktadır.

II. Bayezid'in başka çocukları olduğundan çalışmada aynı anne babadan doğanlar üzerinde durulmuştur. Bu anlamda Şehzade Abdullah ve Aynışah

⁹ Kepecioğlu, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁰ BOA, C.EV. 190-9494.

¹¹ BOA, TS.MA.e. 844/19 (7576/6).

¹² Hasan Basri Karadeniz, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 1995, s. 283.

¹³ BOA, TS.MA.d. 2938, v. 3b.

¹⁴ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 46.

¹⁵ BOA, TS.MA.d. 8380.

¹⁶ Kepecioğlu, *a.g.e.*, s. 182. İsim Ayn-i Şah, Ayni Şah ve Aynışah olarak da verilmiştir.

¹⁷ A. Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa Halkevi Yayınları, Bursa 1937, s. 152.

Sultan, II. Bayezid ile Şirin Hatun'un çocuklarıdır.¹⁸ Aynışah Sultan, Beşir Ağa Medresesi yanında bir mektep yaptırmış ve vefatında buraya defnedilmiştir.¹⁹ Bu yapıya ait vakfiyesini 912/1506 yılında tanzim ettirmiştir. Aynışah Sultan, Uğurlu Muhammed (Mehmed) Bey'in oğlu Ahmed Mirza (Göde) ile 1490 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten olan kızlarından biri meşhur Yahya Paşazade Bali Bey ile diğeri Sultan Ahmed'in oğlu Alaaddin (Ali) ile evlenmiştir.²⁰ Bu evlilikle Akkoyunlu tahtına çıkmak isteyen Göde Ahmed kendisine siyasi bir destek bulmuştur. Bu açıdan bir ittifak evliliği olduğu söylenebilir.

Şehzade Abdullah'ın eşi hakkında da tartışmalar mevcuttur. 1480 yılında Şehzade Abdullah ile II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın kızı nikâhlanmıştır.²¹ Evlilik tarihi ve babası konusunda kaynaklar hemfikir iken kızın ismine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Alderson bu kızın ismini Bülbül,²² Öztuna ise *Ferahşad* olarak vermiştir.²³ Zira kaynaklarda Sultan Mehmed'in 1480 yılında Şehzade Abdullah ile Şehzade Mustafa'nın kızını evlendirdiği belirtilmesine rağmen isim verilmemiştir. Şehzade Mustafa'nın kızı olarak Ferahşad, Nergişşah, Bülbül ve Şehzade Hatun isimleri zikredilmiştir. Şehzade Mustafa'nın diğer kızının adı Hani Sultan'dır. Şehzade Abdullah ile evli olduğu söylenen Ferahşad ve Nergişşah isimleri aynı kişi olabilir.²⁴ İsim verilme de 28 Ocak ve 19 Nisan 1501 ile 11 Mart 1523 tarihlerinde Şehzade Abdullah'ın kızlarının annesine çeşitli kumaşlar verilmiştir. Yine Şehzade Mustafa'nın kızı Şehzade Hatun'a 14 Rebiülahir 929/2 Mart 1523 tarihinde çeşitli kumaşlar gönderilmiştir.²⁵ Bu bilgilerden Abdullah'ın eşinin bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında son veriye göre Abdullah'ın evlendiği kadın Şehzade Hatun olabilir. Ancak bu bilgileri destekleyecek yeni verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

¹⁸ Öztuna, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 6.

²⁰ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 48.

²¹ Engin Salduz, *Osmanlı'da Farsça Tarih Yazıcılığı ve Hacı Halil Konevi'nin Tevârih-i Âl-i Osman Adlı Eserinin Tercümesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2019, s. 73.

²² Anthony Dolphin Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, Tercüme eden: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık (Yeni Şafak), t.y., s. 241.

²³ Öztuna, *a.g.e.*, s. 144. Aynışah'ın annesinin adı Ferahşah ya da Ferruh Şah olarak veriler de vardır. Kepecioğlu, *a.g.e.*, s. 182; Erdoğan, *a.g.m.*, s. 16. Bu isimler yanında benzer isimler de vardır. Ferahşad Hanım Sultan, II. Bayezid'in oğlu Korkud'un kızı olup Sırkatibi Mehmed Bali Efendi'yle nikâhlanmıştır. Kızıtaş'ta bir mektep yaptırmış ve vefatında oradaki türbesine defnedilmiştir. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 14.

²⁴ Hamit Şafakçı, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022, s. 18-20.

²⁵ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 1444, 1447, 1458.

Şehzade Abdullah'ın çocukları konusu da tartışmalıdır. Öztuna'ya göre Şehzade Abdullah'ın çocukları, Şehzade Fülân (Manisa 1481-İstanbul 1489), Aynışah Sultan (Manisa 1482) ve Şahnisa Sultan'dır (Manisa 1484).²⁶ Oğlu diğer kaynaklarda zikredilmemiştir. Ancak iki kızı olduğu inam kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Şehzade Abdullah'ın iki kızından birinin adının bulunduğu Uluçay tarafından dile getirilmiştir.²⁷ Yine şehzadenin kızlarının adları Aynışah ve Bülbül Hatun olarak verilmiştir.²⁸

İnam kayıtları kızları hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Nitekim *Sultan Abdullah kızı Aynışah Hatun* adı doğrudan zikredilmiştir. 28 Zilkade 910/2 Mayıs 1505 tarihli *adet-i boğça-i duhter-i kuçek-i Sultan Abdullah, zevce-i Mehmed Bey bin Şehinşah Bey* ifadesi Şehzade Mehmed'in Abdullah'ın küçük kızıyla evli olduğunu ortaya koymaktadır. Yine 4 Şevval 913/6 Şubat 1508 tarihli *duhter-i büzürg-i Sultan Abdullah, zevce-i Mirza Bey*²⁹ ifadesi büyük kızıyla evli olan Mirza Bey'i işaret etmektedir. Bu veriler iki kızı olduğunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla Aynışah'ın adı kesinlik kazanırken diğer kızın ismi verilmemiştir. Buradan hareketle Öztuna'nın önerisi olan Şahnisa ikinci kızı kabul edilebilir. Ancak ona göre Şahnisa Sultan önce Şehinşah'ın oğlu Mehmed ile sonra İsfendiyaroğlu Damat Mirza Mehmed Paşa bin Damat Kızıl Ahmed Paşa ile evlenmiştir. Yine I. Selim devrinde ikisinin de hayatta ve evli olduğunu belirtmiştir. Bu evlilik Mirza Mehmed'in ikinci izdivacı olup ilk evliliğini Şahnisa Sultan'ın halası ile yapmıştır.³⁰

Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in Şehzade Abdullah'ın kızı Şahnisa Sultan ile evli olduğu belirtilir. Ancak 1512 tarihli kayıttan Mehmed'in evlendiği kişinin Şehzade Abdullah'ın küçük kızı Aynışah olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Bu ifade şöyledir: *Aynışah duhter-i küçük-i Sultan Abdullah zevce-i Mehmed Çelebi bin Sultan Şehinşah tabe serahu*. Yine 19 Şubat 1512-5 Nisan 1513 tarihleri arasındaki kayıtları içeren defterde aynı ifade geçer. Buna göre Şehzade Abdullah'ın küçük kızı Aynışah, Şehzade Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in eşidir.³² Şehzade Abdullah'ın kızı Aynışah Hatun'un, Gelibolu'da Çepni'ye tabi *Palatinos* köyünü, Cemaziyelevvel 912/Eylül 1506'da Cem Sultan'ın kızı Gevher Melik Sultan'dan satın alarak, Bursa'daki muallimhanesine vakfettiği 925/1519 tarihli tahrir defterinde geçmektedir.³³

²⁶ Öztuna, *a.g.e.*, s. 145.

²⁷ Çağatay Uluçay, "Bayazıt II. in Âilesi", *Tarih Dergisi*, X/14, 1959, s. 109.

²⁸ Erdoğan, *a.g.m.*, s. 16.

²⁹ Gök, *a.g.t.*, s. 71, 352, 725.

³⁰ Öztuna, *a.g.e.*, s. 145.

³¹ Şafakçı, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Şehinşah'ın Hayatı", s. 193.

³² BOA, TS.MA.d. 9629, v. 9b.

³³ M. Tayyib Gökbilgin, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 380.

Cemaziyelahir 917/Eylül 1511 tarihinde; *duhteran-ı Sultan Abdullah zevce-i Mirza Bey bin Ahmed Bey-i sürh ve Sultan Mehmed bin Şehinşah Bey* ifadesi şehzadenin kızlarının eşlerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Yine 12 Rebiülevvel 933/17 Aralık 1526 tarihinde Sultan Abdullah'ın iki kızına kumaş ve para verilmiştir.³⁴ Bu veri 1526 yılında ikisinin de hayatta olduğunu göstermektedir. Tarihi belli olmayan ancak 1515 yılına ait olduğu düşünülen bir defterde Şehzade Abdullah'ın kızına verilenler dikkati çekmektedir. *Mevâcib-i duhter-i Sultân Abdullah* başlığı altında yıllık 18.000, *mâdereş* senede 2.880, *cevârî* (on beş nefer) senede 7.200; *dâye* ve *dâdu* iki nefer senede 1.080; *dâye-i Abdullah Çelebi* 1.440; Selman Ağa 5.400 akçe yazılmıştır. Aynı kayıta Şehzade Abdullah'ın kızına et, yiyecek, giyecek, şeker bedeli olarak 95.352 akçe verilmiştir.³⁵ Kızlardan hangisi olduğu belli olmayan bu kayıtlardan kumaş ve maaş dışında hangi kalemlerde ödeme yapıldığı da anlaşılmaktadır. 1 Cemaziyevvel 924/11 Mayıs 1518 tarihinde Şehzade Abdullah'ın kızı ve Mirza Bey'in eşi olan kadına maaş, giyecek ve yiyecek için 48.980 akçe, arpa ve 500 yük odun verilmiştir.³⁶ Mirza Bey, 4 Şevval 913/6 Şubat 1508 tarihinde Bolu ve 4 Ramazan 917/25 Kasım 1511 tarihinde Ankara sancakbeyi olarak görev yapmıştır.³⁷ Mirza Bey'in, Şehzade Abdullah'ın büyük kızıyla olan evliliğinden Kara Mustafa Paşa ve Şemsî Ahmed Paşa adlı oğulları olmuştur. Mirza Bey, 1530'a doğru vefat etmiştir.³⁸

2. Şehzade Abdullah'ın Sancakbeyliği ve Faaliyetleri

2.1. Sancakbeyliği

Şehzade Abdullah çeşitli sancaklarda sancakbeyi olarak bulunmuştur. O sırasıyla Manisa, Trabzon, tekrar Manisa ve Konya'da görev yapmıştır.³⁹ Uluçay'a göre Şehzade Abdullah, II. Mehmed'in oğlu Mustafa'dan sonra Manisa sancakbeyliğine tayin edilmiş ve Şehzade Cem'in Mısır'a ilticası üzerine 1481 yılında Konya valiliğine nakledilmiştir.⁴⁰ Öztuna, sırasıyla Trabzon, Saruhan (Manisa) ve amcası Cem'in yerine Karaman sancakbeyi olduğunu söylemiştir.⁴¹ Alderson ise Şehzade Abdullah'ın görev yaptığı sancakları Manisa (1481) ve Konya (1481-1483) olarak zikretmiştir.⁴²

³⁴ Gök, *a.g.t.*, s. 1324, 1480.

³⁵ BOA, TS.MA.d. 3960, v. 2b, 3a.

³⁶ BOA, TS.MA.d. 2938, v. 2b.

³⁷ Gök, *a.g.t.*, s. 725, 1369.

³⁸ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. 4, s. 1094; Öztuna, *a.g.e.*, s. 145; Uluçay, "Bayazıt II. in Ailesi", s. 109.

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 218.

⁴⁰ Uluçay, "Bayazıt II. in Ailesi", s. 109.

⁴¹ Öztuna, *a.g.e.*, s. 144.

⁴² Alderson, *a.g.e.*, s. 53.

II. Bayezid'in büyük oğlu Abdullah, Şehzade Mustafa'dan sonra Manisa'da görev yapmaya başlamıştır.⁴³ Şehzade Mustafa 1467'de Konya'ya görevlendirilmiştir. Buradan hareketle bu tarihten kısa bir süre sonra sancakbeyi olduğu kabul edilirse Şehzade Abdullah'ın öncelikle ismen Manisa'ya görevlendirildiği söylenebilir. Zira kroniklerde Sultan Mehmed zamanında Abdullah'ın Saruhan valisi olduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Bu genel ifade içerisinde 1467-1481 tarihleri anlaşılmıştır. Ancak 1472 yılındaki sünnet merasimi için Trabzon'dan geldiği hatırlanırsa kısa süreliğine Manisa'ya atandığı söylenebilir.

Şehzade Abdullah'ın Trabzon sancakbeyi olmasıyla Trabzon şehzade sancağı olmaya başlamıştır. Şehzade Abdullah'ın Trabzon sancakbeyliğinin ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Onun II. Mehmed'in son yıllarında Saruhan sancakbeyi olduğu görülmektedir.⁴⁵ Sancakbeyliğinin başladığı tarih tam olarak belli değildir. Ancak II. Bayezid'e Amasya sancakbeyliği (1457-1481) sırasında 1470'e doğru bir ara ilaveten Trabzon da verilmiştir.⁴⁶ Muhtemelen bu yıllarda babasının bu ek görev yeri bir süre sonra müstakilen Şehzade Abdullah'a devredilmiştir. Nitekim şehzadenin Trabzon'da görev yaptığına dair birkaç delil vardır. Bunlardan en önemlisi şehirdeki kitabedir. Bunun yanında annesine gönderilen bir mektup, şehzadenin verdiği berat ve İbn Kemal'in verdiği bilgiler de bunu desteklemektedir.

Şehzade Abdullah'ın Ortahisar'da annesi adına yaptırdığı bir cami vardır. Bugün İçkale (Şirin Hatun) adıyla anılan caminin şadırvanında bir kitabe bulunmaktadır. Kalın bir sülüs ile yazılan kitabenin metni şöyledir: *Vakıftü fi eyyâmi imâreti's-sultân ibni's-sultân es-sultân Abdullah ibni's-sultân Bayezîd Hân hazâ ümmühü tâcû'l-havâtîn Şirin Hatun fi âmi [875].*⁴⁷ Halil Edhem bu kitabeyi Bayezid'in büyük oğlu Abdullah'ın Fatih Sultan Mehmed zamanında Trabzon valisi olduğuna delil olarak kullanmıştır.

İbadethanenin bulunduğu yerin, *Mahalle-i Mescid-i Vâlide-i Merhum Sultan Abdullah* adıyla anılması Şehzade Abdullah'ın bu yıllarda Trabzon sancakbeyi olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Şehzade Abdullah'ın Trabzon beyi olduğuna dair bir kayıt münşeat mecmuasında bulunmaktadır. Ayrıca 1486 ve 1515 tarihli defterlerde Şehzade Abdullah ile ilgili birer kayıt daha bulunmakla beraber, Şehzade Abdullah'ın Trabzon sancakbeyi olduğuna dair bir

⁴³ Şafakcı, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, s. 21.

⁴⁴ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 241; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezîd ve Selîm Hân*, s. 2b.

⁴⁵ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 51.

⁴⁶ Öztuna, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁷ Bostan, *a.g.e.*, s. 51, 126; Halil Edhem, "Trabzonda Osmanlı Kitabeleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1334, S. 48, s. 333. Bu camiye sonraki yıllarda çeşitli gelirler eklenmiştir. Özkan Özer Keskin, "Osmanlı'da Kadınların Vakıf Müessesesine Katkıları: Trabzon Örneği", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon 1*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2023, s. 190.

bilgi verilmemektedir.⁴⁸ 1486 yılına ait Trabzon sancağı timarlarının kaydedildiği defterde *bağat-ı hassa ber-müceb-i berât-ı Sultân ‘Abdullâh tâbe serâhu hâric ez-defter,*⁴⁹ kaydının yanında aslen manastır vakfı iken timar olduğu da yazılıdır. Şehzadenin beratının bulunması Trabzon’da görev yaptığını destekleyen bir veridir.

İbn Kemal şehzadenin Trabzon sancakbeyliği hakkında *nebîre-i dülbendi Sultan ‘Abdu’llâh ki Trabuzan vilâyetinde sâhib-i livâyı* diyerek bilgi vermiştir. Ona göre Sultan Mehmed, Şehzade Cem ve Şehzade Abdullah’ı, 12 Muharrem 875/11 Temmuz 1470’te Eğriboz Adası’nın fethinden sonra, sünnet için İstanbul’a çağırmıştır. Sünnet töreni bitince timarları artırılan şehzadeler, görev yerlerine dönmüşlerdir.⁵⁰ Haydar Bey’e göre Şehzade Cem, Evail-i Safer 877/8-17 Temmuz 1472 tarihinde sünnet olmuştur.⁵¹ Aynı tarihte sünnet olduklarına göre, Şehzade Abdullah’ın 1472 yılında Trabzon sancakbeyi olduğu söylenebilir.

II. Bayezid’in şehzadeligi döneminde yazılan bir mecmuada, Bayezid’in annesi, Trabzon beyi Şehzade Abdullah’ın annesine gönderdiği mektubunda ne arzu ediliyorsa bildirilmesini istemiştir.⁵² Bu mecmua, Şehzade Mustafa’nın ölümünden bahsettiğine göre 1474’ten sonra ve Şehzade Abdullah’ın Saruhan’da görev yapmasından hareketle 1480’den önce yazılmış olmalıdır. Ancak mektupta Trabzon beyi ifadesinin kullanılması yukarıdaki bilgileri teyit etmektedir. Trabzon sancakbeyleri arasında Şehzade Abdullah 1470 yılında görev yapmış gösterilir. Sonrasında tarihi belirsiz olarak Hasan Bey ve Mehmed Bey ile Rakkas Sinan Bey 1479?-1486 yılları arasında görev yapmıştır.⁵³ Şehzadenin Trabzon’da ne kadar görev yaptığı ya da Manisa’ya yeniden ne zaman görevlendirildiği belli değildir. Ancak bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde en azından 1476 yılına kadar şehzadenin Trabzon’da görev yaptığı söylenebilir.

Sultan Mehmed 1480 yılında; Şehinşah, Ahmed, Korkud, Mahmud, Alem, Selim ve Oğuz Han’ı sünnet ettirmiştir. Yine *şâhzâde-i a’zam Sultan ‘Abdu’llâh’ı* Sultan Mustafa’nın kızıyla evlendirmiştir. Sünnet merasimi tamamlandıktan sonra Şehzade Abdullah *gine dârü’l-mülk-i kadîmine ki Ma’nisa idi, getdi*. Şehzade Şehinşah’a Menteşe ve Şehzade Ahmed’e Çorum vilayetleri verilmiştir. Şehzade Selim atasının yanına gönderilirken diğerlerini

⁴⁸ Bostan, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁴⁹ BOA, MAD.d. 828, s. 294.

⁵⁰ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 292, 296, 298.

⁵¹ Haydar Bey, *Vâkı’ât-ı Sultân Cem*, TOEM ilavesi, nşr. Mehmed Arif, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanî Şirketi, Dersaadet 1330, s. 1.

⁵² *Fatih Devrine Âit Münşeât Mecmuası*, Neşredenler: Necâti Lugal-Adnan Erzi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 78-79.

⁵³ Bostan, *a.g.e.*, s. 67.

yanında alıkoymuştur.⁵⁴ Bu bilgi 1480 yılında Şehzade Abdullah'ın Manisa'da görevli olduğunu ortaya koymaktadır. Yine 23 Rebiülevvel 886/22 Mayıs 1481 tarihli mektubunda Sultan Bayezid, oğlu Abdullah'a Rebiülevvel ayının 20. günü İstanbul'a gelerek tahta oturduğunu belirtmiştir. Şehzade Abdullah'tan sancağı askeriyle Bursa'ya gelip oturmasını ve o bölgenin muhafazasıyla meşgul olmasını istemiştir.⁵⁵ Dolayısıyla 19 Mayıs 1481 Cumartesi günü tahta çıktığını belirtmiştir. Bu tarihte Saruhan'da görevli olan şehzade, amcasının muhtemel bir hareketine karşı, maiyetindeki askerleriyle Bursa civarının muhafazasına memur olunmuştur.⁵⁶

Şehzade Abdullah, Temmuz 1481'de Konya'ya görevlendirilince, Menteşe sancakbeyi Şehzade Şehinşah da onun yerine Manisa sancakbeyi olmuştur.⁵⁷ Şehzade Abdullah'ın görev yerinin Karaman'a kaydırılması, onun hem Bayezid'in çocukları arasında büyük olmasıyla hem de sancaklardaki tecrübesiyle alakalıdır.⁵⁸ Şehzade Abdullah'ın sancakbeyliği yaptığı dönemlerde Şehzade Cem meselesi önemli bir yer tutmuştur. Bu nedenle şehzade Konya'ya görevlendirilmiştir. Yine mücadeleler bu bölgede yoğunlaştığından bu sorunun halledilmesi öncelikli olmuştur. Bu bakımdan Şehzade Cem meselesine Şehzade Abdullah bağlamında değinilmiştir.

Şehzade Cem, Bursa'yı ele geçirince II. Bayezid onun üzerine gitmiştir. 20 Haziran 1481 tarihinde iki ordu Yenişehir'de karşılaşmıştır. Cem'in lalası Aştinoğlu Yakub Bey'in seçkin askerleri yanına alarak Bayezid tarafına geçmesi muharebeyi etkilemiştir. Yapılan muharebede Yenilen Cem, annesi ve aile

⁵⁴ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, s. 521-523.

⁵⁵ Tansel, *a.g.e.*, mektubun tıpkıbasımı. Danişmend, 21 Mayıs 1481 tarihini verir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 400.

⁵⁶ İdris-i Bidlisi, *a.g.e.*, s. 107; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 29. 864/1459-1460 yılında Edirne'de doğan Cem, Evail-i Receb 873/15-24 Ocak 1469 tarihinde Kastamonu sancağında ve kardeşi Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine Evasıt-ı Şaban 879/21-30 Aralık 1474 yılında Karaman'da görev yapmaya başlamıştır. Haydar Bey, *a.g.e.*, s. 1.

⁵⁷ Şafakçı, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Şehinşah'ın Hayatı", s. 194. Velihaht, damat ve sultan olarak anılan Abdullah'ın Konya sancakbeyliği hakkında 3 Mayıs 1481 ve 28 Haziran 1481 gibi iki farklı tarih veren Öztuna, sancakbeyliğinin bittiği tarihi ise 6 Kasım 1483 olarak zikretmiştir. Öztuna, *a.g.e.*, s. 144. Şikari ise Sultan Bayezid'in Larende'ye Sultan Mehmed adında bir şehzadeyi görevlendirdiğini söylemiştir. Şikârî, *Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamanliler'in Tarihi]*, Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005, s. 243.

⁵⁸ *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 2b; Eravcı, *a.g.m.*, s. 194.

efradını alarak Konya'dan ayrılmıştır. Cem, 12 Mart 1482'de Mısır'a ulaşmıştır.⁵⁹ Yenişehir Muharebesi'ne Şehzade Abdullah da katılmıştır.⁶⁰

Şehzade Cem, Şam'a gittikten sonra Şehzade Abdullah, Konya'ya görevlendirilmiştir.⁶¹ Diğer kaynaklarda da Konya görevinin başlangıcı benzer şekilde ifade edilmiştir.⁶² Bu görevlendirme, Şehzade Abdullah'ın bölgeyi Cem Sultan'dan ve Karamanoğlu'ndan koruması için yapılmıştır.⁶³ Cem Sultan'ın Mısır'a gittiği anlaşılınca Gedik Ahmed Paşa, Şehzade Abdullah'ı korumak üzere dört sancakbeyini bırakarak padişahın yanına gitmiştir.⁶⁴

Şehzade Cem'den sonra Konya ve çevresinde başka meseleler ortaya çıkmıştır. Karamanoğlu Kasım Bey, Konya üzerine yürümüştür. Bunun üzerine Karaman beylerbeyi olan Hadım Ali Paşa, Kasım Bey'le *Pervane Çayırı*'nda karşılaşmıştır. Düşman askeri iki katı olması nedeniyle karşı koyamayan Ali Paşa, Konya'ya dönmüştür. Bu başarı üzerine Kasım Bey, Konya Hisarı'nda şehzade ile Ali Paşa'yı muhasara etmiştir.⁶⁵ Kuşatma merkeze bildirilince Ahmed Paşa gönderilmiştir. Bu durumu öğrenen Kasım Bey kuşatmayı kaldırarak Taşili'ne yönelmiştir.⁶⁶ Konya'ya ulaşan Ahmed Paşa, şehzadeyle görüştüktan sonra Ali Paşa ile birlikte Taşili'ne doğru hareket etmiştir.⁶⁷ Kasım Bey'i takip eden Ahmed Paşa, Ali Paşa'yı Mut Kalesi'nde bırakmıştır. Bu

⁵⁹ Haydar Bey, *a.g.e.*, s. 2-4; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 3b-4b; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 372-374. Ayrıca bk. Gelibolulu Mustafa 'Âli Efendi, *a.g.e.*, s. 819-826. Şehzadenin Konya sancakbeyliği hakkında farklı bir değerlendirmede şöyle denilmiştir: Bayezid, Cem Sultan'ı takip ettiği Konya'dan İstanbul'a dönerken henüz reşit olmayan oğlu Abdullah'ı yalnızca az sayıda askeri güçle Karaman'a sancakbeyi olarak bırakmıştır. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 343.

⁶⁰ Behiştî Ahmed Çelebi, *Târîh-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütühât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*, Haz. Fatma Kaytaç, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 336. Padişahın en büyük oğlu olan Şehzade Abdullah, dedesi zamanında Saruhan sancakbeyi olmuştur. Şehzade Abdullah amcası Sultan Cem'in Bursa'ya girmesini engellemek için Saruhan askerini toplayarak yürümüştür. Şehzade, Ayas Paşa ile gelen yeniçeriye yardım etmeyi ve Bursa'yı korumayı tasarlamıştır. Ama yoldayken Ayas Paşa'nın yakalandığını ve amcasının Bursa'yı ele geçirdiğini öğrenince Balıkesir yolundan Gelibolu'ya yönelmiştir. İstanbul'a gelince babasının hareket ettiğini öğrenmiş ve yola çıkarak İzmit'te padişahın ordusuna katılmıştır. İdris-i Bidlîsî, *a.g.e.*, s. 108; Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 196-197.

⁶¹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 22.

⁶² Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihân-nümâ [6. Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485) (Giriş, Çeviri Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 340; Oruç bin Âdil, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 118.

⁶³ Behiştî Ahmed Çelebi, *a.g.e.*, s. 339.

⁶⁴ İdris-i Bidlîsî, *a.g.e.*, s. 113; Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 203.

⁶⁵ *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 5a; Münecimbaşı Ahmet Dede, *a.g.e.*, s. 376.

⁶⁶ Behiştî Ahmed Çelebi, *a.g.e.*, s. 340.

⁶⁷ *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 5b.

durumu öğrenen Kasım Bey, Ali Paşa üzerine gitmiştir.⁶⁸ Her yerde çatışmaların başlaması üzerine Ahmed Paşa, memleketin himayesi için Şehzade Abdullah'ı Konya'ya göndermiştir. Ali Paşa 600 kişiyle bunlarla karşılaşarak savaşmıştır.⁶⁹ Şehzade Abdullah'ın ele geçirilmesi ya da korunması, tarafların temel amacı olmuştur. Karaman beylerbeyi Ali Paşa ile Karamanoğlu Kasım Bey arasında Pervane Çayı'nda yapılan muharebede paşa, şehzadenin ve memleketin korunmasını karşı koymaktan daha önemli gördüğü için Konya'ya dönmüştür.⁷⁰ Tarafların Şehzade Abdullah üzerine bir yol takip etmeleri, Bayezid'e karşı bir üstünlük ve bir koz kazanma isteği olabilir. Yine şehzadeyi ortadan kaldırarak psikolojik üstünlüğü ele geçirmek istenmiş olabilir. Diğer taraf ise şehzadeyi korumayı önceleyen bir planla hareket etmiştir. Padişah ise bu karışık ortamda şehzadenin Afyonkarahisar'a getirilmesini isteyerek bu durumdan kurtulmak istemiştir.

Şehzade Cem tekrar ortaya çıktıktan sonra askerler Şehzade Abdullah etrafında Konya'da toplanmıştır. Ancak bu topluluğa savaşmadan çekilmesi emredilmiştir.⁷¹ Bayezid, Gedik Ahmed Paşa'ya gönderdiği emirde yanındaki askerle merkeze doğru gelmesini ve Şehzade Abdullah'ı da Karahisar'a getirmesini bildirmiştir.⁷² Saltanat için yapılan tahriklere kapılarak tekrar Anadolu'ya gelen Şehzade Cem'in adamlarından Mehmed Bey; Şehzade Abdullah ve Gedik Ahmed Paşa üzerine gönderilmiştir. Taraflar arasında Konya üstünde *Çukurçimen Yaylağı*'nda küçük bir çarpışma meydana gelmiştir.⁷³ Ahmed Paşa verilen emir üzerine şehzadeyi Afyonkarahisar'a götürmüştür. Seyitgazi'de paşa ve şehzade, padişahla görüşmüştür. Bu esnada Trabzonlu Mehmed Bey, Konya'ya yönelmiştir.⁷⁴ 20 Rebiülahir/8 Haziran 1482 tarihinde de Kasım Bey ile Şehzade Cem Konya üzerine gelmiştir. Karaman beylerbeyi Ali Paşa ve Güveyi Mustafa Bey 500 kadar adamlı Konya muhafazasında kalmıştır. Birkaç gün muhasaradan sonra Mehmed Bey 500 adamlı Ankara

⁶⁸ Behiştî Ahmed Çelebi, *a.g.e.*, 341.

⁶⁹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 24-25.

⁷⁰ İdris-i Bidlîsî, *a.g.e.*, s. 114; İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 402-403.

⁷¹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 29.

⁷² Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 379; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 6a. Gedik Ahmed Paşa'ya Şehzade Abdullah ile birlikte Afyon'da orduya katılmasını emretmiştir. Bu suretle Konya'nın Cem'e karşı muhafazası Hadım Ali Paşa'ya bırakılmıştır. Tansel, *a.g.e.*, s. 38.

⁷³ Haydar Bey, *a.g.e.*, s. 5-6. Diğer kaynaklarda *Çukur Yaylak* olarak zikredilmiştir. Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 209; *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 6a.

⁷⁴ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 209-210. Bu esnada maiyetindeki bazı kişilerin Cem tarafına geçmesi, Gedik Ahmed Paşa hakkındaki şüpheyi artırmıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?", *Belleten*, S. 115, 1965, s. 494.

üzerine gönderilmiştir.⁷⁵ Ali Paşa, hisarı savunmak için elinden geleni yapmıştır. Padişahın ordusunun gelmesi üzerine önce Ankara'ya yönelen Şehzade Cem, Taşili'ne gitmiştir.⁷⁶ Hadım Ali Paşa'nın kuşatmaya dayanması ve Konya halkının Bayezid'e sadık kalması nedenleriyle kale alınmamıştır.⁷⁷ II. Bayezid önce Konya'ya ve ardından Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Şehzade Abdullah, hazinenin, hizmetlilerin ve otağın korunması ile görevlendirilerek geride bırakılmıştır.⁷⁸ Şehzade Cem, 30 adamıyla bir gemiye binerek 29 Temmuz 1482 tarihinde Rodos'a varmıştır.⁷⁹ Karaman ve civarında yoğunlaşan mücadeleler saltanat iddiasıyla ortaya çıktığından iç mesele iken şehzadenin Rodos'a varmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Konu açısından önemi ise meseleler sadece bölgeyi değil, merkezî siyaseti etkilediğinden Şehzade Abdullah gerek önemli komutanlar gerekse padişahın kendisi tarafından sürekli desteklenmiştir. Bu durum Osmanlı düzeninin tam yerleşmediği bölgede kuvvetli bir baskı unsurunun oluşmasına da ortam hazırlamıştır. Şehzade görevlendirilerek eski beylik ve imparatorluk merkezlerinde Osmanlı sisteminin yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Şehzadenin gelmesi, merkez ve taşradaki görevlilerin karşılıklı taşınmasına sebep olmuştur. Böylelikle halkla bütünleşme amaçlanmış ve onlara değer verildiği şehzadenin görevlendirilmesiyle anlatılmaya çalışılmıştır. Eski dönemden kalan görevliler sistem içine entegre edilmeye çalışılırken bazılarının tasfiye edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında beyliklerden kalan bazı uygulamaların devam ettirildiği tahrir defterlerinde zikredilmiştir.

2.2. Sancakbeyliğinde Yaptığı İşler

Sancağa görevlendirilen şehzadelerin görev alanlarına dair kroniklerdeki bilgiler kafaları karıştırmaktadır. Bu hususu Karadeniz şöyle değerlendirmiştir: Şehzadelerin görev alanlarının Karaman ilinin tamamını mı, yoksa sadece Konya sancağını mı kapsadığını tam olarak tespit edemedik. Bununla birlikte Solakzade Şehzade Abdullah'ın vefatını anlatırken tasarruf ettiği idari birimin adını liva yani sancak olarak zikretmiştir. Yine de bu hususla alakalı kesin bir kanaate varmak mümkün değildir.⁸⁰ Eyaletin paşa sancağına görevlendirilen şehzadeler, eyalete bağlı yerleşim yerlerindeki kişilere berat ve mektup gibi resmî belgeler vermişlerdir. Ancak eyalette beylerbeyi de bulunmuştur. İleride padişah olma ihtimali olan şehzade, diğer sancakbeylerine göre daha rahat

⁷⁵ Haydar Bey, *a.g.e.*, s. 6. Konya muhasarasının tarihi hakkında bk. Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 210; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 168.

⁷⁶ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 209-211.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 168.

⁷⁸ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 33.

⁷⁹ Haydar Bey, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁰ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 74.

hareket etmiştir. Ama merkezî yönetimin sıkı denetim ve kontrolü de daha fazla olmuştur.

Şehzade Abdullah tarafından bazı cemaatlere veya gruplara verilen belgeler bulunmaktadır. Nitekim Bayburd kazasına tabi *Oğulbegli Oymağı* ile sakin mütekaid sipahiler Şehzade Mustafa ve Şehzade Abdullah'tan aldıkları beratlar ile tahrir defterine kaydedilmiştir. 1500 yılı tahrir defterinde *Elginviranı Mezrası; Alayundlu ve Erdoğanlı* cemaatlerine Şehzade Abdullah'ın mektubu dikkate alınarak müşterek yurt yazılmıştır.⁸¹ Yine Sultan Selim kanunnamelerinde, Şehzade Mehmed zamanında alınmaya başlanan Karaman vilayetindeki haymana taifesinin at akçesi, Şehzade Abdullah zamanında kaldırılmıştır.⁸²

Karaman eyaletinde bulunan vakıflara dair Şehzade Abdullah, mukarrername veya nişan vermiştir.⁸³ Anber Reis Camii Vakfı'na mukarrername veren Şehzade Abdullah, Başara köyündeki Şeyh İsrail Zaviyesi'nin evkafını tanımıştır.⁸⁴ Issız ve tehlikeli yerler, gönüllü dervişlere verilerek iskana açılmıştır. Turgud kazasında Şeyh Samud Abdal'ın oğlu Derviş Bahşayış, tehlikeli bir yer olan Öyüklü Viran Mezrası'nı şenlendirmeye gönüllü olduğu için, söz konusu mezra, Şehzade Abdullah tarafından bu kişinin tasarrufuna verilmiştir.⁸⁵ Şehzade Abdullah değerli adamlara timarlar vermiş, birçoğunun vergilerini affetmiştir. Konya Darüşşifası'nın vakfı olan Hatıp köyünü darüşşifa harap olduğundan tabip Lütfi Çelebi'ye timar olarak vermiştir. Hatunsaray'a bağlı Ertaş, Üçkilise ve Bekirler köyleri kendisine ait olmasına rağmen bunları Konya Ahmedek'inin muhafızlarına bırakmıştır.⁸⁶ Derviş Tabduk evladının tasarrufunda olan Oflağu köyü hakkında Karamanoğlu İbrahim Bey, Şehzade Cem ve Şehzade Abdullah mektup vermişlerdir.⁸⁷

Şehzadeler, bazı kişileri ya da görevlileri vergilerden muaf tutabilmişlerdir. Beyşehir Subaşı Mescidi Mahallesi'nden ağaç ustası (neccar) Hamza'yı hem Şehzade Mustafa hem de Şehzade Abdullah verdikleri resmî

⁸¹ Karadeniz, *a.g.t.*, s. 104, 252.

⁸² Haldun Eroğlu, *Padişahın Oğulları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 239-240.

⁸³ Fahri Çoşkun, *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1996, s. 23, 48, 55-56, 105-106, 156.

⁸⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1997, s. 322, 332. Benzer konular için bk. Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 359, 512, 933, 1069.

⁸⁵ Ayşegül Hüseyinklioğlu, *Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2008, s. 318.

⁸⁶ Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 643.

⁸⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, C. I, Fatih Yayınevi, İstanbul 1974, s. 610.

belgelerle vergilerden muaf tutmuştur.⁸⁸ Benzer şekilde Mustafa, Cem ve Abdullah Zozumla köyündeki İlbeyi Derbendi'ni muhafaza edenlere avarız vergisinden muafiyet vermişlerdir.⁸⁹ Aksaray'a bağlı Arap Ağılı Mezrası'nda bulunan Abdal Dede Zaviyesi'nde gelip gidenler ağırlandı. Öşür, humus alınmayan bu mezra, vergiye tabi tutulmamıştır. Şehzade Abdullah bu zaviyenin vakıflığı hakkında berat vermiştir.⁹⁰ Karamanoğlu II. İbrahim Bey, doğancılık hizmeti yapanları vergiden muaf kılmıştır. Osmanlı şehzadeleri ve padişahları da bu muafiyeti bozmayarak devam ettirmişlerdir. Şehzade Mustafa ve Şehzade Abdullah doğancılık hizmeti karşılığında çiftleri ile muaf olsunlar diye nişan vermişlerdir.⁹¹

Şehzadeler timar verilmesiyle de ilgilenmişlerdi. Şehzade Abdullah'ın bildirmesi üzerine Yakub tahvilinden iki hisse, Halil ve Bahşı'ya müştereken verilmiştir.⁹² Anduk köyü Akin Mezrası, Şehzade Abdullah'ın beratıyla Bozkırlıoğlu Seyyidi Ahmed'e kaydedilmiştir.⁹³ Yine Kalburcu namı diğer Eli Kesik Mezraası'nın tasarrufu konusunda Cem ve Abdullah'ın nişanlar verdiği 1483 tarihli deftere yazılmıştır.⁹⁴

Şehzade Abdullah tahrir çalışmalarının yürütülmesi ve eski aristokrat beylerin tasfiye edilmesi gibi önemli işleri gerçekleştirmişti.⁹⁵ Şehzadenin bölgenin istikrarını sağladığı da söylenebilir. Şehzade Cem'in Anadolu'yu terk etmesinden itibaren görev aldığı Konya'da Karamanoğlu Kasım Bey ve tekrar geri gelen Şehzade Cem ile mücadelesi neticesinde bölgenin güvenliğini sağlamıştır.

Sancakbeyi olarak gönderilen şehzadelerin çeşitli gelirleri bulunmakla birlikte Şehzade Abdullah ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak diğer şehzadelerin gelirleri bu konuda yaklaşık bir bilgi verdiğinden oradaki veriler kabul edilebilir. Bunun yanında babasından istediği harçlıklar da gelirleri arasındadır. Nitekim Şehzade Abdullah arzında, bundan önce babasından istediği harçlığın verilmediğini ve çok az harçlığının kaldığını belirterek bu defa verilmesini istemiştir.⁹⁶

⁸⁸ M. Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 91.

⁸⁹ Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, s. 91.

⁹⁰ Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, s. 1387.

⁹¹ Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, s. 161.

⁹² M. Akif Erdoğan, *Fatih Sultan Mehmed Zamanında Ala'iyye Sancağı: 1475 Tarihli Süret-i Defter-i İcmâl-i Vilâyet-i Alâ'iyye (Metin ve İnceleme)*, Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Konya 2013, s. 81.

⁹³ Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, s. 585.

⁹⁴ Hamit Şafakçı, "1483 Yılında Hatunsaray ve Sudiremi Nahiyelerinin Durumu", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S. 2, 2019, s. 123.

⁹⁵ Eravcı, a.g.m., s. 194.

⁹⁶ BOA, TS.MA.e. 581/77 (3225/2-3).

2.3. Sultan Abdullah Zaviyesi

Akşehir kazasında, şehzadenin ismiyle anılan bir zaviye vardı. 1483 yılı verilerine göre, merhum Sultan Abdullah Zaviyesi, Akşehir Vadisi'nde *Mihrablu* denilen yerdeydi. Zaviyenin meşihati Derviş Sinan'a verilmiş ve kendisine Akşehir haracından günlük beş akçe tayin edilmiştir. Deftere kayıtlı olmayanlardan zaviye civarına yerleşenlerin vergiden muaf olacağı belirtilmiştir.⁹⁷ Bu bilgi, defterin şehzadenin ölümünden sonra hazırlandığını da ortaya koymaktadır.

Sultan Abdullah Zaviyesi, bugünkü Tekke köyündeydi. Şehzade Abdullah çok sevdiği bu bölgeye dinlenmek için sık sık gelmiştir. Köye önce bir köşk yaptıran Şehzade Abdullah, daha sonraları konup göçenlerin işlerini ve istirahatlerini sağlamak için bir tekke kurduştur.⁹⁸ 1476 yılına ait kaydı olmayan zaviyeye, 1483 ve 1500 yıllarında Akşehir haracından günlük beş akçe olmak üzere yıllık 1.800 akçe gelir yazılmıştır. 1524 yılı kayıtlarında yer almayan zaviyenin 1584 yılında ise yıllık geliri 84 akçe olmuştur. Akşehir haracından gelen günlük beş akçenin kesilmesinden dolayı geliri düşmüştür.⁹⁹

Akşehir civarındaki Sultan Abdullah Zaviyesi'nde görevli beş kişinin adı 1500 yılında yazılmıştır. Bu tarihte Hamza v. Bazarlu, Hamza v. Abdullah, Yusuf v. Abdullah, Habib v. Ali, Hacı Ahmed v. Hacı Mehmed zaviyede görev yapmıştır. 1500 yılında zaviyenin şeyhi olan Hacı Ahmed v. Hacı Mehmed'in günlük üç akçe ulufe almasını ve bunu kendi geçimine kullanmasını şehzadenin annesi bildirmiştir. Beş görevli kimsenin raiyyeti olmadığından zaviyeye hizmetkâr kayıt edilmiştir. Elleri muafnameler olan hizmetkârlar gelen ve geçene hizmet etmişlerdir.¹⁰⁰ 1522 yılında Sultan Abdullah Zaviyesi'nde Ali v. Hamza, Hızır v. O, Yusuf v. Abdullah, Umur v. Habib, Hacı Ahmed v. Hacı Mehmed (şeyh-i zaviye) ve Yusuf v. O adlı yedi hizmetkâr yazılmıştır. Avarızdan muaf olan görevlilerin elinde Sultan Bayezid Han'dan muafiyetnameleri vardı.¹⁰¹ Nitekim Şehzade Abdullah'ın kızı mektubunda, halen bizim tekkemizde şeyh olan Hacı Ahmed, tekkeyi harap edip evkafına hayli zarar vermiştir. Pir Kılavuz'un elinden sebepsiz alınmıştır. Teftiş edilerek

⁹⁷ Çoşkun, *a.g.t.*, s. 146. Aynı bilgiler 1500 yılı vakıf tahririnde tekrar edilmiş, sadece meşihatın kime verildiği boş bırakılmıştır. Köhne defterde yazılı bu durumun yeni deftere kayıt edildiği belirtilmiştir. *TKGMA*, TT.d. 565, s. 123b.

⁹⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi-Turistik Kılavuz*, Numune Matbaası, İstanbul 1945, s. 356, 358.

⁹⁹ Volkan Ertürk, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2007, s. 342. Defterlerin tarihleri farklı verirse de benzer bir çalışmada da zaviyeye değinilmiştir. Alaeddin Ceylan, *Kanûnî Zamanında Akşehir Kazası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1993, s. 37-38.

¹⁰⁰ *BOA*, TT.d. 40, s. 654.

¹⁰¹ *BOA*, TT.d. 455, s. 471; *BOA*, MŞH.ŞSC.d. 8978, s. 182.

Hacı Ahmed'den alınmasını ve tekrar atasının isteğine göre yapılmasını istemiştir.¹⁰² Vakfın adı zikredilmemekle beraber bahsedilen kişiler aynı olabilir.

Zaviyenin 1522 yılında gelirleri şöyledi: Bağ der civar-ı zaviye fi sene 30; zemin-i bağçe-i Hacı Hamza fi sene 5; zemin-i bağçe-i Hamza veled-i Ali fi sene 10; zemin-i bağçe-i Umur fi sene 3; zemin-i bağçe-i Yusuf veled-i Hacı Ahmed fi-sene 5; zemin-i bağçe-i Yusuf veled-i Abdullah fi-sene 7; zemin-i bağçe-i Hacı Hamza fi-sene 4; zemin-i bağçe-i Hacı Ahmed fi-sene 20; yekün 84.¹⁰³ Bu bilgiden hareketle vakfın yılda 30 akçe geliri olan zaviye civarındaki bağ ile yedi zeminden gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. 1524 ve 1584 yıllarında da zaviyeye zikredilen gelirler kaydedilmiştir.¹⁰⁴

II. Bayezid'in 1500 ve 1584 yıllarına ait defterlerde geçen Evahir-i Şaban 898/7-15 Haziran 1493 tarihli emrinde; oğlu Abdullah'ın Akşehir'de yaptırdığı zaviyesine ait olan yerler, bağlar ve bahçelerin hudutları için Akşehir'in eski kadısı olan Mevlâna Şemseddin Ahmed gönderilmiş, onun tarafından bu yerlerin sınırları tespit edilerek yazılmıştır. Bundan sonra vakfın mukarrer olduğu ve gelirinin zaviyenin işlerine vakfiye gereği kullanılması belirtilmiştir.¹⁰⁵ Bu emirden zaviyeye ait bir vakfiyenin varlığı da anlaşılmaktadır. Evasıt-ı Safer 899/21-30 Kasım 1493 tarihli hükme göre; Hamza bin Bazarlu, Hamza bin Abdullah, Yusuf bin Abdullah ve Habib bin Ali adlı kişilerin oğlu Abdullah'ın Akşehir'de olan zaviyesi yakınlarına yerleşerek gelip geçene hizmet ettiklerini ve kimsenin raiyyeti olmadıklarını Akşehir kadısı mektupla bildirmiştir. Bunun üzerine buraya yerleşerek bahsedilen hizmeti yapanların avarızdan muaf oldukları belirtilmiştir. Onlar; *ulakdan, suhreden, cerehordan, sekbandan, doğancıdan, hisar yapmasından, salgundan, azebden, kürekçiden, nüzül tahlılandan* ve sair avarız-ı divaniyeden muaf tutulmuşlardır.¹⁰⁶ Zaviyenin durumu hakkında sonraki tarihlerde fazla bilgi yoktur. 19. yüzyıl başlarına ait kayıta ise gelirler nedeniyle zaviyenin ismi zikredilmiştir. es-Seyyid Abdüllatif Halife arzında, Bursa ve diğer yerlerde bulunan Şirin Hatun ve Akşehir'deki Sultan Abdullah Zaviyesi vakfından almak üzere günlük bir akçeyle şeyh, günlük bir akçeyle mustahfız, günlük iki akçeyle yasinhan ve günlük iki akçeyle cüzhan olan Mustafa Halife kendi rızasıyla görevi bıraktığından kendisine berat verilmesini istemiştir. 29 Cemaziyevvel 1227/10 Haziran 1812 tarihinde vakfın kayıtları çıkarılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰² BOA, TS.MA.e. 753/75 (6091/1).

¹⁰³ BOA, TT.d. 455, s. 471; BOA, MŞH.ŞSC.d. 8978, s. 182.

¹⁰⁴ BOA, TT.d. 399, s. 319.

¹⁰⁵ BOA, TT.d. 40, s. 653; TKGMA, TT.d. 584, s. 96b.

¹⁰⁶ BOA, TT.d. 40, s. 653.

¹⁰⁷ BOA, TS.MA.e. 844/19 (7576/6).

3. Şehzade Abdullah ve Çevresi

Şehzadeler doğumundan itibaren özel bir ilgi ve eğitim ile yetiştirilmeye çalışılan bireylerdi. Bu anlamda yanında bulunan daye ve dadı gibi görevlilere şehzadenin ölümünden sonra da ücret ödenmiştir. Nitekim 19 Şubat 1512-5 Nisan 1513 tarihleri arasındaki kayıtları içeren deftere göre *dâye-i Sultân Abdullah* adıyla dört akçe ücret yazılmıştır.¹⁰⁸ Şehzade Abdullah doğduktan sonra iyi bir eğitim almaya başlamıştır. Bu eğitimin bir devamı niteliğindeki uygulamalı eğitim için şehzade, ailesi ile birlikte görev yerine gitmiştir. Nitekim Tacüddin İbrahim (*Üstad-oğlu*) zamanın ulemasından ders alıp *Engüri* adlı kasabada Ak Medrese'ye 20 akçe ile müderris olmuşken Şehzade Abdullah'a hoca olmuştur.¹⁰⁹ Yine aşağıda değinileceği üzere Niyazi, Figani ve Necati, Şehzade Abdullah'ın yanında bulunmuşlardır.

Sancağa giden şehzadelerin emrinde kalabalık bir görevli topluluğu bulunuyordu. Başta annesi ve ailesi olmak üzere Şehzade Abdullah'ın Konya'ya gelerek yerleştiği, annesine sancaktan gelir tayininden ya da Trabzon'daki kitabeden anlaşılmaktadır.

Şehzadenin yanındaki görevlilerden birisi laladır. Bayezid tahta çıktıktan sonra Ali bin Abdulhay (Hadım) Karaman beylerbeyi olmuştur. Bu tayin muhtemelen Şehzade Abdullah'ın 1481 Temmuz'unda Konya'ya vali olarak gönderilmesiyle bağlantılıdır.¹¹⁰ Şehzade Abdullah'ın lalaları Karagöz Paşa ve Hadım Ali Paşa olarak zikredilir.¹¹¹

Şehzadenin etrafındaki görevliler, babası tarafından görevlendirilebilirdi. Bey babam hazretleri diye başlayan mektubunda Şehzade Abdullah, terzibaşı olarak yanına gönderilen Doğan hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Eski terzibaşı Yusuf'tan hoşnut olduğumu ama emir yerine gelsin diye Doğan'ı terzibaşı olarak atadığını belirtmiştir. Ancak Doğan, doğru durmayarak lalalarım da ondan şikâyetçi olup ifratla incinmişlerdir. Sizin tarafınızdan geldiği için bir şey demezler. Şehzade Abdullah, bu kişinin görevden alınarak eski terzibaşı Yusuf'un tekrar göreve başlamasını babasından talep etmiştir.¹¹² Mektuptan terzibaşaların adları hakkında bilgi sahibi olunurken görevlendirme ve görevliler arasındaki çekişme gibi konularda da fikir edinilebilmektedir.

¹⁰⁸ BOA, TS.MA.d. 9629, v. 8b.

¹⁰⁹ Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâ'îku's-Şakâ'ik, Mecdi'nin Şakâ'ik Tercümesi*, C. 2, Haz. Bilal Alpaydın-Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022, s. 881-882.

¹¹⁰ Hedda Reindl, *II. Bayezid ve Çevresi Hükümdarın Adamları*, Çev. Ali Suat Ürgüplü, Arvana Yayınları, İstanbul 2014, s. 123.

¹¹¹ Öztuna, *a.g.e.*, s. 144; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 191; Danişmend, *a.g.e.*, s. 407.

¹¹² BOA, TS.MA.e. 581/77 (3225/1).

Şehzadenin yanında bulunan nişancı, defterdar ve kilercibaşı gibi görevlilerin isimlerine dair bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak bazı görevlilere dair sonraki yıllara ait kayıtlarda geçen ifadeler çevresi hakkında genel bilgi verebilir. Şehzade Abdullah'ın ölümü üzerine yanındaki adamlara çeşitli görevler ya da timarlar verilmiştir.¹¹³ 27 Ramazan 907/5 Nisan 1502 tarihinde Muğla'ya bağlı Dadya köyünden 20.985 akçelik gelir, Şehzade Abdullah'ın sipahi oğlanları ağası Sinan Bey'e yazılmıştır.¹¹⁴ Nitekim Sinan Bey *ağa-i ebnâ-i sipâhiyan-ı merhum Sultân Abdullah* olarak anılmıştır. Kendisine 12 Receb 904/23 Şubat 1499 tarihinde Antalya sancağı ile Alanya sancağından 20.100 akçe zeamet verilmiştir.¹¹⁵ Yine 1510 yılında Şehzade Abdullah himayesindeki Ali ve Hamza veledan-ı Hüseyin Çelebi'ye 1.000 akçe kaydedilmiştir.¹¹⁶

Şehzade Abdullah'ın kapıcıbaşı olarak İskender Bey görev yapmıştır.¹¹⁷ Nitekim Karahisar sancağında zeamet tasarruf eden İskender Bey, *ser-bevvabin-i merhum Sultan Abdullah* olarak yazılmıştır. 21 Cemaziyelevvel 905/24 Aralık 1499 tarihinde, 24.683 akçeyi Kayacık subaşısı İskender Bey tasarruf etmiştir.¹¹⁸ 1483 yılında Haymana-i Eski-il'den 9.942 akçelik timar, Şehzade Abdullah'ın ser-çavuşanı Muslihiddin'e yazılmıştır.¹¹⁹ Ulufe alan ve yararlılığı görülüp timar verilen yayalar padişahın hükmüyle yayalıktan çıkabilirdi. Evasıt-ı Rebiülahir 908/14-23 Ekim 1502 tarihli emirle yayalıktan çıkan Seydi, Şehzade Abdullah yanındaki görevliler arasında yer almıştır.¹²⁰ Yine Şehzade Abdullah'ın öldüğünü bildiren Kemal ve Murad Beyler de şehzadenin çevresindeki adamlar arasında sayılabilir.¹²¹

4. Şehzade Abdullah'ın Ölümü ve Türbesi

Şehzade Abdullah'ın ölümü de tartışmalı konulardan birisidir. Ölüm tarihi ve ölüm nedeni ile türbesi hakkında farklı fikirler mevcuttur. Aşağıda bu görüşler değerlendirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Etrafında şairlerin

¹¹³ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 51.

¹¹⁴ BOA, MAD.d. 15287, s. 114.

¹¹⁵ *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı*, MC.Yz.82, s. 12b.

¹¹⁶ Gök, *a.g.t.*, s. 1057.

¹¹⁷ Emecen, *a.g.e.*, s. 290.

¹¹⁸ *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı*, MC.Yz.82, s. 59b.

¹¹⁹ BOA, MAD.d. 567, s. 48.

¹²⁰ *Seydi birader-i Davud, mezkûr Seydi Aydın sancağında Alaşehir tevabiinden yaya defterinde yaya kayd olunup sonra merhum oğlum Abdullah tabe serahu kapusundan ulufe tasarruf idüp ve merhum karındaşım Cem savaşında Karaman'da gereği gibi yoldaşlık itdüğü ecilden timar virilüp bilfiil timar tasarruf iderken bu kazıyye arz edilince yayalıktan azad idüp iş bu hük-i hümayunu verdim ve buyurdum ki badel yevm yaya hizmetinden halas olup yaya sancağı beyi ve yayabaşı ve yaya bendi? bunu yayasın deyü incitmeyeler ve yayalık hizmetinde sürücüler incitmeyeler ve yaya akçesin almayalar ve üşendirmeyeler şöyle bilip ... BOA, TT.d. 104, s. 473; Emecen, *a.g.e.*, s. 144.*

¹²¹ BOA, TS.MA.e. 754-108 (6190-1).

toplandığı Şehzade Abdullah, cesur, kahraman ve güzel bir kişi olarak tarif edilmiştir.¹²² Şehzadenin ölüm nedeni ile ilgili kaynaklarda fazla bilgi verilmez. İdris-i Bitlisi, Karaman vilayetindeki Şehzade Abdullah'ın hastalık nedeniyle vefatını, *el-marazu berîdü'l-mevt* (Hastalık ölümün habercisidir.) şeklinde ifade etmiştir.¹²³ Kepecioğlu da şehzadenin hastalanarak vefat ettiğini söylemiştir.¹²⁴ *Haniwaldanus Anonimi'ne* göre ise Sultan Bayezid'in sekiz oğlundan Abdullah Çelebi babasının sağlığında bir cinayete kurban gitmiştir.¹²⁵ Ancak Şirin Hatun mektubunda hastalanana oğlunun vasiyetini bildirmiştir.¹²⁶ Bu durum şehzadenin kronik bir rahatsızlığının olabileceğine işaret etmektedir.

Şehzadenin ölüm tarihi hakkında genel olarak Hicri 888 yılı ittifak edilen konulardandır. Şehzade Abdullah'ın vefatı ile ilgili Ramazan 888/Ekim 1483¹²⁷ veya Zilkade 888/Aralık 1483¹²⁸ tarihleri verilmiştir. Şehzade Abdullah 888 yılında ölünce Konya sancağına, Saruhan sancakbeyi Şehinşah, Saruhan'a ise Korkud görevlendirilmiştir.¹²⁹ 1483 yılında Şehzade Şehinşah'ın defterdarı Osman Çelebi'ye Beyşehir nahiyesinden gelirler yazılması,¹³⁰ Şehinşah'ın göreve başladığına ve Abdullah'ın öldüğüne işaret olarak kabul edilebilir. Şehzade Abdullah'ın vefat ettiği yıl, Karamanoğlu Kasım Bey de vefat etmiş ve 888 tamamlanınca gazaya hazırlanılmıştır.¹³¹

Şehzade Abdullah'ın ölümü ile ilgili modern çalışmalar 5 Şevval 888/6 Kasım 1483,¹³² Ramazan 888/1484¹³³ ve 5 Şevval 890/15 Ekim 1485¹³⁴ tarihlerini vermişlerdir. Şehzade Abdullah öldüğünde Konya sancağında görevliydi. Padişaha sunulan arzda Şehzade Abdullah'ın 5 Şevval'de vefat ettiğini bildiren Kemal ve Murad Beyler, bölge için yapılması gerekenler

¹²² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. 1, s. 1; Kepecioğlu, *a.g.e.*, C. 4, s. 123; Beyâni Mustafa bin Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 81.

¹²³ İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 544.

¹²⁴ Kepecioğlu, *a.g.e.*, C. 4, s. 123.

¹²⁵ Kreutel, *a.g.e.*, s. 23.

¹²⁶ BOA, TS.MA.e. 757-9 (6402-1).

¹²⁷ İdris-i Bitlisi, *a.g.e.*, s. 544; Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 241; Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 109-110. İdris-i Bitlisi bu tarihle birlikte Şevval 889/Ekim-Kasım 1484 tarihini de vermiştir. İdris-i Bidlisi, *a.g.e.*, s. 134, 334.

¹²⁸ *Vakâyi'-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân*, s. 11a; Solak-zâde, *a.g.e.*, s. 395-396; Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. 1, s. 1. Görüşler hakkında bk. Erdoğan, *a.g.m.*, s. 16; Halil Edhem, *a.g.m.*, s. 333.

¹²⁹ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, s. 51-52.

¹³⁰ BOA, MAD.d. 567, s. 28.

¹³¹ Behiştî Ahmed Çelebi, *a.g.e.*, s. 347-348.

¹³² Uzunçarşılı, "II. Bayezid'in Oğullarından Sultan Korkud", s. 157; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 125.

¹³³ Eravcı, *a.g.m.*, s. 194.

¹³⁴ Uluçay, "Bayazid II. in Âilesi", s. 109; Bostan, *a.g.e.*, s. 51.

hakkında emir verilmesini istemişlerdir.¹³⁵ Vilayetin idaresi için alınması gerekli tedbirler sorularak bölgede olası bir karışıklığın önüne geçilmek istenmiştir. Arzda verilen 5 Şevval bilgisi ile kroniklerde verilen 888 yılından hareketle şehzadenin 6 Kasım 1483 tarihinde vefat ettiği söylenebilir.

Şehzade Abdullah bazı ilim adamlarına hamilik yapmıştır. Zira matbaanın tama anlamıyla kullanılmasına kadar, bilgin ve sanatkâr, hükümdarın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç olmuştur. Hanedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışı, yalnız muhteşem saraylarla değil; ilim ve sanatın hamiliğinde de kendini göstermiştir.¹³⁶ Bir kitabın hazırlanışı bir haminin siparişiyle ya da bir yazarın himaye ve takdir görmek için olası bir hamiyete eserini sunmak istemesiyle başlamıştır.¹³⁷ Hamilik hem devlet hem de sanatçı açısından karşılıklı memnuniyete dayanmıştır. Devlet yöneticileri, sanatçıları, yaptıkları işleri öncelikle kamuya ve sonraki çağlara aktaracak ve adlarını ölümsüzleştirecek bir nevi halkla ilişkiler uzmanları olarak görürken, sanatçı da bu yolla sanatını maddi ve manevi açıdan rahatça yapabileceği bir ortam bulacak olması sebebiyle himaye talep etmiştir.¹³⁸

Şehzadenin ölümü üzerine mersiyeler yazılmıştır. Bayezid, Abdullah'ı sancağa gönderdiğinde Necati onun kâtibi olmuştur. Şehzade öldükten sonra bir ağıt düzerek başkente dönmüştür. Denir ki: şehzade çok güzel olduğundan Necati şehzadeye derin bir sevgiyle bağlanmıştır. Bunu anlayan şehzade kendi özel toplantılarına şairi çağırılmış, o da şehzadeye gazeller sunmuştur.¹³⁹ Şehzade Abdullah'la sancağa çıkan Necati'nin, şehzadenin vefatıyla emelleri de ölmüştür. Şehzade hakkında *dilâ cerîde-i ülfetden adun eyle terâş, kalender ol ki mücerredler ideler sâbâş* diyen mersiyesini II. Bayezid'e sunmuştur.¹⁴⁰ Necati, *Mersiye-i Şehzade Sultan Abdullah* adlı mersiyede koruyucusunu kaybetmiş bir şairden çok, genç yaşta yakınıni kaybetmiş bir insanın samimi duygularını dile getirmiştir. Necati, mersiyenin sonunda padişahın devam-ı devleti için

¹³⁵ BOA, TS.MA.e. 754-108 (6190-1). Arşiv tarafından 05.10.888/6 Kasım 1483 tarihli olduğu belirtilen mektubun başında *Hüve'l-hayyu la ilahe illa hüve* (O diridir, ondan başka tanrı yoktur. Mümin suresi 65. Ayet), *lehü'l-hükmü ve ileyhi türceun* (Hüküm onundur ve ona döndürüleceksiniz. Kasas, 88. Ayet) ayetleri yer almıştır.

¹³⁶ Halil İnalçık, *Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015, s. 7-8.

¹³⁷ Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 94.

¹³⁸ Tuba Işinsu Durmuş, *Şâir ve Sultan: Osmanlı'da Edebi Himaye*, Muhit Kitap Yayınları, İstanbul 2021, s. 7.

¹³⁹ Beyâni Mustafa bin Carullah, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁴⁰ Aşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, C. 2, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 852. Necati hakkında bk. Aşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 849-860.

temennilerde bulunmuştur.¹⁴¹ Şehzadenin ölümüne olan üzüntüsünü sel ve şiddetli yağmurla açıklamıştır.¹⁴² Mersiyede genç yaşta ölen şehzade için ne gençlik ne Karaman mülkü kaldı diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Ol idi milketi vîrân ol idi genci nihan

*Ne mülk milk-i Karaman ne genç genç-i revan*¹⁴³

Figân ü ah kim oldu yiğitliğinde tebâh

Sfendiyar-ı zaman Şah-zâde Abdullah beytinde genç yaşta ölümün acı bir olay olduğu dile getirilmiştir. Şehzade Abdullah genç yaşta dünyadan ayrılmıştır. Çünkü ölüm; makama, yaşa, güce bakmadan herkesin başına gelecektir.¹⁴⁴

Muhtemelen Necati Bey'in etkisiyle Konya'da şehzadenin etrafında bir şairler topluluğu oluşmuştur. Bunlardan Figani ve Niyazi zikredilir. Şehzadenin genç yaşta ölümü üzerine bu topluluk dağılmış ve Necati şehzade ile ilgili mersiyesini kaleme almıştır.¹⁴⁵ Şehzade Mahmud, Manisa sancağına giderken Necati onun yanında nişancı olarak görev almıştır.¹⁴⁶ Konyalı şair Niyazi-i Karamani hakkında, Şehzade Abdullah vasfı (Öven) denilmiştir.¹⁴⁷ Benzer bilgileri veren Âli, Şehzade Abdullah ile Karaman'a gittiğinin belirtilmesini hata olarak zikretmiştir.¹⁴⁸

Şehzade Abdullah'ın çevresindeki şairlerden biri ise Figani, Figani-i Karamani veya Figani-i Kadim olarak zikredilmiştir.¹⁴⁹ Şehzade Abdullah'ın divan kâtibi olan Figani, şehzadeye övgüler yazmıştır.¹⁵⁰ Figani, Şehzade

¹⁴¹ Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994, s. 76, 239.

¹⁴² Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, C. II, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 977.

¹⁴³ İsen, *a.g.e.*, s. 239. Mersiyenin tamamı için bk. İsen, *a.g.e.*, s. 239-242.

¹⁴⁴ Fatih Kıran, "Şehzâde Abdullah Mersiyesi'nde Ölümle İlgili İnanışlar", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Nisan 2009: "Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına"*, Kocaeli 2009, s. 414.

¹⁴⁵ İsen, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁴⁶ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 852; Latîfi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 521. Necati hakkında bk. Âşık Çelebi, *a.g.e.*, s. 849-860. Şehzade Abdullah'ın ölümü üzerine İstanbul'a dönen Necati, 1504 yılında Şehzade Mahmud'un yanına gönderilinceye kadar en şöhretli devrini yaşamıştır. Padişaha ve diğer devlet adamlarına kasideler sunmuştur. Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 51.

¹⁴⁷ Latîfi, *a.g.e.*, s. 552.

¹⁴⁸ Âli, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s. 168.

¹⁴⁹ Latîfi, *a.g.e.*, s. 437; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, s. 763; Beyâni Mustafa bin Carullah, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁵⁰ Beyâni Mustafa bin Carullah, *a.g.e.*, s. 66.

Abdullah'ın madihlerinden (methedici) olup *Hamse-i Nizami*'den olan *İskendername*'yi tercüme etmiştir.¹⁵¹

Sancaklara görevlendirilen şehzadeler etrafında ilmi muhitler oluşmuştur. Şehzade Cem'in Konya'da etrafında topladığı şairler *Cem Şairleri* diye anılmıştır. Şehirde kaldığı sürede bir kültür ve edebiyat muhiti meydana getirmiştir. İhsanından istifade eden şairler, kasidelerini sunmuşlardır.¹⁵² İhsan ve caize kaygısının ötesindeki bu beraberlik ölünceye kadar şehzadenin yanından ayrılmamaya kadar giden bir kader birliğine dönüşmüştür. Karamanlı Aynî, önce Kastamonu ve sonra Konya'da Cem Sultan'ın yanında yer almıştır. Ancak Şehzade Mustafa ve Şehzade Abdullah Konya'da görev yapmasına rağmen onlarla birlikte hareket etmemiştir. Bu dinî görüşleri yanında bir şehzadeyle kader birliği yapmak olarak da değerlendirilebilir. Zira Cem Sultan'dan sonra açıkça muhalif düşünceler dile getirmiştir.¹⁵³

Şehzade Abdullah'ın annesi, 29 Şevval 888/30 Kasım 1483 tarihli olduğu düşünülen mektubunda; bundan önce oğlunuz hasta olduğunda şöyle vasiyet etmişti. *Eğer Allah sıhhat virirse hoş ve eğer hükmi Allah yetişüp ölürsem beni sultânı's-selâtîn hullide mülkühü hazretlerine 'arz idesiz anda İstanbul'da merhûm dedem Sultân yanında koyup canumu anun hizmetine musâhib etsün deyü vasiyet etmiş idi.* Merhumun bu vasiyetinin yerine getirilmesini istemiştir.¹⁵⁴ Ancak Şehzade Abdullah, Bursa'da bulunan şehzadelerin yanına defnedilmiştir. Bursa'daki türbeler içinde yatan hanedan mensupları sayılırken sırasıyla merhum Sultan Mehmed Han oğullarından merhum Cem Sultan, Sultan Mustafa ve Sultan Bayezid Han oğullarından merhum Sultan Abdullah ve merhum Sultan Alemşah¹⁵⁵ isimleri verilmiştir. Ancak 1479 yılında yapılan Şehzade Mustafa Türbesi'nde sırayla Şehzade Mustafa, Şehzade Abdullah (1483), Şehzade Cem (1499) ve Şehzade Alemşah (1503) gömülmüştür. 28 Mart-6 Nisan 1504 tarihli vakfiyesinde II. Bayezid; Mustafa, Abdullah ve Alemşah adına vakıflar bağışlamıştır.¹⁵⁶

Vakfın geliri mütevellî, kâtip, türbedar, üç tahsildar ile sekiz bekçiden ibaret bir idareciler kadrosuna, devamlı olarak nöbetleşe Kur'an'dan cüzler okuyacak 45 cüzhan ve hafızın maaşlarına tahsis olunmuştur. Geriye kalan paradan her yıl balmumundan yapılmış büyük kıtada 12 mumun satın alınmasına ve kandil yağlarına ait harcamalara, mahsulün köy ambarlarından Bursa'daki

¹⁵¹ Latîfî, *a.g.e.*, s. 437.

¹⁵² İpekten, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁵³ Osman Horata, "Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi", *Bilig*, 15, 2000, s. 92, 96-103.

¹⁵⁴ *BOA*, TS.MA.e. 757-9 (6402-1).

¹⁵⁵ *BOA*, TS.MA.d. 8380.

¹⁵⁶ Şafakçı, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, s. 82-83. Türbeye ait gelirler ve mimari yapısı hakkında bk. Şafakçı, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, s. 82-88. Koyunluoğlu türbede yatanlar arasında Abdullah yerine Korkud ismini zikretmiştir. Koyunluoğlu, *a.g.e.*, s. 152.

depolarla pazar yerine nakli masraflarına, bu ambarların kiralari ile ambarci maaşlarına ve türbenin döşenme ile tamiri işlerine harcanmıştır.¹⁵⁷

Şehzadeler (Şehzade Mustafa, Şehzade Abdullah ve Şehzade Alemşah) Türbesi Vakfı'na ait 1539-1566 yılları arasındaki bilançolar değerlendirilmiştir. Vakfa bağlı köyler; Hotani, Çakaroz, Yeğen, Kabağağaç, Kayser, İlyaslar, Panbucak, Öyücek, Budam, Gürlüce, Dur Ali ve Kavaklı idi. Bu yıllık zaman zarfında 282.357 akçe nakit olarak ve 559.371 akçe mahsulden olmak üzere 844.728 akçe geliri vardı.¹⁵⁸ 11-20 Rebiülevvel 1216/22-31 Temmuz 1801 tarihli Mihaliç kadısına gönderilen III. Selim'in fermanında; Şehzade Mustafa, Şehzade Abdullah, Şehzade Alemşah ve Şehzade Mehmed evkafı köylerinden olan Hotani'ye yapılan müdahalenin önlenmesi emredilmiştir.¹⁵⁹

Şehzade Abdullah'a ait müstakil vakıflar da vardı. 18 Safer 958/25 Şubat 1551 tarihinde Sultan Mustafa Türbesi'nde Şehzade Sultan Abdullah için günlük iki akçe ile bir cüz okuyan Mahmud bin İsmail ihtiyar olduğundan görevi bırakınca yerine Mehmed bin Hacı Mirza atanmıştır.¹⁶⁰ Bursa'da bulunan Şehzade Abdullah evkafından merhum Sultan Mustafa-yı Atik Türbesi'nde günlük iki akçe ile cüzhan ve bir akçeyle mustahfiz olan Mustafa Halife kendi rızasıyla Ahmed Halife lehine görevlerden vazgeçmiştir. Bunun üzerine 17 Rebiülevvel 1124/24 Nisan 1712 tarihinde atama yapılmıştır.¹⁶¹ Bursa'da bulunan Şehzade Abdullah evkafından almak üzere günlük iki akçe ile cüzhan olan el-Hac Hafız Ömer Halife kendi isteğiyle es-Seyyid Mehmed Halife'ye görevi bırakınca 17 Safer 1209/13 Eylül 1794 tarihinde berat verilmiştir.¹⁶²

Sonuç

Bayezid'in en büyük oğlu olan Abdullah, II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın kızıyla evlenmiştir. Bu evlilikten Şehzade Abdullah'ın iki kızı olmuştur. Bu kızlardan Aynişah'ın ismi bazen zikredilirken genelde Şehzade Abdullah'ın kızları büyük ve küçük olarak ifade edilmiştir. Büyük kızı Mirza Bey bin Kızıl Ahmed Bey ile evli olup küçük kızı ise II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed ile evlidir. Bu durum hanedan içi evliliklere örnek gösterilebilir.

Osmanlı padişahlarının dönemi, ilişkileri ve taht değişikliklerinin anlaşılması noktasında şehzadelerin hayatları, bazı noktaları daha iyi aydınlatacaktır. Bu noktada şehzadelerin sancağa gönderilmesi, padişahların

¹⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 69.

¹⁵⁸ Barkan, "Giriş", s. 72-73, 80.

¹⁵⁹ BOA, TS.MA.e. 728-20.

¹⁶⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d. 2514 (A / 58), 5a, belge 54.

¹⁶¹ BOA, İE.EV. 51-5693.

¹⁶² BOA, C.EV. 253-12893.

şehzadelere bakışını göstermesi açısından önemlidir. Zira taht mücadelelerinde görev yapılan sancağın önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Şehzade sancağa gittiğinde yanında annesi, eşi, çocukları ve kapı halkı bulunmuştur. Yerel aristokrasi, şairler ve diğer görevlilerin katılımıyla bu topluluk genişlemiştir. Bunların işesi ve ikbali şehzadeyle eşdeğer görülmüştür. Bir nevi sancakta staj yapan şehzade, ileride hükümdar olursa çevresindekiler de önemli kazançlar elde edeceklerini ümit etmişlerdir. Bu anlamda bu topluluk, kendi gelecekleriyle şehzadenin akıbetini bir görmüşlerdir. Şehzade Abdullah sırasıyla Manisa, Trabzon, Manisa ve Konya'da görev yapmıştır. Konya'ya Şehzade Cem'den sonra atanmış ve saltanat mücadelelerinin ortasında kalmıştır. Şehzade Abdullah görev yaptığı yerlerde çeşitli belgeler vermiştir. Bir verginin affı, yurt verilmesi, timar tahsisi ve vakıflara bazı hakların verilmesi gibi konularda tasarruflar bulunmuştur. İdari anlamdaki bu tasarrufların yanında Şehzade Abdullah kendi adıyla anılan ve gelip geçenlerin ihtiyaçları için bir zaviye kurmuştur. Buradan hem bu dünyada yaşayanların faydasına hem de şehzadenin ahiretine fayda sağlayacağı umulmuştur. Yine şehzadenin hayrına annesi ve babası vakıflar tesis ederek ona hayır dua edilmesini istemişlerdir. Bu manada mersiye yazanlar da onu iyi yönleriyle anmışlardır.

Sancaklarda şehzadelere bazı alanlarda yetkiler verilmekle birlikte merkezin onayına ve bilgisine müracaat edildiği unutulmamalıdır. Eyalete yönelik kararlar da verdiği görülen şehzadenin yanında beylerbeyinin bulunması idari ve askerî anlamda şehzadeye yön veren bir görevlinin varlığına işaret etmektedir. Şehzade Abdullah özelinde bölgedeki çatışmalarda öncelik şehzadenin korunmasına verilmiştir. Bu mücadelelerde beylerbeyi ya da merkezden gönderilen bir komutan görevlendirilmiştir. Bu durum şehzadenin zarar görmesinin engellenmesi ve onun karşı tarafın eline geçmemesi için daha tecrübeli komutanların tercih edildiğini göstermektedir.

Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim alan Şehzade Abdullah'ın çevresindeki kişiler onun gelişimi ve aldığı kararlar üzerinde etkili olmuştur. Şehzadenin etrafında şairlerin bulunması ilme kıymet verdiğini göstermektedir. 6 Kasım 1483 tarihinde vefatı üzerine yazılan mersiyeler onun sevilen biri olduğuna işaret etmektedir. Ölümünün ardından Bursa'daki Şehzade Mustafa Türbesi'ne gömülmüştür.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evkaf (C.EV.): 190-9494, 253-12893.

İbnülemin Evkaf (İE.EV.): 51-5693.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 567, 828, 15287.

Meşihat Şeriye Sicil Defterleri (MŞH.ŞSC.d.): 2514 (A / 58), 8978.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.): 40, 104, 399, 455.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d.): 2938, 3960, 8380, 9629.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 581/77 (3225/1), 581/77 (3225/2-3), 728-20, 753/75 (6091/1), 754-108 (6190-1), 757-9 (6402-1), 844/19 (7576/6).

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.): 565, 584.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Yazmaları (MC.Yz.): 82

2. Kitap ve Makaleler

ALDERSON, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, Tercüme eden: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık (Yeni Şafak), t.y.

ÂLİ, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, C. 2, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, *Tevârih-i Âl-i Osmândan Âşıkpaşazâde Tarihi*, Haz. Ali Bey, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Giriş", *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara 1988. ss. 1-144.

BEHİŞTÎ AHMED ÇELEBİ, *Târîh-i Behiştî Vâridât-ı Sübhânî ve Fütûhât-ı Osmânî (791-907/1389-1502) II*, Haz. Fatma Kaytaz, TTK Yayınları, Ankara 2016.

BEYÂNİ MUSTAFA BİN CARULLAH, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 1997.

BOSTAN, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002.

CEYLAN, Alaeddin, *Kanûnî Zamanında Akşehir Kazâsı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1993.

ÇOŞKUN, Fahri, *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1996.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011.

DURMUŞ, Tuba Işinsu, *Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye*, Muhit Kitap Yayınları, İstanbul 2021.

EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ERAVCI, H. Mustafa, "Şehzade Abdullah", *Konya Ansiklopedisi*, C. 8, Kültür A.Ş. Yayınları, Konya 2015, ss. 194-195.

ERDOĞAN, Muzaffer, "Konya Valisi Şehzade Abdullah Bayezid II. in Büyükoğlu", *Konya Dergisi*, S. 74-77, 1945, ss. 14-17.

ERDOĞRU, M. Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

ERDOĞRU, M. Akif, *Fatih Sultan Mehmed Zamanında Ala'yye Sancağı: 1475 Tarihli Sûret-i Defter-i İcmâl-i Vilâyet-i Alâ'yye (Metin ve İnceleme)*, Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Konya 2013.

EROĞLU, Haldun, *Padişahın Oğulları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

ERTÜRK, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2007.

Fatih Devrine Âit Münşeât Mecmuası, Neşredenler: Necâti Lugal-Adnan Erzi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.

FETVACI, Emine, *Sarayın İmgeleri Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

FISHER, Sydney Nettleton, *Sultan Bayezid Han; 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2014.

GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLİ EFENDİ, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 No. lu Nüshalara Göre Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbar*, I. Cilt II. Kısım, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar-Ahmet Gül-İbrahim Hakkı Çuhadar, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997.

GÖK, İlhan, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

HALİL EDHEM, “Trabzonda Osmanlı Kitabeleri”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 1334, S. 48, s. 321-354.

HAYDAR BEY, *Vâkı'ât-ı Sultân Cem*, *TOEM* ilavesi, nşr. Mehmed Arif, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Dersaadet 1330.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-tevarih*, C. III ve IV, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

HORATA, Osman, “Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi”, *Bilig*, 15, 2000, ss. 91-109.

HÜSEYİNKLİOĞLU, Ayşegül, *Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2008, s. 318.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991.

İBN KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon)*, Haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997.

İDRİS-İ BİDLÎSÎ, *Heşt Behişt VIII. Ketibe II. Bayezid Dönemi 1481-1512*, Çev. Vural Genç, TTK Yayınları, Ankara 2024.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Bihîşt 3. Cilt: II. Mehmet ve II. Beyazid Devri*, Haz. Mehmet Karataş-Yaşar Baş, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2020.

İNALCIK, Halil, *Şâir ve Patron Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

İPEKTEN, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yayınları, İstanbul 1996.

İSEN, Mustafa, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*, Akçağ Yayınları, Ankara 1994.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 1995.

KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, C. 4, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa 2010.

KESKİN, Özkan Özer, “Osmanlı'da Kadınların Vakıf Müessesesine Katkıları: Trabzon Örneği”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon 1*, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2023, s. 187-222.

KINALI-ZÂDE HASAN ÇELEBİ, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, C. II, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yayınları, Ankara 2014.

KIRAN, Fatih, “Şehzâde Abdullah Mersiyesi’nde Ölümle İlgili İnanışlar”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 15-17 Nisan 2009: “Ölümünün 500. Yılında Necâtî Beğ Anısına”*, Kocaeli 2009, ss. 409-416.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir Tarihi-Turistik Kılavuz*, Numune Matbaası, İstanbul 1945.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1997.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, C. I, Fatih Yayınevi, İstanbul 1974.

KOYUNLUOĞLU, A. Memduh Turgut, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa Halkevi Yayınları, Bursa 1937.

KREUTEL, Richard F., *Haniwaldanus Anonimi’ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

LATÎFÎ, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2000.

MECDÎ MEHMED EFENDÎ, *Hadâ’iku’ş-Şakâ’ik, Mecdî’nin Şakâ’ik Tercümesi*, C. 2, Haz. Bilal Alpaydın-Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2022.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, 4 Haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ, *Cihân-nümâ [6. Kısım: Osmanlı Tarihi (687-890/1288-1485) (Giriş, Çeviri Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. II, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

ORUÇ BİN ÂDİL, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005.

REİNDL, Hedda, *II. Bayezid ve Çevresi Hükümdarın Adamları*, Çev. Ali Suat Ürgüplü, Arvana Yayınları, İstanbul 2014.

SALDUZ, Engin, *Osmanlı’da Farsça Tarih Yazıcılığı ve Hacı Halil Konevi’nin Tevârih-i Âl-i Osman Adlı Eserinin Tercümesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van 2019.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBÎ, *Solak-zâde Tarihi*. C. I, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

ŞAFAKCI, Hamit, “1483 Yılında Hatunsaray ve Sudiremi Nahiyelerinin Durumu”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S. 2, 2019, ss. 113-138.

ŞAFAKCI, Hamit, “II. Bayezid’in Oğlu Şehzade Şehinşah’ın Hayatı”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 2022, ss. 190-209.

ŞAFAKCI, Hamit, *Şehzade Mustafa 1450-1474*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2022.

ŞİKÂRÎ, *Karamannâme [Zamanın Kahramanı Karamaniler’in Tarihi]*, Haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul 2005.

TANSEL, Selahattin, *Sultan II. Bâyezid’in Siyasî Hayatı*, MEB Yayınları, İstanbul 1966.

ULUÇAY, Çağatay, “Bayazid II. in Âilesi”, *Tarih Dergisi*, X/14, 1959, ss. 105-124.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “II. Bayezid’in Oğullarından Sultan Korkud”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 157-214.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi?”, *Belleten*, S. 115, 1965, ss. 491-498.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri”, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler - Seçme Makaleler II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 215-266.

Vakâyi’-i Sultân Bâyezid ve Selîm Hân, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Emanet Hazinesi Kitaplığı No: 1416.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

GÜRCÜ KAYNAKLARINA GÖRE XI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE SELÇUKLULARIN GÜRCİSTAN SEFERLERİ*

Ayşe AYÇİÇEK**

ÖZ

Gürcü kaynakları tarafından *Didi Turkoba* tabiri 1080'lerde Selçukluların Gürcistan'daki sürekli olarak düzenledikleri seferleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Selçukluların Gürcistan'a düzenlemiş olduğu bu seferlerde ülke siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan büyük değişikliklere uğramıştı. Kral II. Giorgi, ülkenin içinde bulunduğu iç karışıklıkları gidermek ve Selçukluların fetihlerini engellemek adına bir takım faaliyetlerde bulunmasına rağmen başarılı olamamıştı.

Selçuklular gerçekleştirmiş oldukları seferleri neticesinde Gürcistan'ın neredeyse tamamını ele geçirmişti. Her bahar döneminde buraya sefer düzenliyor ve kışa kadar burada kalıyorlardı. Bu durum köylülerin tarımla ilgilenmesini yavaşlatıyor halkın ekonomik bakımdan zor duruma düşmesine sebep oluyordu. İktisadi zorluklara iç isyanların ve doğa felaketlerinin de eklenmesiyle Gürcistan'daki kargaşa daha da artmaktaydı. Türkmen boy ve oymaklarının ülkeye yerleşmeye başlaması ile birlikte ülkenin demografik yapısı da değişmeye başlamıştı. Onlara direnen şehirler zarar görürken şehir hayatı, ticaret ve zanaat gerilemekteydi.

Anahtar Sözcükler: Sultan Melikşah, Kral II. Giorgi, Didi Turkoba, Selçuklular, Gürcüler.

SELJUKS CAMPAIGNS TO GEORGIA IN THE LAST QUARTER OF THE 11TH CENTURY ACCORDING TO GEORGIAN SOURCES

ABSTRACT

The term *Didi Turkoba* is used in Georgian sources to describe the continuous Seljuk campaigns in Georgia during the 1080s. These military incursions brought significant political, economic, and social changes to the region. Despite King Giorgi II's efforts to address internal conflicts and curb Seljuk advances, he was ultimately unsuccessful.

* *Gönderim Tarihi: 02.08.2024. Kabul Tarihi:19.08.2024.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Tarih Bölümü, İSTANBUL. ayseyaycicek@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7308-1695.*

As a result of these campaigns, the Seljuks captured nearly all of Georgia, launching expeditions every spring and remaining until winter. This prolonged presence diminished the villagers' interest in agriculture, leading to severe economic hardship. The chaos in Georgia was further exacerbated by internal rebellions and natural disasters. With the settlement of Turkmen tribes and clans, the demographic landscape began to shift. Cities that resisted the Seljuks suffered damage, resulting in a decline in urban life, trade, and crafts.

Keywords: Sultan Melikşah, King Giorgi II, Didi Turkoba, Seljuks, Georgians.

XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Gürcistan'da büyük bir değişim yaşanmıştır. Ülkedeki iç karışıklıkların yanı sıra Bizans ve Selçuklularla olan ilişkiler mevcut durumun şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Ancak ki ciddi tedbirler alınarak kötü gidiş durdurulabilirdi.¹ Fakat Kral II. Giorgi bunları yapabilecek kudrette biri değildi.² Soylular ülke yönetimindeki etkinliklerini artırmış ve var olan düzeni daha da bozmuştu. Giorgi de isyan eden soyluları cezalandırmak yerine onlara uzlaşma yoluna gitmiş ancak bu tavrı onları daha da cesaretlendirmişti. Üstelik bu dönemde Selçuklular gücünün zirvesindeydi ve Gürcistan'daki nüfuzunu sürdürmek istiyordu.³ Anadolu'nun doğusunu Bizans

¹ *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, C: 2, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012, s. 353.

² İvane Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, C: 2, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012, s. 311. Kral Giorgi dönemindeki birtakım karışıklıklar konusunda ayrıca bkz. Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 143-145.

³ Sh. Meskhia-D. Gvritishvili vd., *Tbilisi İstoria*, Savavsho da Asalgazrdobis Literaturis Sakhelmtsipo Yayınları, Tiflis 1958, s. 41; Nodar Asatiani-Otar Janelidze, *History of Georgia*, House Petite Yayınevi, Tiflis 2009, s. 79; Valeri Silogava-Kakha Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Tiflis 2008, s. 100; *Sakartvelos Mepeebi*, Ed. Mariam Lortkipanidze-Roin Metreveli, Nekerı Yayınları, Tiflis 2007, s. 120; Aristo Kutateladze, *Konspekti Sakartvelos İstoriidan*, Kitap 1, Gürcistan Kooperatif Matbaası, Tiflis 1900, s. 67; Nodar Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, Gürcistan Matsne Yayınları, Tiflis 2005, s. 157. Selçuklu seferlerinin Gürcistan'ın sosyal, ekonomik ve siyasi durumunu önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Bazı tarihçiler Giorgi II'nin tedbirlerinin ülkenin kurtulması konusunda faydalı olmadığını üzerinde tartışırken bazıları ise de Gürcistan'daki bu siyasi durumun kralın tembelliği, zayıflığı veya aldığı önemlerden kaynaklanmadığı, mevcut dünya siyasi olayların sonucu olduğunu öne sürmektedir. Bkz. Jaba Samushia, *Bagrationta Samepo Ojakhı (XI-XII ss.)*, Artanuji Yayınları, Tiflis 2003, s. 47. Kralın soyluları iyilikler karşılığında geri adım attırması, tamamen olmasa da en azından küçük bir geri çekilme durumu yaratmıştır ki zaten bu durum iç ve dış ilişkilerde zor durumda olan ülke için gerekliydi. Aslında kral, siyasi gücüne ek olarak diplomasiyi de kullanıyor gibi görünüyordu. Dış durumu da hesaba katmak zorunda kalan Kral, büyük feodal beylerle düşmanca bir ilişki içerisinde olmayı uygun bulmamış, onları bastırması rağmen

İmparatorluğu'ndan almaları bu güçlenmenin bir göstergesiydi. Artık Gürcistan sınırlarında Bizans yerine Türkler vardı. Bu siyasi değişiklik kısa sürede Gürcistan için fark edilir hale gelmiştir.⁴

Sultan Alparslan zamanında Gürcistan, Selçuklu hâkimiyetine girmişti. Oğlu Melikşah da başa geçtikten sonra babasının siyasetini sürdürmüş ve Gürcistan'ı denetim altına almıştı.⁵ Kral Giorgi ise Selçuklu ilerleyişine karşı ciddi bir direniş göstermemiştir.⁶ Diğer taraftan da Melikşah'ın Gürcülerin güçlenmesine ve güney-batı yönündeki toprakları ele geçirerek birleşmesine müsaade etme niyetinde olmadığından Gürcistan üzerine sık sık seferler düzenlemiştir. Melikşah'ın 1075 yılı Gürcistan seferi hususunda kaynakların yetersizliği nedeniyle malumat yeterli değildir. Fakat Selçukluların üzerlerine geldiğini öğrenen Kral Giorgi'nin 1073/1074 yıllarında ele geçirdiği yerlerden hemen geri çekildiği bilinmektedir. Bu geri çekilme Melikşah'ın bölgeye yönelme sebebi ortadan kaldırmamış ve Tiflis'ten Derbend geçidine kadar olan toprakları ele geçirmiştir.⁷ Bu nedenle 1075/1076 yılındaki seferde Tiflis'in bile Selçukluların eline düştüğüne dair kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 1080'li yıllara gelindiğinde ise Gürcistan'ın tamamen Müslüman komşuları tarafından kuşatıldığı açıktır.⁸ Bahse konu yıllarda Gürcüler daha önce yaptıkları anlaşmalara uymayınca Selçuklular ülkedeki baskıyı artırmış, Gürcistan'a düzenli olarak seferler düzenlenmeye başlamıştır. Böylece Gürcü tarihçiliğinde

bazı tavizler vermiş ve bu sayede yurt içerisinde kısa süre de olsa huzur tesis edilmişti. Bkz. *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 354.

⁴ İvane Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, C: 2, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, Tiflis 1983, s. 294-295. Bahsi geçen dönemlerdeki Gürcü seferleri hususunda ayrıca bkz. Şadrüddin Ebu'l-Hasan 'Ali ibn Nâsır ibn 'Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, ss. 24-28; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977, ss. 59-69, 76-77.

⁵ Nodar Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, Bilim Yayınları, Tiflis 1968, s. 301-302. Melikşah'ın hükümdar olması konusunda ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi)*, C: 10, Çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 80-81.

⁶ Vasil Mosiashvili, *Turk-Selchukta Sultnis Alp-Arslanis Lashkrobebi Sakartveloshi*, Sakartvelos Sapatriarkos Tsminda Andria Pirveltsodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti, Tiflis 2012, s. 179.

⁷ İbrahim Telliöğlü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 59-60.

⁸ Giorgi Anhabadze, *Sakartvelos istoria*, Kafkas Evi Yayınları, Tiflis 2005, s. 9; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 302. İbrahim Telliöğlü eserinde, 1076 yılında Melikşah'ın Gürcülere yüksek hâkimiyetini kabul ettirdiğini ve üç yıl sonra da bölgeyi ilhak ederek sınırlarına kattığını yazmaktadır. Bkz. İbrahim Telliöğlü, "Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler", *Orta Çağ'da Türkler, Ermeniler ve Gürcüler*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 59.

Didi Turkoba (Gürcüce დიდი თურქობა)⁹ olarak adlandırılan akınlar başlamıştır.

Didi Turkoba başlamadan kısa süre önce Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklulara yenilmesi Gürcistan'ı büyük bir tehlikeye sokmuştu.¹⁰ Haliyle Gürcistan, Selçuklu seferlerini durdurmak için tek başına kalmıştı.¹¹ Gürcistan artık Selçuklular ve onlara bağlı küçük Müslüman siyasi birlikler tarafından kuşatılmıştı. Buna ek olarak İvane oğlu Liparit İvane Baghvashi, Niania Kvabulidze, Vardan Svanta Eristavi gibi derebeylerin 1073/1074'te yeni kral olan II. Giorgi'ye karşı isyan etmeleri ülkeyi daha da karıştırmıştı.¹² Üstelik onlardan bazıları, Selçuklular ve müttefikleri ile işbirliği yapmaya başlamıştı. İvane'nin oğlu Liparit, ülkenin içinde bulunduğu karmaşık durum sırasında kral tarafından kendisine verilen topraklara razı gelmeyip Gag Kalesi'ni hile yolu ile ele geçirdikten sonra burayı Gence Emiri Fadlun'a satmıştı (1074).¹³ Melikşah

⁹ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 303; Roin Kavrelişvili, "Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (15), 2012, ss. 21-22; Ömer Subaşı, *Gürcistan Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, s. 26; *Kartuli Samkhedro Entsiklopesiuri Leksikoni*, Ed. Elguca Medzmariashvili, Tiflis 2017, s. 135. Erdoğan Şenol tarafından hazırlanan *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü*'nde bu dönem, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ordularının ve Türk boylarının 1080 yılından beri Gürcistan'a akınlarını anlatmak için dönemi tanımlayan bir terim olduğunu ve bu dönemin 1121'deki Didgori Savaşı ile birlikte de bu dönemin bittiğini yazmaktadır. Bkz. Erdoğan Şenol, *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü*, Emsal Matbaa, Ankara 2021, s. 136.

¹⁰ Murman Papashvili, *Sakartvelo-Romis Urtiertoba VI-XX ss.*, Aghmashenebeli Yayınları, Tiflis 1995, s. 70. Melikşah, Kavurd isyanı meselesini çözüme kavuşturduktan sonra sınırları Kuzey Afrika'dan Kafkasya ve Anadolu'ya kadar genişleyen bir devletin idaresini eline almıştı. Büyük Selçuklu Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken, Gürcülerin batıdaki komşuları olan Bizans, Malazgirt Savaşı'ndan sonra iç çekişmelerin yaşandığı zor bir dönemin içerisinde girmişti. Melikşah, Selçuklu idaresini eline aldığı anda Doğu Anadolu'nun Türk yurdu haline gelme süreci hızlanmış ve bundan dolayı Bizans bahsi geçen bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştı. Batı sınırlarında da durum bundan farksız değildi; Norman ve Peçenekler başta olmak üzere pek çok kavmin saldırısına uğrayan Bizans'ın yöredeki gücü zayıflıyordu. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır sahasında ise Rus knezlikleri büyük bir taht mücadelesi içerisindeydi. Bkz. Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 57-58.

¹¹ *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, C. 1, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1950, s. 143; Davit Gvritishvili, *Tpilisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, Tiflis 1958, s. 58-59.

¹² Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 303; s. 60; "Matiane Kartlisa", *Kartlis Ts'khovreba*, Ed. Roin Metreveli, Artanuji Yayınları, Tiflis 2008, s. 297.

¹³ "Matiane Kartlisa", *Kartlis Tskhovreba*, Ed. S. Kaukhchishvili, C: 1, Sakhelgani Yayınları, Tiflis 1955, s. 316; "Matiane Kartlisa", Ed. Roin Metreveli, s. 298; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 304; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, Gürcüceden çev. Marie F. Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 303; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 120; Kutateladze, *Konspekti Sakartvelos İstoriidan*, s. 67.

bölgeye gelince İvane ve oğlu Liparit onu karşılamaya gitmiş ve Sultan da bu durumdan memnun kalmıştır. Ancak bir süre sonra Sultan'ın yanından kaçmış, Melikşah da onları cezalandırarak Samshvilde'yi ele geçirerek İvane'yi ve tüm ailesini esir almıştır.¹⁴ Sultan burada kaldığı süre içerisinde Gürcistan'ın iç bölgelerine doğru pek çok sefer gerçekleştirmiş ve büyük miktarda ganimet ele geçirmiştir. Buradan harekete geçen Sultan, Gence'ye sefer düzenlemiş ve Emir Savtegin'i bir kısım askerle birlikte orada bırakmıştır. Fadlûn, direniş göstermiş olmasına rağmen başarılı olamayıp esir olarak düşmüştür.¹⁵

Sultan Melikşah, Kral Giorgi'nin sınırlarını genişletmek amacı ile yaptığı seferleri önlemek için Samshvilde'yi ele geçirdikten sonra¹⁶ Savtegin'i bölgede faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirmiş ve Savtegin, Sultan'ın emri ile Gürcistan üzerine yeniden seferler düzenlemiştir. Gence, Dvin ve Dmanis'ten

¹⁴ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 304; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 303. Gürcü tarihçi Roin Metreveli'ye göre, Melikşah kendi huzuruna gelen İvane'yi özel bir iş için görevlendirmek istemiş fakat İvane bu duruma karşı çıkmıştır. Bu nedenden dolayı da Melikşah'ın yanından kaçmıştır. Bu duruma kızan Selçuklu Sultanı Melikşah, İvane'yi cezalandırmak maksatlı Gürcistan'a sefer düzenleyerek İvane'ye ait olan Samshvilde'yi fethetmiştir. Bkz. *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012, s. 355-356. Osman Turan, Kral II. Giorgi zamanında ayaklanan İvane'nin işgal etmiş olduğu Gag Kalesini Şeddadilerden Gence emirine satmasından ve oğlu Liparit'i Melikşah'a yollayıp tevccühünü kazandığını yazmaktadır. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 200. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 110.

¹⁵ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 305; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 303; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 356 *Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption*, Çev. Robert W. Thomson, Clarendon Yayınları, Oxford 1996, s. 307. Burada bahsi geçen askerlerin sayısı konusunda kaynaklarda farklı sayılar ileri sürülmektedir. Shengelia, bu askerlerin sayısını 400000 olarak vermektedir. Bkz. *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 305. Yine başka Gürcü kaynaklarında bu sayı 48000 atlı olarak verilmiştir. Bkz. "Matiane Kartlisa", Ed. S. Kauhchishvili, s. 316; *Sakartvelos İstoriş Narkvevebi*, C. 3, Sovyet Gürcistan Yayınları, Tiflis 1979, s. 202; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 356. Osman Turan, Melikşah'ın Gürcistan üzerine sefere gittikten sonra 1076 yılı başlarında Erran ve Şirvan eyaletlerini büyük bir kumandan olan Savtegin iktâ etmiş olduğundan ve buralarda Melikşah'tan sonra onun adım da hutbelerde okunduğunu yazmaktadır. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 200. Yine aynı şekilde İbrahim Kafesoğlu da Sultan Melikşah'ın Gürcistan seferine çıkıp birkaç kale ve pek çok ganimet ele geçirdiğinden, sonra da Gence'nin başına Savtegin'i tayin ettiğini yazmaktadır (1076). Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 107.

¹⁶ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", *Kartlis Tskhovreba*, Ed. S. Kauhchishvili, C: 1, Sakhelgani Yayınları, Tiflis 1955, s. 318; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 356; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 312; *Rewriting Caucasian History*, s. 307.

topladığı askerlerle II. Giorgi ile de savaşmış¹⁷ fakat Partskhisi’de gerçekleştirilen mücadelede Kral Giorgi galip gelmiştir (1074).¹⁸ Bu zaferin ardından II. Giorgi, Bizans’ın ele geçirmiş olduğu Anakopia, Klarceti, Şavşat, Cavakheti ve Ardahan bölgelerindeki tüm kaleleri geri almıştır. Akabinde Kars, Vanand, Karnipor ve Asian (Ani?) kalelerini zapt ederek Selçukluları bu

¹⁷ “Matiane Kartlisa”, Ed. Roin Metreveli, s. 298; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 305. Gürcü kaynaklarında Selçuklu ordusunun akşam vakti olduğu için karanlık sayesinde kurtulduğu yazılıdır. Bkz. *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 304.

¹⁸ “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, *Kartlis Tskhovreba*, Ed. Roin Metreveli, Artanuji Yayınları, Tiflis 2008, s. 301; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 306; *Sakartvelos İstoriss Narkvevebi*, C. 3, Sovyet Gürcistan Yayınları, Tiflis 1979, s. 202; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 312; Levan Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, Samshoblo Yayınevi, Tiflis 1994, s. 26; D. Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, 1. Kısım, Mtsapo-Mbechdavi Dzmobisa Yayınları, Moskova 1907, s. 62; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzvelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvilit*, s. 100; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 120; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 356; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzvelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 157; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojakhı (XI-XII ss.)*, s. 48; *Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 356; W.E.D. Allen, *A History Of The Georgian People From the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, Routledge & Kegan Paul, London 1971, s. 93; *Rewriting Caucasian History*, s. 307; İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s. 85. İ. Cavakhisvili’ye göre bu mücadele 1073/1074; M. Lortkipanidze’ye göre 1074; T. Jordania’ya göre 1077 yılında gerçekleşmiştir. Bkz. Cavahişvili, *Kartveli Eris İstoria*, C. II, s. 160; Lortkipanidze, “Sakartvelos Şinapolitikuri da Sagareo Vitareba X Saukunis 80-iani Tslebidan XI Saukunis 80-ian Tslande”, s. 202; *Sakartvelos İstoriss Narkvevebi*, C. 3, s. 202; Jordania, *Kronikebi*, C. I, s. 229. Türk bilim dünyasında ise bu mücadelenin 1076 yılında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 107; Ayrıca Kafesoğlu, Gürcistan Kralı II. Giorgi’nin itaatsizlik belirtilerinden sonra Kafkasya seferleri için Savtegin’in görevlendirmiş olduğundan (1076) da bahsetmektedir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 63. Gürcü tarih kitaplarında II. Giorgi, devleti yönetme noktasında zayıf kalan bir kral olarak tasvir edilir. Antelava-Gaprindashvili eserinde bu durumun böyle olmadığı ve uygun bir ortam oluşturulduğunda Kralın birçok başarıya imza attığından bahsedilmekte, şüphesiz ki yayılan Selçuklu fetihleri ile uğraştığını ve böyle bir durumda askeri-siyasi manada çok büyük başarılar elde etmenin kolay bir iş olmadığını altının çizilmesi gerektiği üzerinde de durulmaktadır. Bkz. Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzvelesi Droidan Dghemde*, s. 87. Ömer Subaşı, kaleme almış makalesinde Gürcüler tarafından Savtegin’in yenilgiye uğramasının neticesinde 1078-1079 tarihlerinde Melikşah tarafından bizzat Gürcistan seferine çıkıldığını yazmaktadır. Melikşah, Samshilde’yi almış ve buranın kumandanı olan İvane’yi esir almıştır. Akabinde Kafkasya içlerine doğru seferlerine devam edip oralandaki işlerini düzene koyduktan sonra Savtegin’e takviye kuvvetler bırakıp geri dönmüştür. Savtegin de yeni kuvvetleri ile birlikte tekrar Gürcüler üzerine sefere çıkmış ve ikinci kere Partskhisi’de karşı karşıya gelmiş ve Savtegin burada yine başarılı olamamıştır. Melikşah’ın da hadiseye bir son vermesi amacı ile bu sefer 1080 yılında Emir Ahmed’i görevlendirmiştir. Ömer Subaşı, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, *Turkish Studies*, Vol. 8/5, Ankara 2013, s. 717-718.

bölgelerden uzaklaştırmıştır.¹⁹ Kısa süre sonra Oltu ve Kars'taki Bizans generali olan Grigol da Gürcü kralına bağlılığını bildirmiştir. Kral da Kars'ı Şavşat aznavurlarına bırakıp başkentine dönmüştür.²⁰

II. Giorgi, krallığının ilk yıllarından itibaren Gürcistan'ın güneybatı sınırlarının genişletilmesi yönünde adımlar atmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı çöküşten faydalanarak çeşitli başarılar da kazanmıştır. Bu faaliyetleri Anadolu'da ve Kafkasya'da Selçukluların hâkimiyeti sırasında Rumların ve Türklerin önemli noktalardan uzaklaştırılması, buraların Gürcistan'a katılması için oldukça önemliydi. Kars Kalesi ve civarının ele geçirilmesi ise stratejik bakımdan çok mühimdi. Böylece Gürcistan'ın genişletilerek Anadolu ve Kafkasya'da bazı önemli noktalar ele geçirilmişti. Ancak Selçukluların Gürcistan'ın neredeyse tamamına sefer düzenlediği ve birçok noktayı ele geçirdiği *Didi Turkoba* döneminde Selçuklulara karşı herhangi bir önlem almak oldukça zordu. Daha önce zaman zaman beraber hareket ettikleri Ermeniler de artık Selçuklu denetimine girmişti.²¹

II. Giorgi'nin Savtegin'i mağlup etmesine rağmen Selçuklu akınları hız kesmeden devam etmiş²² ve Melikşah bir kez daha Gürcistan'a bir ordu göndermiştir.²³ Bu ordu içerisinde yer alan Emir Ahmed, Erzurum ve Oltu'yu

¹⁹ “Matiane Kartlisa”, Ed. Roin Metreveli, s. 299; “Matiane Kartlisa”, Ed. S. Kauhchishvili, s. 316; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 307; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 304; İ. Antelava-M. Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, Samshoblo Matbaası, Tiflis 1996, s. 87; Mose Janashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, Ar. Kalandadze ve Amkh. Matbaası, Tiflis 1884, s. 93; *Rewriting Caucasian History*, s. 308.

²⁰ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 306; Kutateladze, *Konspekti Sakartvelos İstoriidan*, s. 68; Erhan Ateş, “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S: 60, Ankara 2016, s.78.

²¹ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 307-308. *Didi Turkoba* seferleri ile Gürcistan'ın en önemli şehirlerinden Rustavi, Dmanis, Samshvilde ve diğerleri Selçukluların eline geçmişti. Bu duruma ek olarak bu önemli şehirlerdeki üretim sınıfı vergilerin de yükünü taşıyordu. Bundan dolayı yeni kurulan feodal monarşi sadece ülkenin birleşmesinin tamamlanması değil aynı zamanda Gürcistan'ın en önemli şehirlerinden Selçukluları çıkarmakla da ilgilenmek zorundaydı. Bkz. Shota Meskhia, *Saistorio Dzebiani*, C: 2, Bilim Yayınları, Tiflis 1983, s. 93-94.

²² Zurab Papaskiri, *Shua Saukuneebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze: Sakartvelos Sakhelmtsipos Sagaret-Politikuri Mdgomarteoba XI s. 60-80-ian Tslebshi*, Bilim Yayınları, Tiflis 1991, s. 58.

²³ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 309; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 357; *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, C: 3, s. 203; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojakhı (XI-XII ss.)*, s. 49; Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 87; Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, s. 26; Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 85-86. Emir Savtegin'in II. Giorgi karşısında mağlup olması Sultan Melikşah'ın bizzat Gürcistan'a gelmesine sebep olmuştu (1078/79). Sultan, Somkhet

ele geçirmiş, Kveli Kalesi'nde (Gürcüce ყველსცობე)²⁴ bulunan Kral II. Giorgi'ye aniden saldırıp onu mağlup etmiş²⁵ ve böylece Gürcistan kralına ağır bir darbe indirmiştir.²⁶ Bir Gürcü tarihçisine göre Emir Ahmed'e bölgedeki Hıristiyanların bir kısmı da yardım etmişti.²⁷ Kralın yönetiminden memnun olmayan bazı Gürcü ileri gelenleri Selçukluların tarafına geçmişti. Kral böyle bir şey beklemediğinden direnmeyi başaramamış, III. Bagrat döneminde yapılmış değerli altın ve gümüş kaplar da dâhil olmak üzere pek çok ganimet Selçukluların eline geçmiştir.²⁸ Bu yenilgiden sonra Kral önce Acara'ya

bölgesini zapt ettikten sonra Samshvilde'yi de ele geçirmiştir. Kafkasya işlerinin düzene koyduktan sonra Savtegin'e yardımcı güçleri bırakarak geri dönmüştür. Savtegin yeni kuvveler ile birlikte yeniden Samshvilde ovasına girmiş; fakat Gürcü kralı II. Giorgi, bu kez de onu Partskhisi yakınlarında yenilgiye uğratmıştır. Bu hadiseden sonra Sultan, Emir Ahmed'i görevlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 94. Emir Ahmed'in Gürcistan'a girmesinin sebebini II. Giorgi tarafından Oltu, Erzurum ve Kars'ın ele geçirilmesine ve bundan dolayı da meseleyi nihayete erdirmek istediğine bağlamaktadır. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 107-108.

²⁴ Günümüzde Ardahan'ın Posof ilçesinde yer almaktadır. Bkz. Bondo Kupatadze, *Tao-Klarjetis Tsikhe-Simagreebi*, C: 1, Gürcistan Tarih Enstitüsü Yayınları, Tiflis 2020, s. 232; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, Bühraneddin Matbaası, İstanbul 1944, s. 111. Bazı kaynaklarda kale, *Kouel (Kol)* Kalesi şeklinde de kullanılmaktadır. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108. Modern Türkçe toponimisinde ad, Türk dilinin kendisine özgü özelliğiyle kısmen de olsa korunmuştur. K'veli Kalesi doğrudan tercüme edilerek Kol Kalesi olarak anılır. Bu toponimin Türkçede başka bir çeşidi daha bulunmaktadır: Kuvel Kalesi, yani K'velists'ikhe. Bkz. Bondo Kupatadze, "Samtskhis İstoriuli Geograpiidan (Kvelistsikhe)", *Kreb: İstoria*, Tiflis 2019, s. 418.

²⁵ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 309; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 121; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 357; M. Fahrettin Kurzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 77-78; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 94; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 111; Telloğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 62. İbrahim Kafesoğlu, büyük kumandanlardan olan Ahmed'in Gürcü kralını Kouel (Kol) Kalesinde ağır bir şekilde yenilgiye uğrattığından ve Kars'ı kuşatıp kesin bir şekilde geri aldığından bahsetmektedir. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108.

²⁶ Papaskiri, *Shua Saukunebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze*, s. 58.

²⁷ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 302. İbrahim Kafesoğlu, Gürcülerden memnun olmayan Hıristiyanların Selçuklu komutanı Ahmed ile birlikte olduğunu yazmaktadır. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108.

²⁸ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 309; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 295; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 313; *Sakartvelos İstoriis Narkvevebi*, C. 3, s. 203; Janashvili, *Sakartvelos Mogle İstoria*, s. 93. Gürcü kralı tekrar bozguna uğratılmış, hazinesi, silahları, otağı, kıymetli eşyaları zapt olunmuştu. Bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108.

ardından da Abhazy'a gitmiştir.²⁹ Gürcistan'dan büyük ganimetlerle dönen Emir Ahmed, yolda iki büyük Selçuklu beyi İsa (Gürcüce იასო/Türkçe İsa Böri) ve Buzhghobi (Gürcüce ბუჯღობი/Türkçe Ebu Yakub) ile karşılaşmış, onlara kazandığı zaferi ve Gürcülerin zenginliğini anlatmıştır.³⁰ Bu haberler üzerine iki emir de Bizans'a gitmekten vazgeçip yönünü Gürcistan'a çevirmiştir.³¹

Gürcü kaynaklarına bakarsanız İsa Böri ve Ebu Yakub Gürcistan'a yönelmesi Gürcülere oldukça zarar vermişti.³² Onlar, Gürcistan'ın neredeyse her tarafına seferler düzenlemiş; Asisporni ve Klarjeti denizine kadar olan yerler, Şavşat, Acara, Samtskhe, Kartli, Argveti, Samokalako ve Chkondidi gibi önemli yerleri ele geçirmiştir. Akabinde 24 Haziran 1080'e kadar Kutaisi, Artanuç ve Klarjet'i de alarak ilk kar yağana kadar burada kaldılar. Gürcüler tarafından *Didi Turkoba* olarak adlandırılan³³ bu seferlerde Selçukluların Gürcistan'ın

²⁹ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 302; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. S. Kauhchishvili, s. 319, Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 112; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108.

³⁰ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. S. Kauhchishvili, s. 319; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 309; *Rewriting Caucasian History*, s. 310; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 112; Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 62; Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s.86. İbrahim Kafesoğlu'nun verdiği bilgilere göre; Eski Ani kralı Gagik'in yeniden kral olma teşebbüsü sultanı ikinci kere Kafkasya seferi yapmaya mecbur bırakmıştı. Aras yolu üzerinden Gürcistan'a giren Melikşah, Savtegin'in durumunu kuvvetlendirmiş ve 1080 yılında Emir Ahmed, Ebu Yakub ve İsa Böri kumandasındaki Türkmen kuvvetleri Kars, Oltu ve Erzurum'u Bizans'tan geri aldıkları gibi Çoruh vadisini, Kutaisi'ye kadar olan Acaralar bölgesini ve Karadeniz sahiline kadar olan bölgeleri ele geçirmiştir. Bkz. Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 65.

³¹ *Kartlis Tskhovreba*, Düz. Simon Kauhchishvili, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1942, s. 201; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 302.

³² Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 310; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojaki (XI-XII ss.)*, s. 49; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 108.

³³ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", s. 302; *Kartlis Tskhovreba*, Simon Kauhchishvili (düzenleyen), s. 201; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 310; *Sakartvelos İstoriss Narkveebi*, C. 3, s. 203-204; Mose Janashvili, *Sakartvelos Deda-kalaki Tplisi*, Ghambashidze Matbaası, Kutaisi 1889, s. 24; S. Baratashvili, *Sakartvelos İstoria*, Kitap 3, İ. Kheldze Matbaası, Kutaisi 1913, s. 139; Davit Muskhelishvili-Mikheil Samsnadze vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan 2009 Tslamde*, Gumbati Yayınevi, Tiflis 2012, s. 190; Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, s. 27; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 101; Gvritishvili, *Tplisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, s. 59; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojaki (XI-XII ss.)*, s. 50; Nika Dadiani, *Kartvelt Tskhovreba*, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1962, s. 90; Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 87; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 357; *Rewriting Caucasian History*, s. 310; Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, The Scarecrow Yayınları, Toronto 2007, s. 17, 500, 571;

neredeyse tamamını ele geçirmiş olduğu görülür.³⁴ Gürcü tarihçilerinin oldukça trajik ifadelerle söz ettiği Selçuklu seferleri aralıksız olduğu için Gürcüler herhangi bir karşılık verememiştir. Daha önceden de Selçuklular, çeşitli zamanlarda Gürcistan'a gelmişti ancak hiç birisi bu kadar büyük ve etkili olmamıştı.³⁵

1080 yılında başlayan *Didi Turkoba* döneminde Gürcistan, Selçuklulara karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştı.³⁶ Bu duruma bir de özellikle

Allen, *A History Of The Georgian People From the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, s. 94; Mariam Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, Bilim Yayınları, Tiflis 1994, s. 101.

³⁴ Papaskiri, *Shua Saukuneebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze*, s. 58; Taniel Putkaradze, *Kartvelebi*, 1. Kitap, Kutaisi Devlet Üniversitesi Yayınları, Kutaisi 2005, s. 192; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. S. Kaukhchishvili, s. 319; Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, Reaktion Books, London 2012, s. 83; *Rewriting Caucasian History*, s. 310; *Kartuli Samkhedro Entsiklopesiuri Leksikoni*, s. 135. Ertesi yıl Türk kuvvetlerinin Çoruh vadisine kadar ilerleyip ve Trabzon'u ele geçirmiş oldukları konusunda ayrıca bkz. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 94; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 112. Abdülkerim Özaydın, 1080 yılında Kars, Erzurum, Oltu ve Bizans'a bağlı olan bazı bölgelerin Selçuklular tarafından ele geçirildiğini ve ertesi yıl da Şavşat, Acara, Kartli, Artanuç ve Trabzon'a kadar uzanan sahil bölgesinin alındığını yazmaktadır. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 29, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 54-57, s. 56.

³⁵ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 303; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 310; *Sakartvelos İstoriis Kronologia*, Ed. Svimon Gamsakhurdia, Tiflis Sul Khan-Saba Orbelian Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tiflis 1996, s. 10; Antelava-Gapriandashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 87; Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, s. 27; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 357. Melikşah'ın (1072-1092) başa gelmesi dolaylarında meydan çıkan taht mücadelelerini fırsat olarak gören Gürcüler 1073/1074 yıllarında Şavşat ve civar bölgelerini ele geçirerek Selçuklu hakimiyetinden çıkmak istedi. Melikşah ise Güney Kafkasya'daki hakimiyetini kaybetmek istemeyip 1076 yılında bir kez daha bölgedeki hakimiyetini kabul ettirmiş ve üç sene sonra da bölgeyi ilhak ederek kendi sınırlarına katmıştır. Ancak Gürcüler yapılan anlaşmaları bozup 1080 yılında kadar birçok kere isyan etmiş olmaları Selçukluların bölgedeki fetihlerinin daha da artmasına neden olmuştur. Bu süreç de her iki taraf için yeni bir dönemi başlatmıştır. Özellikle askeri güç ile sınırlı olan Selçuklu varlığı artık 1080 yılından sonra kalabalık Türkmen gruplarının Gürcistan topraklarına yerleştiği görülür. Bkz. İbrahim Telliöğlü, "Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler", C: 6, 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara 2012, s. 3080. Babasının ölümünün akabinde kardeşleri arasında Selçuklu saltanatının Melikşah'a geçmesi ve dönemi hakkında ayrıca bkz. Reşidü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Tarihi)*, Farsçadan çevirenler Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 125 vd.

³⁶ *Kartuli Samkhedro Entsiklopesiuri Leksikoni*, s. 135. Gürcistan neredeyse Hıristiyan dünyasından izole edilmiş ve Selçuklu akınlarına karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştı. Ancak yine de II. Giorgi'nin Melikşah'ın yanına tek başına gitmemesine dayanarak Gürcistan'ın yönetim çevrelerinin hala bazı komşu yöneticilerle uyumlu hareket etmeye çalıştığı neticesini doğurmaktadır. Bkz. Papaskiri, *Shua Saukuneebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze*, s. 60.

iç mücadeleler de eklenince halkın durumu daha da kötüleşmişti. Çetin geçen kış nedeniyle bazı kesimlerde aç ve evsiz kalma korkusu oluşmuştu.³⁷ Selçuklular artık her baharda Gürcistan'a yeniden sefer düzenliyor ve kışa kadar orada kalıyordu.³⁸ Çiftçilerin üretim yapma şansı neredeyse yoktu. Üstelik Türkler sefer düzenledikleri bölgelere yerleşmeye de başlamıştı. Gürcistan'ın tarım arazileri artık el değiştirmeye³⁹ ve topraklarını kaybeden Gürcüler kaçıp dağlara saklanmaya başlamıştı.⁴⁰ Türkler kışın geri dönmelerine rağmen Gürcüler korkularından sığındıkları korunaklı yerleri terk etmiyordu. Fakat orada da ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyor ve dolayısıyla hastalıklar peşlerini bırakmıyordu. Selçukluların geçici olarak buraları terk ettiklerinde yiyecek için avlanmaya çıkıyordu.⁴¹ Bu Selçuklu akınları neticesinde *Gürcistan Tarihi* 'nde "...Tutsaklığa maruz bırakılan memlekette, insan yerine yalnız yabancı ve yırtıcı hayvanlar yaşıyordu. Kartli, eski zaman afetleri ile kıyaslanamayan dayanılmaz felaketlerin içine düşmüştü. Mukaddes kiliseler düşman atlarının ahırları haline gelmiş..." şeklinde Gürcülerin içinde bulunduğu durum anlatılmaktadır.⁴²

³⁷ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 311. Soylular, yönetime karşı mücadelede Gürcü halkının ortak düşmanı olarak görülen Türkleri siyasi müttefikleri olarak görüyordu. Bu nedenle de soylular Selçuklularda mücadelede gönülden savaşmamış ve çoğu zaman içlerinden bazıları Türklerin tarafına geçmiştir. Türklerle mücadele, feodal ülkedeki sınıf ve aile mücadeleleri ile iç içe geçmişti. Soyluların sadakatsizliği ve ihaneti Gürcülerin Türklere karşı mücadelesinde kaybetmesinde önemli bir etken teşkil ediyordu. Çünkü Türklere karşı mücadelede Gürcü ulusunu kurtarmak için hep birlikte seferber olmak gerekiyordu. Ve bu, soyluların siyasi eğilimlerine karşı kararlı bir mücadele olmadan imkânsızdı. Bkz. *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, s. 144.

³⁸ *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 357; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 311; *Kartlis Tskhovreba*, Simon Kaukhchishvili (düzenleyen), s. 201; Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 112; *Kartuli Samkhedro Entsiklopesiuri Leksikoni*, s. 135.

³⁹ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", s. 303; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 311; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 63; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvilit*, s. 100; Antelava-Gapriandashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 88.

⁴⁰ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 312; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 295; Baratashvili, *Sakartvelos İstoria*, s. 140; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 63; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvilit*, s. 100.

⁴¹ Baratashvili, *Sakartvelos İstoria*, s. 140; Kutateladze, *Konspekti Sakartvelos İstoriidan*, s. 69.

⁴² *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 307; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", s. 303; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvilit*, s. 101. Uraflı Mateos, Selçukluların 1079-1080 yıllarında Hıristiyan memleketlerine düzenlemiş oldukları seferlerden sonra şiddetli kıtlığın ortaya çıktığından, toprakların işlenmediğinden, ekmeğin azaldığından ve birçok eyaletin ıssız kaldığından bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türkçeye çev. Hrnt D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 155-156.

Selçuklulara karşı kaybeden biri olarak kendisini gören⁴³ Kral Giorgi bütün bu hadiselerin farkındaydı fakat ne bir yardım alabiliyordu ne de bu duruma tek başına bir çözüm bulabiliyordu.⁴⁴ David Aghmashenebeli'nin çağdaşı olan ve muhtemelen Türklerin Gürcistan'a yapmış olduğu pek çok seferin görgü tanığı olan David'in tarihçisi, onların her yerde çok kalabalık bir şekilde var olduğunu yazmaktadır.⁴⁵ Ülkenin siyasi düzeninin bozulmasına bağlı olarak sosyo-ekonomik yapının da büyük ölçüde çökmesi Kralı Selçuklularla anlaşmak zorunda bırakmıştı.⁴⁶ O da boyun eğmekten başka bir seçeneği kalmadığını anlamıştı.⁴⁷ Soyluları toplamış ve Melikşah'ı ziyaret etme kararı alınmıştı⁴⁸ ve bunun üzerine Kral, 1083'te İsfahan'a gitti. İyi ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan Sultan Melikşah, hoşgörü ile karşıladığı Kral Giorgi'nin bütün dileklerini kabul ettiği gibi ona daha fazlasını da vermişti. Kakheti ve Hereti'yi Selçuklulara vergi ödemek şartı ile Kral'a bırakmış, bu sayede Giorgi, ülkesini her yıl tekrarlanan Selçuklu seferlerinden kurtarmıştı.⁴⁹ Melikşah, Giorgi'yi

⁴³ Meskhia-Gvritishvili vd., *Tbilisi İstoria*, s. 41; *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, s. 143, Kutateladze, *Konспекти Sakartvelos İstoriidan*, s. 69; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 157.

⁴⁴ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 308; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 100.

⁴⁵ Gvritishvili, *Tpili 1500 Tslisaa: Saubileo Krebuli*, s. 59; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 304.

⁴⁶ Papaskiri, *Shua Saukunebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze*, s. 59; Mari Brosse, *Sakartvelos İstoria*, M. Sharadze ve Amkh. Matbaası, Tiflis 1895, s. 149.

⁴⁷ Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 313; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 63; Janashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 94; *Sakartvelos İstoriis Narkveebi*, C. 3, s. 205; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 357; *Rewriting Caucasian History*, s. 312; Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 86.

⁴⁸ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 314; *Mtsire Kronikebi (Kinklosebis İstoriuli Minasherebi)*, Haz. Jumber Odisheli, Bilim Yayınları, Tiflis 1968, s. 86; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 295; *Sakartvelos İstoria Udzelesi Droidan XX Saukunis Bolomde*, Ed. Mariam Lortkipanidze, s. 357; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 63; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 121; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojaksi (XI-XII ss.)*, s. 50; Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 88; Yınanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, s. 113; Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, s. 63. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 94. Milletini ve vatanını kurtarmak ve topraklarını yeniden yapılandırmak için bir çözüm bulmaya çalışan Kralın Selçuklu Sultanı ile görüşme kararı alması cesur ve muhtemel mevcut durumda tek doğru yoldu. Bkz. *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 357.

⁴⁹ "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", Ed. Roin Metreveli, s. 304-305; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukunesi*, s. 314; *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, s. 143. II. Giorgi'den önceki dönemde bağımsızlığın korunması için imkânsız olduğu düşünülen haraç artık Giorgi II için bir talep haline gelmişti. Bkz. Mosiashvili, *Türk-Selchukta sultanis Alp-Arslanis lashkrobebi sakartveloshi*, s. 180; *Kartlis Tskhovreba*, Düz. Simon Kaukhchishvili, s. 202.

rahatsız edebilecek olayların önlenmesi ve Kakheti'yi ele geçirebilmesi için büyük bir refakatçi kuvvet ve parlak bir törenle ülkesine uğurlamıştır.⁵⁰ Bu desteğin işe yarayacağına inanan⁵¹ Giorgi, Selçuklu ordusu ile birlikte Ekim ayında Kakheti'deki Vejini (Gürcüce ვეჯინი ვეჯინი) Kalesi'ni kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Kış bastırıldığı için kuşatmayı kaldırmış,⁵² buradan Aphazya'ya gitmiştir.⁵³ Akabinde Kakheti Kralı Ağsartan da yardım almak için Melikşah'ın yanına gitmiş, Sultan'a, Alparslan dönemindeki dostluğu hatırlatarak bir kez daha barışın tesisini istemiştir.⁵⁴ Müslümanlığı kabul etmek için Hıristiyanlığı inkâr eden Kakheti Kralı, hediye olarak Selçuklu Sultanından Kakheti'yi geri almıştır (1086-1087).⁵⁵ Böylece daha önce Giorgi'ye bırakılmış olan Kakheti şimdi Ağsartan'a verilerek Gürcistan Krallığı dışında kalmıştı.⁵⁶ Melikşah'ın kendisini desteklemesinden cesaret alan Kakheti Kralı Kartli'ye sefer düzenlemiş ve bazı köy ve kasabaları ele geçirmiştir.⁵⁷

Giorgi'nin ziyaretinden sonra Gürcülerin vergi vermesi karşılığında yapılan ittifak neticesinde Türk-Gürcü barışı yeniden oluşturulmuş oldu. Verginin ödendiği sürece ülkeye barışın geleceği bekleniyordu.⁵⁸ Papaskiri,

⁵⁰ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukumeshi*, s. 316; Baratashvili, *Sakartvelos İstoria*, s. 141; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 121.

⁵¹ Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296.

⁵² “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. Roin Metreveli, s. 305; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 314; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukumeshi*, s. 316; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296; Samushia, *Bagratiyontsa Samepo Ojakhii (XI-XII ss.)*, s. 50; Tengiz Papuashvili, *Heretis İstoriis Sakitkhebi: Udzelesi Droidan XII s. I Meotkhedamde*, Bilim Yayınları, Tiflis 1970, s. 233; Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 88; *Sakartvelos İstoriis Narkveebi*, C. 3, s. 207. Vejini kuşatmasının kaldırılmasının nedeni olarak *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde* eserinde batı Gürcistan'ın durumu ile ilişkilendiriyor ve Kakheti sorununun ertelenmesinin daha mümkün olduğu ki zaten bu sorunun prensipte çözülmüş olduğu üzerinde duruyor. Bkz. *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 359;

⁵³ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309; Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukumeshi*, s. 316; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296.

⁵⁴ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukumeshi*, s. 317; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 314.

⁵⁵ “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. Roin Metreveli, s. 305; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309; Tengiz Papuashvili, *Heretis İstoriis Sakitkhebi: Udzelesi Droidan XII s. I Meotkhedamde*, Bilim Yayınları, Tiflis 1970, s. 234; *Sakartvelos İstoriis Narkveebi*, C. 3, s. 207; Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, s. 84.

⁵⁶ *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 359.

⁵⁷ Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 63. Gürcistan Kralının Kakheti meselesine olan ilgisinin yavaşlaması da Kakheti Kralı Ağsartan'ın aktif rol oynamasına olanak tanımıştır. Bkz. *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 359.

⁵⁸ *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, s. 143; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 101; Gvritishvili, *Tpilisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, s. 60. Türk-Gürcü ilişkileri konusunda ayrıca bkz. *Türk-Gürcü İlişkileri*

Modern Gürcü tarih yazımında II. Giorgi'nin İsfahan ziyaretinin en doğru kararı olduğu yönünde bir takım değerlendirmelerin olduğunu, ancak sonraki gelişmelerin beklentileri karşılamadığını yazar.⁵⁹ Türk kaynaklarında bu tür bilginin bulunmamasına rağmen bazı Gürcü yazarlar anlaşmadan sonra da Selçukluların Gürcistan'a akınlarını sürdürdüğünü,⁶⁰ Kral'ın onları ele geçirdikleri yerlerden çıkarmayı başaramadığını⁶¹ ülkedeki Türk yerleşiminin hız kesmeden devam ettiğini kaydeder.⁶²

Gürcistan'daki *Didi Turkoba* döneminde iç çekişmeler ülkeyi daha da zor bir duruma sokuyordu. Gürcü halkını kurtarmak için Türklere karşı tamamen seferber olmak gerekiyordu ancak derebeylerin mevcut gücünü kaybetmemek için direnişi topyekün hareket etmeyi engelliyordu. Ayrıca Selçuklulara ödenen vergiler ve tarım arazilerinin Türklerin eline geçmesi sebebiyle ekonomik sıkıntılar ortaya çıkmış, üretim durma noktasına gelmişti. Şehir hayatı da gelişmelerden oldukça etkilenmiş, ticaret ve zanaat büyük zarar görmüştü.⁶³ Buna bir de 1088'de ülkenin her tarafını etkileyen deprem felaketi,⁶⁴ ardından

Tarih ve Çağdaşlık, Ed. İbrahim Telliöğlü-Roin Kavrelişvili, Serander Yayınları, Trabzon 2017.

⁵⁹ Papaskiri, *Shua Saukuneebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze*, s. 61.

⁶⁰ Anchabadze, *Sakartvelos İstoria*, s. 9; Gvritishvili, *Tpili 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, s. 60; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 157; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 157; Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, s. 102-103.

⁶¹ *Sakartvelos İstoria*, Haz. Roman D. Tsamtsievisa, Ekvtime Kheladze Matbaası, Tiflis 1882, s. 103.

⁶² *Sakartvelos İstoria*, Ed. N. Berdzenishvili, s. 143. Abdülkerim Özaydın, Gürcü Kralı II. Giorgi'nin İsfahan'a gidip Melikşah'a bağlılığını bildirdikten sonra Selçuklu Sultanının Şubat/Mart 1086 yılı sonlarında Kafkasya'ya yeni bir sefer daha düzenlediğini ve bölgeyi Selçuklulara tabii kıldığını yazmaktadır. Bkz. Özaydın, "Melikşah", s. 56.

⁶³ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 317-321.

⁶⁴ Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 314; Tamaz Beradze-Manana Sanadze, *Sakartvelos İstoria*, Kitap 1, Gürcistan Matsne Yayınları, Tiflis 2003, s. 136; Antelava-Gaprindashvili vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, s. 88; Asatiani-Janelidze, *History of Georgia*, s. 79; Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, s. 27; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 64; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 101; *Sakartvelos Mepeebi*, s. 121; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 158; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 360; Karichashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, 64; Janashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 94; V. Potto, *Sakartvelo da Misi İstoriuli Tsarsuli Dro*, Çev. İ. Bakradze, Tiflis 1894, s. 11; "Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi", s. 305-306; Brosse, *Sakartvelos İstoria*, s. 149. 1088 yılında Gürcistan'da yıl boyunca devam eden yıkıcı bir deprem başlamış ve bu yıkıcı deprem birçok kaleyi ve yerleşim yerini yok etmişti. Öyle korkunç bir deprem meydana gelmişti ki; dağlar ve kayalar kırılmış, yerleşim yerleri yerle bir olmuş, evler içerisinde yaşayanlar için mezar olmuştu. Dönemin ünlü Tmogvi Kalesi (Gürcüce თმოგვის ციხე) tamamen yıkılmış, birçok insan ölmüş, hayatta kalanlar da evsiz kalmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Potto, *Sakartvelo da Misi İstoriuli Tsarsuli Dro*, Çev. İ. Bakradze, Tiflis 1894, s. 11;

gelen şiddetli kış ve seller⁶⁵ de eklenince vaziyet oldukça kötüleşmişti. Öyle ki bazı kaynaklarda yazdığı üzere halk bütün bunların sebebini saraydakilerin ve hatta Kral II. Giorgi'nin günahkâr olmasına bağlar. Onların günahları yüzünden Tanrı Gürcüleri cezalandırmıştır.⁶⁶ Bu durum Gürcü kaynaklarına şu şekilde yansımıştır:

“...Hakikaten de, zamanımızda başımıza gelen bütün felaketleri anlatmaya kimse muktedir değildir. Bu kadar çok afetler de Allah'ın bize karşı duyduğu hiddetine bir son vermedi, zira tövbe etmedik, olaylar bize hiç ders olmadı ve ilahi emirlerin yoluna girmedi. Bundan dolayı kötü insanların milletlerin bize karşı hareketleri günahlarımızın cezası değil; başımıza gelen felaketler Allah tarafından gönderilmiş olmayıp ancak devri ihtilaller, dünyanın tesadüfi karışıklıkları olduğunu dememeleri için, memleketimizin maruz kaldığı fenalıklardan başka gökten başımıza diğer korkunç alametler, başka cezalar dahi gönderildi. Dolunayın devresinde, tam Allah'ımızın dirilme yortusu gününde sevinç ve mutluluk beklediğimiz halde, Allah dünyaya hiddetli bir bakış gönderdi. Yeryüzü temelinden o kadar şiddetle sarsıldı ki en yüksek dağlar, en metin kayalar toz gibi süpürüldü, köy ve kasabalar alt üst oldu, kiliseler devrildi, yıkılan ve ezilen evler sakinlerinin mezarı oldular...Yeryüzünün bu sarsıntısı ve yıkılışı bütün bir sene devam etti ve bu süre içinde pek çok insan öldü.”⁶⁷

Selçuklu fetihleri Gürcistan halkı arasında da bölünmelere neden olmuştu. 1060'lı yıllara kadar Gürcistan'da yaşayan Müslümanlar ile Hıristiyan Gürcüler arasındaki ilişkiler oldukça iyiydi. Güneydeki İslam dünyasıyla siyasi bağları büyük ölçüde kopmuş olan Gürcistan Müslümanları, ekonomik ve siyasi gelişmelerle yakından ilgiliydi. Gürcistan'da yaşayan zanaatkâr ve tüccarlar ister Gürcü ister başka milletten olsun ortak bir amaca sahipti. Hepsisi ticaretini ve zanaatını özgür bir biçimde yapmak istiyordu. Ancak Selçuklu akınları neticesinde oluşan yeni siyasi durum Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkileri değiştirmeye başlamıştı. Artık Gürcüler, ister daha önceden bu topraklara yerleşmiş çiftçi, tüccar veya zanaatkâr olsun ister yakın dönemde göç etmiş olsun Müslümanlara eskisi gibi dostane yaklaşmıyordu. Arap hâkimiyeti döneminde dahi güney ve kuzey arasından ticaret ilişkisi mevcuttu. Derbend ve Daryal geçitleri ile bu iki yaka arasında sağlanan ticari ilişkilerde Tiflis özellikle

“Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. Roin Metreveli, s. 305-306; Brosse, *Sakartvelos İstoria*, s. 149; Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, s. 103; Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 314.

⁶⁵ Javakhishvili, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, s. 296; Javakhishvili, *Kartveli Eris İstoria*, s. 314.

⁶⁶ *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 360.

⁶⁷ “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. Roin Metreveli, 306; “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. S. Kauhchishvili, s. 322-324; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309; *Rewriting Caucasian History*, s. 312-314.

önemli bir tutmaktaydı. Tiflis'teki Müslümanlar da çoğunlukla bu ticari ağın içerisinde yer almaktaydı. Selçukluların yaptığı akınlar neticesinde bu yapı da zarar görmüştür.⁶⁸ Gürcü halkı Selçukluları Bizans ve Arap hâkimiyetinden daha ciddi bir tehdit olarak kabul etmekteydi.⁶⁹ Ekonomik ve sosyal dokuları alt üst olmuştu.⁷⁰ Üstelik yerleşik nüfusun dağlara göçmesiyle ülkenin etnik yapısı da değişmeye başlamıştı.⁷¹ Çare olarak Kral II. Giorgi'yi tahtan indirip yönetimi oğlu Davit'e bırakması için zorlamaya başladılar.⁷² Başlarına gelenleri Tanrı'nın bir gazabı olarak gören⁷³ Giorgi de 1089'da tahtı oğluna devretmiştir.⁷⁴ 16 yaşında iktidara gelmesine rağmen⁷⁵ David, Gürcistan'ın tarihini değiştiren işler yapacaktır.⁷⁶ Ve netice itibari ile iktidar değişimi ile yeni dönemin eskisinden nasıl farklı algılandığını Gürcü kaynakları şu şekilde anlatmaktadır:

“...Fakat sevgili çocuklarımı cezalandıran, öldüren ve canlandıran, en şefkatli bir baba gibi iyiliğini göstermeye hazır olan (Allah), bu afetlerin içinde merhametini unutmadı... Allah tohumumuzu kurutsaydı, biz de Sodom gibi olacak ve Gomor'un akıbetine uğrayacaktık. O andan itibaren hayat tanyeli esmeye ve tamir edici bulutlar başımızın üzerinde parlamaya başladı. Arka arkaya gelen bu afetlerle dolu 12 yıl sonra, Hazret-i İsa'nın cediti peygamber Davud'un aynı adı taşıyan ve eserleri ile de büyük bir prensin şahsında, cümle krallıkların güneşi, ebedi karanlığın içinde ortaya çıktı.”⁷⁷

⁶⁸ Gvritishvili, *Tpilisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, s. 60-61.

⁶⁹ *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 357.

⁷⁰ Vasil Mosiashvili, “Sakartvelosa da Turk-Selchukta Sakhelmtsipos Urtiertobebi Kartul Saistorio Tsqarobeshi (XIs-is 70-ian ts'lebamde)”, *History, Archaeology, Ethnology*, No. IX, Gori Devlet Üniversitesi Yayınları, Gori 2023, s. 129; Gvritishvili, *Tpilisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, s. 59.

⁷¹ Mosiashvili, *Turk-Selchukta Sultnis Alp-Arslanis Lashkrobebi Sakartveloshi*, s. 179; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 100.

⁷² Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 321; Silogava-Shengelia, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, s. 101; Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 158; Samushia, *Bagrationta Samepo Ojakhı (XI-XII ss.)*, s. 50.

⁷³ Beradze-Sanadze, *Sakartvelos İstoria*, s. 136; Janashvili, *Sakartvelos Mokle İstoria*, s. 94.

⁷⁴ *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 310; Meskhia-Gvritishvili vd., *Tbilisi İstoria*, s. 41; *Sakartvelos Mepcebi*, s. 121.

⁷⁵ Shengelia, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, s. 319; Papashvili, *Sakartvelo-Romis Urtiertoba VI-XX ss.*, s. 71; Potto, *Sakartvelo da Misi İstoriuli Tsarsuli Dro*, s. 11; Sanikidze, *Sakartvelos İstoria*, s. 27; *Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde*, s. 361; *Sakartvelos İstoria*, Haz. Roman D. Tsamtsievisa, s. 104; Brosse, *Sakartvelos İstoria*, s. 149.

⁷⁶ Asatiani, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, s. 158.

⁷⁷ “Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, Ed. Roin Metreveli, s. 306-307; *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, s. 309-310; *Rewriting Caucasian History*, s. 313-315.

Sonuç

Selçukluların Kafkasya'ya yönelmesi sonucu en büyük zarar gören ülkelerden birisi Gürcistan olmuştur. 1080'li yıllarda başlayan Selçuklu akınları ise geri çevrilemez bir dönem başlatmıştır. Bizans'ın bölgedeki çöküşü karşısında Selçuklularla tek başına mücadele etmeye çalışan Gürcüler başarısız olmuştur. Yeterli insan ve asker gücüne sahip olamamaları bir yana bazı derebeylerin kendi konumlarını yükseltebilmek için Selçuklularla işbirliği yapması durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Kral Giorgi, durumu düzeltmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Emir Ahmed'in yaptığı seferden büyük ganimetlerle geri dönmesi, İsa Böri ve Ebu Yakub komutasındaki Türkmenleri Gürcistan'a yerleşmeye teşvik etmiştir. Onların gelmesiyle birlikte Şavşat, Acara, Samtske, Kartli, Argveti Samokalako, Chkondidi, Kutaisi, Artanuç, Klarcet gibi önemli yerler tamamen Türklerin kontrolüne girmiştir. Gürcü kaynaklarda *Didi Turkoba* olarak adlandırılan bu seferlerle Gürcistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik yaşantısı büyük ölçüde değişmiştir.

Her ilkbaharda tekrarlanan ve kışa kadar devam eden Selçuklu akınları çiftçilerin dağlık alanlara sığınmasına ve tarım alanlarının ıssız kalmasına sebep olmuştur. Yiyecek bulma sorunu ile karşılaşan çiftçilerin yanı sıra asayişin bozulması sonucu ticari faaliyetlerin azalması, şehirlerde yaşayan tüccar ve zanaatkar grupları etkilemiştir. Kral Giorgi, Melikşah'ın yanına giderek vergi ödemeyi kabul etmiş ve Selçuklularla anlaşmıştır. Ancak bu girişimi bile ülkedeki mevcut durumu değiştirmedir. Bütün bu olumsuzluklara doğal afetlerin eklenmesi Gürcülerin yaşamını daha da zorlaştırmıştır. David'in başa geçip Selçukluları ülkeden çıkarabilecek askeri ve siyasi önlemler aldığı XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar *Didi Turkoba'nın* etkileri devam etmiştir.

KAYNAKLAR

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme I*, Haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1977.

ALLEN, W.E.D., *A History Of The Georgian People From the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, Routledge & Kegan Paul, London 1971.

ANCHABADZE, Giorgi, *Sakartvelos istoria*, Kafkas Evi Yayınları, Tiflis 2005.

ANTELAVA, İ.- GAPRİNDASHVİLİ, M. vd., *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan Dghemde*, Samshoblo Matbaası, Tiflis 1996.

ASATİANİ, Nodar, *Sakartvelos İstoria: Udzelesi Droidan XIX Saukunemde*, Gürcistan Matsne Yayınları, Tiflis 2005.

ASATIANİ, Nodar-JANELİDZE, Otar, *History of Georgia*, House Petite Yayınevi, Tiflis 2009.

ATEŞ, Erhan “Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası: Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 35, S: 60, Ankara 2016, ss. 73-96.

BARATASHVİLİ, S., *Sakartvelos İstoria*, Kitap 3, İ. Kheladze Matbaası, Kutaisi 1913.

BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

BERADZE, Tamaz-Sanadze, Manana, *Sakartvelos İstoria*, Kitap 1, Gürcistan Matsne Yayınları, Tiflis 2003.

BROSSE, Mari, *Sakartvelos İstoria*, M. Sharadze ve Amkh. Matbaası, Tiflis 1895.

DADİANİ, Niko, *Kartvelt Tskhovreba*, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1962.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Gürcüceden çev. Marie F. Brosset, Çev. Hrand D. Andreasyan, Haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

GVRİTİSHVİLİ, Davit, *Tpilisi 1500 Tslisaa: Saiubileo Krebuli*, Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, Tiflis 1958.

İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi)*, C: 10, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

JANASHVİLİ, Mose, *Sakartvelos Deda-kalaki Tpilisi*, Ghambashidze Matbaası, Kutaisi 1889.

JANASHVİLİ, Mose, *Sakartvelos Mokle İstoria*, Ar. Kalandadze ve Amkh. Matbaası, Tiflis 1884.

JAVAKHİSHVİLİ, İvane, *Kartveli Eris İstoria*, C: 2, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012.

JAVAKHİSHVİLİ, İvane, *Tkhzulebani Tormet Tomad*, C: 2, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları, Tiflis 1983.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KARİCHASHVİLİ, D., *Sakartvelos Mokle İstoria*, 1. Kısım, Mstsapo-Mbechdavi Dzmobisa Yayınları, Moskova 1907.

Kartlis Tskhovreba, Düz. Simon Kaukhchishvili, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1942.

Kartuli Samkhedro Entsiklopesiuri Leksikoni, Ed. Elguca Medzmariashvili, Tiflis 2017.

KAVRELİŞVİLİ, Roin, “Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. yy.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1 (15), 2012, ss. 20-25.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

KUPATADZE, Bondo, “Samtskhis İstoriuli Geografiidan (Kvelistsikhe)”, *Kreb: İstoria*, Tiflis 2019, ss. 404-432.

KUPATADZE, Bondo, *Tao-Klarjetis Tsikhe-Simagreebi*, C: 1, Gürcistan Tarih Enstitüsü Yayınları, Tiflis 2020.

KUTATELADZE, Aristo, *Konspekti Sakartvelos İstoriidan*, Kitap 1, Gürcistan Kooperatif Matbaası, Tiflis 1900.

LORDKİPANİDZE, Mariam, *Essays on Georgian History*, Bilim Yayınları, Tiflis 1994.

“Matiane Kartlisa”, *Kartlis Tskhovreba*, Ed. Roin Metreveli, Artanuji Yayınları, Tiflis 2008.

“Matiane Kartlisa”, *Kartlis Tskhovreba*, Ed. S. Kaukhchishvili, C: 1, Sakhelgani Yayınları, Tiflis 1955.

MESKHİA, Shota, *Saistorio Dzebani*, C: 2, Bilim Yayınları, Tiflis 1983.

MESKHİA, Sh.–GVRİTİSHVİLİ, D. vd., *Tbilisis İstoria*, Savavsho da Asalgazdobis Literaturis Sakhelmtsipo Yayınları, Tiflis 1958.

MİKABERİDZE, Alexander, *Historical Dictionary of Georgia*, The Scarecrow Yayınları, Toronto 2007.

MOSİASHVİLİ, Vasil, “Sakartvelosa da Turk-Selchukta Sakhelmtsipos Urtiertobebi Kartul Saistorio Tsqaroebshi (XIs-is 70-ian tslebamde)”, *History, Archaeology, Ethnology*, No. IX, Gori Devlet Üniversitesi Yayınları, Gori 2023, ss. 121-131.

MOSİASHVİLİ, Vasil, *Turk-Selchukta Sultnis Alp-Arslanis Lashkrobebi Sakartveloshi*, Sakartvelos Sapatriarkos Tsminda Andria Pirveltsodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti, Tiflis 2012.

Mtsire Kronikebi (Kinklosebis İstoriuli Minasherebi), Haz. Jumber Odisheli, Bilim Yayınları, Tiflis 1968.

MUSKHELİSHVİLİ, D., “Aghjaqala-Gagis Tsikhe” *Sakartvelos İstoriuli Geografiis Krebuli*, Tiflis 1960, s. 1.

MUSKHELİSHVİLİ, Davit–SAMSONADZE, Mikheil vd., *Sakartvelos İstoria: Udzvelesi Droidan 2009 Tslamde*, Gumbati Yayınevi, Tiflis 2012.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Melikşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 29, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, ss. 54-57.

PAPASHVİLİ, Murman, *Sakartvelo-Romis Urtiertoba VI-XX ss.*, Aghmashenebeli Yayınları, Tiflis 1995.

PAPASKİRİ, Zurab, *Shua Saukuneebis Sakartvelos Saertashoriso Arenaze: Sakartvelos Sakhelmtsipos Sagaret-Politikuri Mdgomarteoba XI s. 60-80-ian Tslebshi*, Bilim Yayınları, Tiflis 1991.

PAPUASHVİLİ, Tengiz, *Heretis İstoriis Sakitkhebi: Udzvelesi Droidan XII s. I Meotkhedamde*, Bilim Yayınları, Tiflis 1970.

POTTO, V., *Sakartvelo da Misi İstoriuli Tsarsuli Dro*, Çev. İ. Bakradze, Tiflis 1894.

PUTKARADZE, Tariel, *Kartvelebi*, 1. Kitap, Kutaisi Devlet Üniversitesi Yayınları, Kutaisi 2005.

RAYFIELD, Donald, *Edge of Empires: A History of Georgia*, Reaktion Books, London 2012.

Reşidü'd-Dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Tarihi)*, Farsçadan çevirenler Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Rewriting Caucasian History: The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles Oriental Monographs, The Original Georgian Texts and the Armenian Adaption, Çev. Robert W. Thomson Clarendon Yayınları, Oxford, 1996.

Sakartvelos İstoria: IV Saukunidan XIII Saukunemde, Ed. Mariam Lortkipanidze, C: 2, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012.

Sakartvelos İstoria Udzvelesi Droidan XX Saukunis Bolomde, Ed. Mariam Lortkipanidze, Palitra L Yayınları, Tiflis 2012.

Sakartvelos İstoria, Ed. N. Berdzenishvili, C: 1, Gürcistan SSR Bilimler Akademisi Yayınları, Tiflis 1950.

Sakartvelos İstoriis Kronologia, Ed. Svimon Gamsakhurdia, Tiflis Sulkhan-Saba Orbelian Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tiflis 1996.

Sakartvelos İstoriis Narkvebi, C: 3, Sovyet Gürcistan Yayınları, Tiflis 1979.

Sakartvelos İstoria, Haz. Roman D. Tsamtsievisa, Ekvtime Kheladze Matbaası, Tiflis 1882.

Sakartvelos Mepeebi, Ed. Mariam Lortkipanidze-Roin Metreveli, Nekerı Yayınları, Tiflis 2007.

SAMUSHİA, Jaba, *Bagrationta Samepo Ojakhı (XI-XII ss.)*, Artanuji Yayınları, Tiflis 2003.

SANİKİDZE, Levan, *Sakartvelos İstoria*, Samshoblo Yayınevi, Tiflis 1994.

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

SHENGELİA, Nodar, "Didi Torkoba", *Kartuli Sabchota Entsiklopedia*, C: 3, Tiflis 1978, ss. 525.

SHENGELİA, Nodar, *Selchukebi da Sakartvelo XI Saukuneshi*, Bilim Yayınları, Tiflis 1968.

ŞİLOGAVA, Valeri-SHENGELİA, Kakha, *Sakartvelos İstoria: Udzvelesi Droidan Tanamedroveobis Chatvli*, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Tiflis 2008.

SHOSHASHVİLİ, Nodar, “Eristavi”, *Kartuli Sabchota Entsiklopedia*, C: 4, Tiflis 1979, ss. 192.

SUBAŞI, Ömer, *Gürcistan Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul 2022.

SUBAŞI, Ömer, “XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti”, *Turkish Studies*, Vol: 8/5, Ankara 2013, ss. 705-731.

Şadrüddîn Ebu'l-Hasan ‘Ali ibn Nâsır ibn ‘Ali el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

ŞENOL, Erdoğan, *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü*, Emsal Matbaa, Ankara 2021.

TELLİOĞLU, İbrahim, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler”, C: 6, 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara 2012, ss. 3077-3089.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Orta Çağ'da Türk-Gürcü Münasebetlerini Şekillendiren Faktörler”, *Orta Çağ'da Türkler, Ermeniler ve Gürcüler*, Bilge Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul 2019, ss. 55-68.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.

“Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, *Kartlis Tskhovreba*, Ed. Roin Metreveli, Artanuji Yayınları, Tiflis 2008.

“Tskhovreba Mepet-Mepisa Davitisi”, *Kartlis Tskhovreba*, Ed. S. Kaukhchishvili, C: 1, Sakhelgani Yayınları, Tiflis 1955.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2009.

Türk-Gürcü İlişkileri Tarih ve Çağdaşlık, Ed. İbrahim Tellioglu-Roin Kavrelişvili, Serander Yayınları, Trabzon 2017.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Türkçeye çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.

TRABZON AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE 18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA GİRESUN*

*Yunus MERCİMEK***

ÖZ

Bu çalışmada, Trabzon eyaletine bağlı bir kaza merkezi olan Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerden hareketle, 18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'un idarî, sosyal ve ekonomik durumu incelenmiştir. Bunun için 1, 2 ve 3 numaralı Trabzon ahkâm defterlerinde kayıtlı Giresun ile ilgili hükümler tespit ve transkribe edilmiştir. Daha sonra bu hükümler konularına göre tasnif edilmiş ve her bir konu ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetler içinde ilk üç sırada mirî arazi, miras ve eşkıyalıkla ilgili şikâyetlerin yer aldığı görülmüştür. Bunların dışında alacak-verecek, vergi, mülke ve göreve müdahale, aile, vakıf ve komşulukla ilgili şikâyetler de kayıtlara yansımıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'da yaşanan sorunları yansıtan bu şikâyetlerden şikâyet eden ve edilenlerin kimliği ve sosyo-ekonomik durumu, şikâyetlerin bildirilme şekilleri ve Divan-ı Hümâyûn'un verdiği kararlar hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Şikâyetler aynı zamanda şehrin idarî yapısı, ekonomik durumu ve sosyal yaşamına dair önemli bilgiler vermektedir. İdarî açıdan Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olan Giresun, orta dereceli devlet memurlarına verilen bir zeamet içinde yer almaktaydı. İklimine uygun zirâî ürünleriyle ve bir liman kenti olarak dikkat çeken Giresun'un ekonomisi tarım, ticaret ve denizcilğe dayanmaktaydı. Fındık üretimi ve ticaretinin önemli bir ekonomik faaliyet olduğu Giresun'da ahalinin bir kısmı da maden ve zahire başta olmak üzere taşımacılık yapıyordu. Sosyal yaşama dair öne çıkan en önemli husus ise Giresun'un nüfuzlu ayân ailelerinin neden olduğu asayiş olaylarıydı. Bilhassa Dizdarzâde Hüseyin'in öldürülmesinden sonra oğulları tarafından başlatılan olaylar, şehrin asayiş ve ekonomisine büyük zarar vermiştir. Bu durumdan en çok etkilenenler ise Giresun ahalisi ve zeamet mutasarrıfları olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Giresun, Trabzon Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Divan-ı Hümâyûn.

* Gönderim Tarihi: 10.07.2024. Kabul Tarihi: 26.07.2024.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, GİRESUN.
yunus.mercimek@giresun.edu.tr, ORCID:0000-0002-5061-7522.

REPAIR AND FORTIFICATION OF KARS CASTLE IN THE 18TH CENTURY

ABSTRACT

This study examines the administrative, social, and economic status of Giresun in the second half of the 18th century, based on the complaints forwarded to the Divan-ı Hümâyûn from Giresun, a sub-district center of the Trabzon Province. For this purpose, the provisions related to Giresun recorded in the Trabzon Ahkâm Registers numbered 1, 2 and 3 were identified and transcribed. Subsequently, the provisions were classified according to their topics and each topic was evaluated under separate headings. It was observed that among the complaints forwarded to the Divan-ı Hümâyûn from Giresun, complaints regarding state lands, inheritance, and banditry ranked in the top three. In addition to these, complaints related to debt and credit, taxation, interference with property and office, family, waqf, and neighborhood disputes were also reflected in the records. These complaints, reflecting the issues experienced in Giresun in the second half of the 18th century, provide significant information about the identities and socio-economic status of the complainants and the complained, the methods of reporting the complaints, and the decisions made by the Divan-ı Hümâyûn. The complaints also provide valuable insights into the administrative structure, economic situation, and social life of the city. Giresun, administratively a sub-district of the Trabzon Sanjak, was located within a zeamet granted to mid-level state officials. Giresun, known for its agricultural products suitable for its climate and as a port city, had an economy based on agriculture, trade, and maritime activities. In Giresun, where hazelnut production and trade were significant economic activities, a part of the population was also engaged in transportation, primarily of minerals and agricultural products. The most prominent aspect regarding social life was the public order incidents caused by the influential ayan families of Giresun. Especially, the incidents initiated by the sons of Dizdarzade Hüseyin after his assassination caused significant damage to the public order and economy of the city. The most affected by this situation were the inhabitants of Giresun and the zeamet mutasarrıfı.

Keywords: Giresun, Trabzon Ahkâm Registers, Complaint, Divan-ı Hümâyûn.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde idarî, siyasî, askerî ve malî meselelerin görüşülerek karara bağlandığı Divan-ı Hümâyûn, aynı zamanda her türlü şikâyet ve davanın çözüme kavuşturulduğu yüksek bir mahkeme olarak görev yapmıştır.¹ Divan-ı Hümâyûn'da devletin dâhilî ve hâricî meseleleri yanında tebaadan gelen şikâyetler hakkında alınan kararlar konularına göre çeşitli defterlere kaydedilmiştir. Defterler özelindeki çeşitlenme divan bürokrasisindeki gelişme

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönem boyunca Divan-ı hümâyûn dışında şikâyetlerin ulaştırılabileceği diğer makamlar, merkezde veziriazam ve kazasker divanları; taşrada ise eyalet/sancak divanları ve kadı mahkemeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Tuğluca, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara 2020, s. 30.

ve ihtisaslaşma sonucunda zaman içerisinde tekâmül etmiştir.² Erken dönemlerde alınan bütün kararlar, talimat emirleri, nişan-berat kayıtları; şikâyetlerin görüştülmesi sonucu çıkan malî, idarî ve adlî konularla ilgili hükümlerin tamamı ahkâm defterlerine kaydedilmekteydi. Daha sonra malî konularla ilgili hükümler ahkâm-ı maliye defterlerine; idarî ve adlî hükümler ise ahkâm-ı mîrî defterlerine kaydedilmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ahkâm-ı mîrî adıyla bilinen defterlere, 1059/1649 yılından itibaren sadece adlî konuların kaydedildiği ahkâm-ı şikâyet adıyla yeni bir defter türünün ihdas edilmesinden sonra, mühimme defteri denilmeye başlanmıştır. Bundan sonraki süreçte devletin idarî, siyasî ve askerî konularda almış olduğu kararlar mühimme defterlerine; reyanın birbirleriyle veya devlet görevlileriyle olan ihtilaflarına ait kararlar ise şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise şikâyetlerin eyaletlere göre tasnif edilmesiyle birlikte Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterleri ortaya çıkmıştır. Muhteva itibarıyla şikâyet defterlerinin devamı mahiyetinde olan Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterleri, 18. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflaması ve asayişin bozulmasına bağlı olarak mahallinde halledilemeyip merkeze aksettirilen şikâyet sayılarının çoğalması üzerine, artan bürokratik işlemleri kolaylaştırmak ve mahallî meseleleri daha hızlı bir şekilde çözmek için dönemin reisülküttabı Mehmed Ragıp Efendi'nin önerisiyle 1155/1742'den itibaren düzenlenmeye başlamıştır.³

Bugün Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterleri tasnifinde aralarında Trabzon Eyaleti'nin de yer aldığı Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerine ait 544 defter mevcuttur.⁴ Zaman-

² Divan-ı hümayûn defterlerinin ortaya çıkışı, tarihi gelişim süreçleri ve Osmanlı bürokrasisindeki ihtisaslaşma sonucu geçirdikleri değişim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, XV-XVI. Yüzyıl*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.

³ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 8, 18-19. Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinin ihdasından sonra da Ahkâm-ı Şikâyet defterleri ortadan kalkmamıştır. Bu durumun müstakil olarak Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinin düzenlenmediği bölgelerdeki şikâyetlerin Ahkâm-ı Şikâyet defterlerine kaydedilmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Eyalet Ahkâm defterlerine mahallî meselelerle ilgili hükümlerin, Şikâyet defterlerine ise genel konular hakkındaki hükümlerin kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu arada Ahkâm-ı Şikâyet adıyla yeni bir defter serisinin düzenlenmesinden dolayı, önceki defterlere Atik Şikâyet defterleri adı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defterindeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 9, İzmir 1994, s. 361.

⁴ Eyalet Ahkâm defterleri 1128/1716'da başlayan Mora ve 1159/1746'da başlayan Cezayir-i Bahr-i Sefid haric 1155/1742'de başlayıp muhtelif tarihlerde sona ermekte olup, genel olarak II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmektedirler. Ahkâm defterlerinin eyaletlere

mekân bakımından geniş bir dönemi-alanı kapsayan, muhtevaları ve konu çeşitlilikleri açısından birçok araştırma sahasıyla ilgili olan Eyalet Ahkâm-ı Şikâyet defterleri, bilhassa mahallî tarih araştırmalarının yegâne kaynağı olarak kullanılan şer'iyye sicillerinin mevcut olmadığı bölgelerin sosyo-ekonomik tarihi için eşsiz bir kaynaktır.⁵

18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'un idarî, iktisadî ve içtimaî durumunu inceleyen bu çalışma, 1, 2 ve 3 numaralı Trabzon Ahkâm defterlerine dayanmaktadır.⁶ 18. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte bölgenin idarî, iktisadî ve içtimaî durumunu ortaya koyabilecek nitelikte veriler ihtiva eden Trabzon Ahkâm defterleri şimdiye kadar birçok çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.⁷ 2 numaralı defterin ilk 100 sayfası dâhil Trabzon Ahkâm defterlerinin büyük bir kısmı transkribe edilmiştir. Bir numaralı defter ile 2 numaralı defterin kalan kısmının transkripsiyonuna dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.⁸ Bununla birlikte bu iki defter dışındaki Trabzon

göre başlangıç-bitiş tarihleri ve defter sayıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Türe-Salim Kaynar (Haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2017, s. 30-41.

⁵ Şimşir, a.g.m., s. 363; Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013/1, ss. 9-29.

⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Trabzon Ahkâm Defterleri (A. DVNS.AHK.TZ.d) tasnifinde kayıtlı, 1155-1329/1742-1911 tarihlerini kapsayan 8 adet defter vardır. Bunlardan 1 ve 2 numaralı defterlerin tamamı, 3 numaralı defterin ise ilk 22 sayfası 18. yüzyıla; 3 numaralı defterin kalan kısmı ile 4, 5, 6 ve 7 numaralı defterlerin tamamı 19. yüzyıla ve 8 numaralı son defter ise 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ilk çeyreğine ait kayıtları ihtiva etmektedir.

⁷ Trabzon Ahkâm defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı bazı çalışmalar için bkz. Kasım Anıt, *Trabzon Ahkâm Defterleri'ne Göre Rize'nin İktisadî ve Sosyal Yapısı (1740-1911)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996; Temel Öztürk, "Ahkâm Defterlerine Göre Trabzon ve Çevresinde Güvenlik (1742-1760)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 4, S. 8, Trabzon 2010, ss. 29-53; Mehmet Fatih Gökçek, "1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 25, Trabzon 2018, ss. 69-102; İlhan Gök, "2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterine Göre Kürtün İle İlgili Merkeze Yansıyan Konular (1759-1796)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 28, Trabzon 2020, ss. 443-462; Aynı yazar, "Eyalet Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Akçaabat'ın Sosyal ve Hukuki Durumu (1742-1800)", *History Studies*, C. 12, S. 6, (2020), ss. 2943-2968; Hikmet Çiçek, "Trabzon Tarihi Kaynaklarına Katkı: Trabzon Ahkâm Defterleri (1155-1329/1742-1911)" *I. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Kenan İnan-Deniz Çolak, Trabzon 2020, ss. 435-454; Bünyamin Köse, *6-7 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterlerine Göre Gümüşhane Sancağı*, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane 2020.

⁸ Trabzon Ahkâm defterlerinin transkripsiyonuna dair çalışmalar için bkz. Fatma Atabey, *4 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S. 1-50)*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2014; Neslihan Sekmen, *IV Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (S.100-150)*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal

Ahkâm defterleri içinden Giresun ile ilgili hükümlerin tespit ve değerlendirilmesine yönelik bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, Trabzon'a ait 8 defterin kapsadığı zaman diliminin uzunluğu dikkate alınarak 1 ve 2 numaralı defterlerin tamamı, 3 numaralı defterin ise 18. yüzyıla ilgili kısımları kapsam dışında bırakılmış ve böylelikle çalışma 19. yüzyıl ile sınırlandırmıştır.⁹ Dolayısıyla 1, 2 ve 3 numaralı defterlerin kapsadığı 18. yüzyılın ikinci yarısı için Trabzon Ahkâm defterlerine dayalı bir çalışmanın yapılması ile Giresun tarihi adına ilgili kaynak özelindeki boşluk tamamlanacaktır. Bu arada daha önce 2 numaralı defterden seçilen birkaç hükümle hazırlanan bir çalışmada Giresun'da yaşanan eşkıyalık ve ekonomik sorunlara değinilmiştir. Ancak bahsedilen bu çalışmada 1 numaralı Trabzon Ahkâm defterinin hiç kullanılmamış olması ve Giresun ile ilgili 111 hükmün yer aldığı 2 numaralı defterden ise sadece beş hükmün kullanılmış olması, bu iki defterin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir.¹⁰

Çalışmada 1, 2 ve 3 numaralı Trabzon Ahkâm defterlerinde kayıtlı Giresun ile ilgili hükümler incelenerek, Giresun şehrinin idarî, iktisadî ve içtimâî tarihi hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır. 1 ve 2 numaralı defterin tamamı, 3 numaralı defterin ise 18. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden kısımları taranmış, Giresun ile ilgili ilgili hükümler tespit edilmiştir.¹¹ Tespit edilen hükümler transkribe edildikten sonra konularına göre tasnif edilmiş ve tasnife göre her bir konu ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Fakat daha öncesinde bu üç defterden elde edilen bilgilere göre 18. yüzyılın ikinci yarısında

Bilimler Enstitüsü, Çankırı 2015; Sevgi Kelkitli, *8 Numaralı Trabzon Vilayeti Ahkâm Defteri'nin Yeni Yazıya Çevrilmesi Ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020; Kübra Aksel, *6 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu (s. 1-92)*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2021; Melike Bolat, *6 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterinin Transkripsiyonu (s. 93-192)*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2021; Şebnem Tekin Ergin, *7 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri Transkripsiyonu (s. 1-50)*, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2022; Emine Sümeyye Üstün, *2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 1-100)*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2023.

⁹ İlker Gündoğdu, *Trabzon Ahkam Defterleri'ne Göre 19. Yüzyılda Giresun Kazası'nın İktisadi ve Sosyal Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. xvii- xviii.

¹⁰ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Giresun'da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler" *Giresun Kültür Sempozyumu (30-31 Mayıs 1998) Bildiriler*, İstanbul 1998, ss. 45-58. Güler'in çalışmasında kullandığı hükümler için bkz. BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 28, 49, 58, 61-62, 125.

¹¹ Rebiülahir 1211-Muharrem 1233 (Ekim 1796-Kasım 1817) arasını kapsayan 3 numaralı Trabzon Ahkâm defteri zaman olarak büyük ölçüde çalışılan dönemin dışında kalmaktadır. Ancak defterin 18. yüzyıla tekabül eden ilk 22 sayfasında kayıtlı Giresun'a gönderilmiş 4 adet hüküm tespit edilip değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Giresun'un idarî yapısı ve tarihi hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise elde edilen bilgi ve bulgular değerlendirilmiştir.

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Giresun

Giresun, Doğu Karadeniz'de denize doğru uzanan bir yarımada üzerindeki müstahkem kalesi ile tarih öncesi dönemlerden itibaren yerleşime sahne olmuştur. Şehrin gelişiminde etkili olan iki önemli unsur vardır. Birincisi kayalık bir bölge üzerine inşa edilen müstahkem kalesi diğeri de nispeten korunaklı limandır. Şehrin gelişiminde etkili olan üçüncü bir etken ise ortaçağlardan itibaren ticarî bir ürün olarak ön plana çıkan fındık üretimi ve hinterlandında yer alan zengin maden yataklarıdır. Giresun limanı, denize yakın yerlerde üretilen fındık ve Karahisar-ı Şarkî başta olmak üzere iç kesimlerden kara yoluyla getirilen hububat ile altın, gümüş, bakır, demir ve şap madenlerinin naklinde önemli rol oynamıştır. Bu haliyle küçük fakat stratejik bir şehir olan Giresun, II. Mehmed'in 1461'de Trabzon'u fethinden sonra geri dönüşü sırasında Osmanlı topraklarına katılmış ve Osmanlı idaresi altında bir kale ve liman şehri olarak tekâmül etmiştir.¹²

Fethin ardından Trabzon sancağına bağlanan Giresun, 1486 tarihli tahrîr defterinde Çepni adıyla kayıtlı olup, '*Zeamet-i Kürtün*' olarak ifade edilen idarî bölge içinde nahiye statüsündeydi. Şehirde oturan bir kadının varlığından, Giresun'un aynı zamanda kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hukukî açıdan kaza, askerî açıdan nahiye statüsünde olan bir yerdi. 1515 tarihli tahrîr de ise Kürtün zeameti yerine kullanıldığı anlaşılan '*Vilâyet-i Çepni*'ye bağlı bir nahiye olarak görülmektedir. 16. yüzyıl boyunca arşiv kayıtlarında bazen Giresun bazen de Çepni nahiyesi şeklinde kaydedilirken, yüzyılın sonlarından itibaren Çepni yerine tedricen Giresun adı yerleşmiştir. Giresun, Trabzon sancağına bağlı kaza ve nahiye merkezi olma statüsünü 19. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür.¹³

Ahkâm kayıtlarında Giresun, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Trabzon Eyaleti'nde Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak görülmektedir. Zeamet ya da timarla ilgili bir durum söz konusu olduğunda ise Trabzon Sancağı'nda Giresun Nahiyesi şeklinde geçmektedir.¹⁴ Ahkâm defterleri bu dönemde Giresun şehir merkezine (nefs-i Giresun) ait gelir kalemlerini de ihtiva eden zeamet hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre söz konusu zeamet Osmanlı merkez bürokrasisinde çalışan görevlilere verilen gedikli zeametler arasında yer almaktadır. Nefs-i Giresun'un da içinde yer aldığı

¹² Feridun Emecen, "Giresun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 78-80.

¹³ M. Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdarî Taksimatı ve Nüfusu", *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul 1997, s. 119.

¹⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 196.

zeameti tasarruf eden kişiler arasında müteferrika ve Divan-ı Hümâyûn kâtipleri gibi orta dereceli devlet memurları bulunmaktadır.¹⁵

Hükümlerin hitap ya da şikâyet konusunun anlatıldığı nakil kısmından, başta kadı olmak üzere şehrin diğer idarecilerinin isimleri tespit edilebilmektedir. Buna göre ilgili dönemde adli ve hukukî olarak bir kadı tarafından yönetilen Giresun'un askerî açıdan öne çıkan idarecileri ise kale dizdarı ve yeniçeri serdardır.¹⁶ Erken dönemlere ait sicilleri olmadığından Giresun mahkemesinin hukukî faaliyetleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Bununla birlikte ahkâm defterlerinden Giresun'da görev yapan bazı kadıların isimleri tespit edilebilmektedir. İncelenen dönemde görev yapan Giresun kadıları Abdulkadir¹⁷, Seyyid Mehmed,¹⁸ Mustafa,¹⁹ Mahmud,²⁰ Mehmed,²¹ Ahmed,²² Hüseyin²³ ve Hafız Ömer²⁴ efendilerdir. Giresun naibi olarak adı geçenler ise Seyyid Hafız İbrahim²⁵ ve Mehmed Emîn²⁶ efendilerdir. Bunların isimlerinden önce mevleviyet payeli sancak kadıları için kullanılan '*Mevlânâ*' kelimesi yer almaktadır.

Şikâyet eden ve edilenlerin ikâmet yerleri hakkında verilen bilgilerden bu dönemde Giresun'da bulunan mahalle ve köylerin isimleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Hükümlerde adı geçen mahalle isimleri; Cami-i kebîr²⁷, Çarşı²⁸, Hacı Hüseyin²⁹, Hacı Mikdad³⁰, Hacı Selim³¹, Hacı Sipahi,³² Kapu³³ ve

¹⁵ Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Osman Hâne-i hâssa, Mehmed Hazîne-i hâssa, Seyfi Ser-peşkir-i kilâr-ı hâssa; Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden ise Hüseyin Senâyî, Amedî baş halifesi Derviş Seyyid Mehmed Kâmilî, Mustafa Sûzî veled-i Ahmed Adenî, baş halife Seyyid Ahmed Safî bu dönemde nefis-i Giresun ve gayriden zeamet tasarruf edenler arasında adı geçenlerden bazılarıdır. *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 4, 170; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 233, 336; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 9.

¹⁶ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 73; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 253, 260, 356.

¹⁷ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 12.

¹⁸ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 87.

¹⁹ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 142.

²⁰ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 159.

²¹ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 48.

²² *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 152.

²³ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 318.

²⁴ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 355, 361.

²⁵ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 345.

²⁶ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179.

²⁷ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 9.

²⁸ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 104; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 3, s. 15.

²⁹ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 16, 28, 63, 87, 104; *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 368.

³⁰ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s.104.

³¹ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 11.

³² *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 104.

³³ *BOA*, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 213.

Zimmîyân'dır.³⁴ Bunlar arasında adı en sık geçen ise Hacı Hüseyin mahallesidir. Burası daha çok Müslümanların yaşadığı bir mahalle olarak bilinmektedir.³⁵ Bu konuyla ilgili bir hükümde, Hacı Hüseyin mahallesinden bazı Müslümanların, gayrimüslimlerin kendi mahallelerinde mülk sahibi olmalarına karşı çıktıkları görülmektedir.³⁶ Fakat bir başka hüküm zimmî taifesinin Hacı Hüseyin mahallesinde Sadurlardüzü isimli yerde bir mezarlık yapma ihtiyaçlarına delalet etmektedir.³⁷ Bu dönemde Giresun'da gayrimüslimlerin yaşadığı bir yer olarak Zimmîyân mahallesinin adı geçmektedir fakat ne erken ne de geç dönem mahalle listeleri içinde bu mahallenin adının geçmediği görülmektedir.³⁸

Şikâyetin tarafları arasında köylerde ikâmet eden kimseler de vardır. Bu sayede bazı köylerin isimleri ve demografik yapıları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Hükümlerde Giresun kazasına bağlı Dereli, Kuşluğan, Köknarlı³⁹, Çandır⁴⁰, Seyyid⁴¹, Hamurlu⁴², Kurtulmuş⁴³ ve Umurlu⁴⁴ köylerinin isimleri tespit edilmiştir. Dereli, Kurtulmuş ve civardaki diğer bazı köylerde seyyidlerin yoğun olarak yaşadığı, Seyyid isimli köyün de ismiyle müsemma bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Şehrin fizikî yapısıyla ilgili olarak cami-mescit, medrese ve diğer bazı mimarî yapıların isimleri ve konumları tespit edilebilmektedir.⁴⁵ Giresun'da bilinen mimarî eserler içinde adı sıklıkla geçen I. Selim'in Trabzon sancakbeyliği sırasında yaptırdığı Sultan Selim Camii'dir.⁴⁶ Bu camiye yakın bir medresenin bânîsi ise Ali Efendizâde Mustafa Efendi'dir.⁴⁷ Bu yapıların yer aldığı Cami-i kebîr mahallesinde Büyük Han olarak bilinen bir de han bulunmaktaydı.⁴⁸ Bunun dışında bazı hanların mevcudiyeti şehrin ticarî kapasitesini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bir hükümde konumlarına değinilmeden 64 ve 62 odalı iki handan daha bahsedilmektedir.⁴⁹

³⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 370.

³⁵ Feridun M. Emecen, "Tarihî Bir Liman Kenti: Giresun", *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, s. 226-227.

³⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 341.

³⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 16.

³⁸ Oktay Karaman, *Giresun Kazası (1850-1900)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, s. 26-31.

³⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 73, 116; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 9.

⁴⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 177; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 48.

⁴¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 188.

⁴² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 164.

⁴³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 206, 234, 242.

⁴⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 371.

⁴⁵ Giresun'un tarihi bina ve kurumları hakkında bkz. Mehmet Fatsa, *Kurumları ve Yapılarıyla Giresun Şehri (Osmanlı Dönemi)*, İstanbul 2020.

⁴⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179.

⁴⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 152.

⁴⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 9.

⁴⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 198.

Sultan Selim Camii dışında Hacı Hüseyin⁵⁰ ve Kapu (Seyyid Mehmed Paşa)⁵¹ camilerinin isimleri kayıtlarda yer almaktadır. Ayrıca ismi belirtilmeksizin Sokakbaşı'nda da bir camiden söz edilmektedir.⁵²

Giresun'un bu dönemde Karahisar-ı Şarkî'den gelen şap ve hububatın sevk edildiği bir ihraç limanı olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir.⁵³ Hükümlerden Giresun ahalisinin bir kısmının denizcilikle uğraşp hububat başta olmak üzere taşımacılık yaptıkları anlaşılmaktadır.⁵⁴ Miras ve mülke müdahaleyle ilgili şikâyetler şehrin etrafında çok sayıda fındık ve üzüm bahçesi olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Bilhassa fındık bahçesi vakıfları Giresun'un zirai kimliğini yansıtan önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir.⁵⁶ Sonraki zamanlarda Karadeniz kıyı kentlerinin önemli ticarî ürünlerinden biri haline gelecek olan tütün ise bu dönemde İstanbul'dan getirilmekteydi.⁵⁷

Dönemin en dikkat çekici olayı ise Karadeniz'de yaşanan ayanlar arası mücadelenin Giresun'da şiddetli bir şekilde cereyan etmiş olmasıdır. 18. yüzyılın ikinci yarısının başlarında şehir ve çevresinde Dizdarzâdelerin resmî kayıtlarda eşkıyalık olarak nitelendirilen bir takım asayiş olaylarına sebebiyet verdikleri görülmektedir. Yüzyılın sonlarına doğru ise Laçinzâdeler önemli bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Giresun kalesi yaşanan olaylar sırasında bu iki ailenin fertleri tarafından ele geçirilmiş ve önemli ölçüde tahrip olmuştur.⁵⁸ Hükümlerde özellikle Dizdarzâdelerin kaleyi zapt etmeleri ve şehirde yaptıkları zulümler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.⁵⁹

18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında ağır yenilgiler ve toprak kayıpları yaşadığı savaşıardan, Karadeniz ve kıyılarındaki şehirler de etkilenmiştir. Ahkâm defterleri düzenleniş gayeleri nedeniyle bu savaşlar hakkında doğrudan bilgi ihtiva etmezler ancak savaşların insan yaşamına etkileriyle ilgili bazı bilgilerin dolaylı olarak defterlere yansıdığı görülmektedir. Mesela Giresun zeameti mutasarrıfı Hüseyin Senâyî, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na reisülküttap vekili olarak katılmış ve Ruslara esir düşmüştür.⁶⁰ Seyyid Hüseyin adında biri de cerrah olarak Hotin muhasarasında

⁵⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 27.

⁵¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 18.

⁵² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 63, 182.

⁵³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 7, 95, 159, 161; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 28, 70.

⁵⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 7; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 260.

⁵⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 81, 87, 125, 161, 162.

⁵⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 150, 161, 162, 171.

⁵⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 118.

⁵⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 361.

⁵⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179, 190.

⁶⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 160.

bulunmuştur.⁶¹ Son olarak, daha çok sınır hattındaki Osmanlı şehir ve kaleleri için kullanılan ‘*serhadd-i mansûrem*’ ifadesi Giresun için de kullanılmıştır.⁶²

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Giresun’dan Divan-ı Hümâyûn’a Yapılan Şikâyetler

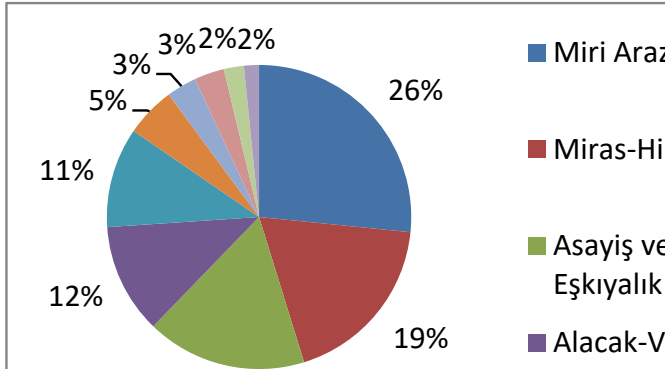
İncelenen döneme ait Trabzon Ahkâm defterlerinden, hitap kısmında Giresun adı geçen 188 hüküm tespit edilmiştir.⁶³ 1 numaralı defterde Giresun’a gönderilen 73 hüküm; 2 numaralı defterde 111 hüküm vardır. 3 numaralı defterde ise çalışılan döneme ait 4 hüküm yer almaktadır.⁶⁴ Dizdarzâdelere hitaben gönderilen birkaç hüküm hariç hükümlerin tamamında Giresun kadısına ya da naibine hitap edilmiştir. Hükümlerde en çok kadının muhatap alınması, kazanın adlî ve idarî görevlisi olarak kadıların Osmanlı şehir idaresinde üstlenmiş oldukları rolün bir sonucudur. Otuz kadar hüküm sadece Giresun kadısına hitaben yazılmış; diğer hükümlerde ise Giresun kadısıyla birlikte başka yerlerin idarî ve adlî görevlileri de muhatap alınmıştır. Hitap kısmında Giresun kadısıyla birlikte adı en sık geçen idareci Trabzon valisidir. Bunun nedeni eyalet idaresinden birinci derecede sorumlu olan valiye, eyalet dâhilindeki diğer sancak ve kazalarda yaşanan sorunların çözümünde de sorumluluk yüklenmesidir. Hükümlerde Giresun kadısıyla birlikte muhatap alınan diğer idareciler ise genellikle Giresun’a yakın yerlerdeki Gümüşhane, Kürtün, Tirebolu, Espiye ve Keşap gibi kazaların kadı ve naipleridir. Giresun kadısıyla birlikte diğer kazaların kadıların muhatap alındığı hükümlerin çoğunlukla zeamet, vergi ve eşkıyalık gibi geniş sahalara ilgilendiren konularla ilgili olduğu görülmektedir. Hitap kısmında sadece Giresun kadısının adının geçtiği hükümler ise miras, nikâh, mülk anlaşmazlığı ve şufa hakkı gibi genellikle şehir sakinleri arasındaki anlaşmazlıklarla ilgilidir. Divan-ı Hümâyûn’dan Giresun’a gönderilen bütün hükümler şikâyet konusuna göre tasnif edildiğinde oluşan tablo aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

⁶¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 337.

⁶² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 192.

⁶³ Bu sayıya, “*Trabzon Eyaleti’nde vâki kadılara hüküm ki*”, “*Giresun’dan bahren Âsitâne-i saadetime gelince iskelelerin vâki oldukları kazaların kuzât ve nüvvâbına ve iskele emînlerine ve sâir zâbıtına hüküm ki*” örneklerinde olduğu gibi içinde Giresun’un da adı geçen genel mahiyetteki hükümler dâhil değildir. Az sayıdaki bu hükümlerin yolculuk izin talebi, mütesellim tayini ve valilerin hazariyyeleri hakkında oldukları görülmektedir. BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 29, 192; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 353.

⁶⁴ Trabzon Ahkâm defterlerinde kayıtlı Giresun ile ilgili hüküm sayıları hakkında bkz. Gündoğdu, a.g.t., s. xvi-xvii, 166-169. Yüz on bir hüküm tespit ettiğimiz 2 numaralı defterde Gündoğdu, Giresun’a ait 100 hüküm yer aldığı söylemektedir. Hüküm sayıları hakkında dikkat çekici bir husus da 2 numaralı defterden sonra yani 19. yüzyıla ait defterlerde Giresun’a ait hüküm sayılarında görülen düşüştür. Bütün defterler içinde Giresun ile ilgili en çok hükmün yer aldığı defter 2 numaralı defterdir.

Grafik 1: Şikâyet Konuları

Grafikte gösterilen şikâyetler aşağıda müstakil başlıklar altında ayrıntılı olarak incelenecektir ancak daha önce şikâyet eden ve edilenlerin kimliği, şikâyetlerin bildirilme şekilleri ve nasıl çözüme kavuşturuldukları hakkında bazı bilgilerin verilmesi önem arz etmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'a gönderilen hükümlerde adı geçen şikâyet eden ve edilenler, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısına göre askerî ve reaya şeklinde tasnif edildiğinde bazı hususların dikkat çekmekte olduğu görülmektedir. Öncelikle zeamet sahipleri, askerler (yeniçeri, sipahi, dizdar vd.), ulema (kadı, müderris, müftü), cami görevlileri (imam-hatip, müezzin), seyyidler ve diğer bazı kimseler (mâlikâne mutasarrıfı, mültezim ve maden emîni gibi) askerî sınıf mensupları olarak değerlendirilmiştir. “[] *nâm kimesne/hatun/zimmi*” şeklinde ifade edilenler ise reaya kategorisine dâhil edilmiştir; reaya olarak değerlendirilenlerden kimliği ile ilgili ayrıntıya yer verilenler arasında köylü, maden işçisi, sefine reisi ve tacirlerin yanı sıra ashâb-ı ağrazdan, mütegalibeden, ecânibden şeklinde ismi belirtilmeden ifade edilen kişiler yer almaktadır. Devletten zeamet tasarruf eden ve buldukları bölgenin ayanı olarak tanınan Dizdarzâdeler, bu bakımdan askerî sınıftan sayılırken isyan ettikleri için zeametlerinin ellerinden alınmasına ve hatta idamlarına karar verilmiş ve bir müddet firari olarak dolaşmışlardı. Hükümlerde kendilerinden eşkıya, mütegalibe olarak bahsedildiğinden bunlar askerî sınıf içinde değerlendirilmemişlerdir.

Bu bilgilerden sonra şikâyet eden ve edilenler askerî ve reaya sınıfına mensup olmalarına göre tasnif edildiğinde şikâyet edenlerin % 67'sinin askerî, % 33'ünün ise reaya sınıfından olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Şikâyet edilenler söz konusu olduğunda ise bunun tam tersi bir durum (% 67'si reaya, % 33'ü askerî) ortaya çıkmaktadır. Bu durumda şikâyet edenlerin çoğunluğu askerî, şikâyet edilenlerin ise reayadır. Reayanın şikâyet edilenler içindeki oranının yüksek çıkmasında haklarında çok sayıda şikâyet bulunan

Dizdarzâdelerin payı büyüktür. Şikâyet eden askerîler içinde ilk sırada seyyidlerin yer aldığı görülmektedir. Seyyidler şikâyet edilenler içinde ise ikinci sırada gelmektedir. Bu durum Giresun'da yoğun bir seyyid nüfusun varlığına işaret etmektedir. Şikâyet eden askerîler içinde ikinci sırada bulunan zeamet sahipleri, şikâyet edilenler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Zeamet sahiplerinin şikâyet eden ve edilenler içinde ilk sıralarda yer alması ise bu dönemde Giresun ve çevresinde toprak tasarrufuyla ilgili yaşanan anlaşmazlıkların yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

Şikâyet eden ve edilenlerin dinî durumuna bakıldığında, çoğunluğun Müslümanlardan oluştuğu görülür. Nitekim dinî kimlikleri tespit edilen şikâyet edenlerden 159'u Müslüman, dördü gayrimüslimdir. Şikâyet edilenlerin ise 162'si Müslüman, beşi gayrimüslimdir; bir hükümde ise Müslüman ve gayrimüslimden birlikte şikâyetçi olunmuştur. Şikâyet eden durumundaki dört gayrimüslimin şikâyet ettiklerinin ikisi gayrimüslim, ikisi Müslümandır. Şikâyet edilen beş gayrimüslimden şikâyetçi olanların ise üçü Müslüman, ikisi gayrimüslimdir. Bu durumda Giresunlu Müslümanların gayrimüslimlere göre çok daha fazla Divan-ı Hümâyûn'a şikâyette buldukları anlaşılmaktadır. Bunda elbette Giresun nüfusunun büyük oranda Müslüman olmasının etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları genellikle dinî reisleri nezdinde halletme isteklerinin de böyle bir tablonun ortaya çıkmasına etki ettiği söylenebilir. Gayrimüslimlerle ilgili az sayıdaki şikâyet, Müslümanlarla olan davalarının yanı sıra kendi aralarındaki anlaşmazlıkları da Divan-ı Hümâyûn'a taşıdıklarını göstermektedir.

Şikâyet eden ve edilenler cinsiyetlerine göre tasnif edildiklerinde erkeklerin kadınlardan önde oldukları görülmektedir. Cinsiyeti tespit edilen şikâyetçilerden 147'si erkek, 15'i kadındır; beş hüküm ise kadın ve erkeğin birlikte şikâyeti üzerine yazılmıştır. Bir ya da daha fazla erkekle birlikte şikâyetçi olan kadınların yanındakilerin erkek kardeşleri oldukları anlaşılmaktadır. Şikâyet edilenlere bakıldığında bunların da 165'i erkek, 9'u kadındır; yine beş hükümde şikâyet edilen durumunda kadın ve erkeğin birlikte oldukları görülmektedir. Şikâyet eden ve edilen kadınların biri hariç tamamı Müslümandır. Sadece bir gayrimüslim kadın, erkek kardeşi ile birlikte şikâyetçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şikâyet eden ve edilenler içinde kadınların erkeklere göre sayıca daha az olmaları, Osmanlı kadınların klasik dönemde kamusal alanda pek fazla yer almamaları, yolculuğun kadınları için ayrıca zor olması gibi nedenlerle ilgili olabilir. Ancak yapılan çalışmalar kadınların hak arayışında sadece kendi kazalarındaki mahkemelerle yetinmediklerini, az da olsa bizzat Divan-ı Hümâyûn'a müracaat ederek haklarını korumaya çalıştıklarını

göstermektedir.⁶⁵ Kadınların taraf olduğu davalara bakıldığında bunların genellikle evlenme, boşanma, miras ve vakıflarla ilgili anlaşmazlıklardan kaynaklandığı görülür.

Şikâyetlerin Divan-ı Hümâyûn'a bildirilme şekillerine bakıldığında genellikle üç yöntemin tercih edildiği görülmektedir. İlk sırada Divan-ı Hümâyûn'a bizzat yapılan müracaatlar gelmektedir. Hükümlerde "*Giresun sakinlerinden [] nâm kimesne/hatun gelip*" şeklinde ifade edilen bizzat müracaatlarda, şikâyet sahibi Giresun'dan İstanbul'a giderek Divan'a çıkmış ve şikâyetini bildirmiştir. Bazı hükümlerde şikâyet edenin ikâmeti belirtilmemiş, bazılarında ise İstanbul'da sakin olan kimseler şikâyetçi olmuşlardır. Dolayısıyla bizzat müracaatların tamamı Giresun'dan gidilerek yapılmamıştır. Bununla birlikte ikâmeti belirtilmeyen şikâyet sahiplerinin çoğunlukla Giresunlu oldukları düşünülebilir. Şikâyetlerin Divan-ı Hümâyûn'a bildirilmesinde tercih edilen ikinci usul arzuhal sunmaktır. Hükümlerde genellikle "*Giresun kasabası sakinlerinden [] nâm kimesne/hatun südde-i saadetime arzuhâl edip*" şeklinde ifade edilen başvurularda şikâyet eden İstanbul'a bizzat gitmemiş, bunun yerine bir dilekçe göndermiştir. Ancak arzuhâl ile müracaat edenlerden bazılarının İstanbul'da oldukları, bazılarının ise ikâmetinin belirtilmediği görülmektedir. Şikâyetlerin bildirilmesinde kullanılan üçüncü usul ise yerel mahkemeye müracaat ederek şikâyeti kadı aracılığı ile devlet merkezine iletmek şeklinde olmuştur. Hükümlerde "*Giresun kadısı [] südde-i saadetime mektup gönderip*" şeklinde ifade edilen bu usulde, kadı kendisine intikal eden şikâyeti bir mektupla Divan-ı Hümâyûn'a iletmıştır. Bu usul daha çok kaza ahalisinin toplu şikâyetlerini bildirmek için kullanılmıştır. Şikâyetlerin bildirilmesinde kullanılan bu üç usulle ilgili niceliksel bir değerlendirme yapıldığında şikâyetçilerin 120'si Divan-ı Hümâyûn'a bizzat gelip şikâyetlerini ifade etmiş; 36'sı arzuhal ve 13'ü de kadı mektubu iletmıştır. Diğer kategorisinde değerlendirilen 10 şikâyetin beşinde şikâyetin bildirilme şekli belirtilmemiş, dördü Kırım Hanı'nın mektubu, biri de Gümüşhane maden emîninin arzı ile bildirilmiştir.

Divan-ı Hümâyûn kendisine iletilen şikâyetlerin çözümü noktasında anlaşmazlık konusuna göre farklı kararlar vermiştir. Aile, miras, borç, mülk ve ticaret gibi özel hukuku ilgilendiren şikâyetlerin genellikle mahallinde şer'le görülmesi yönünde karar verirken dirlik sahipleri, vergi tahsildarları ve diğer askerî sınıf mensuplarının kendi aralarındaki kamuyu ilgilendiren davaları ve yine reaya ile olan ürün, vergi, muafiyet vs. konulardaki anlaşmazlıklarında ise merkezdeki defterlere ve kanunlara müracaat ederek kararını bildirmiştir. Mahallinde halledilemeyen bazı davaların ise Divan-ı Hümâyûn'da çözülmesi

⁶⁵ Muhammet Nuri Tunç, "Divân-ı Hümâyûn'a Yansıyan Kadınların Şikâyetleri ve Şikâyete Konu Olan Kadınlar", *Başlangıcından Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, Ankara 2021, s. 65.

için tarafların devlet merkezinde gönderilmesi istenmiştir. Giresun'dan yapılan şikâyetlerin sadece birinde, davanın Divan-ı Hümâyûn'da görülmesi için davalının Âsitâne-i saadete gönderilmesi istenmiştir.⁶⁶ Bir hükümde ise timara müdahaleyle ilgili şikâyetin araştırılması ve keyfiyetin Divan-ı Hümâyûn'a bildirilmesi yönünde karar verilmiştir.⁶⁷ Şikâyet sahibinin bizzat Divan-ı Hümâyûn'da söyledikleri ya da arzuhalinde anlattıklarıyla karar verilmesi durumunda şikâyet edilen taraf adına bir mağduriyet durumunun hâsıl olma ihtimalinden dolayı, Divan'a iletilen şikâyetler genellikle mahalline havale edilmiştir. Şikâyetin mahallinde çözülmesi yönünde verilen kararlarda, şikâyet edenin anlattıkları için kullanılan '*eğer öyleyse, söylediği gibiyse*' şeklindeki ifadeler Divan'ın bu konudaki hassasiyetini ve davaların hangi sebeple mahalline havale edildiğini göstermektedir.

Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin % 63'ü mahalline havale edilmiştir. Şikâyetlerin %37'si hakkında ise defter ve kanunlar üzerinde yapılan incelemelerden sonra verilen kararın emredildiği gibi uygulanması bildirilmiştir. Divan-ı Hümâyûn'un kararını bildiren hükümlerde; '*defter-i hâkânî mûcibince ve kânûn üzere amel olunmak için emr-i şerîfim yazılmıştır*'⁶⁸, '*mûcibince amel olunmak için emr-i şerîfim yazılmıştır*', '*vech-i meşrûh üzere amel olunmak için emr-i şerîfim yazılmıştır*' ve şikâyetle ilgili daha önce verilen bir emr-i şerîf varsa buna atıf yapılarak '*mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mûcibince amel olunmak için yazılmıştır*'⁶⁹ şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Divan-ı Hümâyûn tarafından mahalline havale edilen hükümlerde ise genellikle '*mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*'⁷⁰ ifadesi kullanılmaktadır. Bunun dışında '*mahallinde şer'le görülüp ihkâk-ı hakk olunmak emrim olmuştur*'⁷¹, '*çavuş mübaşeretile mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*'⁷² ve '*fetva/berat mûcibince mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır*'⁷³ şeklinde farklı formüller de kullanılmıştır.

Asayiş Sorunları ve Eşkıyalıkla İlgili Şikâyetler

Dizdarzâdeler, 18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun ve çevresinde halka yaptıkları zulüm ve devletin gelir kaynaklarına verdikleri zararlar ile adlarından sıklıkla söz ettiren bir ayan ailesidir. İncelenen dönemde bu aileden olup hükümlerde ismi geçen ilk kişi Dizdarzâde Hüseyin'dir. Zeamet tasarruf eden⁷⁴,

⁶⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 9.

⁶⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 318.

⁶⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 160.

⁶⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s.4.

⁷⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 13.

⁷¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 104, 179.

⁷² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 33.

⁷³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 28; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 18.

⁷⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 12.

dirlik sahibi zaimlerden zeamet gelirlerini⁷⁵ ve Karahisar-ı Şarkî şaphanesi mukataasını⁷⁶ iltizama alan Dizdarzâde Hüseyin; zamanla bulunduğu bölgede ev basan, adam öldüren bir eşkıyaya dönüşmüştür. Nitekim ahkâm defterlerinde Dizdarzâde Hüseyin hakkında mütegalibe ve eşkıya zümresinden olduğuna dair devlet merkezine bildirilen şikâyetler kayıtlıdır. Rebiülahir 1156/Mayıs 1743 tarihli hükümde Dizdarzâde Hüseyin ve Toramanoğlu Mehmed'in '*katl-i nüfûs ve gâsıb-ı emvâl-ı ibâd ve hetk-i irâz-i ricâl*' oldukları ve zulümlerinden dolayı ahalinin perişan halde bulduklarından bahsedilmektedir.⁷⁷ Eşkıya taifesinden Gedikalizâde Osman Ağa, Serdaroğlu Süleyman Ağa ve Dizdarzâde Hüseyin 1150/1737'de Pazarsuyu kazası sakinlerinden Seyyid Hasan'ın menziline basmış, emval ve erzakını gasp ettikten sonra karısını öldürmüşlerdir.⁷⁸ Zilhicce 1162/Aralık 1749 tarihli hükümde ise Giresun sakinlerinden Seyyid Hüseyin devlet merkezine sunmuş olduğu arzuhalde, mütegalibe ve eşkıya zümresinden Dizdarzâde Hüseyin, kardeşi Ahmed, damadı Yahya Çelebioğlu Hüseyin ve Gedikalizâde Osman Ağa'nın kendisi yokken menziline girdiklerini söylemiştir. Menziline bulunan emval ve erzakı ile kızlarının çeyizlerini, bir at ve üç beygirini aldıklarını, bunun yanı sıra evi ile 18 adet mülk dükkân, mahzen ve hanını da yaktıklarını belirtmiştir.⁷⁹

Dizdarzâde Hüseyin hakkındaki bu şikâyetlerin canına mal olduğu anlaşılmaktadır. Zira Rebiülevvel 1169/Aralık 1755 tarihli hükümde kendisinden '*...öteden berü şekâveti ile meşhûr olup bundan akdem cezâsı tertîb olunan Dizdarzâde Hüseyin...*' şeklinde bahsedilmektedir.⁸⁰ Ancak onun öldürülmesiyle Giresun'da sükûnet sağlanamamıştır. Kendisinden sonra oğulları Ali ve Abdi (Abdullah) babalarının intikamını almak maksadıyla Giresun ve çevresinde büyük bir eşkıyalık eylemine girişmişlerdir. Bu süreçte şehirden birçok kişi hayatını kaybetmiş, şehir ictimâî ve iktisadî açıdan büyük zarar görmüş ve tabii ki bölgedeki madenler ve mukataaların işleyişi ve gelirleriyle ilgili ciddi sorunlar yaşanmıştır.

⁷⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 67.

⁷⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 183, 184.

⁷⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 12.

⁷⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 2.

⁷⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 113. Seyyid Hüseyin yaklaşık dokuz yıl sonrasına ait bir hükümde aynı olayla ilgili şikâyetini dile getirmiştir. Ancak bu sefer ilk hükümden farklı bazı bilgilerin olduğunu görmekteyiz. Bu ikinci hükümde tam adının Kandazzâde Seyyid Hüseyin olduğunu ve olayın kendisi Kırım tarafında iken gerçekleştiğini söylemiştir. İlk hükümde isimlerini söylediği eşkıyaya Kara Bayrakdar Mustafa ve Durakoğlu Halil'i de ilave etmiştir. Zarar gören mal varlığını ise şu şekilde sıralamıştır: biri 64 odalı diğeri 62 odalı iki han, 30'dan fazla dükkân, sekiz mahzen, iki ekmeççi fırını ile kendisi ve validesinin sahip olduğu eşyaları. BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 198.

⁸⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179.

Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin babalarının katlinden hemen sonra intikam almak için Giresun'da yaptıkları eşkıyalıkları hakkında Aralık 1755 tarihli hükümde ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Buna göre iki kardeş kendilerine tabi 500-600 kadar eşkıya ile kalenin dışındaki çarşığı basıp, dükkân ve mahzenleri yağmaladıktan sonra ateşe vermişlerdir. Olaylar sırasında üç çocuk, iki kadın ve 56 erkek öldürülmüş, çok sayıda kişi de yaralanmıştır.⁸¹ Giresun kalesini ele geçiren Dizdarzâdelerin üzerine Canik muhassılı Süleyman Bey gönderilmiştir. Süleyman Bey on beş yirmi gün kadar şehirde kalmasına rağmen kaleye sığınan asilerin emre itaat etmeyip hatta muharebeye teşebbüs etmeleri nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır.⁸² Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin itaat altına alınmaması onları daha da cesaretlendirmiş, eşkıyalıkları Giresun çevresindeki yerlere sirayet etmiştir. Dizdarzâdeler hevâdarları olan Durakoğlu Halil ve Alaeddinoğlu ile birlikte 1170/1756 senesinde Karahisar-ı Şarkî kazasından Hacı Mustafa'nın Ahırlı ovasındaki Karagöl yaylasında bulunan 984 koyun ve 549 kuzusunu gasp etmişlerdir.⁸³

Dizdarzâdelerin şekavetlerine karşılık Osmanlı idaresi dirliklerini ellerinden alma yoluna gitmiştir. Dizdarzâde Abdi Gümüşhane madenlerinin yollarını, madencileri ve yolcuları Çepni eşkıyasından korumak şartıyla 20 bin akçelik bir zeamet tasarruf etmekteydi.⁸⁴ Nân parası (ekmek parası) olarak nitelendirilen bu zeamet eşkıyalık nedeniyle elinden alınarak 6 Cemazievvel 1172/5 Ocak 1759 tarihinden itibaren Hüseyin Kandazzâde Ali'ye verilmiştir. Bu karara rağmen Dizdarzâde Abdullah, Kandazzâde Ali'nin zeameti tasarruf etmesine engel olmuştur.⁸⁵ Dizdarzâdelerin Osmanlı idaresini rahatsız eden asıl müdahaleleri ise Karahisar-ı Şarkî şaphanesi mukataasına olmuştur. Dizdarzâde Ali ve Abdi, İstanbul'a nakledilmek üzere Karahisar'dan Giresun'a getirilen ve iskeledeki mahzende bekletilen 200 kantardan fazla mîrî şapa el koymuşlardır.⁸⁶ Ayrıca emvâl-i mîrînin tahsili için Trabzon valisi tarafından tayin edilen mübaşiri ve mukataa emîni Selim'in adamını hapsedmişlerdir. Bunun üzerine Selim'in talebiyle Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin yakalanarak Divan-ı Trabzon'a çıkarılmaları ve zimmetlerinde olan emvâl-i mîrînin tahsiline dair Trabzon valisi Abdurrahman Paşa ve Trabzon kadısına hitaben Cemazielahir 1176/Aralık 1762 tarihli hüküm yazılmıştır.⁸⁷

⁸¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179.

⁸² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 190.

⁸³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 194.

⁸⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 12.

⁸⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 49; Güler, a.g.m., s. 54-55.

⁸⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 28; Güler, a.g.m., s. 55.

⁸⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 44; Emre Yürük, *Trabzon-Giresun-Gümüşhane Eksenindeki Ayan Aileleri ve Faaliyetleri (1750-1800)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014, s. 95.

Bundan bir yıl kadar sonra yazılan Şaban 1177/Şubat 1764 tarihli hüküm, Dizdarzâdelere verilen son bir şans olarak değerlendirilebilir. Canik muhassılı Ali'ye hitaben yazılan ve bir sureti de Giresun ayanından Dizdarzâde Ali ve Abdi'ye gönderilen bu hükümde Dizdarzâdeler için kullanılan müspet ifadeler dikkat çekmektedir. Giresun'un ocakzâdesi oldukları belirtilen Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin kendi hallerinde olup reayanın işlerini görme noktasında gayretli oldukları, devlet ve vilayet işlerinde ve özellikle madenlerin işleyişinde yararlılık gösterdikleri, ayrıca vilayet sakinleri ve reayayı koruyup gözettiklerinden cümle ahalinin kendilerinden razı ve hoşnut oldukları ifade edilmiştir. Ancak birkaç seneden beri Canik muhassılı Ali Bey ile aralarında garez ve haset nedeniyle yaşanan muharebe ve mukatele, maden işlerinin bozulmasına ve madenci tairesinin dağılmasına yol açmıştır. Bundan sonra yaşanacak bu tür olayların Espiye ve Lahnas madenlerinin tamamen durmasına neden olacağından Canik muhassılı Ali ile muharebe ve mukateleden uzak durmaları emredilmiştir.⁸⁸ Ancak Osmanlı idaresinin bu iyi niyetinin bir işe yaramadığı, Zilkade 1177/Mayıs 1764 tarihli hükümde anlatılanlardan anlaşılmaktadır. Nitekim Dizdarzâdeler, Canik muhassılı Ali Bey'e olan düşmanlıklarını sürdürmüştür. 1176/1762 senesine mahsuben Ali Bey ve Abdurrahman Bey'in iltizamında olan Karahisar-ı Şarkî voyvodalığı ve Karahisar'daki bakır madenine saldırmışlardır. Dizdarzâdeleri bu iş için teşvik eden kişi ise yine şekaveti ile meşhur İçil eski mutasarrıfı Süleyman Paşa'dır. Onun teşvik ve tertibiyle harekete geçen Dizdarzâde Ali ve Abdi, Karahisar-ı Şarkî'ye baskın düzenleyip ahaliye türlü eziyetlerde bulunmuşlardır.⁸⁹

Bu eylemleri üzerine merkezî idare Dizdarzâdeler meselesini kesin olarak halletmeye karar vermiştir. İdamlarına karar verilen Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin üzerlerine Trabzon valisi vezir Numan Paşa ile Canik muhassılı Hacı Ali Bey gönderilmiştir. Numan Paşa ve Ali Bey, yanlarına aldıkları bölge ayanı ile birlikte Giresun'a gelerek 1177 yılının Zilhicce ayı ortalarında (Haziran 1764), 1000 kadar eşkıya ile Giresun kalesine sığınan Dizdarzâde Ali ve Abdi'yi muhasara altına almıştır. Dizdarzâdeler iki aydan fazla süren kuşatma sonunda Göreleli Kuğuzâde İbrahim Ağa ile Trabzon ayanından Kalcıoğlu Ömer Ağa ve İsmail Ağa'nın yardımları sayesinde sıkıştıkları kaleden kayıklarla Trabzon'a firar etmişlerdir.⁹⁰ Daha sonra affedildikleri anlaşılan Dizdarzâdeler 1773 yılında Canikli Ali Paşa'nın maiyetinde sefere memur edilmiş fakat bölgedeki diğer bazı ayanlarla birlikte görev yerlerine gitmedikleri gibi sefere gidecek askerlere de engel olmuşlardır.⁹¹ Bundan sonraki süreçte bu iki kardeş hakkındaki şikâyetler zeamet tasarrufuyla ilgili meseleler etrafında cereyan

⁸⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 60.

⁸⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 61; Güler, a.g.m., s. 48-49.

⁹⁰ Güler, a.g.m., s. 50-52; Yürük, a.g.t., s. 96-97.

⁹¹ Yürük, a.g.t., s. 97-98.

etmiştir. Recep 1191/Ağustos 1777 tarihli hükümde Dergâh-ı âli müteferrikalarından Hacı Mustafa, mutasarrıf olduğu zeameti karyelerinin 1184/1770 senesinden beri Dizdarzâde Abdi tarafından zapt edilmesinden şikâyetçi olmuştur.⁹² Şaban 1196/ Temmuz 1782 yılına ait bir hükümde ise Dizdarzâdelerden Ali'nin maktûlen öldüğü bildirilmiş ve zimmetinde kalan 12 bin kuruşun terekesini elinde bulunduran oğulları Ahmed ve Mehmed'den tahsil edilmesi istenmiştir.⁹³

Dizdarzâdelerin yanı sıra bölgede nüfuz sahibi olan ve resmi kayıtlarda müttegallibe ve eşkıya olarak nitelendirilen ayan aileleri hakkında da hükümlerde şikâyetlere rastlanmaktadır. Muharrem 1178/Haziran 1765 tarihli hükümde Giresun zeameti mutasarrıfı Hüseyin Senâyi, Tirebolu sakinlerinden eşkıya başı Kelalioğlu İbrahim'in Giresun ve Tirebolu gümrükleri ile diğer zeamet gelirlerine müdahale ettiği gerekçesiyle Divan-ı Hümâyûn'a müracaat etmiştir. Kelalioğlu İbrahim ve bölükbaşlarından Çilesizoğlu Mehmed, Hüseyin Senâyi'nin subaşı Dizdarzâde Abdi'nin zeamet gelirlerini toplamasına engel olmuşlardır.⁹⁴ Kelalizâde ailesinden İbrahim 1750'li yıllarda Gümüşhane-Espiye madeni ile irtibatlı olan Tirebolu voyvodalığını ele geçirdikten sonra Giresun ve çevresinde hâkim duruma gelmişti.⁹⁵ 18. yüzyılın sonlarına doğru ise Laçinzâde ailesinden Hacı Mustafa bu bölgede etkili bir isim haline gelmiştir.⁹⁶ Hacı Mustafa'nın kardeşi olan Laçinzâde Hüseyin, Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin babalarının katlinden hemen sonra intikam almak için Giresun'a saldırdıkları sırada yanlarında yer almıştı.⁹⁷ Bu durum iki aile arasında bir yakınlık olduğunu göstermektedir. Laçinoğulları ile ilgili ahkâm defterlerine yansıyan Recep 1197/Haziran 1783 tarihli bir hükümde, Laçinzâde Hüseyin ve Mustafa ile babaları Ali'nin Giresun sakinlerinden Osman isimli sipahinin 200 kuruştan fazla parasını aldıkları ve ayrıca ambarını kırıp 100 kile kadar zahiresini gasp ettikleri anlatılmaktadır.⁹⁸ Zilkade 1208/Haziran 1794 tarihli hükümde ise, Laçinzâdeler olarak bilinen şakilerin, Tirebolu ayanı Süleyman Ağa'nın tahrik ve desteğiyle 40 günden fazla Giresun kalesini muhasara ettikleri ve etraftaki kasaba ve köylerde sakin birçok kimselerin hanelerini yakıp eşyalarını gasp ettiklerinden bahsedilmiştir.⁹⁹

Ahkâm defterlerinde Dizdarzâdeler ve Laçinzâdeler dışında eşkıyalık yapan, ev basan, gasp ve yağmacılık yapan, adam öldüren ve yaralayan kişiler

⁹² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 196.

⁹³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 268.

⁹⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 78.

⁹⁵ Feridun M. Emecen, "Doğu Karadeniz'de Âyanlık: Kethudazâde Mehmed Emin Ağa ve Tirebolu", *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, s. 274.

⁹⁶ Emecen, "Tarihî Bir Liman Kenti: Giresun", s. 227.

⁹⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 179.

⁹⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 278.

⁹⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 361.

hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Ayşe isimli kadının kardeşi ve serdengeçti ağalarından Hacı Fazlızâde Mehmed; yeniçeri zümresinden Yahya Çelebioğlu Hüseyin, Çarıkçıoğlu İbrahim ve diğer bazı kişiler tarafından sokak ortasında pusuya düşürülerek katledilmiştir.¹⁰⁰ Eşkiya ve mütegalibe tairesinden Keşaplı Çakır Mehmed ve refikleri, müderris Seyyid Mehmed'in evini basıp 80 kuruşunu ve diğer bazı eşyalarını gasp etmişlerdir.¹⁰¹ Giresun sakinlerinden Karamanoğlu Mustafa ise, Karahisar-ı Şarkî kazasına bağlı Ayvasıl köyü sakinlerinden Mısırlızâde Mehmed Beşe'nin 1185/1771 senesinde zorla 80 kuruşunu almış, zimmetinde iken vefat etmiştir. Varisleri ise bu parayı ödemek istememiştir.¹⁰² İskenderiyeli Seyyid Ali, ticaret için sefîne ile Karadeniz'de bulunan Sünne Boğazi'na geldiği sırada Giresun eşkiyasından Hacıhaliloğlu Hacı Ali'nin saldırısına uğradığını, 370 kuruşunu gasp eden Hacı Ali'nin elinden canını zor kurtardığını anlatmıştır.¹⁰³

Mîrî Araziyle İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde topraklar genel olarak mîrî, mülk ve vakıf arazi şeklinde üçe ayrılmıştır. Osmanlılar toprak sisteminin esasını teşkil eden ve mülkiyeti (rakabesi) devlete ait olan mîrî araziye dirlik (timar) olarak adlandırılan bir sisteme göre işletmiştir. Bu sistemde mîrî arazi gelirlerine göre timar, zeamet ve has şeklinde üçe ayrılmış ve bunların gelirleri hizmetleri karşılığında rütbe ve derecelerine uygun bir şekilde askerlere ve diğer devlet erkânına verilmiştir.¹⁰⁴ Trabzon sancağına bağlı Giresun'un vergi gelirleri de has, zeamet ve timar olarak devlet hizmetinde bulunan kimselere dağıtılmıştır. 15 ve 16. yüzyıllarda Giresun ve yöresinde bulunan has, zeamet ve timar toprakları, bunların gelir kalemleri ve tasarruf edenler hakkında Trabzon sancağı tahrîr defterlerinde ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.¹⁰⁵

Ahkâm defterleri de içerisinde barındırdıkları çok sayıdaki mîrî araziyle ilgili hüküm sayesinde, timar sisteminin 18. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu ve ortaya çıkan sorunlar hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedirler.¹⁰⁶ Aynı

¹⁰⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 31.

¹⁰¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 55.

¹⁰² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 263.

¹⁰³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 117.

¹⁰⁴ Mustafa Oflaz, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 695.

¹⁰⁵ Feridun M. Emecen, "XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dâir Bâzı Bilgiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* C. 4 S. 1, (1989) s. 161-163; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 529, s. 531-536.

¹⁰⁶ Timar sisteminin çözülmesinde etkili olan dâhilî ve haricî etkenler hakkında bkz. Muhammet Bedrettin Toprak, *İstanbul Ahkâm Defterleri'ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Timar Sisteminin İşleyişi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 55-65.

zamanda hükümlerde nefis-i Giresun'un içinde yer aldığı zeametın hangi tarihte, kimlere tevcih edildiği hakkında da bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre 1742 yılında zeamet mutasarrıfı olarak adı geçen Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Osman'ın 1752'de bu zeameti tasarruf etmekte olduğu görülmektedir. Muhtemelen ondan sonra Mehmed Hazîne-i hâssa'ya geçen zeamet, bunun vefatı üzerine 9 Cemazievvel 1175/6 Aralık 1761'de İsmail Tavşancı'ya (İsmail bin Ahmed Tavşancı) tevcih edilmiştir.¹⁰⁷ İsmail Tavşancı'nın vefatından sonra ise 16 Safer 1177/26 Ağustos 1763 tarihinden itibaren Divan-ı Hümâyûn kalemi kâtiplerinden Hüseyin Senâyi'ye verilmiştir.¹⁰⁸ Buna başka bir zeametın tevcih edilmesi üzerine 29 Cemazielahir 1192/25 Temmuz 1778'den itibaren yine Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mustafa Sûzî'ye tevcih edilmiştir.¹⁰⁹ Bu durumda eğer arada başka birine tevcihat yapılmadıysa Hüseyin Senâyi'nin 15 yıla yakın bir süre nefis-i Giresun ve gayriden zeamet tasarruf ettiği söylenebilir. Ancak kendisi 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda reisülküttap vekili olarak Kırım tarafındayken Ruslara esir düşmüş ve dört yıl süren bir esaret hayatı yaşamıştır.¹¹⁰ Hükümlerden tespit edilen son tevcihat ise Amedî başhalifesi Derviş Seyyid Mehmed Kâmilî'ye başka bir zeametın verilmesi üzerine 9 Zilhicce 1209/27 Haziran 1795'te yapılmıştır. Giresun zeameti bu tarihte Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden kırk nefer mülazım serhalifesi olan Seyyid Ahmed Safî'ye tevcih edilmiştir.¹¹¹

Nefis-i Giresun'un içinde yer aldığı zeametın toplam değeri 71.899 akçe olarak belirtilmiştir. Bir hükümde buradan 71 bin akçelik bir zeamet olarak bahsedilse de bunun bir yazım hatasından kaynaklandığı düşünölmektedir.¹¹² Nitekim nefis-i Giresun ve gayriden 71 bin akçe zeamet tasarruf ettiği belirtilen Hüseyin Senâyi'nin adı geçen diğer hükümlerde bu zeametın 71.899 akçe olarak kaydedildiği görölmektedir.¹¹³ Yüzyılın sonlarına doğru yapılan tevcihâtlarda ise zeametın değeri 37 akçelik bir artışla 71.936 akçe olarak kaydedilmiştir. Mehmed Kâmilî ve Ahmed Safî bu miktarda bir zeamet tasarruf etmekteydiler.¹¹⁴

71.899 akçelik zeametın baş kalemi olarak gösterilen nefis-i Giresun'un gelirleri 25 bin akçe olarak hesaplanmış ve bunun nerelerden elde edildiği hükümlerde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.¹¹⁵ 25 bin akçe Keşap, Çepni ve

¹⁰⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 40.

¹⁰⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 84.

¹⁰⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 234.

¹¹⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 160, 161.

¹¹¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 371.

¹¹² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 268.

¹¹³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 78, 84, 160, 161, 179, 203.

¹¹⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 336, 356, 371; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 3, s. 9.

¹¹⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 4, 14, 170, 172; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 3, 78, 114, 160, 203, 233.

Kürtün nahiyelerinden bazı gelirlerin ilavesiyle 54.100 akçeğe yükseltilmiş; bu da 34.100 ve 20 bin akçelik hisselerle bölünmüştür. Müsterek olarak tasarruf edilen 71.899 akçelik zeametın 34.100 akçelik kısmı müteferrika ve Divan-ı Hümâyûn kâtiplerine, 20 bin akçelik kısmı ise yine müteferrika, Enderun ağası ve teberdâr-ı hâssa görevlerinde bulunan kimselere tevcih edilmiştir.¹¹⁶ Nefs-i Giresun ve gayriden 71.899 akçe zeamete mutasarrıf olan müteferrika ve Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinin gelirlerinin 34.100 akçesi nefis-i Giresun'dan, 30.585 akçesi de 37 bin akçe geliri olduğu anlaşılan nefis-i kale-i Tirebolu ile Kürtün nahiyesindeki diğer bazı köylerin içinde yer aldığı 70 bin akçelik bir zeametten, kalanı ise Trabzon sancağındaki diğer nahiyelerden elde edilmekteydi. Torul, Sürmene, Maçka, Laz, Rize ve Of nahiyelerinden bazı köylerin gelirleri 71.899 akçelik bu zeamete hasılat olarak yazılmıştır. Nefs-i Giresun ve gayriden 71.899 akçe zeamete mutasarrıf olanların buralardaki köylerde yer alan hisse miktarları ve ortaklarının kimler olduğu hakkında hükümlerde ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.¹¹⁷

Nefs-i Giresun'un içinde yer aldığı zeametle ilgili şikâyetlere bakıldığında, bunların imparatorluğun diğer bölgelerinde yaşanan sorunlardan farklı olmadıkları görülmektedir.¹¹⁸ Bu dönemde Giresun'da yaşanan zeametle ilgili anlaşmazlıklar maddeler halinde aşağıda gösterilmiştir¹¹⁹:

- Zeamet dâhilindeki köylere, yaylaklara, iskelelere vs. gelirlere; havâss-ı hümâyûn voyvodaları, gümrük emînleri, başka zeamet ve timar mutasarrıfları ve mütegalibe tarafından müdahale edilmesi

- İltizama verilen zeamet gelirlerinden dolayı zaim ve mültezimi arasında yaşanan vergi ve iltizam bedeliyle ilgili anlaşmazlıklar

- Zeamet ortaklarının kendi hisselerine razı olmamaları

- Havâss-ı hümâyûn, vakıf ve başka zeamet köylerinde yaşayan reayanın Giresun dâhil başka şehir, kasaba ve köylere göç etmeleri¹²⁰

Giresun zeametini tasarruf eden merkez bürokrasisinde görevli kişiler zeametın vergilerini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında başka şahıslara

¹¹⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 64; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 57, 58, 203, 254.

¹¹⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 78, 160.

¹¹⁸ Toprak, a.g.t., s. 69-85; Nezif Cıkay, *Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2019, s. 125-135; Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774)*, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2020, s. 151-163.

¹¹⁹ Trabzon Eyaleti'ndeki timar ve zeametlerin durumunu inceleyen bir çalışma, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Giresun için söz konusu olan sorunların, eyalet genelinde görülenlerle benzer olduğunu ve bunların XIX. yüzyılda timar sistemi kaldırılıncaya kadar devam ettiğini ortaya koymuştur. Abdullah Bay, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Timar ve Zeametlerin Durumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 18, 2008, ss. 39-55.

¹²⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 166; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 60.

iltizam vermişlerdir.¹²¹ Zeameti iltizam edenler arasında merkezde görev yapan bürokratlar, zeamet ortakları ve mahallî idareciler olsa da asıl öne çıkan bölgenin güçlü ayan ailelerinden olan Dizdarzâdelerdir. Bölgedeki timar, zeamet ve mukataaları iltizam eden Dizdarzâdeler daha fazla gelir elde etmek için reaya üzerinde baskı kurmuşlar; bedel-i iltizamı ödemedikleri ya da olması gerekenden daha az ödedikleri için zeamet sahipleriyle sürekli olarak anlaşmazlık yaşamışlardır. Nefs-i Giresun ve tevabii köylerinin 1157/1744 senesi gelirlerini Dizdarzâde Hüseyin'e 1.700 kuruşa iltizama veren Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Osman, iltizam bedeli olarak kendisine herhangi bir ödeme yapılmadığı için Divan-ı Hümâyûn'a şikâyetinde bulunmuştur.¹²² Hüseyin Senâyî ise zeametın iltizam bedelinin yıllık beş bin kuruş olduğunu iddia etmiş, Dizdarzâde Ali'nin bunu zorla bin kuruşa indirdiğini söylemiş ve buna rağmen 12 yıl boyunca bedel-i iltizam olarak kendisine herhangi bir ödeme yapılmamasından şikâyetçi olmuştur.¹²³

Zeamet sahiplerinin istedikleri iltizam bedellerini alamadıklarıyla ilgili şikâyetleri sonraki yıllarda da devam etmiş ve 18. yüzyılın sonlarına doğru zeameti iltizam edenler arasında Dizdarzâdeler yerine başka aktörler önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum, babalarının intikamını almak için büyük bir isyan başlatan Dizdarzâde Ali ve Abdi'nin bölgedeki nüfuzunun kırılmasıyla ilgilidir. Bundan sonraki süreçte zeamet gelirlerinin merkezde görev yapan bürokratlara ve mahallî idarecilere iltizama verildiği görülmektedir. Nitekim Seyyid Mehmed Derviş Kâmilî mutasarrıf olduğu nefsi Giresun ve tevabii köylerinin 1208/1793 senesi gelirlerini Giresun dizdarı Seyyid Ali'ye¹²⁴, 1209/1794 senesi gelirlerini ise Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Hacı Memiş'e iltizama vermiştir.¹²⁵ Buna rağmen zeamet sahipleri ile mültezimler arasındaki anlaşmazlıkların devam ettiği görülmektedir. Zeamet sahipleri şikâyetlerinde sürekli olarak zeametın iltizam bedelinin geçmiş yıllarda daha yüksek olduğunu, kendilerine ise çok daha düşük miktarlar ödendiğini dile getirmişlerdir. Seyyid Mehmed Derviş Kâmilî 1.500 kuruşa talipi olmasına karşın Giresun dizdarı Seyyid Ali'nin 600 kuruş iltizam bedeli ödediğinden şikâyetçi olmuştur.¹²⁶ Derviş Kâmilî'den sonraki zeamet mutasarrıfı Seyyid Ahmed Safî de zeametın geçmiş yıllarda 8 bin kuruşa iltizama verildiğini ancak Ordu kazasından eşkıya Gediklioğlu'nun eniştesi Serdaroğlu Ahmed'in iki seneden beri zorbalıkla zeamet gelirlerini topladığını ve kendisine iki sene için 1.300 kuruş gönderdiğini söylemiştir. Eşkıyalığıyla meşhur olduğunu söylediği Serdaroğlu'nun reayaya

¹²¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 209.

¹²² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 67.

¹²³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 268.

¹²⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 356.

¹²⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 371.

¹²⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 336.

zulüm etmesinden ve onun korkusundan dolayı iltizama kimsenin talip olmamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.¹²⁷ Bu son yaşananlar bölgenin güçlü ayanlarının zeamet ve mukataaların kendileri dışındaki kimselere iltizama verilmesine karşı çıktıklarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda nefsi-i Giresun'un müşterek olarak tasarruf edilen bir zeamet içinde yer aldığından bahsedilmişti. Müşterek zeametlerde ortaklar arasında en sık görülen anlaşmazlık konusu ise ortakların kendi hisselerine razı olmamasından kaynaklanmaktadır. Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Osman, müşteriki olan Trabzon sakinlerinden Ömer Ağa'ya aynı zamanda kendi hissesine düşen bazı köylerin gelirlerini toplama işini iltizama vermiştir. Fakat ikili arasında hem ortaklık hem de iltizamdan kaynaklanan anlaşmazlık üzerine müteferrika Osman sorunun çözülmesi için Divan-ı Hümâyûn'a müracaatta bulunmuştur.¹²⁸ Bundan birkaç yıl sonra ise nefsi-i Giresun ve gayriden 20 bin akçe zeamete mutasarrıf olan Enderun ağalarından Mustafa, müteferrika Osman'dan aynı gerekçelerle şikâyetçi olmuştur.¹²⁹ Müteferrika Osman'dan sonra zeamet mutasarrıfı olan Mehmed Hazîne-i hâssa da müşteriklerinin resm-i gümrük ve diğer rüsûmâtan hisselerine düşene razı olmadıklarını söylemiştir.¹³⁰ Cemazievvel 1192/Haziran 1778'de ise Hüseyin Senâyî'nin subaşı ile zeamet ortağı olan Osman'ın mültezimi arasında yaşanan hisse anlaşmazlığı üzerine hüküm yazılmıştır.¹³¹ Hisse ihlaliyle ilgili anlaşmazlıklar müşterek timarlarda da görülmektedir. Recep 1193/Ağustos 1779 tarihli hükme göre Trabzon sancağında Kürtün, Sürmene, Of, Akçaabat ve Çepni nahiyelerindeki bazı köylerin içinde yer aldığı 7.242 akçelik timarın 6.382 akçesi Yahya sipahinin, 378 akçesi Maçka nahiyesinde 10.226 akçe timara mutasarrıf Mustafa veled-i Mehmed'in ve 492 akçesi ise yine Maçka nahiyesinde 31.951 akçe zeamete mutasarrıf Hacı Yahya veled-i Mehmed'in üzerine kayıtlıdır. Divan-ı Hümâyûn'a başvuran ortaklarından Yahya, müşteriklerinin kendi hissesine müdahale etmelerinden şikâyetçi olmuş ve haksızlığın giderilmesi için emir yazılmasını rica etmiştir.¹³² Divan-ı Hümâyûn bu gibi durumlarda, mufassal ve icmal defterlerde inceleme yaptıktan sonra ortakların tasarrufunda olan yerleri ve buralardaki hisselerini bildiren ve ortakların kendi hisseleriyle yetinmelerini emreden bir hükmü ilgili yerlerin idarecilerine göndermiştir.

Zeametlerle ilgili şikâyetler içerisinde hakkında en çok hüküm bulunan anlaşmazlıklar zeamet gelirlerine dışarıdan birileri tarafından müdahale edilmesi

¹²⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 3, s. 9.

¹²⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 14, 15.

¹²⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 64.

¹³⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 172.

¹³¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 203.

¹³² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 219.

nedeniyle yaşanmıştır. Müdahaleyle ilgili şikâyetlerin çoğunluğu nefs-i Giresun'un içinde yer aldığı zeametle ilgilidir. Bunun dışında Çepni nahiyesinde 23.531 akçelik bir zeamet tasarruf eden Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Hacı Mustafa'nın zeametine yapılan müdahale hakkında iki hüküm bulunmaktadır. Hacı Mustafa, Muharrem 1191/Şubat 1777 tarihli ilk hükümde ashab-ı ağrazdan bazı kişilerin, *'fermân sâdır olmayınca temessük ile zapt ettirmeyiz'* bahanesiyle, vekili Hacı Osmanzâde Seyyid Osman'ın zeamet vergilerini toplamasına engel olduklarını bildirmiştir.¹³³ Recep 1191/Ağustos 1777 tarihli ikinci hükümde ise engel olan kişinin Dizdarzâde Abdi olduğunu ve *'yedi yıl önce Giresun'a geldiğinde zeameti oğluma bırakmıştın diyerek'* 1184/1770 yılından beri zeametini haksız yere zapt ettiğini söylemiştir.¹³⁴

Nefs-i Giresun'un da içinde yer aldığı zeamete ve zeamet ortaklarının gelirlerine yapılan müdahalelerle ilgili şikâyetler ise çok daha fazladır. Asayiş sorunları ve eşkıyalıktan bahsedilirken Dizdarzâdelerin şekavetleri nedeniyle nefs-i Giresun ve gayriden mutasarrıf oldukları 20 bin akçelik zeametlerinin ellerinden alınarak 5 Ocak 1759'dan itibaren Hüseyin Kandazzâde Ali'ye verildiğini, buna rağmen zeametın tasarrufunu bırakmadıklarına değinilmişti. Dizdarzâdelerin ellerinden alınan 20 bin akçelik bu zeamete müdahalelerinin sonraki yıllarda devam ettiği görülmektedir. Rebiülahir 1177/Ekim 1763 tarihli hükümde Hüseyin Kandazzâde Divan-ı Hümâyün'a müracaatta bulunmuş ve Dizdarzâde Abdullah'ın üç yıldan beri zeameti köylerinin gelirlerini haksız yere topladığını anlatmıştır.¹³⁵ Dizdarzâde Abdullah yazılan emre rağmen zeamet gelirlerine müdahalesini sürdürdüğünden Şaban 1177/Şubat 1764'te başka bir emir gönderilmişse de Dizdarzâdeler bu zeametten bir türlü vazgeçmemişlerdir.¹³⁶ Hüseyin Kandazzâde Safer 1183/Haziran 1769 tarihli hükümde bu defa Abdullah'ın kardeşi Dizdarzâde Ali'nin 1174/1760 senesinden beri zeamet gelirlerini topladığını söylemiştir.¹³⁷ Aradan yıllar geçmiş ve 20 bin akçe değerindeki bu zeamet Hüseyin Kandazzâde'den sonra başkalarına tevcih edilmiş ancak Dizdarzâdeler zeametten yine vazgeçmemiştir. Mehmed Teberdâr-ı hâssanın, 17 Safer 1194/23 Şubat 1780 tarihinde kendisine tevcih edilen bu zeametın, 1194/1780 ve 1195/1781 yılları gelirlerinin Dizdarzâde Hüseyin Ağa tarafından zorla zapt edildiği gerekçesiyle Divan'a müracaatı üzerine yazılan Muharrem 1196/Ocak 1782 tarihli hükümde, daha öncekilerde olduğu gibi zeametın gerçek hak sahiplerine zapt ettirilmesi istenmiştir.¹³⁸

¹³³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 187.

¹³⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 196.

¹³⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 57.

¹³⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 58.

¹³⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 135.

¹³⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 254; Yürük, a.g.t., s. 95.

Nefs-i Giresun ve gayriden 71.899 akçe zeamete mutasarrıf olan merkez bürokratları tarafından, gerek nefs-i Giresun'daki 34.100 akçe değerindeki hisselerine gerekse nefs-i kale-i Tirebolu ve diğer yerlerdeki hisselerine yapılan müdahaleler nedeniyle Divan-ı Hümâyûn'a çok sayıda şikâyet ulaşmıştır. Ramazan 1155/Ekim 1742 tarihli hükme göre bazı havâss-ı hümâyûn voyvodaları, züema ve sipahiler; '*senin nefs-i Tirebolu ile alakan yoktur*' diyerek Dergâh-ı muallâ müteferrikalarından Osman'ın zeamet gelirlerini toplamasına engel olmuşlardır.¹³⁹ Bundan on yıl sonra ise Giresun kadısı Mustafa, müteferrika Osman'ın serbest olan zeametine Trabzon valilerinin başka zâbitler tayin etmek suretiyle müdahale ettiklerini haber vermiştir.¹⁴⁰ Zeamet mutasarrıflarından Hüseyin Senâyî Rebiülevvel 1190/Nisan 1776'da mütegalibe ve eşkıya taifesinden diye nitelendirdiği bazı kimselerin, subaşısının zeamet gelirlerini toplamasına engel olduklarını söylemiştir.¹⁴¹ Cemazielevvel 1192/Haziran 1778'de ise Çepni nahiyesindeki zeameti köylerine, Osmanlı köyü ve gayriden 8.620 akçe timara mutasarrıf olan Mehmed'in babası Osman tarafından müdahale edildiğinden şikâyetçi olmuştur.¹⁴² Hüseyin Senâyî'den sonra Mustafa Sûzî de Osman'ın müdahalesi nedeniyle Muharrem 1197/Aralık 1782'de Divan'a başvurmuştur.¹⁴³ Mustafa Sûzî, Recep 1194/Temmuz 1780'de ise subaşısının Giresun ve Keşap'taki pazarlara getirilen mallardan resm-i bâc almasına engel olan Giresun kalesi yeniçeri zabitinden şikâyetçi olmuştur.¹⁴⁴

Giresun zeameti mutasarrıflarını bu dönemde en çok uğraştıran sorun ise zeametleri dâhilindeki gümrük gelirlerine İstanbul gümrük eminleri ve Trabzon gümrük mutasarrıfları tarafından yapılan müdahaleler olmuştur. İstanbul gümrük eminleri ile Giresun gümrüğüne müdahale ettikleri için sorun yaşayan Giresun zeameti mutasarrıfları, Trabzon gümrüğü mâlikâne mutasarrıfıyla da Espiye iskelesine hâkim olabilmek için büyük mücadeleye girişmişlerdir.¹⁴⁵ Giresun

¹³⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 4; Gökçek, a.g.m., s. 80.

¹⁴⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 142.

¹⁴¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 160; Gök, a.g.m., s. 457.

¹⁴² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 203.

¹⁴³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 274.

¹⁴⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 233.

¹⁴⁵ Espiye iskelesinin zaptına dair ortaya çıkan bu anlaşmazlığa daha önce yapılmış bazı çalışmalarda kısmen değinilmiştir. Trabzon gümrüğü üzerine yapılan bir çalışmada gümrükler arası sorunlar ve gümrük gelirlerinin azalmasının nedenlerinden bahsedilirken, Trabzon şer'iyeye sicillerinde kayıtlı hüküm suretlerine istinaden Espiye iskelesiyle ilgili anlaşmazlığın 1776'dan sonraki faslına değinilmiştir. Necmettin Aygün, *Trabzon Gümrüğü (1750-1800)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 140-141. Espiye kasabanın ortaya çıkışını inceleyen Emecen de, 1581 tarihli tahrir defterine iliştiirildiğini söylediği Cemazielahir 1181/Ekim 1767 ve Zilkade 1181/Nisan 1768 tarihli iki belgeyi tetkik ederek yaşananları özetlemiştir. Emecen'in bahsettiği belgelerden ilkinin aşağıda görüleceği üzere Trabzon gümrük mutasarrıfının talebi neticesinde iptal edilen hükmün sureti yahut aslı olduğu anlaşılmaktadır. Feridun M. Emecen, "Doğu

zeameti mutasarrıfı Mehmed'in İstanbul gümrük emîni Seyyid İshak'ın Giresun gümrüğüne müdahalesi nedeniyle yaptığı müracaat üzerine yazılan Şevval 1168/Temmuz 1755 tarihli hüküm bu konu hakkında önemli bilgiler ihtiva eder. Buna göre Seyyid İshak, İstanbul gümrüğüne bağlı Karadeniz gümrükleri hakkında 1124/1712 yılında, '*tağrır ve iltimâs ile ale'l-etrâf verilen*' emre istinaden Giresun gümrüğüne müdahalede bulunmuştur. 1712 yılında verilen bu emrin manasıyla ilgili bazı hileler yapmak suretiyle kendisi de 1167/1753 ve 1168/1754 senelerinde iki emr-i şerif elde etmiştir. Kullanılan ifadelerden anlaşılacağı üzere 1712 yılındaki emr-i şerif, gümrük emîninin aldatmacasıyla ve yeteri kadar araştırılmadan verilmiştir, bundan sonra bu hususla ilgili bir emr-i şerif verilmemiş olması ise İstanbul gümrükçülerinin zeamet ve timarlara hâsıl kayd olunan rüsûmâta müdahale etmedikleri şeklinde değerlendirilmiştir. İncelemeler sonucunda Seyyid İshak'ın Giresun gümrüğüne müdahalesinin kanun ve defterlere muhalif olduğu anlaşılmış; 1753 ve 1754 senelerinde ısdar ettirdiği emirlere itibar edilmemesine karar verilmiştir.¹⁴⁶ Giresun zeameti mutasarrıfı Mehmed, İstanbul gümrük emîni ile yaşadığı bu anlaşmazlıktan birkaç yıl sonra (Cemazievvel 1173/Ocak 1760) da zeameti mülhakatından olan nefs-i kale-i Tirebolu sınırları içindeki Espiye iskelesine müdahale eden Trabzon gümrüğü mutasarrıfından şikâyetçi olarak Divan-ı Hümâyûn'a başvurmuştur.¹⁴⁷

Espiye iskelesini kendi zeametine dâhil etmek için Trabzon gümrüğü mutasarrıfı ile en çok uğraş veren zeamet mutasarrıfı Hüseyin Senâyî olmuştur. Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Hüseyin Senâyî muhtemelen bürokratik nüfuzunu da kullanarak Espiye iskelesini kendi zeametine dâhil etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken haklılığını göstermek için öne sürdüğü delil selefi Mehmed'in Trabzon gümrük mutasarrıfına karşı ısdar ettirdiği Ocak 1760 tarihli emr-i şerif olmuştur. Fakat bu hükmün içeriğine bakıldığında Espiye iskelesine yapılan müdahale dolayısıyla yazılmış olsa da buranın kimin tasarrufunda olduğuna dair herhangi bir karara yer verilmediği görülür. Hüseyin Senâyî, buna rağmen bu emr-i şerife atıf yaparak Espiye iskelesinin kendi tasarrufunda bulunduğunu ve Trabzon gümrük mutasarrıfının müdahalesinin haksız olduğunu söylemiştir. Haklılığını ispat etmek için öne sürdüğü bir başka iddiası ihtilaf konusu olan Espiye iskelesinin, kendi zeameti olduğu kesin olan nefs-i kale-i Tirebolu hudutları içinde yer almasıdır. Trabzon gümrüğü mutasarrıfı Mahmud'un babası ve ortağı olan müteveffa Hacı Hüseyin zamanında Tirebolu, Espiye ve Giresun iskelelerinin Trabzon gümrüğü mülhakatından olduğuna dair yazılan emr-i şerifin ise, gümrük mutasarrıfının talebi üzerine kavli-i mücerred

Karadeniz Kıyılarında İskân ve Şehirleşme: Espiye Kasabasının Ortaya Çıkışı", *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, s. 323-324. 326-332.

¹⁴⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 170.

¹⁴⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 3.

ve tağrîre (delilsiz söz ve aldatmacaya) istinaden verildiğini iddia etmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Trabzon gümrük mukataasının Mahmud'un üzerinde olduğu fakat gerek berat kaydında gerekse defter-i hâkânî kaydında başka bir iskelenin yazılmadığı belirtilmiştir. Sonuç olarak Espiye iskelesinden elde edilen gelirden Trabzon gümrük mutasarrıfının alakası olmadığı, Hüseyin Senâyî tarafından zapt edilmesi gerektiği kanaati oluşmuş ancak iskelenin gerçekten Hüseyin Senâyî'nin zeametine kayıtlı ve zeameti hudutları içinde olup olmadığının Trabzon mahkemesinde, konu hakkında bilgisi olan kimselerin huzurunda görüşülerek çözülmesi istenmiş ve eğer Hüseyin Senâyî'nin zeameti dâhilinde olduğu anlaşılırsa Trabzon gümrük mutasarrıfları tarafından müdahale edilmemesini bildiren Cemazielahir 1181/Ekim 1767 tarihli hüküm yazılmıştır.¹⁴⁸

Görünüşe göre Hüseyin Senâyî'nin lehine olan bu hüküm, Trabzon mahkemesinden çıkan sonuç aleyhine olduğundan, Trabzon gümrük mutasarrıfı Mahmud'un talebi üzerine iptal edilmiştir. Nitekim Trabzon'da toplanan mahkemeye katılanlar Espiye iskelesinin Kürtün nahiyesine bağlı Alahnas köyü hududunda bulunduğunu ve eski zamanlardan beri bu iskeleye getirilen ticarî malların resm-i gümrüklerinin Trabzon gümrük emîni tarafından alındığını haber vermişlerdir. Trabzon kadısının bu durumu devlet merkezine bildirmesi üzerine Hüseyin Senâyî'nin Espiye iskelesine müdahalesinin ve gümrük talebinin engellenmesine dair emr-i şerif yazılmıştır. Bununla birlikte gelecekte bu konuyla ilgili bir daha sorun yaşamak istemeyen Trabzon gümrük mutasarrıfı Mahmud, daha önce Hüseyin Senâyî'nin müracaatı üzerine lehine verilen emr-i şerif kaydının da terkin edilmesini istemiş ve bu nedenle Ekim 1767 tarihli emr-i şerif iptal edilmiştir.¹⁴⁹

Bundan sonra Hüseyin Senâyî'nin bu meseleyle bir süreliğine ilgilenmediği anlaşılmaktadır. Bu arada kendisinin riyaset vekâletiyle memur olduğu Kırım tarafında esir düşüp dört yıldan fazla esirlik çektiğinden bahsedilmektedir.¹⁵⁰ Esaretten kurtulduktan sonra Espiye iskelesiyle ilgili iddialarına devam etmiştir. Muharrem 1190/Mart 1776'da Divan-ı Hümâyûn'a müracaat eden Hüseyin Senâyî Giresun, Keşap ve Tirebolu iskelelerini terk eden tüccarın mallarını Espiye iskelesine götürdüklerini, tahrîrden sonra ihdas edilen bu iskelenin Tirebolu'ya iki saat ve Zefre (Gülburnu) limanına on beş dakika mesafede bulunduğunu ve Espiye iskelesinden sandallara yüklenerek Zefre limanına getirilen emtia ve eşyanın resm-i gümrüklerinin kendi zeametine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle dört konak kadar uzak mesafedeki Trabzon iskelesi mutasarrıfının Espiye iskelesine müdahale etmesinin haksız olduğunu

¹⁴⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 114.

¹⁴⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 131.

¹⁵⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 160, 161.

söylemiş ve engel olunması için emr-i şerif verilmesini talep etmiştir. Ancak verilen hükümde Giresun, Keşap ve Tirebolu'nun resm-i gümrüklerinin Hüseyin Senâyî'nin zeametine ait olmasına karşın ihtilaf konusu olan Espiye iskelesinin Kürtün nahiyesine bağlı timar köylerinden olan Alahnas köyü hudutlarında yer aldığı ve gelirleri arasında resm-i gümrüğün yer almadığı belirtilmiştir.¹⁵¹

Trabzon gümrük mutasarrıfının Mart 1776 tarihli bu hükme itaat etmediğini ve Espiye iskelesinin resm-i gümrüğüne müdahaleye devam ettiğini söyleyen Hüseyin Senâyî'nin müracaatı üzerine Rebiülahir 1190/Haziran 1776'da bir başka hüküm daha yazılmıştır. Hüseyin Senâyî, bu hükümde daha önce söylediklerini tekrarlamış; kendisine ve kendisinden önceki zeamet mutasarrıfına verilen emr-i şeriflere göre hareket edilmesini talep etmiştir.¹⁵² Bu konuyla ilgili Trabzon kadısı Ahmed'in mektubu üzerine yazılan Recep 1190/Eylül 1776 tarihli son hüküm de daha önce verilen emr-i şeriflere ve Trabzon kadısının ilâmına göre hareket edilmesi şeklinde olmuştur.¹⁵³ Yani her iki tarafta kendi lehine olan hükümleri öne sürmüşlerdir. Trabzon mahkemesinden çıkan sonuca önem veren ve kararını değiştirmeyen Osmanlı idaresi ise Espiye iskelesinden hâsıl olan gümrük gelirlerinin Trabzon gümrük mutasarrıflarına ait olduğunu bir kez daha kabul etmiştir. Bu nedenle Hüseyin Senâyî'nin müracaatı üzerine verilen Haziran 1776 tarihli hüküm de iptal edilmiştir.

Trabzon gümrüğü mâlikâne mutasarrıfı müderris Mahmud ile Giresun zeamet mutasarrıfı Hüseyin Senâyî arasında Espiye iskelesinin zaptına dair ortaya çıkan bu anlaşmazlığın altında yatan asıl neden, hükümlerde açıkça ifade edilmemiş olsa da, gümrük vergisi ödemek istemeyen tüccarın Espiye iskelesini yoğun bir şekilde kullanmaya başlamasıdır. Espiye iskelesinin bu durumu hem Giresun zeameti hem de Trabzon gümrük mutasarrıfının gelirlerinde önemli bir azalmaya neden olmuştur. Bu nedenle her iki taraf Espiye iskelesinin gümrük gelirlerini kendi gelir kalemlerine dâhil etmek istemiş, sonuçta kazanan Trabzon gümrüğü mâlikâne mutasarrıfı olmuştur. Buranın 18. yüzyılın sonlarında da Trabzon gümrükçülerinin idaresinde kalmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

Vergiyle İlgili Şikâyetler

Osmanlı Devleti'nde vergiler tekâlîf-i şer'iyeye ve tekâlîf-i örfiye olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Şer'î hükümlere dayanan öşür, haraç ve cizye tekâlîf-i şer'iyeye içerisinde yer alan vergilerdi. Şer'î hukukun kaynaklarından olan örfe istinaden devlet tarafından halka yüklenen tekâlîf-i örfiye vergileri ise genellikle savaş ve doğal afetler sonucunda ortaya çıkan masrafları karşılamak

¹⁵¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 161.

¹⁵² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 166.

¹⁵³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 179.

¹⁵⁴ Aygün, a.g.t., s. 140-141.

üzere tarh edilmişlerdir. Osmanlı padişahı tarafından idarî ve dinî yetkiler verilen askerî (yönetici) sınıf mensupları bu vergilere bağlı değildi. Bunun yanı sıra bazı kişi ve zümreler de devlet için yaptıkları hizmetler karşılığında tekâlîf-i örfiyeden muaf tutuluyordu.¹⁵⁵

Ahkâm defterlerine yansıyan vergiyle ilgili anlaşmazlıkların çoğu, daha fazla gelir elde etmek isteyen tahsildarların vergiden muaf olan kimselerden haksız taleplerde bulunmalarından kaynaklanmıştır. Bu meseleyle ilgili Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a yansıyan şikâyetler imam, hatip ve müezzinlerden oluşan cami görevlileri ile müderris ve seyyidlere tanınan vergi muafiyetlerine itibar edilmediğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyidlere başta vergi konusunda olmak üzere bazı husularda ayrıcalıklar tanınmıştı. Avârız-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiye vergilerinden muaf tutulan seyyidlerin muaf olduğu bir başka vergi ise koyun veya keçi sahibi Müslümanlardan alınan ve şer'î bir vergi olan ağnam resmiydi.¹⁵⁶ Seyyidlerin ilk başlarda herhangi bir sınırlamaya tabi olmayan ağnam resmi muafiyeti, daha sonra artan şikâyetler neticesinde 150 başa kadar olan hayvanlardan alınmayacak şekilde sınırlandırılmıştır.¹⁵⁷ Divan-ı Hümâyûn'a müracaatta bulunan Giresun'un Kurtulmuş ve civardaki köylerinde sakin seyyidler, geçimleri için besledikleri 150'şer baş ağnamlarından tahsildarlar tarafından ağnam resmi talep edilmesinden ve yine bu köylerde hane-i avârıza bağlı tekâlîf alınması gereken mülkleri olmamasına rağmen köy ahhalilerinin avârız, hazariyye ve diğer tekâlifleri kendileriyle birlikte ödemeleri için ısrarcı olmalarından duydukları rahatsızlığı dile getirmiş ve bu duruma engel olunması için emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır.¹⁵⁸ Cemazielevvel 1192/Haziran 1778 tarihli hükümde seyyidlerle birlikte bazı yeniçeriler de muaf oldukları 150 başa kadar olan ağnamları için tahsildarların akçe talebinde bulunmasından şikâyetçi olmuşlardır.¹⁵⁹

Seyyidlerin yanı sıra imam ve hatipler de vergi muafiyetlerine itibar edilmediği için Divan-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde imam ve hatipler, hem raiyyet rüsûmundan hem de avârız-ı dîvâniyyeden muaflardı.¹⁶⁰ Muafiyetle ilgili anlaşmazlıklar üzerine yazılan hükümlerde imam ve hatiplerin topluma rehberlik eden kimseler (muktedâ-yı nâs) oldukları için rüsûm-ı raiyyet ve tekâlîf-i şâkkadan muaf oldukları belirtilmiştir. Buna rağmen imam ve hatiplerin vergi talebiyle taciz edildiklerine

¹⁵⁵ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul 2014, s. 81-82, 171-173, 199-210.

¹⁵⁶ Kazıcı, a.g.e., s. 201-202.

¹⁵⁷ Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2018, s. 99.

¹⁵⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 206, 234, 242.

¹⁵⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 206.

¹⁶⁰ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 181.

dair ahkâm defterlerine çok sayıda şikâyet yansımıştır. Nitekim Giresun'da Sokakbaşı'ndaki caminin hatibi Hacı Hüseyin, Umurlu Köyü camiinde imam-hatip olan Molla Mustafa ve ismi belirtilmeyen başka bir köydeki camide imam-hatip olarak görev yapan Feyzullah Efendi zabitleri tarafından rûsûm-ı raiyyet, ehl-i örf tarafından ise tekâlîf-i şâkka talebiyle rahatsız edildikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır.¹⁶¹ Cemazielahir 1159/Temmuz 1746 tarihli hükümde ise Müderris Seyyid Ali Şamî Efendi, Giresun'da tekâlîf alınması icap eden mülkü olmamasına rağmen kaza ahalisi tarafından vergi ödemeye zorlandığı için şikâyetçi olmuştur.¹⁶²

Giresun ahalisinin vergiyle ilgili bir başka şikâyeti ise Trabzon valilerinin imdâd-ı hazariyye dışında haksız taleplerde bulunmalarından kaynaklanmıştır. Savaş yıllarına özgü olan imdâd-ı seferiyye ile bunun yarısı kadar olan ve sefersiz senelerde toplanan imdâd-ı hazariyye 18. yüzyılın başlarından itibaren eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilen düzenli bir vergiye dönüşmüştü.¹⁶³ Giresun ve Keşap ahalilerinin şikâyetlerinden anlaşıldığı üzere Trabzon valilerine de senede iki taksitle 20 bin kuruş hazariyye tahsis edilmiştir. Bu iki kaza ahalileri hazariyyelerini vaktinde ve eksiksiz olarak ödemelerine rağmen karadan ve denizden Trabzon'a gitmekte olan valilerin yollarını değiştirip kazalarında konaklamalarından; konakçı akçesi, levend akçesi, ikrâmiyye, kudûmiyye, na'l-bahâ ve mübâşiriyye gibi bahanelerle zorla akçe tahsil etmelerinden şikâyetçi olmuşlardır. Trabzon valilerinin haksız talepleriyle ilgili daha önce de Divan-ı Hümâyûn'a şikâyetler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili ilk olarak 1135/1722 yılında yazılan hükümden sonra 1164/1751, 1166/1753, 1180/1766 ve 1207/1793 yıllarında hükümler yazılmıştır.¹⁶⁴ Zilkade 1164/Eylül 1751 tarihli hükümde anlatılanlara göre mansıplarına giden Trabzon valileri Giresun'a uğramazken daha önce Trabzon valisi tayin edilen bir zât Giresun'dan geçmiş, şehir ahalisinden ikrâmiyye adı altında 26 bin kuruş istemiş ve tevzî olmadığı sürece gitmeyeceğini söyleyerek 20 gün askerleriyle Giresun'da ikâmet etmişti. Mahallî idarecilerin devre çıkmaları yasaklanmasına rağmen Zilhicce 1166/Ekim 1753 tarihli hükümde Trabzon valisinin kethüdasının teftiş bahanesiyle devre çıkıp, 'bir ay kazanızda kalsam 20 bin kuruşunuza mal olur ancak bin kuruş gönderirseniz kalmam giderim' diyerek ahaliyi tehdit ettiğinden bahsedilmiştir. Zilkade 1207/Haziran 1793 tarihli hükme göre de imdâd-ı hazariyyeye kanaat etmeyen Trabzon valileri ve mütesellimleri ahalinin 2.000 kuruştan fazla paralarını alarak zulüm etmişlerdir. Bu hükümlerde Giresun ve Keşap ahalilerinin Trabzon valilerinden

¹⁶¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 182; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 264, 371.

¹⁶² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 66.

¹⁶³ Ahmed Tabakoğlu, "İmdâdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 222.

¹⁶⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr.1, s. 128, 154; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 98, 344.

şikâyetlerinin yanı sıra önemli bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Trabzon valilerine tayin olunan imdâd-ı hazariyye müfredat üzere değil, toptan 20 bin guruş olarak tertip edilmişti. Otuz beş haneli küçük bir kaza olan Keşap'tan Trabzon valisi olanlara yıllık 400 kuruş hazariyye verilmekteydi. Giresun kazasının ödeyeceği hazariyye miktarının ise merkezde kayıtlı olmadığı bunun için mahallindeki sicile bakılması gerektiği ifade olunmuştur. Bu hususla ilgili son cümle olarak aşağıda alacak-verecek başlığında bahsedileceği üzere Giresun ahali Trabzon valisine verilecek imdâdiyyeleri ödemek için şehirdeki askerî sınıf mensubu veya sermaye sahibi bazı kimselerden borç almak zorunda kalmıştır.

Trabzon valileri ile Giresun ve Keşap ahali arasındaki bir diğer vergi anlaşmazlığı valilerin kanun ve deftere aykırı olarak resm-i kışlak talebinde bulunması nedeniyle yaşanmıştır. Bu konuyla ilgili şikâyetlerini Giresun naibi Mevlana Seyyid Hafız İbrahim'in mektubuyla Divan-ı Hümâyûn'a ileten Giresun ve Keşap ahali, hayvanlarını kendi kasabaları toprağında bulunan meralarda otlattıklarını ve buraların Trabzon beylerbeyi hâssı içinde yer almadığını söylemiş buna rağmen resm-i kışlak talebinde bulunan Trabzon valisi ve mütesellimlerinin bu haksız taleplerinin engellenmesi için emr-i şerif verilmesini istemişlerdir.¹⁶⁵ Gümüşhane'den Giresun, Tirebolu ve Keşap'taki madenlere çalışmak için gelen madenciler de buralardaki voyvodalar tarafından resm-i kışlak talebiyle taciz edilmişlerdir.¹⁶⁶

Alacak-Verecekle İlgili Şikâyetler

Divan-ı Hümâyûn'a en çok şikâyet edilen konulardan birisi de iktisadî hayatın önemli unsurlarından olan alacak-verecekle ilgili anlaşmazlıklardır. Alacak-verecek meselesiyle ilgili hükümlerin bir kısmı Giresun'da oturan kişilerin şikâyeti üzerine yazılmış, bir kısmı ise İstanbul'da sakin kimselerin Giresun'da ticaret yaptıkları, alacaklı oldukları kişileri şikâyetleri neticesinde yazılmıştır. Hükümlerden borcun tarafları, sebebi ve miktarı hakkında önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Borcun tarafları genellikle devlet görevlileri, tüccar, sefine sahibi ve halktan kişilerdir. Alacak-verecek meselesiyle ilgili sadece bir hükümde şikâyet edilen birkaç kişiden biri gayrimüslimdir.¹⁶⁷ Bunun dışında şikâyette bulunan ve şikâyet edilenlerin tamamı Müslümandır. Borcun taraflarına cinsiyet açısından bakıldığında tek bir hükümde şikâyet edilenler arasında bir kadın vardır. Ancak bu kadın da borcun asıl muhatabı değildir, esasen borçlu olan kocası Seyyid Mahmud Ağa'dır. Mahmud Ağa'dan 1.000 kuruş alacağı olduğunu söyleyen eski Trabzon Beylerbeyi İbrahim, bu parayı

¹⁶⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 345.

¹⁶⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 201.

¹⁶⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 118.

Mahmud'un vefatı nedeniyle terekenin intikal ettiği eşi ve oğlu Seyyid Hüseyin'den tahsil etmek istemiştir.¹⁶⁸ Bunun gibi asıl borçlu vefat ettiğinden alacaklarını tahsil edemeyen kimseler, borçlu olarak vefat eden şahsın terekesini ellerinde bulunduran varislerinden alacaklarını talep etmişlerdir.¹⁶⁹

Borç miktarlarına bakıldığında genellikle kuruşla ifade edilen farklı miktarlardaki paraların dava konusu olduğu görülmektedir. En düşük borç miktarı Giresun sakinlerinden müezzîn Ali Efendi'nin kiracısı İbrahim zimmetindeki 120 kuruş alacağıdır. Bu miktardaki borcun 80 kuruşunun cihet-i şer'iden, 40 kuruşunun ise dükkân kirasından kaynaklandığı belirtilmiştir.¹⁷⁰ Bunun dışında Serdengeçti ağalarından Seyyid İbrahim Giresunlu Hacı Mehmed'den 2.150 kuruş¹⁷¹, sâbika Espiye madeni emîni Mustafa Giresun sakinlerinden Garazzâde Mahmud ve oğlu Hüseyin'den 673 kuruş¹⁷², sâbika Giresun yeniçeri zâbiti Turnacıbaşı Hacı Seyyid Numan Dizdarzâde Seyyid Mehmed Ağa'dan 1.160 kuruş¹⁷³ alacak hakları olduğu gerekçesiyle Divan-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunmuşlardır.

Borçların ticaret, ortaklık ve icâre (kira) gibi sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra hükümlerde karz-ı şer'i olarak ifade edilen ödünç para ile ilgili şikâyetler de bulunmaktadır.¹⁷⁴ Bazı durumlarda ise borcun sebebi hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.¹⁷⁵ Reyanın topyekûn borçlanması ise vergi borcundan ya da vergilerin ödenmesi için alınan borçlardan kaynaklanmaktadır. Bu hususla ilgili Cemazielahir 1162/Haziran 1749 tarihli hükümde sefine reislerinden Hacı İsmail, Trabzon valisi Çeteci Abdullah Paşa'ya Giresun'da verilen zahireden dolayı Hacı Sipahi, Hacı Mikdad, Çarşu ve Hacı Hüseyin mahalleleri ahalilerinden 3.250 kuruş alacağını söylediği¹⁷⁶ Reyanın vergiden dolayı borçlandığını gösteren Safer 1160/Mart 1747 tarihli bir başka hükümde ise sâbika Giresun'da yeniçeri zâbiti olan Haseki Mustafa, Giresun'un Dereli köyü ahalilerinden 1.391 kuruş, Kuşluğan köyü ahalilerinden 360 kuruş, Köknarlı köyü ahalilerinden 334 kuruş ve Keşap'ın Kirazcıklı köyü ahalilerinden 755 kuruş alacak hakkı olduğunu söylemiştir. Mustafa'nın ifadesine göre sâbika Trabzon valisi olan müteveffa Hacı Veli Paşa teftiş için Giresun'a geldiğinde bu dört köy ahalisi valinin imdâd-ı seferiyyesine ve sair hususa sarf etmek üzere kendisinden borç almış ve birbirlerine kefil olmuşlar ancak vadesi gelmesine rağmen çeşitli bahanelerle

¹⁶⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 23.

¹⁶⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 5; BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 59.

¹⁷⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 208.

¹⁷¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 5.

¹⁷² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 113.

¹⁷³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 253.

¹⁷⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 23.

¹⁷⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 297.

¹⁷⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 104.

borcu ödemeye yanaşmamışlardır.¹⁷⁷ Bu meseleyle ilgili Recep 1163/Haziran 1750 tarihli hükümde halen ödenmediği anlaşılan toplam 2.840 kuruşluk borcun hangi sebepten kaynaklandığı hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁷⁸ Şevval 1173/Haziran 1760 tarihli hükümde ise borcun karz-ı şer'iden kaynaklandığı belirtilmiştir. Aradan geçen on üç yıla rağmen alacağını tahsil edemeyen Mustafa Ağa, kefil olarak adı geçen Giresun sakinlerinden Kasım, Serdengeçdi Seyyid Ali, Serdengeçdi Seyyid Mehmed ve Hacı Süleyman'dan alacağının tahsil edilmesini talep etmiştir.¹⁷⁹

Alacak-vereceklerle ilgili şikâyetler borç ilişkilerinin yanı sıra şehrin iktisadi durumu ve ekonomik değer içeren ürünleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. İncelenen dönemde küçük bir sahil kasabası olan Giresun'da önemli iş kollarından biri gemicilikti. Ahkâm defterlerine sefine (gemi) ortaklığı ve deniz yolu taşımacılığının hukukî yönleriyle ilgili meselelerden kaynaklanan davalar yansımıştır. Zilhicce 1155/Şubat 1743 tarihli hükümde sefer sırasında hasar gören geminin tamir masraflıyla ilgili bir anlaşmazlıktan bahsedilmektedir. Buna göre Giresun'da oturan sefine ve sermaye sahibi Hacı İmam Efendi, Mustafa Reis ile Rumeli tarafından buğday satın alıp İstanbul'a getirmesi için anlaşmıştır. Satın aldığı buğdayı sefineye yükleyen Mustafa reis yolda fırtınaya yakalanmış ve sefinenin bazı kısımları zarar görmüştür. Mustafa reis tamir için kendi cebinden 500 kuruş sarf etmiş, Giresun'a döndüğünde Hacı İmam Efendi vefat ettiğinden sefineyi müritlerine teslim etmiş ve tamire harcadığı parayı da bunlardan talep etmiştir. Hacı İmam Efendi'nin müritlerinin parayı vermekten kaçınmaları üzerine Divan-ı Hümâyûn'a müracaat etmiştir.¹⁸⁰

Sefine ve sermaye sahibi tüccar ile reisler arasında alacak-verecek meselesi haline gelen bir diğer anlaşmazlık firar eden reislerin sefinelerindeki zahireyi başka yerlerde satarak elde ettikleri parayı zimmetlerine geçirmelerinden kaynaklanmıştır. Firari reislerin bazıları Giresun'a yakın yerlerin sakinlerinden olup zahirenin satıldığı yerler arasında Giresun da yer almaktadır. Bu konuyla ilgili bir anlaşmazlık İstanbul'da Unkapanı (kapan-ı dakik) tüccarlarından Seyyid Hacı Ali ile sefine sahibi Tirebolulu Mataracıoğlu Ali bin Hayrullah arasında yaşanmıştır. Seyyid Ali, Safer 1160/Şubat 1747'de Mataracıoğlu Ali'ye Karadeniz sahilindeki iskelelerden buğday satın alıp İstanbul'a getirmesi için 6.000 kuruş vermiştir. Ancak Mataracıoğlu satın aldığı buğdayı İstanbul'a getirmek yerine Giresun'da satmış ve bir müddet sonra da burada vefat etmiştir. Seyyid Ali ise alacağını Mataracıoğlu'nun terekesini elinde bulunduran varislerinden tahsil etmek istemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 73.

¹⁷⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 116.

¹⁷⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 9.

¹⁸⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 7.

¹⁸¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 95.

Giresun'un ekonomik değer içeren yöresel ürünleri içinde ilk sırada şüphesiz fındık gelmektedir. İncelenen dönemde fındık ticaretinden kaynaklanan borç ilişkisi hakkında bir hüküm bulunmaktadır. Şevval 1175/Mayıs 1762 tarihli bu hükümden İstanbul'a yiyecek getiren tüccarlardan İbrahim ile Keşap nahiyesi ve köylerindeki fındık üreticileri arasında meydana gelen alacak verecek anlaşmazlığının yanı sıra fındık fiyatı ve alışverişin detaylarına dair bazı bilgiler elde edilebilmektedir.¹⁸² Buna göre İbrahim üreticiden fındığı selem akdiyle satın almıştır. Selem, vadeli malın peşin bedelle değişimini ifade eden bir satım türüdür.¹⁸³ Selem akdiyle alışverişin tüccar ve üretici açısından faydalı ve zararlı tarafları vardır. Fındık tüccarı İbrahim'in parasını peşin olarak ödediği ürünü teslim alamaması selem akdinin alıcı açısından en sakıncalı tarafını göstermektedir. Bunun dışında bahsi geçen hükümden tüccar ile üretici arasında araçların yer aldığı anlaşılmaktadır. Fındık tüccarı İbrahim, Keşap nahiyesi ile buraya bağlı Kayabaşı ve Çakırlı köyü ahalilerine fındık ücretlerini Salih, Türkmenoğlu ve Hüseyin isimli kişiler vasıtasıyla ödemiştir. Bu kişilerin büyük tüccarlar için üreticiden fındık toplayan komisyoncular oldukları düşünülebilir. Son olarak bu hükümden fındığın fiyatı tespit edilebilmektedir. Tüccar İbrahim'in ifadesine göre bir kantar fındık için belirlenen fiyat 65 paradır. Osmanlı Devleti'nde kullanılan ağırlık ölçülerinde yöresel farklılıklar olduğundan ve bu dönemde Giresun'da kullanılan kantarın ağırlığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından fındığın okka (kıyye) fiyatı hakkında kesin bir ifade kullanmak doğru olmayacaktır. Ancak standart Osmanlı kantarının 44 okka olmasından hareketle 1 kıyye (1,2822945 kg) fındığın yaklaşık 1,5 para (4,5 akçe) olduğu söylenebilir. Tabi ki bu tüccarın üreticiden fındık alış fiyatıdır, İstanbul'a ulaştığında fiyatın daha da yükseleceği muhakkaktır. Nitekim bu tarihten çok daha önce, 1730 yılında Osmanlı sarayına alınan kabuklu fındığın kıyyesi 12 akçe olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁴

Alacak-verecek anlaşmazlığına yol açan bir başka ticarî ürün ise tütündür. Karadeniz bölgesinde 1690'lı yıllardan itibaren genişleyen tütün ekiminin yapıldığı sahalar arasında Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî yer almaktaydı. 1770'li yıllara kadar bölgede Rumeli menşeli tütün etkin bir ticarî ürün durumundaydı, bu tarihten sonra Anadolu menşeli tütün piyasaya hâkim olmaya başlayınca tütün tarımı da bölge genelinde yaygınlık kazanmıştır.¹⁸⁵ Aralık 1767 tarihli hüküm Giresun'un İstanbul'dan gelen tütünün iç pazara dağıtım

¹⁸² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 33.

¹⁸³ Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 402-405.

¹⁸⁴ Zeliha Buket Kalaycı, *Osmanlı Sarayında İaşe ve Tüketim (1680-1730)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2023, s. 165.

¹⁸⁵ Necmettin Aygün, "Trabzon'da Tütün Tüccarı (1826-1827)" *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 28, Trabzon 2020, s. 319-320.

noktalarından biri olduğunu ve bu tarihlerde bölgede üretilen tütünün henüz iç pazarın ihtiyacını karşılayacak seviyede olmadığını göstermektedir. Bu hükme göre İstanbul'da oturan duhan (tütün) tüccarlarından Hacı Ömer, İstanbul duhan gümrüğünden aldığı tütünü Giresun'da iş yaptığı tütün tüccarlarına göndermekteydi. Hacı Ömer'in 1179/1765 ve 1180/1766 senelerinde İstanbul duhan gümrüğünden alıp Giresun tarafına gönderdiği tütün bahasından dolayı Giresunlu tütün tüccarlarından Karamanlıoğlu Hüseyin, Şeyh Osman, Yalkıoğlu Mehmed ve Mordoros zimmetlerinde 1.950 kuruş alacağı kalmıştır.¹⁸⁶ Safer 1182/Haziran 1768 tarihli hüküm ise tütün tüccarından Mustafa'nın 1176/1762 senesinden beri Giresunlu tütün tüccarları zimmetinde olan 1.100 kuruş alacağının tahsili için yazılmıştır.¹⁸⁷

Mülke Müdahaleyle İlgili Şikâyetler

Mülkiyeti devlete, kullanım hakkı reayaya ait olan mîrî araziyle ilgili ihtilaflardan yukarıda mîrî arazi başlığı altında bahsedilmişti. Burada ise kişinin tam mülkiyetinde bulunan ve sahibinin dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği menkul ve gayrimenkullerle ilgili ihtilaflara değinilecektir. Belirtilmesi gereken önemli bir husus da bu başlık altında, içinde mirastan kaynaklandığına dair herhangi bir ifade bulunmayan mülk anlaşmazlıkları incelenmiştir, veraset yoluyla intikal eden mülklerle ilgili ihtilaflar ise aşağıda mirasla ilgili şikâyetler başlığı altında ele alınmıştır.

İncelenen dönemde Giresun'da mülke müdahale kapsamında değerlendirilen 10 hüküm tespit edilmiştir. Bunlardan birinde mülk bir kayığa yapılan müdahaleden şikâyetçi olunmaktadır. Şikâyet sahibi Turnacıbaşı Hacı Mustafa, Safer 1208/Eylül 1793 tarihli hükme göre daha önce vuku bulan seferde Soğucak kalesinde yeniçeri zâbiti olarak görev yapmıştır. Bu esnada sahibi olduğu mülk kayığa Anapa seraskeri tarafından bindirilen bazı kişiler Giresun'a gelmişler ve kayığı burada bırakmışlardır. Ancak Giresun sakinlerinden Palazoğlu Ahmed 308 kuruş değerinde olduğu belirtilen kayığa el koymuştur.¹⁸⁸

Mülke müdahaleyle ilgili hükümlerin dördünde bahçeye, üçünde bağ ve bahçeye, birer tanesinde ise ev ve arsaya yapılan haksız müdahalelerden şikâyetçi olunmuştur. Şikâyetlerin yapıldığı mekânlara bakıldığında Akköy nahiyesine bağlı Çukur köy dışındaki şikâyetler Giresun'dan ve köylerinden yapılmıştır.¹⁸⁹ Şikâyetçilerin ifadesine göre davalılar müdahale ettikleri mülkleri genellikle daha önce başka şahıslardan satın aldıklarını iddia etmişlerdir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 118.

¹⁸⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 125; Güler, a.g.m., s. 57.

¹⁸⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 352.

¹⁸⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 3, s. 17.

¹⁹⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 340.

Buna karşın mülküne müdahale edilen şikâyetçiler de ‘15 sene mürûr etmiş emlâkin tekrâr istimâ’ı memnûdur’ diyerek zaman aşımından faydalanmak istemişler, zaman aşımının söz konusu olmadığı durumlarda ise ellerindeki hüccet ve fetvaları delil olarak kullanmaya çalışmışlardır.¹⁹¹ Divan-ı Hümâyûn şahıs haklarıyla ilgili diğer ihtilaflarda olduğu gibi bu davaların da mahallinde ser’le görülmesi yönünde kararlar vermiştir.

Göreve Müdahaleyle İlgili Şikâyetler

Bu konuyla ilgili dört hükümden üçü cami görevlileri arasındaki anlaşmazlık hakkındadır. Rebiülevvel 1157/Mayıs 1744 tarihli hükümde Hacı Hüseyin Camii müezzini Seyyid İbrahim, müezzinlik vazifesine müdahale eden Seyyid Hasan’dan şikâyetçi olmuştur.¹⁹² Cemazielevvel 1159/Mayıs 1746 tarihli hüküm göreve müdahalenin yanı sıra imamların namaz kıldırmak dışında mahalle içindeki diğer görevleri hakkında bilgi vermektedir. Buna göre imamlar mahallede vefat edenlerin cenazelerini yakınlarının talebi ve rızasıyla yıkar; kadıdan aldıkları izinnameyle evlenecek çiftlerin nikâhlarını kıyarlardı. Bu işler karşılığında ise bir miktar ücret alırlardı. İmamların ekstra kazanç elde ettikleri cenaze yıkama ve nikâh kıyma işi görev yaptıkları mahalleyle sınırlandırılmış, birbirlerinin yetki alanlarını ihlal etmemeleri istenmiştir. Buna rağmen daha çok gelir elde etmek isteyen bazı mahalle imamları civardaki mahallelere müdahale etmekten geri kalmamıştır. Hacı Hüseyin Mahallesi sakinlerinden olup Sokakbaşı Mahallesi’ndeki camide imam ve hatiplik yapan Seyyid Hüseyin, Hacı Hüseyin Camii imamından bu nedenle şikâyetçi olmuştur.¹⁹³ Zilkade 1174/Haziran 1761 tarihli hükümde ise 10 Cemazielahir 1174/17 Ocak 1761 tarihinden itibaren Kapu Camii’nin imam ve hatiplik vazifesine günlük iki akçe ücretle tayin edilen Seyyid Mehmed, mütegalibeden olduklarını iddia ettiği Ömer ve kardeşi Ali’den görevini yapmasına müdahale ve muhalefet ettikleri için şikâyetçi olmuştur. Şikâyet neticesinde Anadolu muhasebe defterleri üzerinde yapılan incelemeden, imam ve hatiplik vazifesinin Seyyid Mehmed’in üzerinde olduğu anlaşılmış ve hakkına tecavüz edilmemesi için emr-i şerif yazılmıştır.¹⁹⁴

Göreve müdahaleyle ilgili Recep 1189/Eylül 1775 tarihli son hüküm ise Sultan Selim Han Camii yakınında Aliefendizâde Mustafa Efendi tarafından yaptırılan medresenin müderrisleri arasındaki anlaşmazlık hakkındadır. Hükümde anlatıldığına göre medresenin tevliyetle birlikte müderrisi olan Osman vefat edince yerine Rebiülahir 1153/Haziran 1740’da Seyyid Mehmed tayin edilmiş, daha sonra Seyyid Mehmed’in feragat etmesiyle tedris ve tevliyetin yarı

¹⁹¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 368.

¹⁹² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 27.

¹⁹³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 63.

¹⁹⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 18.

hakkı Safer 1154/Nisan 1741'de Seyyid Ömer'e verilmiştir. Ömer'in vefatı üzerine de Zilhicce 1185/Mart 1772'de yerine oğlu diğer Seyyid Mehmed tayin edilmiştir. Ruznamçe-i askeriyede tedarik ve tevliyyetin yarısının Seyyid Mehmed, yarısının da Ömer'in oğlu Seyyid Mehmed üzerinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Fakat daha sonra Seyyid Mehmed'in tedarik ve tevliyyetin yarısından feragat ettiğinin gerçek olmadığı haber verilince meselenin etraflıca araştırılması için Giresun kadısı Ahmed'e hitaben emr-i şerif yazılmıştır.¹⁹⁵

Aile Hayatıyla İlgili Şikâyetler

Osmanlı ailesi, İslâm hukukunun aile ile ilgili hükümlerine göre şekillenmiştir. Buna göre aile birlikteliği, evlilik adaylarının ve şahitlerin bir araya gelmeleri ve adayların evlenme isteklerini beyan etmeleri üzerine gerçekleşen nikâh akdi neticesinde kurulmaktadır. Bununla birlikte nikâhın sahil ve muteber olarak kabul edilmesi için bazı şartların gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu şartlarla ilgili bir eksiklik söz konusu olduğunda ise nikâhın feshi söz konusu olabilmektedir.¹⁹⁶

Ahkâm defterlerinde nikâh feshi hakkında iki farklı dava tespit edilmiştir. İlk davayla ilgili Zilkade 1207/Haziran 1793 tarihli birinci hükümde Seyyid Süleyman, bulûğa ermiş (bikr-i bâliğa) Emine ile kendi rızasıyla ve uygun bir mehirle şahitler huzurunda nikâhlandıklarını söylemiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Süleyman nikâh akdinin şartlarını yerine getirdiklerini ve evliliklerine dışarıdan müdahale olmaması gerektiğini düşünmektedir. Fakat Emine'nin kardeşi Mustafa, kendisinin izni olmadığı gerekçesiyle nikâh akdini feshetmek istemiştir. Haklı davasına dair elinde fetva olduğunu belirten Süleyman ise Divan-ı Hümâyûn'a müracaat etmiştir.¹⁹⁷ Aynı davayla ilgili beş ay sonraya ait ikinci hüküm, bu hususta daha önemli ve detaylı bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre Emine'nin ağabeyleri Mustafa ve Mehmed birkaç ay önce emr-i şerif yazılmış olmasına rağmen, Süleyman'ın kız kardeşleri Emine'nin *küfüvü*¹⁹⁸ olmadığı, yani dengi olmadığı için nikâhı feshetme isteklerini sürdürmüşlerdir. Süleyman'ın babası Seyyid Ebubekir'in talebiyle Giresun mahkemesinde görülen davada, şehir ahali Süleyman'ın sadat-ı kirandan olduğunu ve Emine'nin şahitler huzurunda mehr-i misil¹⁹⁹ ve kendi

¹⁹⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 152.

¹⁹⁶ M. Âkif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 15-22.

¹⁹⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 343.

¹⁹⁸ Sözlük anlamı itibariyle 'eşitlik, denklik, benzerlik ve yeterli' manasına gelen kefaet, evlenecek eşler arasında dinî, ekonomik ve sosyal konum bakımından denkleğin bulunmasını, daha çok da evlenecek eşlerden erkeğin kadına denkleğini ifade eden bir fıkıh terimidir. Denk olan erkeğe küfüv denilmektedir. Bkz. Hamza Aktan, "Kefaet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2022, s. 166.

¹⁹⁹ Erkeğin evlilik esnasında kadına verdiği veya taahhüt ettiği para veya malı ifade eden mehir, mehr-i müsemma ve mehr-i misil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarafların üzerinde

rızasıyla Süleyman'a eş olmayı kabul ettiğini haber vermişlerdir. Bunun üzerine Emine'nin ağabeylerinin müdahalelerinin engellenmesi için yeniden bir emr-i şerif verilmesi ricası, Giresun kadısı Ömer tarafından devlet merkezine arz edilmiştir. Giresun kadısının talebi üzerine Divan-ı Hümâyûn'da saklı ahkâm defterlerine müracaat edildiğinde daha önce bu hususla ilgili verilen emr-i şerif kaydına ulaşılmış ve muhtevasında '*Emine bâliğa olup şahitler huzurunda mehir ve kendi rızasıyla Süleyman'a eş olmayı kabul etmişse ağabeylerinin müdahalelerinin engellenmesi*' ifadesinin yer aldığı görülmüştür.²⁰⁰ Bu cümleden de anlaşılacağı üzere kadının velisi durumunda olan kimse, erkeklerle aralarında kefâet bulunmadığı ya da mehrin eksik olduğu gerekçesiyle evliliğe itiraz edebilmektedir, diğer taraftan bülüğa ermiş bir kadının, uygun bir mehir ve kendi rızasıyla istediği biriyle evlenebilmesine engel bir durum olmadığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

Nikâh feshine dair ikinci dava, yine evlilikte velâyet ve kefâet konularıyla ilgilidir. Cemazielahir 1160/Haziran 1747 tarihli hükümde vefat eden Hacı Hasan'ın küçük kızına vasi tayin edilen Mahmud, vesâyeti altındaki bu kızın veliyy-i akrabası ve amcasının oğlu olduğunu, aralarında denklik (küfüv) bulunduğunu, bu münasebetle mehr-i misli ile şahitler huzurunda kendisine nikâhlandığını söylemiş ancak kızın annesi izni olmadığı gerekçesiyle nikâhı feshetmek istemiştir.²⁰² Mahmud, aynı tarihli diğer hükümde ise Hacı Hasan'ın küçük kızına vasi tayin edildiğini ancak kızın annesinin mütegalibeye istinaden vesâyetine müdahale ettiğini söylemiştir.²⁰³ Burada nikâh akdinin feshiyle ilgili yaşanan anlaşmazlığın esasen velâyet hakkının kullanımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mahmud'un akrabalık sebebiyle Hacı Hasan'ın kızının velisi olmasına engel bir durum bulunmamaktadır.²⁰⁴ Hanefî mezhebine göre veli olmasına engel bir durum olmayan ancak bu davada veli olmadığı anlaşılan annenin ise hangi gerekçeyle itiraz ettiği hükümde açıklanmamıştır.²⁰⁵

anlaştıklarına mehr-i müsemmâ, benzer şart ve konumdaki kadınlara ödenene ise mehr-i misil denilmektedir. Bkz. Mehmed Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 389-391.

²⁰⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 355.

²⁰¹ Saffet Köse, "İslâm Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2003), ss. 101-116.

²⁰² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 78.

²⁰³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 78.

²⁰⁴ Mustafa Genç, "İslâm Hukukunda Akrabalık Sebebi İle Evlendirme Velâyeti Hakkı", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, (2019), s. 407.

²⁰⁵ Velâyet genel olarak, rızaları aranmaksızın başkaları adına hukuki muamelede bulunma yetkisi olarak ifade edilmektedir. Nikâhta velâyet ise ehliyetlessiz ve eksik ehliyetli kızların velileri tarafından evlendirilmesidir. Velâyet, velinin velâyetleri altındaki kimselere karşı cebir haklarının olup olmamasına göre ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, veliye velâyeti altındaki kimseyi rızası aranmaksızın evlendirme yetkisi veren zorlayıcı velâyettir. İkincisi ise veliye velâyeti altındaki kimseyi ancak onun rızasıyla evlendirme yetkisi veren zorlayıcı

Aile hayatı hakkında ahkâm defterlerinden tespit edilen bir diğer anlaşmazlık konusu vesâyetle ilgilidir. Vesâyet; fiil ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlar ile ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu ifade eden hukukî bir terimdir.²⁰⁶ Vesâyetle ilgili kayıtlara yansıyan şikâyetler genellikle vasinin işine dışarıdan müdahale edilmesi ya da vasilerin vesâyeti altındaki çocuğun maliyla ilgili ihmallerinden, yetim mallarını kendi zimmetlerine geçirmelerinden kaynaklanmıştır. Hacı Hasan'ın kızına vasi tayin edilen Mahmud'un vesâyetine kızın annesi tarafından müdahale edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bunun dışında vesâyet ile ilgili Rebiülahir 1157/Mayıs 1744 tarihli iki hüküm daha bulunmaktadır. Aynı davayla ilgili olan bu hükümlerin ilkinde Ayşe isimli kadın, babası Hacı Ömer vefat ettiğinde küçük yaşta olduğu için Hacı Hüseyin Mahallesi sakinlerinden olan dayısı Hacı Mustafa'nın mahkeme tarafından kendisine vasi tayin edildiğini ve babasından intikal eden 3.500 kuruşun da ona teslim edildiğini söylemiştir. Ayşe dava açmaya muktedir yetişkin bir kadın olduğunda, babasından intikal eden bu parayı vasi Hacı Mustafa'dan talep etmiş ancak bu vermemek için türlü bahaneler ileri sürmüştür.²⁰⁷ Konuyla ilgili ikinci hükümde Ayşe, babasından intikal eden paradan 1.000 kuruşun vasi Hacı Mustafa'nın kardeşi Ali Ras'a verildiğini iddia etmiştir. Ayşe'nin iddiasına göre bu para onu on bir hesabı (%10 ribh ile) üzere verilmiş, ancak dokuz sene boyunca devr-i şer'i ile ilzâm olunmamış ve ribh (kar) olarak verilen paralar vasisi tarafından Ayşe'nin ihtiyaçları için harcanmamıştır. Bu nedenle Ayşe, Ali Ras zimmetinde olan hakkının alınması için de emr-i şerif talebinde bulunmuştur.²⁰⁸

Miras Hukukuyla İlgili Şikâyetler

İslâm miras hukukunda ölen kişinin varislerinin kimler olduğu ve bunların terekeden ne kadar hisse alacakları ayrıntılı olarak belirlenmiştir.²⁰⁹ Buna rağmen şer'iyye sicilleri ve şikâyetlerin kaydedildiği defter serileri içinde mirasla ilgili anlaşmazlıklar ilk sıralarda yer almaktadır. Nitekim ahkâm

olmayan velâyettir. Kızları evlendirmeye yetkili veli, öncelikle baba sonra en yakınından başlamak üzere erkek akrabalarıdır (asabe). Bunlara hususi veli (veliy-i hâs) denilmektedir. Hususi velinin olmadığı durumlarda ise velâyet yetkisi devlet başkanı ve kadıya, yani umumi veliye (veliy-i âm) geçmektedir. Ancak Ebû Hanife'ye göre asabe bulunmadığı takdirde velâyet umumi veliye değil zevilerhama (asabe dışında kalan akrabalar) geçer. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, a.g.e., s. 24-26.

²⁰⁶ Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2013, C. 43, s. 66.

²⁰⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 28.

²⁰⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 28.

²⁰⁹ Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, ss. 143-145.

defterlerinden tespit edilen hükümlerin büyük bir kısmı da mirasla ilgili şikâyetlerdir. Miras paylaşımı sırasında küçük yaşta olan²¹⁰, diyar-ı aharda olduğunu söyleyen²¹¹ ya da karşısındaki kişinin zulümünden çekindiği için davacı olamadığını iddia eden²¹² kişiler Divan-ı Hümâyûn'a müracaat ederek murislerinden kendilerine intikal eden hisselerini talep etmişlerdir. Davalı tarafta genellikle kardeş, öz veya üvey anne-baba, büyükbaba, kayınpeder, amca, dayı, hala, teyze ve kuzen gibi yakın akrabalar bulunmaktadır. Bunların dışında varis olmadığı halde mirasa müdahale eden ve genellikle mütegalibe ve cebabire olarak nitelendirilen kimseler de davalılar arasında yer almaktadır.²¹³ Aileden olsun ya da olmasın mirasa müdahalede bulunan kişilerin, anlaşmazlık konusu olan miras malını vermek istememelerindeki en önemli kanıtlarının mürur-ı zaman (zaman aşımı) olduğu görülmektedir. Zaman aşımını öne sürenler, 'zaman mürur eyledi davanız mesmû' olmayıp davadan sakit olmuş olursunuz' ve '15 sene mürur etmiş emlakın tekrar istimâ'ı memnûdur' gibi ifadeler kullanarak zapt ettikleri gayrimenkulleri teslim etmemişlerdir.²¹⁴ Bunun yanı sıra dava edilen malın vefat eden sahibi tarafından daha önce satıldığı²¹⁵, hibe ya da vasiyet edildiği²¹⁶ için anlaşmazlık konusu haline geldiğine dair dava kayıtları da bulunmaktadır. Anlaşmazlık konusu olan gayrimenkuller arasında üzüm bağı, fındık bahçesi, ev, arsa, değirmen arsası yer almaktadır. Bunların dışında hayvanlar ile nakit para ve diğer şahıslar zimmetinde olan alacaklar da miras anlaşmazlığına konu olmuştur. Gayrimenkuller arasında fındık ve üzüm bahçesinin çoğunlukta olduğu söylenmelidir.

Miras anlaşmazlığıyla ilgili çok sayıda dava kaydı içinden biri çeşitli açılardan önemli bilgiler ihtiva ettiği için burada örnek olarak gösterilebilir. Bu dava Osmanlı reisülküttaplarından olan ve idam edilen Mustafa Efendi'nin adının geçtiği miras davasıdır.²¹⁷ Buna göre Emmetullah isimli kadın, Mustafa Efendi'nin ümmüveled varisidir.²¹⁸ Emmetullah'ın Mustafa Efendi'den olma

²¹⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 164.

²¹¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 337.

²¹² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 188.

²¹³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 1.

²¹⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 213.

²¹⁵ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 9.

²¹⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 125.

²¹⁷ 1155/1743 tarihli bu hükümde adı geçen Mustafa Efendi, 1683 Viyana kuşatmasından sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile birlikte idam edilen Reisülküttap Telhisîzâde Mustafa Efendi'dir. Telhisîzâde, Merzifonlu'nun yakınında olan bir isim olması nedeniyle Sadrazam Kara İbrahim Paşa tarafından 3 Safer 1095/21 Ocak 1684'de Edirne'de Üç Şerefeli Camii önünde asılarak idam edilmiştir. Hamid Aral (Haz), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara 1968, s. 44.

²¹⁸ Ümmüveled, efendisi tarafından hamile bırakılan cariye için kullanılan bir kelimedir. Ümmüveled efendisinin ölümüyle birlikte başka bir muameleye gerek kalmadan hüriyetine kavuşur. Doğan çocuk da hür sayılır, çocukla baba arasında normal bir nesep bağı kurulur ve

oğlu Abdullah vefat edince Giresun'da Cami-i Kebîr Mahallesinde bulunan ve Büyük Han olarak bilinen han Emmetullah'a intikal etmiştir. Ancak Trabzon sakinlerinden Mahmud isimli kişi, Abdullah'ın asabeten varisi olduğunu iddia ederek, han ve sair terekeden hisse almak istemiştir. O vakitlerde Rumeli kazaskeri olan Mirza Mustafa Efendi huzurunda görülen davada, Mahmud'un haksız olduğu anlaşılmış ve haksız talebinden men edildiğine dair Emmetullah'a hüccet-i şer'iyeye verilmiştir. Emmetullah bir müddet sonra İstanbul'da vefat edince terekesi ve Giresun'daki han Giresun sakinlerinden kocası Seyyid Ali'ye miras olarak kalmıştır. Üzerinden 37 sene geçtikten sonra, bu defa Mahmud'un oğlunun oğlu Seyyid Ahmed miras talebiyle ortaya çıkmıştır. Seyyid Ahmed, hevadârî olan bir kadıdan Reisülküttap Mustafa Efendi ile dedesi Mahmud'un kardeş olduklarına dair bir hüccet-i şer'iyeye alarak miras davası açmıştır. Divan-ı Hümâyûn'da görülen bu davada Seyyid Ahmed'in yalan söylediği anlaşılmış ve handan el çekmesine karar verilmiştir. Fakat Seyyid Ahmed bu karara itaat etmemiş ve Seyyid Ali'nin mülk-i mevrûsu olan hana müdahalesini sürdürmüştür. Seyyid Ali ise elinde bulunan hüccet-i şer'iyeye gereğince Seyyid Ahmed'in zulmünün engellenmesi için Divan-ı Hümâyûn'a başvurmuştur. Burada yapılan incelemeler neticesinde Seyyid Ali'nin elindeki hüccetin Mirza Mustafa Efendi'nin imza ve mührünü taşıdığı ve bu nedenle delil olarak kullanılabilir nitelikte bulunduğu dönemin Anadolu kazaskeri Şeyhzâde Mehmed Efendi tarafından haber verilmiş, bunun üzerine Seyyid Ahmed'in hukuken geçersiz sayılan müdahalesinin engellenmesi için Zilhicce 1145/Haziran 1733'te emr-i şerif yazılmıştır. Bu emr-i şerif daha sonra Seyyid Ali'nin talebi üzerine Zilhicce 1155/Şubat 1743'te yenilenmiştir. Bununla aynı tarihli bir başka hüküm ise, Seyyid Hasan isimli kişinin müracaatı üzerine yazılmıştır. Bu hükümde anlatılanlara göre Seyyid Ali, hanın yarısını Seyyid Hasan'a, yarısını da müteveffa Kantar Mahmud'a satmıştır. Seyyid Hasan, daha önce İstanbul'da birkaç defa görülen bu davanın mahallinde görülmeyip Divan-ı Hümâyûn'a havale edilmesini istemiştir.²¹⁹ Ancak bundan bir sene sonra, Seyyid Ali'nin talebi üzerine yazılan hüküm meselenin çözülemediğini göstermektedir. Seyyid Ali Cemazielahir 1157/Temmuz 1744 tarihli bu hükümde, Seyyid Ahmed'in hana müdahale etmeye devam ettiğini söylemiştir.²²⁰

Cami-i Kebîr Mahallesinde bulunan Büyük Han'ın mülkiyetinin kime ait olduğuyla ilgili yaşanan bu anlaşmazlıkta adı geçenlerden Seyyid Ali ve Seyyid Hasan, bu tarihlerde yazılan iki hükümde bu sefer davalı taraf olarak görülmektedir. Eğer dava konusu olan bu han, Cami-i Kebîr Mahallesindeki

her bakımdan normal evlilikten doğan çocukların statüsüne sahip olur. Bkz. M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 243.

²¹⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 9.

²²⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 34.

Büyük Han'dan başka bir han değilse yukarıda mağdur durumda görülen Seyyid Ali ve Seyyid Hasan için bu defa tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Seyyid Hüseyin isimli kişinin şikâyeti üzerine yazılan bu iki hüküm incelendiğinde mesele daha iyi anlaşılacaktır. Şevval 1156/Kasım 1743 tarihli ilk hükümde Seyyid Hüseyin, Giresun'da bulunan mülk hana Seyyid Ali, Seyyid Ahmed ve Seyyid Ömer Ağa'nın ortak olduklarını, daha sonra Seyyid Ali'nin hissesini babası Seyyid Mahmud Ağa'ya sattığını söylemiştir. Babasının diğer ortakların hisselerini de satın alarak hanın tamamına sahip olduğunu, vefatından sonra da miras olarak kendisine intikal ettiğini belirtmiştir. Seyyid Hüseyin'in iddiasına göre Hasan isimli biri ortaya çıkıp, '*Seyyid Ali hissesini bana sattı diyerek*' hanın yarısını zapt etmek istemiştir. Seyyid Hüseyin, elinde bulunan hüccet-i şeriyye gereğince Hasan'ın hana müdahaleden men edilmesi için emr-i şerif rica etmiştir.²²¹ Safer 1157/Nisan 1744 tarihli ikinci hükümde ise Seyyid Hüseyin Ağa, hanın ortaklarından Seyyid Ali ve Seyyid Ahmed Ağa'nın daha önce davalık olduklarını söylemiştir. Buna göre Seyyid Ali, '*hanın tamamı benimdir, benim hissem daha fazladır diyerek*' ortağı Seyyid Ahmed'e dava açmış ancak mahkeme olduklarında hana ortak oldukları anlaşılmuş, birbirlerinin zimmetini ibra etmişler ve bu hususta hüccet-i şeriyye düzenlenmiştir. Bu davadan sonra Seyyid Ali hissesini Seyyid Hüseyin Ağa'nın babası Seyyid Mahmud'a satmıştır. Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, yarı yarıya hana sahiplerken Ahmed vefat etmiş ve hissesi sağır oğulları ile sağire kızlarına intikal eylemiştir. Bunların hisselerini de vasiyeleri ve valideleri olan Şerife Fatma, Süleyman isimli kişi vekâletiyle 1156/1743 senesinde Seyyid Mahmud'a satmıştır. Seyyid Mahmud'un vefatından sonra han miras olarak oğlu Seyyid Hüseyin Ağa'ya kalmıştır. Seyyid Hüseyin Ağa'nın iddiasına göre hanın eski ortaklarından Seyyid Ali, '*babam Seyyid Mahmud'un Seyyid Ahmed'in çocuklarından satın aldığı han hissesi benimdi diyerek*' ortaya çıkmış ve hevadârı Serdar Seyyid Hasan Ağa ile birlikte hana haksız yere müdahalede bulunmuşlardır. Seyyid Hüseyin Ağa bunun üzerine kendileri ile davalık olduklarını, mahkemeden Seyyid Ali'nin müdahalesinin haksız olduğuna dair hüccet-i şer'iyye verildiğini söylemiştir. Seyyid Ali buna rağmen iddiasından vazgeçmeyip, müdahalesini sürdürdüğü için Seyyid Hüseyin Ağa, şeyhülislamdan aldığı fetva ve daha önce verilen hüccetle Divan-ı Hümâyûn'a başvurmuş ve Seyyid Ali'nin hana müdahalesinin engellenmesi için emr-i şerif talebinde bulunmuştur.²²²

Seyyid Hüseyin'in söyledikleriyle daha karışık bir hâl alan bu han davasında kimin haklı kimin haksız olduğuyla ilgili bir değerlendirme yapmak mümkün görülmemektedir. Reisülküttap Telhisîzâde Mustafa Efendi'nin, ümmüveled cariyesi Ümmügülsüm'ün ve oğlu Abdullah'ın isimlerinin bu dava

²²¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 23.

²²² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 26.

içinde geçmesinin dışında, Ümmügülsüm'den kocası Seyyid Ali'ye miras olarak intikal eden bir hanın, satış görmesi hatta belki de aynı anda birden fazla kişiye satılması, hanın bir süreliğine müşterek tasarruf edilmesi, ortaklar arasında yaşanan davalar, vefat eden ortakların hisselerinin çocuklarına intikal etmesi ve hissesini satan bir ortağın yıllar sonra yeniden sahiplik iddiasında bulunması miras anlaşmazlıklarının nasıl girift bir sorun haline gelebildiğini göstermektedir.

Bu başlık altında incelenecek bir başka konu, bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden ve genellikle aile bireyleri arasında görülen hibe akdiyle ilgili şikâyetlerdir. Bu konuyla ilgili iki hüküm tespit edilmiştir. Rebiülahir 1161/Nisan 1748 tarihli ilk hükümde Hacı Hüseyin Mahallesi sakinlerinden Hacı Fazlıoğlu Hasan Ağa, vefat etmeden önce aynı mahalledeki mülk evini, içinde fındık ve üzüm ağaçlarıyla iki bâb değirmen bulunan mülk bahçesini eşi Miyase'ye hibe etmiştir. Miyase, mahkeme tarafından verilen hüccet gereğince bu gayrimenkulleri 15 sene tasarruf etmiştir. Vefat edince mülk-i mevhübesi olan bu ev ve bahçe babası Mehmed Ağa'ya, bu dahi vefat edince çocukları Ali, Abdullah, Hasan, Fatma ve Zeynep'e miras olarak intikal etmiştir. Ancak Giresun sakinlerinden ve mütegalibeden Hacı Fazlıoğlu Fazlı isimli biri bahsedilen gayrimenkulleri haksız yere zapt etmiştir. Giresun mahkemesinde görülen davada gayrimenkullerin Mehmed Ağa'dan çocuklarına miras kaldığı ve Fazlı'nın haksız yere zapt ettiği anlaşılmıştır. Bu nedenle Fazlı'ya gayrimenkullerden el çekmesi tembih edilmişse de o bu karara uymamıştır. Bunun üzerine Giresun kadısı Seyyid Mehmed devlet merkezine bir mektup yazarak, Fazlı'nın müdahalesinin engellenmesi için emr-i şerif verilmesini rica etmiştir.²²³ Hibe ile ilgili Şevval 1207/Mayıs 1793 tarihli ikinci hükümde ise Keşap köyü sakinlerinden Ali, sahip olduğu emlak ve eşyasını kızı Huriye'ye hibe ettikten sonra vefat etmiştir. Ancak Huriye'nin amcasının oğlu Mustafa hibe akdine karşı çıkararak emlak ve eşyayı haksız yere zapt etmiştir.²²⁴

Vakıfla İlgili Şikâyetler

Osmanlı döneminde Giresun'da cami, mescit, medrese, türbe, zaviye, köprü, çeşme ve hamam gibi dinî ve sosyal birçok mimarî eser inşa edilmiş ve bu yapıların sürekliliğini sağlamak için pek çok vakıf kurulmuştur.²²⁵ Giresun'da kurulan vakıflar içinde şehrin kültürünü yansıtanlar, hiç şüphesiz fındık bahçesi vakıfları olmuştur.²²⁶ Ahkâm defterlerinde Giresun vakıfları ile

²²³ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 87.

²²⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 341.

²²⁵ Mehmet Fatsa, *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri*, Giresun 2008.

²²⁶ Hüseyin Çınar, "Osmanlı'nın Son Döneminde Giresun Merkezde Geliri Fındık Bahçesi Olan Vakıflar", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, Ankara 2009, C. 1, s. 308.

ilgili tespit edilen altı hükümden dördü vakıf bir fındık bahçesinin idaresine ve gelirlerine yapılan müdahaleyle ilgilidir. Hükümlerde anlatılanlara göre Cerî Şeyh Muhyiddin, Ellez? köyünde Bey Çeşmesi yakınındaki fındık bahçesini tevliyet ve geliri evlatlarına ait olmak şartıyla vakfetmiştir. Aradan yıllar geçtikten sonra zürri/evlatlık vakıflarda sıklıkla görülen, vâkıfın evlatları arasında vakfın idaresi ve gelirlerinin paylaşımıyla ilgili anlaşmazlık burada da ortaya çıkmıştır. Recep 1166/Mayıs 1753 tarihli hükümde Divan-ı Hümâyûn'a başvuran Ellez köyünden Raziye, bahsi geçen fındık bahçesine mutasarrıf olan diğer Raziye'nin vefat ettiğini söylemiş, vâkıfın şartı gereğince tevliyetin kendisine intikal ettiğini bildirmiş ve tasarrufuna hariçten kimsenin müdahale etmemesi için emr-i şerif talebinde bulunmuştur.²²⁷ Bir yıl sonrasına ait hükümde ise Süleyman isimli bir başkası, Raziye'nin vefatıyla tevliyetin kendisine intikal ettiğini ancak Ellez köylü Raziye'nin haksız yere vakfı zapt ettiğini söylemiştir. Raziye ile muhakeme olduklarını ve kendisinin evlad-ı vâkıftan olduğunu şahitler aracılığıyla ispatladığını, bu hususta ilam verilmesine rağmen Raziye'nin müdahaleye devam ettiğini bildirmiştir.²²⁸ Süleyman'ın bu şikâyetinden bir ay kadar sonra bu defa Raziye Divan-ı Hümâyûn'a sunduğu arzuhâlinde mütegalibeden olduğunu söylediği Fettahoğlu Süleyman'ın mazûl kadılarından aldığı sahte hüccetle fındık bahçesini zapt ettiğini, zulmünün engellenmesi için mahkeme tarafından hüccet verilmesine rağmen bahçeyi tasarrufuna engel olduğunu anlatmıştır.²²⁹ Bundan bir yıl sonrasına ait Şevval 1168/Temmuz 1755 tarihli hüküm, mahallinde şerle görülmesine karar verilen ihtilafın giderilemediğini göstermektedir. Bu defa bizzat Divan-ı Hümâyûn'a gelen Raziye Kapu Mahallesi sakinlerinden olduğunu söylediği Süleyman hakkındaki iddiaları sürdürmüş; Süleyman'ın müdahalesinin engellenmesi ve fındık bahçesinin kendi tasarrufuna verilmesi için hükm-i hümâyûn talebinde bulunmuştur. Divan-ı Hümâyûn ise daha önce olduğu gibi davanın mahallinde şer'le görülmesine karar vermiştir.²³⁰

Vakıflarla ilgili tespit edilen hükümlerden birinde Sultan Selim Camii evkafından olan iki dükkân ve bir mahzenin 20 yıldan beri kiracısı olan Osman, dükkân ve mahzenin arsalarının kendilerine ait olduğunu iddia eden Halil ve Mehmed'in haksız müdahalelerinden şikâyetçi olmuştur.²³¹ Vakıfla ilgili son hüküm ise Çarşu Mahallesi'nde Hacı Ramazan tarafından kurulan zürri vakfın geliriyle ilgili vâkıfın erkek ve kız evlatları arasında yaşanan anlaşmazlıkla ilgilidir. Çarşu Mahallesi'nde oturan Seyyid İbrahim ve Seyyid Hüseyin isimli iki kardeşin anlattıklarına göre, ataları vakfı kurarken tevliyet ve gelirlerini

²²⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 150.

²²⁸ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 161.

²²⁹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 162.

²³⁰ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 171.

²³¹ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 238.

erkek evlatlarına şart koşmuş ve bu durum vakfiyede kayıt altına alınmıştır. Ancak aynı mahalleden Fatma isimli kadın, vâkıfın evladından olduğu iddiası ile vakıf gelirlerinden hisse talebinde bulunmuştur.²³²

Komşuluk Hakkıyla İlgili Şikâyetler

‘Birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer’ olarak tanımlanan Osmanlı mahallesinde, mahalle sakinlerinin birbirlerine karşı birtakım yükümlükleri vardı.²³³ Mahalle sakinleri yeni bir ev inşa ederken ya da evlerinde tadilat yaparken komşularının haklarına saygı göstermek zorundaydılar. Buna rağmen komşusunun mahremiyetini ihlâl edecek şekilde pencere açan, saçak bırakan ve ilave duvar yapan kişilerin bu hareketleri şikâyet konusu olarak yerel mahkemelere ve Divan-ı Hümâyûn’a taşınmıştır. Bu konuyla ilgili bir ihtilaf Giresun’un Hacı Selim Mahallesi’nde yaşanmıştır. Rebiülahir 1156/Haziran 1743 tarihli hükme göre mahalle sakinlerinden biri eskiden tek odalı olan evinin üzerine kat çıkmış ve penceresini komşusunun makarr-ı nisvân sayılan alanlarını (hamam, mutfak, avlu) görececek şekilde açmıştır. Durumdan rahatsız olan komşu elindeki fetva ile birlikte Divan-ı Hümâyûn’a giderek zararın giderilmesi için emr-i şerif talebinde bulunmuştur.²³⁴

Mahalle sakinlerinin birbirlerine karşı sorumluluklardan birisi de satışı yapılacak gayrimenkulün öncelikle ortak hissedar veya komşulara teklif edilmesidir. Hissedar ve komşulara satın alma önceliği tanıyan bu hakka şuf’a hakkı denmiştir. Müşterek mülkiyeti ferdî mülkiyete dönüştürmek ve istenilmeyen kimselerin hissedarlar arasına katılmasına engel olmak gibi faydaları olan şuf’a hakkı mahalle söz konusu olduğunda genellikle yabancı kişilerin mahalleye yerleşmesine engel olmak için kullanılmıştır.²³⁵ Şuf’a hakkıyla ilgili Giresun’dan Divan-ı Hümâyûn’a yansıyan Şevval 1207/Mayıs 1793 tarihli iki hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerin birinde satışı yapılan bir dükkân, diğerinde ise bir ev arsası ihtilaf konusu olmuştur. İlk hükümde Seyyid Mehmed, Molla Mustafa’dan satın aldığı dükkâna komşu olan dükkân sahipleri Ahmedoğlu Abdi ve Başeskioglu Hasan’ın satıştan haberdar olmalarına rağmen şuf’a hakkına talip olmadıklarını, bu nedenle haklarının düşmüş olduğunu söylemiş ve bu ikisinin daha sonra şuf’a hakkını öne sürerek dükkânı haksız yere zapt etmelerinden şikâyetçi olmuştur.²³⁶ Diğer hükümde ise Hacı Hüseyin Mahallesi’nden Emir Süleyman, komşusu olduğu arsanın Serkiz isimli bir

²³² BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 3, s. 15.

²³³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2009, s. 3.

²³⁴ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 1, s. 11.

²³⁵ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Gaziantep 2009, s. 239.

²³⁶ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 341.

zimmîye satıldığını duyunca şuf'a hakkını kullanmak istemiş fakat Serkiz buna yanaşmamıştır.²³⁷

Sonuç

18. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olan Giresun, stratejik konumu ve ekonomik potansiyeliyle öne çıkan bir şehir görünümündedir. Deniz ticareti ve fındık başta olmak üzere tarımsal üretim şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. İç bölgelerden getirilen hububat ve madenler ile şehrin önemli tarım ürünleri olan fındık Giresun limanı üzerinden ihraç edilmektedir. Cami, medrese, han gibi şehrin kültürel ve dinî hayatını yansıtan çeşitli mimari yapılarıyla klasik bir Osmanlı şehri görünümündedir. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan ağır savaşlar ve istikrarsızlık bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Giresun'da olumsuz durumların yaşanmasına neden olmuştur. Bilhassa Dizdarzâde ve Laçinzâde gibi ayan ailelerinin neden olduğu karışıklık, Giresun limanının faaliyetlerini sekteye uğratarak şehrin ekonomisini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu mücadeleler sırasında başta Giresun kalesi olmak üzere diğer mimari eserlerin tahrip olması, şehrin fiziksel görünümünü olumsuz etkilemiştir. Devlet otoritesinin zayıflaması ve toplumsal huzursuzluk şehir ahalisi arasındaki ilişkilere de yansımış, haksızlığa uğrayanlar Divan-ı Hümâyûn'a başvurarak haklarını aramışlardır. Ortaya çıkan tüm bu sorunlar Ahkâm defterleri üzerinden müşahade edilebilmektedir.

Ahkâm defterleri, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının yegâne kaynağı olan şer'îyye sicillerinin mevcut olmadığı şehirlerin tarihi için önemli bir kaynaktır. Bugün en erken tarihli sicili 19. yüzyılın ortalarına ait olan Giresun'un 18. yüzyılı için Trabzon Ahkâm defterleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin kaydedildiği bu defterler Giresun'da yaşanan sorunları müşahade etmenin yanı sıra şehrin idarî, sosyal ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte bir konunun bütün yönleriyle anlaşılmasının mümkün olmadığı durumlarda alternatif kaynaklarla birlikte kullanılmaları gerekmektedir. Mesela Dizdarzâdelerin şehirde çıkardıkları olaylar hakkında önemli bilgiler ihtiva eden ahkâm defterleri, Dizdarzâde Hüseyin ve oğlu Ali'nin kim tarafından ve neden katledildikleri gibi sorulara cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, 18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun ve çevresinde etkili olan Dizdarzâdeleri ele alacak müstakil bir çalışmanın, ailenin tarihine ve Doğu Karadeniz bölgesinde yaşanan ayanlar arası mücadelede mezkûr ailenin rolü ve ilişki ağlarını anlamamıza katkı sağlayacağı muhakkaktır.

²³⁷ BOA, A. DVNS.AHK.TZ.d, nr. 2, s. 341.

18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a gönderilen şikâyetler, şikâyet konusunun yanı sıra şikâyet eden-edilenin kimliği, cinsiyeti, şikâyetin bildirilme ve Divan'ın şikâyetler karşısında nasıl bir yol izlediği hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Şikâyet edenler çoğunlukla askerî sınıftan kişiler iken en çok şikâyet edilenler ise reaya olmuştur. Askerî sınıfa mensup olanların şikâyet etme-edilme oranının yüksek olması toplumda askerilerin etkinliğini ve hukuki süreçlerdeki rollerini göstermektedir. Şikâyet eden-edilenlerin büyük ölçüde Müslüman ve erkek olduğu dikkat çekmektedir. Kadın oranının düşük olması, dönemin toplumsal yapısında kadınların kamusal alandaki varlıklarının sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Gayrimüslimlerin ise hem nüfus olarak sayıca az oldukları hem de sorunlarını kendi mahkemelerinde çözmeyi tercih ettikleri için daha az görünür oldukları düşünülebilir. Her ne kadar yolculuk tehlikeli ve maliyetli bir iş olsa da insanlar şikâyetlerini bildirmek için arzuhâl göndermek yerine bizzat Divan-ı Hümâyûn'a gitmeyi daha çok tercih etmişlerdir. Şikâyetlerin çözümünde Divan-ı Hümâyûn'un yaklaşımına bakıldığında özel hukuku ilgilendiren şikâyetlerin mahallinde çözümünün tercih edildiği, kamuyu ilgilendiren konuların ise merkezdeki defter ve kanunlar ışığında merkezî otoritenin kararlarına göre çözüldüğü görülmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'dan Divan-ı Hümâyûn'a iletilen şikâyetlerin genellikle eşkıyalık, mirî arazi, vergi, alacak-verecek ve miras konularıyla ilgili olduğu görülmüştür. Fakat bu durum sadece Giresun'a özgü değildir. İmparatorluğun farklı bölgeleriyle ilgili çalışmalar benzer sorunların buralarda da yaşandığını göstermektedir. Hatta bu sorunların 19. yüzyıla miras kaldığı yine yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Nitekim Trabzon Ahkâm defterlerinin kaynak olarak kullanıldığı bir çalışmada 19. yüzyıl Giresun'unda en çok şikâyet edilen konuların başında miri ve mülk toprak anlaşmazlıkları ile miras ve vergiyle ilgili şikâyetlerin yer aldığı belirtilmektedir. Söz konusu bu çalışma, diğer bazı hususlarda bir önceki asırla karşılaştırma yapmamıza imkân tanımaktadır. Buna göre Trabzon Ahkâm defterlerinde kayıtlı Giresun ile ilgili hüküm sayısı 18. yüzyılın ikinci yarısında 188 iken, 19. yüzyılda 118'e düşmüştür. Yine 19. yüzyılda Dizdarzâdelerin taraf olduğu hükümlerin sayısı 18. yüzyılın ikinci yarısına oranla çok dah azdır. Giresun zeametiyle ilgili de benzer bir durum söz konusudur. 1796-1817 tarihli 3 numaralı Trabzon Ahkâm defteri dışında, 19. yüzyıla ait hiçbir defterde Giresun zeametiyle ilgili hükmün yer almamasının timar sisteminin kaldırılması, timar ve zeamet gelirlerinin merkezi hazineye aktarılmasıyla ilgili olduğu tahmin edilebilir. Dizdarzâdelerin taraf olduğu hüküm sayısındaki düşüşün ise 19. yüzyılda devletin merkezî otoriteyi güçlendirme girişimleriyle, Doğu Karadeniz ve Giresun'da başka ayan ailelerinin önem kazanmasıyla ilgili olabileceği düşünülebilir.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Trabzon Ahkâm Defterleri (A. DVNS.AHK.TZ.d), nr. 1, 2 ve 3.

2. Kitap ve Makaleler

AKTAN, Hamza ,“Kefâet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2022, ss. 166-168.

_____, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2020, ss. 143-145.

ARAL, Hamid, (Haz), *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığ*, Ankara 1968.

AYBAKAN, Bilal, “Selem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 402-405.

AYDIN, M. Âkif-HAMÎDULLAH, Muhammed, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss.237-246.

AYDIN, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

_____, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 389-391.

AYGÜN, Necmettin, *Trabzon Gümrüğü (1750-1800)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

_____, “Trabzon’da Tütün Tüccarı (1826-1827)” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 28, Trabzon 2020, ss. 317-340.

BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2013, C. 43, ss. 66-70.

BAY, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Trabzon Eyaletinde Tımar ve Zeametlerin Durumu”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 18, 2008, ss. 39-55.

BEYDİLLİ, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 181-186.

BOSTAN, M. Hanefi, “XV-XIX. Yüzyıllarda Giresun Kazasının İdârî Taksimatı ve Nüfusu”, *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul 1997, ss. 119-136.

_____, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.

ÇINAR, Hüseyin, “Osmanlı’nın Son Döneminde Giresun Merkezde Geliri Fındık Bahçesi Olan Vakıflar”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, Ankara 2009, C. 1, ss. 308-327.

EMECEN, Feridun M., “Doğu Karadeniz Kıyılarında İskân ve Şehirleşme: Espiye Kasabasının Ortaya Çıkışı”, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, ss. 313-332.

_____, “Doğu Karadeniz’de Âyanlık: Kethudazâde Mehmed Emin Ağa ve Tirebolu”, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, ss. 269-300.

_____, “Tarihî Bir Liman Kenti: Giresun”, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, İstanbul 2020, ss. 217-233.

_____, “XV-XVI. Asırlarda Giresun ve Yöresine Dâir Bâzı Bilgiler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* C. 4 S. 1, (1989) ss. 158-167.

_____, “Giresun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 78-84.

_____, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, ss.107-140.

FATSA, Mehmet, *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri*, Giresun 2008.

_____, *Kurumları ve Yapılarıyla Giresun Şehri (Osmanlı Dönemi)*, İstanbul 2020.

GENÇ, Mustafa, “İslâm Hukukunda Akrabalık Sebebi İle Evlendirme Velâyeti Hakkı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 33, (2019), ss. 391-422.

GÖK, İlhan, “2 Numaralı Trabzon Ahkâm Defterine Göre Kürtün İle İlgili Merkeze Yansıyan Konular (1759-1796)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 14, S. 28, Trabzon 2020, ss. 443-462.

_____, “Eyalet Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Akçaabat’ın Sosyal ve Hukuki Durumu (1742-1800)”, *History Studies*, C. 12, S. 6, (2020), ss. 2943-2968.

GÖKÇEK, Mehmet Fatih, “1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri’nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 13, S. 25, Trabzon 2018, ss. 69-102.

GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Giresun’da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler” *Giresun Kültür Sempozyumu (30-31 Mayıs 1998) Bildiriler*, İstanbul 1998, ss. 45-58.

GÜNAY, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013/1, ss. 9-29.

GÜNDOĞDU, İlker, *Trabzon Ahkam Defterleri’ne Göre 19. Yüzyılda Giresun Kazası’nın İktisadi ve Sosyal Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

KALAYCI, Zeliha Buket, *Osmanlı Sarayında İaşe ve Tüketim (1680-1730)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2023.

KARAMAN, Oktay, *Giresun Kazası (1850-1900)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, İstanbul 2014.

KILIÇ, Rüya, *Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2018.

KIVRIM, İsmail, “Osmanlı Mahallesiinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 1, Gaziantep 2009, s. 231-255.

KÖSE, Saffet, “İslâm Hukukuna Göre Evlenmede Velâyet”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2003), ss. 101-116.

OFLAZ, Mustafa, “Osmanlı Dirlik Sistemi”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 695-708.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2009.

ŞİMŞİR, Nahide, “Ahkâm Defterinin Tarihî Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defterindeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 9, İzmir 1994, ss. 357-390.

TABAKOĞLU, Ahmed, “İmdâdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 221-222.

TOPRAK, Muhammet Bedrettin, *İstanbul Ahkâm Defterleri’ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Tımar Sisteminin İşleyişi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

TUĞLUCA, Murat, *XVII. Yüzyıl Sonu Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara 2020.

TUNÇ, Muhammet Nuri, “Divân-ı Hümâyûn’a Yansıyan Kadınların Şikâyetleri ve Şikâyete Konu Olan Kadınlar”, *Başlangıcından Günümüze Türk Tarihinde Kadın*, Ankara 2021, ss. 59-90.

TÜRE, İskender-KAYNAR, Salim, (Haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2017.

YÜRÜK, Emre, *Trabzon-Giresun-Gümüşhane Eksenindeki Ayan Aileleri ve Faaliyetleri (1750-1800)*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 2014.

18. YÜZYILDA KARS KALESİ'NİN TAMİR VE TAHKİMATI*

Uğur DEMLİKOĞLU**

ÖZ

Kars, jeopolitik konumu nedeniyle Anadolu'yu Gürcistan, Azerbaycan ve Kafkasya'ya bağlayan önemli bir kavşak noktasında yer almaktadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması nedeniyle tarihi süreçte egemen güçlerin mücadelesine sahne olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kars Kalesi Osmanlı yönetimine girince İmparatorluğun en doğudaki sınır kalelerinden biri haline gelmiştir. Kale, 16. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kurulan ve merkezi Tebriz olan ve İran'a doğru genişleyen Safevi Devleti ile mücadelelerde Osmanlı ordusunun sınır güvenliğini sağlayan askeri lojistik üssü konumundadır. Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bu nedenle kalenin tahkimati, burç, kule ve mevzilerin bakım ve onarımı işlemleri ihmal edilmemiştir. Eldeki belgeler ışığında Kars Kalesi'nde 1741-42, 1762-64 ve 1782 yıllarında yapılan onarımlar, kullanılan malzemeler ve kalenin inşasında yapılan masraflar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Kars, Kale, Tabya, Safevi Devleti, Muhasara

REPAIR AND FORTIFICATION OF KARS CASTLE IN THE 18TH CENTURY

ABSTRACT

Kars occupies a strategic crossroads connecting Anatolia to Georgia, Azerbaijan, and the Caucasus, making it significant from a geopolitical perspective. Situated along the historic Silk Road, Kars has been a focal point in the power struggles of dominant empires throughout history. Kars Castle, one of the easternmost frontier fortresses of the Ottoman Empire, came under Ottoman control during the reign of Suleiman the Magnificent. In the early 16th century, the castle served as a military logistical base, ensuring the border security of the Ottoman army during conflicts with the Safavid State, which was centered in Tabriz and expanded into Iran. This role continued into the 18th century, necessitating ongoing fortification efforts. Regular maintenance and repairs of the castle's bastions, towers, and defensive

* *Gönderim Tarihi: 24.04.2024. Kabul Tarihi: 18.07.2024.*

** *Doç. Dr., Siirt üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, SİİRT, ugartarih@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7731-3799.*

positions were essential. Drawing from available documents, this study aims to uncover the repairs made to Kars Castle in 1741-42, 1762-64, and 1782, as well as the materials used and the expenses incurred during these renovations

Keywords: Ottoman Empire, Kars, Castle, Bastion, Safavid Empire, Siege

Giriş

Kars ili, Doğu Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan tarihi ipek yolu güzergâhı üzerinde bulunan kadim bir şehirdir. Bölgede Karasal bir iklim görülmekte olup deniz seviyesinden yüksekliği de 1750 m'dir. Aras Nehri ile birleşen Arpaçay'ın bir kolu olan Kars Çayı, şehrin batı ve kuzey batı istikametinden geçmektedir.¹ Şehir, Kars Çayı vadisiyle yüksek bir platodan ayrılmış yüksek bir tepe ile bu tepenin eteklerinde kurulmuştur. Şehrin eski yapıları Kars Çayı'nın açtığı derin vadinin kenarında ana merkezini Kars Kalesi'nin oluşturduğu bölgede bulunmaktadır.1878 yılından sonra Kars'ın kuzeyinde yer alan ovaya doğru yeni mahalleler ve meskenler kurulmuştur.²

Şehrin isminin menşei üzerinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Doğu Anadolu'da Part hâkimiyeti döneminde Dağıstan'dan getirilip bölgeye yerleştirilen Bulgar- Valendur Türklerinin Karsak boyu ile ilişkili olduğu belirtilirken, diğer bir görüşe göre şehrin Ermenistan-Gürcistan hududunda bulunması sebebiyle Gürcüce kapı anlamına gelen kari (kapı) kelimesi ile ilişkilendirilerek karis-kalaki (kapı şehri) anlamına geldiği yönündedir.³

Batlamyus, Kars'ı "Khorsan", Strabon ise "Khrozene" şeklinde ifade etmiştir.⁴ Bizans kaynaklarında Kars ismine ilk defa Konstantinos Porfirogennetos'un eserinde görülmüş ve bu isim ortaçağ Arap kaynaklarında da aynı şekilde kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Kars adıyla isimlendirilmiştir.⁵ Kars Çayı'nın geçtiği derin bir boğazın üzerinde şehre hâkim bir mevkiye kurulan kalenin mimari özellikleri de ilk defa Urartular döneminde ortaya çıktı. Doğu- Batı ticaret ağının bölgeden geçmesi askeri seferlerin kavşak noktasında bulunması kalenin sürekli tahkim ve takviyesini elzem haline getirmişti.⁶

¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Kars", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 360.

² Tufan Gündüz, "Kars", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 515; Kırzioğlu, *a.g.m.*, s. 360.

³ Besim Darkot, Kars, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 361.

⁴ Nazmi Sevgin, *Anadolu Kaleleri*, C. I, Doğu LTD Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s. 193.

⁵ Gündüz, *a.g.m.*, s. 515.

⁶ Alpaslan Ceylan- Akın Bingöl- Mustafa Karageçi, *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2018, s. 148.

Kars ve çevresi sırasıyla Hurri, Urartu ve İskit, Pers ve İskender devletlerinin sultanı altına girdikten sonra 429 yılında Sasani hâkimiyetinde Divin şehriyle birlikte Ararat eyaletinin iki şehrinden biri oldu. Doğu Anadolu serhaddinde bulunması ve ihtiva ettiği jeopolitik konumu sebebiyle Bizans ve Sasani imparatorluklarının mücadelesine sahne oldu.⁷ Sasani hükümdarı II. Hüsrev tahta çıkabilmek için Bizans İmparatoru Mauricius'tan yardım istedi. Mauricius'un askeri yardımda bulunması üzerine II. Hüsrev Sasani tahtına çıktı. Bu yardım mukabilinde 591 yılında yapılan antlaşmayla Kars ve çevresi Bizans'a terk edildi.⁸

Müslüman Arap Ordusu'nun bölgeye ilk defa gelmeleri Halife Osman döneminde gerçekleşti. Halife Osman bölgenin fethi için 646-47 yılında Habib. b. Mesleme'yi 8.000 kişilik bir orduyla görevlendirdi. Müttefik Bizans-Ermeni ordusu yenilgiye uğrattıldı. Bölgenin kontrolü Müslüman Arap Ordusu'na geçti. Ermeniyeye bölgesinin merkezi Divin ele geçirildi.⁹ Abbasiler döneminde bölgenin hâkimiyeti için Hazarlarla mücadele edildi. Hazar hakanı, As-Tarhan komutasında bir orduyu 764 yılında göndererek İslam ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı.¹⁰ 771 yılında ise Ermeni krallarından biri olan Müşeg Erzurum'dan Kars'a gelerek Kars yakınlarında bir çiftlikte konaklayan 200 kişilik bir Müslüman ordusunu yok etti. Müslümanların intikam alacağını düşünen Müşeg, Kars Kalesi'ni tamir etti. Kars Kalesi'nin öncekilerden farklı olarak esastan bir tadilat görüldüğü düşünülmektedir.¹¹ Ermeni Kralı Aşot Pakraduni, Kars ve çevresini yönetmesi için 885 yılında Abas adında bir kral atamıştı. Kral Abas'ın yönetim merkezi Kars Kalesi'ydi. Kalenin içinde bir şatosu vardı. Gelen misafirler bu şatoda ağırlandırmaktaydı.¹² Abbasi Türk komutanlarından Muhammed-el Afşin 898 yılında Kars Kalesi'ni ele geçirdi.

⁷ M. Fahretin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, s. 27-211.

⁸ Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Terc: Fikret Işıltan, İstanbul, 1970, s.26; Abdulhalik Bakır- Ahmet Altunçök, "Erken Ortaçağların Şehirler Topluluğu: Meda'in", *Bellekten*, C. LXXVIII, Sayı: 281, Türk Tarih Kurumu, Nisan 2014, s.18.

⁹ Gregory Abû'l- Farac, *Abû'l- Farac Tarihi*, C.I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 180; İbnü'l Esir, *El- Kâmil Fi't- Tarih*, Çev. Ahmet Ağrakça, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 88. Fatih Güzel, "Ermeniyeye Fatih Habib b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 2, 2018, s. 212-214.

¹⁰ Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998, s. 118.

¹¹ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 312; Oktay Kızılkaya, "Tarihi Süreçte Kars Kalesi ve Etrafında Cereyan eden Olaylar", *II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15- 17 Ekim 2008)*, Kars, 2009, s. 192.

¹² Grousset, *a.g.e.*, s. 376,377.

Kral I. Simbat yenilgiye uğratılarak ailesi ve birçok Ermeni prensini Divin'e gönderdi.¹³

Kars, Bagrat Kralı Abbas döneminde (928-952) krallığın merkezi oldu. Ardından kalenin büyütülmesi ve berkitilmesi inşasına başlandı. İç kale ve iç kaleyi çevreleyen dış kale olmak üzere iki hat üzerinde bina edildi. Ayrıca bölgenin Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden sonra varoş denilen sur vücuda getirilerek dış mahallelerin bulunduğu bir yapı ortaya çıktı.¹⁴

Selçukluların ilk defa Kafkasya'da faaliyet göstermeleri 1018-1021 tarihleri arasında olmuştur. Çağrı Bey komutasında 3.000 kişilik bir ordu Van Gölü ve çevresinde çeşitli akınlarda bulunarak Azerbaycan'a doğru hareket etti. Mahalli unsurları yenilgiye uğrattıktan sonra kardeşi Tuğrul Bey'in yanına döndü.¹⁵ Tuğrul Bey, Bizans Devleti'ne karşı 1054 yılında Anadolu seferine çıktı. Malazgirt'e geldiğinde Anadolu'nun muhtelif bölgelerinin alınması için ordusunu üçe kola ayırdı. Selçuklu ordusunun bir kolu Kars'a geldi. Kars hükümdarı Gagik'i yenilgiye uğrattı.¹⁶

Sultan Alpaslan, 1064 yılında müstahkem bir kale olan Ani'yi aldı. Bu fetih İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırdı. Kars prensi Gagik, Alpaslan'ı Kars'a davet edip tabiiyetini bildirdi.¹⁷ Alpaslan'ın vefatından sonra oğlu Melikşah tahta çıktı. 1076 yılında Gürcistan'a sefer düzenleyerek bölgenin idaresini Emir Savtekin'e verdi.¹⁸ Fakat Emir Savtegin bölgede başarılı olamadı. Gürcü kral Giorgi ile yaptığı savaşı kaybetti. Kars'taki Bizans generali Grigol, müstahkem şehri ve civar bölgeleri krala verdi.¹⁹ Melikşah bunun üzerine Emir Ahmed'i bölgeye gönderdi. Erran'a gelen Emir Ahmed 1080 yılında Gürcü kralını ağır bir mağlubiyete uğrattı. Kars ve civar bölgelerde Hristiyan hâkimiyetine son verdi.²⁰ Gürcü kralı II. David'in 1124 yılında müttefik Kıpçaklarla birlikte hareket ederek Ani, Pasin, Ardahan, İspir, Çıldır ve Göle

¹³ Ercan Cengiz, *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 21.

¹⁴ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 282.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s.131; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 183; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 77; İbrahim Telliöğlü, *Bizans ve Selçukluların Kafkasya Politikaları Hakkında Bir Mukayese, II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15- 17 Ekim 2008)*, Kars, 2009, s.346.

¹⁶ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 57.

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Alpaslan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1989, s. 527.

¹⁸ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 2018, s. 62.

¹⁹ Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 306.

²⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973. s.108.

kalelerini idaresi altına aldı. Ancak Şeddadlı Emiri Fadlun 1 yıl sonra Ani Kalesi'ni geri almaya muvaffak oldu.²¹ Gürcü kraliçesi Tamar döneminde Gürcü ordusu Kars'ı ele geçirdi. Kraliçe, şehri Gürcü komutan İvan'a bıraktı. Bunun üzerine Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman Şah, 1202 yılında Gürcistan seferine çıktı. Ancak Gürcü Ordusu karşısında Micingerd de yapılan savaşı kaybetti.²² Kafkas Bölgesinin kilidi konumunda bulunan Kars şehri, 1207 yılında yeniden Gürcülerin eline geçti. Kraliçe Tamar, oğlu Laşa Giorgi'ye Kars'ın idaresini verdi.²³

Kafkasya, 1236 yılında Moğolların istilasına uğradı. Gence ve Gürcistan tahrip edildi. Moğol komutanı Çormagan 1239 yılında Ani ve Kars şehirlerini zapt etti.²⁴ Kars, 1336 yılında İlhanlı, 1356 yılında kısa bir süre Altın Orda sultasına girdi. 1358 yılında Celayir, 1380 yılında ise Karakoyunlu Devleti'nin hâkimiyetine geçti.²⁵ Timur, 1386 yılında Nahcivan yoluyla Gürcistan'a girdi. Kars Kalesi'ni büyük bir tahribata uğratarak ele geçirdi. 1386 kışında Tiflis'i kuşattı.²⁶ Timur'un 1405 yılında ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Kars'ta tekrar hâkimiyetini tesis etti. Kars ve çevresi 1406- 1468 yılları arasında Karakoyunlu hâkimiyetinde kaldı. Ardından Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, 1468 yılında Kars'ı ele geçirdi. Akkoyunlu Devleti'nin yıkılması üzerine bölge Safevi egemenliğine girdi. Safevi hâkimiyetinde Kars ve yöresi ağır tahribatlara uğradı. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail'i Çaldıran Savaş'ında ağır bir yenilgiye uğrattı. Yavuz Sultan Selim bu savaştan sonra Kars'ta konakladı.²⁷

1. 18. Yüzyılda Kars Kalesi'nin Tamir ve Tahkimatı

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Kafkasya üzerinde Safevi Devleti ile mücadele edildi. Şah İsmail'den sonra iktidara Şah Tahmasb geçmişti. Kanuni Sultan Süleyman, Safevi Devleti üzerine sefere çıktı. Sivas, Erzincan ve Tercan üzerinden Erzurum'a geldi. 1534 yılı Temmuz başında Çoban Köprüsü'nde Oltu, Pasin ve bazı Gürcü beyleri sultana

²¹ *Kars Tarihi Geçmişten Cumhuriyete*, T.C Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars, 2011, s. 188, 189.

²² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 276-282.

²³ Ayşe Beyza Büyükcınar, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Sayı: 4, 2017, s. 40

²⁴ Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Terc: Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 272; Ömer Subaşı, *Gürcü- Moğol İlişkisi- Güney Kafkasya*, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 46,47.

²⁵ Gündüz, *a.g.m.*, s. 516.

²⁶ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 425.

²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 108; *Kars Tarihi*, s. 268.

itaatlerini sundular. Gürcistan ve Şirvan'ın kapısı konumunda olan Kars Kalesi'nin tamiri için Pasin Sancağı Ali Bey, Erzurum Yeniçeri Kethüdası Osman Bey ve Gürcü beyleri tayin edildi.²⁸ Kanuni Sultan Süleyman'ın geri çekilmesini fırsat bilen Şah Tahmasb yeniden saldırıya geçti. 25 Ağustos 1548 yılında Safevi kumandanlarından İsmail Mirza'nın birlikleri Kars Kalesi'ne saldırdı. Amasya, Sivas, Tokat, Akşehir, Erzincan, Bayburt, Tercan ve Erzurum gibi yerlerden getirilen 5.000 ırgat ve inşaat ustası Kars Kalesi'ni tamir etmekteydi. İsmail Mirza, kale komutanı Osman Çelebi ve maiyetinde bulunan 600 adamını katletti. Kars Kalesi'ni bozup yıktırdı.²⁹ Şah Tahmasb'ın Doğu Anadolu üzerinde kışkırtıcı siyaseti ve serhat kalelerine saldırmaları üzerine Kanuni Sultan Süleyman yeniden sefere çıktı. Safevi Ordusu üzerine Ahmed Paşa tayin edildi. Kanuni Sultan Süleyman, 5 Temmuz 1554 tarihinde Kars'a geldi. Burada 5 gün kaldı. Şah Tahmasb'a kışkırtıcı bir mektup göndererek savaşa davet etti. Ardından Erzurum'a gelen Osmanlı sultanı Erzurum'un Ilıca menzilinde Veziriazam Ahmed Paşa tarafından karşılandı. Safeviler ikinci defa Kars Kalesi'ni tahrip etmek için harekete geçtilerse de Ahmed Paşa'nın hücumu üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar.³⁰ 1555 yılında Safevi Devleti ile yapılan Amasya Antlaşması'ndan sonra Kars Osmanlı Devleti'nde kalmış ve Erzurum Eyaleti'ne bağlı sancak statüsünde yer almıştı.³¹

Safevi hükümdarı Şah Tahmasb'ın 1576 yılında ölümünden sonra tahta oğlu II. İsmail geçmişti. Ancak Şah II. İsmail, Osmanlı Devleti ile barış siyasetini terk etti. Sınır boylarında bulunan kimi beylere mansıplar verdi. Ancak II. İsmail'in saltanatı uzun sürmedi. Onun yerine gözleri görmeyen Muhammed Hudabende tahta çıktı. Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Ocak 1578 yılında bir mektup göndererek Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu karışık durumdan istifade edilmesi gerektiğini bildirdi. Sokullu Mehmed Paşa geçmişte Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan seferlerden bir netice alınmadığını padişaha bildirerek seferden vazgeçirmeye çalıştı. İran alınsa bile halkının Osmanlı idaresini benimsemeyeceğini bildirdi. Bu görüşe rağmen Safevi Devleti'ne harp ilan edildi ve Erzurum serdarlığına Lala Mustafa Paşa atandı.³² Kırım Hanı Mehmed Giray ile kardeşi Adil Giray, Berda ve Gence tarafını talan

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 351; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 184.

²⁹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, s. 189.

³⁰ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı- İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 342, 343; Mehmet İpçioğlu, "1969 Numaralı Ruznamçe Defterine Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi", *II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15- 17 Ekim 2008)*, Kars, 2009, s. 172; Kars Tarihi, s. 272.

³¹ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 73.

³² Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. II, Haz. Bekir Sıtkı Başkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 55- 58.

ettikten sonra Kars kışlağına Vezir Osman Paşa'nın yanına geldi. Kars Kalesi tamir edilerek tahkimatı sağlandı ve sefer için gerekli mühimmat da depolandı.³³ Serdar Mustafa Paşa emrinde 100.000 kişilik bir ordu Temmuz 1579'da Erzurum'dan Kars'a geldi. Kars Kalesi'nin tamir edilecek 7 burcunun her birisi bir beylerbeyinin uhdesine verildi. Kale surları 5 km'lik bir alanı içermekteydi. İç kalede bulunan beylerbeyi sarayı restore edilerek Serdar Mustafa Paşa'nın adı verildi. III. Murad adına dış kalenin onarımı sağlandı. Bazı beylerbeylerin adına camiler yapıldı. Kalede görev yapacak muhafızlar için kışla ve köprüler bina edildi.³⁴ Kars Kalesi'nin tamirinde Sivas, Amasya, Merzifon, Ankara, Trabzon, Malatya, Elbistan, Divriği, Erzincan, Sinop, Samsun, Kemah, Bayburt, Kayseri ve Niğde kazalarından toplam 1.055 usta istihdamı sağlandı.³⁵ 1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi harfleri 1590 yılında sona erdi. Osmanlılar, Safevi Devleti ile yapılan Ferhat Paşa Antlaşmayla Azerbaycan ve Kafkasya'da önemli kazanımlar elde etti.³⁶

Safevi hükümdarı Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'nin Avusturya seferini ve Anadolu'da çıkan Celali İsyanlarını fırsat bilerek daha önceden kaybedilen Tiflis, Azerbaycan, Revan, Şirvan ve Karabağ'ı 1603 yılında aldı.³⁷ 1604 yılında Safevi Ordusu Kars Kalesi'ne saldırmış ve kalede ağır bir tahribat yapmışlardı. Kale bakımsız bir durumdaydı.³⁸ Osmanlı Ordusu Erzurum'a hareket etmiş ve Mayıs 1616'da Kars'a ulaşmıştı. Tahribata uğramış Kars Kalesi'nin bakım ve onarımı gerçekleştirildi. Kapıkulu askerleri ve paşalar kol kola verip bir haftada kalede oturulacak kadar kalenin tamiratını gerçekleştirdiler. Ardında Revan Kalesi'ne doğru sefere çıktılar.³⁹ Şah I. Abbas, Anadolu'da çıkan Abaza Mehmed Paşa isyanını fırsat bilip Ocak 1624'te Bağdad ve Revan'ı ele geçirdi. Revan, İran ipek kervanlarının, Bağdad ise Hint ticaret yolunun üzerinde bulunması sebebiyle önem arz etmekteydi. IV. Murad, Revan üzerine sefere çıktı. Sivas ve Erzurum üzerinden 17 Temmuz 1635 tarihinde Kars'a geldi. 8 Ağustos 1635 tarihinde Revan Kalesi alındı. Ancak Osmanlı sultanın İstanbul'a avdet etmesinden kısa bir süre sonra kale yeniden Safevilerin eline geçti.⁴⁰ 1639

³³ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1593)*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 123, 125.

³⁴ Enes Demir, *Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 224-226.

³⁵ Meltem Aydın, "Kars Kalesi'nin Yeniden İnşası Ve Kars Beylerbeyliği'nin Kurulması (1578-1580)", *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:7, Issue:89; 2021, s. 4685.

³⁶ Oqtay Əfəndiyev, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti, Şərq-Qərb Bakı*, 2007 s. 331.

³⁷ Faruk Sümer, "Abbas I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1998, s. 18.

³⁸ Özer Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 100.

³⁹ Mustafa Naima Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfıkayn)*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 425.

⁴⁰ *Tarih-i Naima*, C. II, s. 812; Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alîyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, İstanbul, 2014, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 193-224.

yılında Safevi Devleti ile Kasr-ı Şirin Antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre Kars, Ahıska, Şehrizor, Bağdad ve Basra Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.⁴¹

Ünlü seyyah Evliya Çelebi Kars Kalesi'nin fiziki görünümünü ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde kale ile ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir: *Kuzey tarafında ensesi top menzilin den uzak yüksek bir dağdır. Onun eteğinde bu kalenin iç kalesi bir tepe üzerine yapılmıştır, ama aşağı hisar bir düz yerde bulunmaktadır. Tamamı beş kat sağlam sur sayılmıştır. Narin kalede ancak bir hane vardır. Kale kapısı doğu tarafına bakmaktadır. Yukarı kale denen orta kale kapısı batı tarafına açık demirden sağlam kapılardır. Bu sur içinde dizdar hanesi, 200 nefer levend haneleri, donanımlı ve mükemmel cephaneleri vardır. Ama bu orta hisarda çarşı, pazar, han, hamam ve imaret yoktur. Bu kaleden aşağı büyük hisar varoşudur ve iki sağlam surdur. Üç adet demirden yeni kapılar vardır. Kapının iç tarafı silah aletleri, tuğulka, ser-penahlar, tüfenkler, mızraklar ve çeşit çeşit savaş aletleri ile bezenmiş, kapıcılar ve bekçiler ile donanmış sağlam kapılardır. Bu kapıların batı tarafına bakar; Su Kapısı ve Çeri Kapısı derler, Erzurum'a açıktır, biri kible tarafına açık Orta Kapıdır ki Kağızman tarafına açıktır ve biri doğu tarafına Behram Paşa kapısıdır, Revan tarafına açıktır. Bu kale duvarının üstünde karavulhanelerde gece gündüz koruyucular gözcülük edip her karanlık gecede kale duvarlarını meşaleler ile aydınlatırlar. Varoş hisarının boyu o kadar yüksek değildir ama gayet geniş ve sağlam taş yapıdır. Ve aşağı kelenin firdolayı hendeği yerine göldür ki Behram Paşa kapısından Orta Kapı'ya varıncaya kadar kuşatmış hayat suyu göldür. Bu taraftan kaleye asla zafer mümkün değildir. Kelenin etrafında tamamı 220 adet kahkaha seddi kuleleri vardır ve hepsi 2.080 beden dişleridir. Bu büyük varoşun firdolayı çevresinin büyüklüğü 5.700 adımdır. Evliya Çelebi kale içinde tamamı üç bin ayan, eşraf ve diğer iş güç sahibi esnafın evleriyle 47 adet mihrap, cami ve mescidin bulunduğunu ifade eder. Fakat bu cami ve mescitlerden sadece sekizinde Cuma namazının kılındığını belirtir.⁴²*

Fransız seyyah Tournefort, Anadolu'dan Kafkasya'ya yaptığı seyahatinde Kars'a uğramış Kars ve kalesi hakkında gözlemlerini aktarmıştır. Seyyah 6 Temmuz 1701 tarihinde Erzurum'dan hareket etmiş, 12 Temmuz da Kars'a varmıştı. Tournefort, Kars Kalesi'nin kentin yukarısında bir kayanın üstünde oldukça sarp bir bölgede bulunduğunu surlarının oldukça iyi, ama kulelerin harap bir vaziyette olduğunu nakleder. Surların kare biçiminde ve Erzurum Kalesi'nden yarım kat daha büyük olduğunu seyahatnamesinde belirtir. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında barış yapılmış olsa da güneş

⁴¹ Küpeli, a.g.e., s. 276.

⁴² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II/II, Haz. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 386,387

battığında kentin kapılarının kapandığı ve haydutların bölgede sıklıkla faaliyet gösterdiğini gözlemlemiştir.⁴³

1.1. Osmanlı Safevi Harplerinin Başlaması

18. yüzyılım başlarında Safevi Devleti'nin tahtında Şah Hüseyin bulunmaktaydı. Şah Hüseyin devlet yönetiminde zafiyet göstermiş ve otoritesi ciddi bir şekilde sarsılmıştı. 1722 yılında Safevi Devleti'nde bilhassa sınır boylarında büyük bir hareketlilik yaşandı.⁴⁴ Kandehar hâkimi Afganlı Mir Üveysoğlu Mahmud Han da Şah Hüseyin'e isyan etti. Mahmud Han, Şah Hüseyin'in gönderdiği orduyu da yenerek, Kirman, Yezd ve Meşhed'i aldı. 1724 yılında İsfahan'a kadar ilerledi ve şehri kuşattı. Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa, Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklığı İstanbul'a bildirdi.⁴⁵ Safevi Devleti'ne karşı Kafkasya'da bulunan Sünni Dağıstan ve Şirvan halkı da isyan etmişti. Söz konusu bölgeler Safevi Devleti'nin Şiilik politikalarından bezmişlerdi. Dolayısıyla Safeviler hem doğuda hem de kuzeyde büyük karışıklıklar içine girmiş ve 200 yıllık Safevi iktidarı temelinden sarsılmıştı.⁴⁶ Rus Çarı Petro, Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımdan istifade etmeyi düşünmüştü. Şirvan ve Bakü'yü istila etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Çar, Kafkasya'da Kabartay ve Lezgiler üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Osmanlı Devleti, Rusya ile Safevi topraklarını paylaşmak üzere Nişli Mehmed Ağa'yı Moskova'ya elçi olarak gönderdi.⁴⁷

Safevi Devleti'ndeki bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Safevilere harp ilan etti. Erzurum Valisi İbrahim Paşa 17 Aralık 1722 tarihinde Erzurum'dan Kars'a doğru harekete geçti. Arşiv kaydına göre Osmanlı Ordusu 11 gün süren yolculuğun ardından 27 Aralık 1722 tarihinde Kars'a vardı. 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçti. 19 Haziran 1723 tarihinde Osmanlı Ordusu Tiflis'e ulaştı.⁴⁸ Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Safevi Devleti ile 3 Ekim 1727 tarihinde dokuz maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Antlaşmaya

⁴³ Joseph de Tournafort, *Tournafort Seyahatnamesi*, C. II, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 146,147.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, s. 172.

⁴⁵ Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, C.III, Haz. Abdülkadir Özcan- Yunus Uğur- Baki Çakar- Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınlar, Mayıs, 2013, s. 1330- 1331; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.5, s. 173.

⁴⁶ M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-namesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s.11.

⁴⁷ Çelebizâde İsmâil Âsım, s.1328-1331; Faik Raşit Unak, "Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi", *Tarih Vesikaları*, C. II, Sayı. 10, Maarif Vekâleti, Ankara, 1942, s. 284; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 422.

⁴⁸ BOA, MAD.d. 1943, s. 4.

göre Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan Osmanlı topraklarına dâhil oldu.⁴⁹ Safevi hükümdarı II. Tahmasb'ın isteği üzerine ordu kumandanlığına getirilen Afşar Türkmenlerinin Kırklı Oymağından Nadir, Osmanlılarla imzalanan antlaşmayı tanımadı. İstanbul'da çıkan Patrona Halil isyanını fırsat bilerek Tebriz ve Azerbaycan topraklarına saldırdı. Bunun üzerine Şark seferi serdarlığına atanan Serasker Ahmed Paşa, Safevi hükümdarı II. Tahmasb'ı yenilgiye uğratarak, Hemedan ve Kirmanşah'ı aldı. Hekimoğlu Ali Paşa'da Urmiye ve Tebriz'i ele geçirdi.⁵⁰ İki taraf arasında Şubat 1732 tarihinde Kirmanşah'da Ahmed Paşa Antlaşması yapıldı. Buna göre Nahçıvan, Revan, Gence, Tiflis, Şirvan ve Şamahı Osmanlı Devleti'nde kalırken; Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan ve Erdelan ise Safevi hâkimiyetine bırakıldı. Bu antlaşma her iki tarafı da memnun etmedi.⁵¹

1.1.1. Safevi Taarruzlarına Karşı I. Mahmud Döneminde Kars Kalesi'nde Yapılan Tamir ve Tahkimat

Afşarlı Nadir Şah, II. Tahmasb'ın akli melekelerinin zayıfladığını, aldığı kararlarla devleti zafiyete düşürme tehlikesinin bulunduğunu dolayısıyla Safevi topraklarının istilaya uğrayabileceğinden endişe duyarak, henüz üç aylık şehzade III. Abbas'ı tahta geçirdi. Kendisini de 31 Ağustos 1732 tarihinde hükümdar vekili olarak atadı.⁵² Safevi Ordusu üç koldan saldırıya geçti. Birinci ordusu Gence 'ye, ikinci ordusu Kerkük'e, kendisinin de bulunduğu üçüncü ordusu da Erbil'e gelerek Kerkük'teki diğer ordusuyla birleşip Bağdat Kalesi'ni kuşattı.⁵³

Nadir, Şamahı'yı zapt ve Gence Kalesi'ni muhasara etmişti. 22 Ekim 1734 yılında üç ay süren Gence muhasarasını kaldırdı. Nadir, Van Valisi Timur Paşa maiyetindeki 6.000 kişilik bir orduyla Safevi ordusu tarafından muhasara edilen Tiflis Kalesi'ne yardıma geldiğini öğrenince, Timur Paşa'nın üzerine yürüdü. Timur Paşa, Tiflis'e levazım malzemelerini bıraktıktan sonra Kars'a geri geldi. Nadir Han, 5 Nisan 1735 yılında Kars Kalesi'ni muhasara etti.⁵⁴

⁴⁹ Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 431, 432.

⁵⁰ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte)*, Haz. Mesut Aydın, İstanbul, 2007, s. 317-321; Azmi Özcan, "Nâdir Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 276.

⁵¹ *Subhî Mehmed Efendi*, s. 221, 322; Abdurrahman Ateş, *Osmanlı- İnan Siyasi İlişkileri*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012, s. 142.

⁵² Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp II", *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 654.

⁵³ Vlademir Minorsky, "Nadir", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, s. 23

⁵⁴ Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, Çev. Vecdi Bürün, İstanbul, s. 438.

Köprülüzade Abdullah Paşa, 1733 sonbaharında kaleye gelerek güçlü bir tahkimat oluşturmuştu. Nadir, Kars Kalesi'nin önüne gelerek kaleye 1 saatlik mesafede ordugâhını kurdu. Abdullah Paşa'da tabyalara düzen verip korumaya çalıştı. 24 Mayıs 1735 tarihinde 12.000 kişilik bir orduyla Kars Kalesi'ni kuşattı. Bunun üzerine Serasker Abdullah Paşa, Van Valisi Timur Paşa'yı 30.000 kişilik bir orduyla Nadir'in üzerine gönderdi. Fakat Timur Paşa mağlup oldu. Askerlerinin bir kısmı Kars'a bir kısmı da Erzurum'a geri çekildi. Nadir'in Kars Kalesi kuşatması Osmanlı topçu ve tüfekçi birliklerinin gösterdiği direnişle başarısızlığa uğradı. Kars ve civar bölgelerinde bulunan köylerin ekinlerini at ve develerine yedirterek, uğradıkları bölgeleri yağmalayarak geri çekildi.⁵⁵ Şark Seraskeri Abdullah Paşa'ya İstanbul'dan gelen emirde, Nadir'i takip etmesi ve bu hususta ihmali görülürse cezalandırılacağı yönündeydi. Abdullah Paşa 80.000 kişilik bir orduyla Nadir'in üzerine yürüdü. Ancak ordusunda disiplini sağlayamaması, sefer anında düşmanın durumu hakkında haber alma usullerini terk etmesi ağır bir mağlubiyete sebep oldu. 14 Haziran 1735 tarihinde yapılan savaşta Serasker Abdullah Paşa hayatını kaybetti. Bunun üzerine dağılan Osmanlı Ordusu Kars Kalesi'ne çekildi.⁵⁶ Nadir, ikinci kez Kars Kalesi'ni kuşattı. Ordusunu Paşacayı düzlüğüne konuşlandırdı. Kars Beylerbeyi ve Van Beylerbeyi Timur Paşa, kaleyi savunuyordu. Nadir'in ordusu Arpaçay'dan Erzurum'a kadar tüm ekinleri yakıyor köylüleri korkutarak dağa kaçırıyordu. Ancak Osmanlı Ordusu'nun mukavemeti karşısında kale kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephelerinde savaşa girmesi, Nadir'in kazandığı başarılar üzerine barış yapıldı. Revan Kalesi'nin kendisine verilmesi şartıyla Kars Kalesi'nden çekildi. Nadir'in Kars Kalesi kuşatması 38 gün sürdü.⁵⁷

Sultan III. Ahmed'in saltanatı döneminde, 1723 yılında başlayan Osmanlı- Safevi savaşı 13 yıl sürmüş ve 10 Şubat 1736 yılında iki devlet arasında barış yapılmıştı. Nadir, Osmanlı Devleti ile barış yapmak istediğini Gence Muhafızı Ali Paşa'ya aracılığıyla İstanbul'a bildirdi. Osmanlı elçisi Genç Ali Paşa ile Safevi elçisi Mirza Mehmed arasındaki barış müzakeresi Muğan'da 10 Şubat 1736 tarihinde başladı. Safevi Devleti ile yapılan görüşmelerde her iki taraf da Sultan IV. Murad döneminde kabul edilen sınırlara çekilmeyi kabul etti. Ancak İran elçisinin Caferi mezhebini 5. mezhep olarak tanınması, esirlerin karşılıklı serbest bırakılması, İstanbul ve İsfahan arasında bir konsolosluğun açılması gibi teklifler sunması üzerine Genç Ali Paşa kendisinin sadece

⁵⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, "İran Hükümdarı Türkmen Afşarlı Nâdir Şah'ın 1744 Kars Muharasası ve Bunu Anlatan Emekli Kars Kadısı Osman Sâf'ın Risalesi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.17; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 540; Ateş, *a.g.e.*, s. 172, 173.

⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/ I, s. 229, 230.

⁵⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 540, 541.

sınırların tespiti ile yetkilendirildiğini bildirmişti.⁵⁸ Caferi mezhebinin 5. mezhep olarak kabul edilmesinde ısrarcı olan Nadir Şah, Hacı Han ismindeki elçisini gönderdi. Sultan I. Mahmud, Nadir Şah ile görüşmek üzere Mustafa Nazif Efendiyi elçi tayin etti. Fakat Nadir Şah teklifinden dönmedi ve Osmanlılara karşı Ruslarla ittifak kurdu. Safevilerle savaş ihtimali ortaya çıktığından Bağdad Valisi Ahmed Paşa Irak tarafına, Diyarbakır Valisi Köse Ali Paşa da Azerbaycan seraskerliğine atandı.⁵⁹

Safevi Devleti, h. 1154 (1741-1742) yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile müzakere politikalarını terk ederek, sıcak savaş dönemine yeniden girdi. Safeviler, Sünni Dağistan ve Lezgiler üzerine yürüdü. Osmanlı Devleti; Erzurum, Diyarbakır, Van ve Bağdad gibi serhat kalelerinin tahkimatına önem verdi. Asker, zahire ve mühimmat sevkiyatı gerçekleştirildi.⁶⁰ Nadir Şah kuvvetlerinin bir kısmını Hille, Necef ve Kerbelâ'nın zaptına diğer bir kısmını da Basra'yı ele geçirmek için gönderdi. Kendisi de en elit birlikleriyle Bağdad'ı kuşattı. Fakat Bağdad Valisi Ahmed Paşa büyük bir direniş göstererek şehri teslim etmedi. Bağdad'dan çekilmek zorunda kalan Nadir Şah, Ağustos 1743 de Şehrizar üzerine yürüdü ve burayı zapt etti. Ardından ordugâhını Bağdad'a yakın bir bölgede kurdu. Kerkük'ün ele geçirilmesi için de bir kısım kuvvetlerini göndermişti. Fakat Kerkük Kalesini alamayan Safevi kuvvetleri geri çekildi.⁶¹

Nadir Şah'ın başlattığı saldırılara karşı Kars Kalesi'nin tamir ve tahkimatı yapıldı. Kalede bulunan bazı tabyalar, burçlar, kuleler, sur ve kale mazgalları tamir edilerek çeşitli büyüklükte toplar yerleştirildi. 1741/42 yılında Kars Kalesi bina emini İbrahim Ağa marifetiyle 3 adet tabya, cephane ve bazı mevziler ile Hüseyin Paşa Tabyasına çıkılan bölge tamir edildi.⁶²

Kars Kalesi'nde yapılan tamiratlarla tabyalar genişletilmiş ek mazgallar yapılarak bu mazgallara çeşitli toplar konuldu. Tümsek halinde bulunan baş kule genişletilmek suretiyle 11 mazgal inşa edildi. Mazgalların her birisine tob tahtasından döşemeler (tûlen: 5 zira'; arzen: 4 zira'; terbi'i: 220 zira') yapıldı. Bu mazgalların 6'sına şahi topu, 4'üne balyemez top yerleştirildi. Baş kuleye demirli kepçeden parmak kapı (tûlen: 7 zira'; arzen: 5 zira'; terbi'i: 26 zira') imal edildi. Kızlaroğlu Kulesi de genişletilmiş ve 6 mazgal yapılmıştır. Tabyanın tahkimatını artırmak için de 6 balyemez topu yerleştirilmiştir. Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyaya da 6 balyemez topu konuldu. Belgeye göre üçüncü tabya 400 adamı istihdam edebilecek kapasiteye sahipti. İç kalede Kanlı Kule yakınında bulunan 4 mazgal tamir edildi. Bu

⁵⁸ Subhi Mehmed Efendi, s. 326-328; Uzunçarlı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/ I, s. 232, 232.

⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/ I, s. 300, 301.

⁶⁰ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 37, 38.

⁶¹ Ateş, *a.g.e.*, s. 211-223.

⁶² BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.3a.

mazgallar 15'er zira' büyüklüğündeydi. Yine iç kalede 15'er zira' büyüklüğünde 8 adet top mazgalı, iç kalede bulunan baş kuleye de 6 mazgal yapıldı.⁶³

Top mühimmatının konulması için 1 adet cephan (tülen: 8 zira'; kadden: 4 zira'; arzen: 1 zira'; terbi'i 32 zira'), yapıldı. Cephan için demir kapı (kadden: 2 zira'; arzen: 1,5 zira') imal edildi. İç kalede bulunan cephanenin kârgirden yapılmış iki tarafındaki yan duvarları (tülen: 60 zira'; kadden: 6 zira'; arzen: 2 zira'; terbi'i 720 zira') ve baş duvarları (tülen: 20 zira'; kadden: 6 zira'; arzen: 2 zira'; terbi'i 232 zira') yapıldı. Cephanenin kemer üzerindeki damı (terbi'i: 1350 zira') taş ve kireç ile bina edildi. Üstü kapalı, dar ve uzun bir geçit olan dehliz duvarları (tülen: 10 zira'; kadden: 6 zira'; arzen: 2 zira'; terbi'i 112 zira') inşa edildi. Timur Paşa Kulesi, Hüseyin Paşa tabyası ve kulesi etrafına şaranpo (terbi'i: 3.600 zira') yapıldı.⁶⁴ 1741-42 yılları arasında Kars Kalesi'nde yapılan diğer tamiratlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: 1741-42 Yılları Arasında Kars Kalesi'nde Yapılan Tamiratlar⁶⁵

İnşaatin Adı	Kadden (zira')	Devren (zira')	Arzen (zira')	Tülen (zira')	Terbi'i (zira')
Kars Kalesi'nin doğu tarafında bulunan baş kulenin kargir tabyasının yeniden inşası (1. tabya)	22	68	6		12.106
Baş kule tabyasının siper duvarının yapılması	4		2	32	
Baş kule tabyası merdivenin yapılması	4		5	40	
Baş kule tabyasının ense beden üzerindeki kargir duvarının yapılması	5,5		6	12	
Kızlaroğlu kulesi yakınında bulunan ikinci tabyanın inşaatı	Iskara ⁶⁶ ve temel ile birlikte: 25	82	6		12.294
Kızlaroğlu kulesi yakınında bulunan tabyanın merdivenin yapılması	8		4	28	
Kızlaroğlu kulesi yakınında bulunan tabyanın ense siper duvarının yapılması	25		3,5	18	
Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyanın	Iskara ve temel ile	62	6		

⁶³ BOA, *AE.SMHD. I. 171/13105*, vrk.3a.

⁶⁴ BOA, *AE.SMHD. I. 171/13105*, vrk.3a, 9a, 7a.

⁶⁵ BOA, *AE.SMHD. I. 171/13105*, vrk.3a, 9a, 7a.

⁶⁶ Iskara: Yapının tabanındaki toprak zeminin, yağmur suları ile aşınmasını önlemek için, parmaklık biçimindeki düzenek.

inşa edilmesi	birlikte: 26				11.300
Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyanın ense siper duvarının yapılması	18		2	20	
Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyanın merdivenin yapılması	8		4	40	
Orta kapı tarafında yıkılmış olan beden ve seğirdim duvarı	8		3	36	864
Behram Paşa kapısı yakınında yıkılmış duvar ve seğirdim	10		3	12	360
Havale kule ağası hanesi yakınında yarısı yıkılmış iç beden duvarı	Temeli ile birlikte 13		3,5	15	683,5
İç kalede yapılan hisar peçe	5		1	12	60

Kars Kalesi'nde bulunan 3 adet tabyanın tamirati, Hüseyin Paşa tabyanının etrafına şaranko çekilmesi ile diğer mevziler için toplamda 40.656 zira' inşaat yapılması hedeflenmişti. Ancak hedeflenen bu inşaatın tamamı yapılamamıştı. 10 Kasım 1741 tarihli belgeye göre inşaatın 12.223 zira' kısmı eksik kalmıştı. Bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte eksik kalan kısmının tamamlanması kararlaştırıldı. Cephane ve şaranko yapımı için 6.792,5 kuruş gerekiyordu. Baş muhasebe defterinde ise masraf için 7.034 kuruş ihсан olunmuştur. Yeniden yapılan tabyaların etrafına ahaliden bazılarının dükkânlar inşa ettiği haberi üzerine Kars kadısı ve bina emini tarafından dükkânların yıkılması kararı alınmıştır.⁶⁷ 6 Temmuz 1742 tarihinde Yusuf Paşa ve kethüdası İbrahim Ağa marifetiyle kalenin yapımı için tertip edilen deftere göre kalenin tamiri için 43.826,5 kuruş bir masraf ortaya çıkmıştı. Tamirat için 30.000 kuruş ödenmişti. Ayrıca Kars mutasarrıfı Abdullah Paşa'ya kazılan hendek için Kars bina emini tarafından önceden 4.434 kuruş ödeme yapılmıştı. Bu ödeme 30.000 kuruştan düşülmüştür. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan meblağ 18.260,5 kuruştur.⁶⁸

1741-42 yılı (H. 1154) Kars Kalesi'nin tamiri için taş, kireç, kum, kereste ve demir gibi çeşitli levazım malzemeleri kullanılmıştır. Usta, kalfa ve amele istihdamı sağlanmıştır. Teknik ve idari personel görev almıştır. Kars Kalesi'nin tamiri için 170.000 adet taş kullanılmıştır. Taşın her 100 adedine 180 akçe bedel takdir edilmiş ve toplamda 2.550 kuruş ödeme yapılmıştır. Kalenin tamiratında kullanılmak üzere 173.000 araba moloz taşı temin edilmiştir. Her bir arabaya nakliyesi ile birlikte 6 akçe takdir edilmiş ve toplamda 8.650 kuruş ödeme yapılmıştır. Kalenin tamiri için kullanılan diğer bir malzeme de ham kireç taşıdır. 14.300 araba ham kireç taşı satın alınmıştır. Nakliye ile birlikte her bir

⁶⁷ BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.6a.

⁶⁸ BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.9a.

arabaya 45 akçeden 5362,5 kuruş masraf ortaya çıkmıştır. Binanın yapımında ve kireç fırınlarında kullanılmak üzere 4.634 adet odun alınmıştır. Odunlara yapılan masraf da 6.951 kuruştur. Binanın yapımında harç malzemesi olarak kullanılan diğer bir malzeme kumdur. 5.400 araba kum satın alınmış ve kum için toplamda 2.700 kuruş ödeme yapılmıştır. Kalede 1 adet demir ocağı ile 1adet kireç ocağı bulunmaktaydı. Demir ocağında binanın yapımında kullanılmak üzere 980 kıyye ham demir bulundurulmuştu. Ham demirin her bir kıyyesine 45 akçe belirlenmiş ve toplamda 367,5 kuruş ödeme yapılmıştır.⁶⁹

Kars Kalesi'nin inşasında idari ve teknik personeller görev almıştır. Amele, taş yontucu, neccar, kalfa, demirci, kireç ustası, baltacı, hızarıcı, hamal, mutemet, kâtip gibi çeşitli sanat erbabına mensup görevlilerden istifade edilmiştir. Aşağıdaki tabloda da Kars Kalesi'nin yapımında ihtidam edilen usta, idari ve teknik personeller gösterilmiştir.

Tablo 2: Kars Kalesi'nin Tamirinde İstihdam Edilen İdari ve Teknik Personel (1741/42)⁷⁰

Mesleği	Nefer Sayısı	Yevmiyesi (akçe)	Çalıştığı Gün Sayısı	Toplam Ödenen (kuruş)
İstanbul'dan tayin edilen bina kalfası ile neccar kalfası	4	60	380	760
Kâtip	----	45	----	----
Taş Yontucu amele	23	30	193	1019 kuruş 3 para
Binanın yapımında istihdam olan amele ve kalfa	43	40	193	2.765 kuruş 40 akçe
Neccar ve kalfa	12	30	193	579
Kireç ocağında çalışan işçi (kireççi)	5	40	180	300
Demirci	5	40	180	300
Baltacı	30	30	180	180
Hızarıcı	6	30	120	180
Hamal	16	30	180	720
Saka	4	Aylık: 5 kuruş	180	120
Mutemet	3	30	180	120
Irgat	15.793	7 para	----	2.513 kuruş 3 para (Ücretleri bina emini tarafından ödenmiştir)

⁶⁹ BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.7a.

⁷⁰ BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.7a

Yukarıda verilen tabloya göre Kars Kalesi'nde en fazla istihdam edilen meslek erbabı ırgatlar olmuştur. 15.793 ırgat⁷¹ kalenin yapımında hizmet etmiştir. İstanbul'dan tayin edilen bina ve neccar kalfasına 60 akçe yevmiye verilmiştir. Bu meblağa bakıldığında diğer meslek gruplarına nazaran en fazla yevmiyeyi tasarruf ettikleri görülmektedir. Kâtip ise 45 akçe yevmiye elde etmekteydi.⁷²

Kalenin yapımında kullanılacak levazım malzemelerinden olan ağaç tekneden 1.200 adet satın alınmış ve 124 kuruş ödeme yapılmıştır. 400 adet küreğe 20 kuruş, 4 adet saka meşkinde 52 akçe, 4 adet saka bargirine günlük 160 akçe, tabyaların temellerine kızak ile kaya çekmek için kullanılan camızlara da günlük 150 akçe masraf yapılmıştır.⁷³

Osmanlı Devleti, Nadir Şah'a karşı Şah Hüseyin soyundan gelen Şehzade Safi Mirza'yı bir koz olarak kullanmak istemişti. Şehzadeyi Safevi tahtına oturtmak için Kars'a göndermişti. Bunun üzerine Safevi Ordusu Kars üzerine yürüdü.⁷⁴ Nadir Şah'ın kuvvetlerine karşı Kars Kalesi'nin tamir ve tahkimatı yapılmış gerekli tedbirler alınmıştı. Merkezi hükümet kalenin seraskerliğine Ahmed Paşa'yı atamıştı. Nadir'in Kars Kalesi kuşatmasını bizzat müşahede eden Sırrı Efendi, Kars'ta bulunan Osmanlı askerleri arasında huzursuzluğun bulunduğunu, disiplin yönünden orduda zafiyetinin yaşandığını ve firar olaylarının sıklıkla görüldüğünü belirtir. Serasker Ahmed Paşa, Nadir kuvvetlerinin Kars'a ulaşmadan önce bazı önlemler almıştı. Ordunun etrafını yaklaşık 3 zira' genişliğinde hendeklerle çevirdi. Hendekten çıkan topraklarla metris inşa ettirdi. Üç tarafa top tabyası kurdu ve tabyanın her birine beşer, altışar top yerleştirdi. Nadir Şah'ın şehri besleyen nehrin suyunu kesme ihtimaline karşı hayvanların kullandığı küçük bir göle su bırakarak beş on gün içinde büyük bir göl haline getirdi.⁷⁵

Nadir Şah büyük bir orduyla 29 Temmuz 1744 tarihinde Kars'ın güneyinde (Kible tarafı) 2 saat mesafede bulunan dağa çadır kurmuştu. Serasker Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan öncü süvari kuvvetleri Nadir Şah'ın bulunduğu yerde kendisini karşıladı ve 5 saatlik bir çarpışma oldu. Sırrı Efendi, Osmanlı öncü kuvvetlerinin bu saldırısı orduda disiplinin olmadığını başına buyruk hareket eden süvariler tarafından tertip edildiğini belirtir. Ertesi gün Safevi Ordusu Kars'a 1,5 saat mesafede Erzurum istikametinde Kars Çayı'nın geçtiği Künbed Köyü'ne geldi. Burada topraktan bir kale yaptı. Top mesafesinde

⁷¹ Belgede ırgat imlasının altında bulunan 15.793 nefer sayısının kalenin inşaatında hizmet edilen toplam yevmiye sayısını teşkil ettiği düşünülmektedir.

⁷² BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.7a

⁷³ BOA, AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.7a

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV/I, s. 304,305.

⁷⁵ Sırrı Efendi, *Risâletü't- Târih-i Nâdir Şâh (Makâle-i Vâkı'a-ı Muhâsara-i Kars)*, Haz. Mehmet Yaşar Ertaş, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.25, 26.

taburlar ve siperler oluşturdu. Serasker Ahmed Paşa ordunun her tarafına top, humbara yerleştirdi. Metrisler oluşturularak istihkâmını sağlamlaştırdı.⁷⁶ Safevi Ordusu kalenin çevresine kurşun menziline dışında kalacak şekilde “seng” adı verilen taştan yapılmış kule şeklindeki binalar kurmuşlardı. Bu senglerin her birine 70, 80 asker yerleştirilebilmekteydi. Nadir Şah, Kars Kalesi’nin su kaynağını kesmek için Kars Çayı’nın önüne 35 gün gibi kısa bir sürede set çekmek istemişti.⁷⁷ Safevilerin Kars Kalesi muhasarası, 70, 80 gün sürmüştü. 25 Eylül 1744 günü Timur Paşa Tabyasının batı tarafına kazılan siperlere ek olarak 5 siper daha kazılmış zembürek top yerleştirilmişti. Kars Çayı ise 55 gün başka yöne doğru yatağı değiştirilmişti. Kale altında 27 gün metris muharebeleri cereyan etti.⁷⁸ Safevi Ordusunun kaleyi düşürmek için arka arkaya düzenlediği 10 saldırı girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ayrıca yağın bahar yağmurları ile birlikte nehir suyunun eski yatağına doğru akması Nadir Şah’ın geri çekilmesine neden olmuştu.⁷⁹

1.2. Sultan III. Mustafa Döneminde Yapılan Tamirat

Kars Kalesi Osmanlı serhaddinde yer alması ve sınır güvenliği açısından önemli bir yere konulanmıştı. Kale, Osmanlı Safevi savaşlarında üç defa kuşatılmıştı. 11 Nisan 1762 tarihli belgede, kalenin zamanla burç ve surları ile bazı mevzi ve mahallerin zamanla yıkıldığı harabe bir durumda olduğu kaydedilmiştir. Buna duruma ilaveten iç kalede bulunan tophane mühimmatına ateş isabet etmesiyle birlikte kalede büyük bir patlama meydana gelmişti. Kalede ikamet eden beylerbeyi, enderun ve birun görevlileri kaleden ayrılmak zorunda kalmış ve Kars Şehri’nin içindeki evlerde meskûn olmuşlardı. Lezgi eşkıyaları da 5, 10 seneden beri Kars’ın civar bölgelerindeki köyleri tasallut altına almıştı. Dolayısıyla serhat sınırının nihayetinde bulunan kalenin harabe ve yıkılmış bölgelerinin yeniden tamir edilmesi gerektiği belgede vurgulanmıştı.⁸⁰

21 Haziran 1762 tarihinde Kars Beylerbeyi Ahmed Paşa’ya Kars Kalesi’nin saray, tophane, yeniçeri kışalaları ile tamire muhtaç olan diğer yerlerin tamir için ferman gönderildi.⁸¹ Kalenin tamirine 23 Temmuz 1762 tarihinde başlandı. Kalenin bakım ve onarımı 821 gün sürmüş ve 21 Ekim 1764 tarihinde tamamlanmıştır. Kalenin tamir için 10 Ağustos 1764 tarihine kadar 5 defa ödenek verilmiştir. İlk ödenek 15.000 kuruş olup 23 Nisan 1762 tarihinde gönderilmiştir. İkinci ödenek 26 Eylül 1762 tarihinde verilmiştir. Tutarı 5.000

⁷⁶ İzzi Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 38-40; Sırrı Efendi, *a.g.e.*, s. 34.

⁷⁷ Sırrı Efendi, *a.g.e.*, s. 28.

⁷⁸ İzzi Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 49-53.

⁷⁹ Ateş, *a.g.e.*, s. 228.

⁸⁰ BOA, C.AS. 1106/48933.

⁸¹ BOA, MAD.d. 3160, s. 368.

kuruştur.⁸² Kars Kalesi bina emini olan Mehmed Paşa'ya 23 Nisan 1763 tarihinde gönderilen emirde, kalenin tamir edilmesi gereken mevziler ile paşa sarayı (beylerbeyi sarayı) ve yıkılmış olan tophanenin kış ayının gelmesi sebebiyle yarım kaldığı ve bahar ayının gelmesiyle birlikte inşaatın devam edilmesi gerektiği istenmekteydi. Hâzine-i Âmire'den gönderilen 20.000 kuruşun haricinde, 11.622 kuruşun daha gönderileceği bildirilmişti. Kale tamiratında yerli neferlerin ve kalenin varoş kısmında bulunan ahalinin yardımlaşması gerektiği de belgede vurgulanan diğer bir husustu.⁸³ Kalenin tamiri için üçüncü ödenek 5.000 kuruştur ve 23 Nisan 1763 tarihinde gönderilmiştir. Dördüncü ödenek 3 Aralık 1763 tarihinde gönderilmiştir ve ödenen meblağı 2.000 kuruştur. Beşinci ödenek ise 10 Ağustos 1764 tarihinde gönderilmiştir. Bu ödeneğin tutarı da 3.000 kuruştur. Kars cephanesinde bulundurulmuş 834 kıyye çiviye de 183,5 kuruş 4 akçe masraf yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan masrafın tutarı 30.183,5 kuruş 4 akçedir. Kalenin tamiratının tertip edildiği defter ise 28 Haziran 1766 tarihinde düzenlenmiş ve 19 Aralık 1766 tarihinde mühürlenmiştir.⁸⁴

Kalenin tamirine hassa mimarlarından Mehmed Tahir atanmıştır.⁸⁵ Bina emini Mısri Mehmet Ağa'ya kalede hizmet aldığı her gün için 5 kuruş yevmiye takdir edilmiştir. Kalenin tamirinde hizmet ettiği 821 günün sonunda kendisine 4.105 kuruş ödeme yapılmıştır. Kars Kalesi'nde 1762/63 yılında 84 adet büyük ve küçük top kundağı ile 144 adet büyük ve küçük tekerlek de inşa edilmiştir. Kundak ve tekerleklerin yapımına, kullanılan keresteye, istihdam edilen ameleye 3.316 kuruş ödeme gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya ve Çıldır Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya 25 Nisan 1762 tarihinde gönderilen hükümdede, Kars Kalesi'nin tamiratında görev alacak duvarcı ve amele ihtiyacının Erzurum ve Ahıska'dan karşılanması istenmekteydi. Duvarcı ve amele ücretleri ise Kars Eyaleti bina emniyeti tarafından karşılanmıştı.⁸⁷ 23 Mayıs 1762 tarihinde Kars Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümden kalenin yapımında ihtiyaç duyulan kireç ve taşın nakliye hizmetinde kullanılmak üzere araba ve ameleye ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtiyacın da Kars ve civar bölgelerdeki kazalardan tedarik edilmiştir. Araba ve amele ücretleri Kars Eyaleti bina emniyeti tarafından ödenmişti.⁸⁸ 23 Temmuz 1762- 21 Ekim 1764 tarihleri

⁸² BOA, MAD.d. 3160, s. 376.

⁸³ BOA, C.AS.623/26340.

⁸⁴ BOA, MAD.d. 3160, s. 376.

⁸⁵ BOA, MAD.d. 3160, s. 375.

⁸⁶ BOA, MAD.d. 3160, s. 376.

⁸⁷ BOA, C.AS. 1019/44684.

⁸⁸ BOA, C.AS. 1220/54732.

arasında Kars Kalesi'nin tamir, onarım ve bakımının yapıldığı mahaller aşağıda belirtilmiştir.

Tophane: Kalenin tamirinde önemli bir yer teşkil eden tophane yıkılmış bir vaziyettedir. Tophanenin kargir duvarlarına (devren: 51 zira‘; kadden: 6 zira‘; arzen 2 zira‘; terbi’i: 612 fi 300 akçe) 183.600 akçe, tophanenin tahta döşemelerine (tûlen: 55 zira‘; arzen: 4 zira‘; terbi’i 220 zira‘; fi 70 akçe) 15.400 akçe masraf yapılmıştır. 2 adet büyük verdinara⁸⁹ 600 akçe, tophanede kullanılan boya ve çamur sıvaya (tûlen: 19,5 zira‘; arzen: 15,5 zira‘; terbi’i: 301,5 zira‘; fi 150 akçe) 45.225 akçe, tophanenin döşemesinde kullanılan 6 adet çapa⁹⁰ sırığına 1.800 akçe ödeme yapılmıştır.⁹¹

Beylerbeyi (Vali) Sarayı: Kars Kalesi’nde 21 Haziran 1762 tarihinde yapımına başlanılan diğer bir yapı da beylerbeyinin(vali) ikamet ettiği sarayıdır. Kars Beylerbeyliği görevini Ahmed Paşa ifa etmekteydi. Sarayın alt ve üsteki odaları (tûlen: 62 zira‘; arzen: 48 zira‘; terbi’i 2.876 zira‘; fi 70 akçe) için 1.035.360 akçe masraf ortaya çıkmıştır.⁹² Mükemmel bir saray kapısı (tûlen: 4 zira‘; kadden: 4 zira‘; terbi’i: 16 zira‘; fi 200 akçe) inşa edilmiş ve 3.200 akçe ödeme yapılmıştır. Kapının damı için(tûlen: 5 zira‘; arzen: 5 zira‘; terbi’i: 25 zira‘; fi 120 akçe) yapılan masraf ise 3.000 akçedir.⁹³

Ağa Kapısı ve Kışlalar: Kalede görevli yeniçerilerin en büyük zabiti konumunda olan yeniçeri ağasının ikamet ettiği odadır. Belgede “ağa kapısı” şeklinde ifade edilmiştir. Ağa kapısıyla birlikte yeniçerilerin barınmaları için 10 kışla yapılmıştır. Belgede yeniçerilerin Kars ahalisinin evlerinde kiracı olarak bulunmalarından dolayı muzdarip oldukları, Kars ahalisinin de dilekçeleri üzerine ağa kapısı ve 10 kışlanın bir an önce yapılması gerektiği bildirilmekteydi. Ağa kapı ve kışlalara yapılan masrafı ise 5.000 kuruştur. Kışların tümü eşit büyüklükte ve genişlikteydi (her bir kışla tûlen: 10 zira‘; arzen: 10 zira‘; kadden: 8 zira‘ terbi’i: 700 zira‘). Ayrıca kışlaların içinde saka, mutfak ve aşçı odası da bulunmaktaydı.⁹⁴

Kethüda ve Yeniçeri Zabıtları: Kalede yeniçeri ağasından sonra en büyük zabıtları konumunda olan kethüda ve diğer zabıtların ikameti için odalar

⁸⁹ Çamgiller familyasının Abies cinsini oluşturan 40 kadar ağaç türünün genel adıdır. Kârgir yapıların iskelelerinde veya ahşap yapılarda dikme ve kiriş olarak kullanılmaktadır. Bkz: Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve malzemeler Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi, Yayınevi, İstanbul, 1997, s.110

⁹⁰ Tavanlarda veya tarla ile bahçeyi sınırlamakta kullanılan ince uzun kalas. Sönmez, *a.g.e.*, s. 34.

⁹¹ BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

⁹² BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

⁹³ BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

⁹⁴ BOA, MAD.d. 3160, s. 372-374.

(tûlen: 42 zira‘; arzen: 37 zira‘; terbi‘i: 1474 zira‘; fi 300 akçe) yapılmış ve toplamda 442.200 akçe masraf ortaya çıkmıştır.⁹⁵

Vekilharç Odası: Arapça vekil ve harc kelimelerinin birleşiminden oluşan vekilharç sözlükte büyük devlet dairelerinde ve konaklarda harcamalara bakan yetkilidir. Görev aldıkları saray ve konaklarda, devlet kurumları ile paşa kapılarında gereken işleri yapmaya, alış veriş, satın alınan bir şeyin veya hizmetin bedelini ödeyen harcama memurlarıdır.⁹⁶ Kars Kalesi’nde 10 vekilharç odası yapılmıştır. Vekilharç odası (her bir oda tûlen: 7 zira‘; arzen: 5 zira‘; kadden: 8 zira‘; terbi‘i: 245 zira‘) yapılmıştır.⁹⁷

Çorbacı Odaları: Çorbacı, 31 bölükten oluşan Acemi Oğlanlar Ocağı ile Kapıkulu Ocağı’nın piyade askerlerinin teşkil eden büyük zabitlerine verilen addır.⁹⁸ Kars Kalesi’nde ahırla birlikte 10 çorbacı odası da (her bir oda tûlen: 9 zira‘; arzen: 8 zira‘; kadden: 12 zira‘; terbi‘i: 792 zira‘) yapılmıştır. Ahırlar çorbacı zabitinin kullanımına tahsis edilmiştir.⁹⁹

Odabaşı: Yeniçeri Ocağı kumandanlarından yayabaşı ile bölük-başlarından sonra gelen askeri zabittir. Çorbacının yardımcısı statüsündedir.¹⁰⁰ Kalede 10 odabaşı odası (her bir oda tûlen: 7 zira‘; arzen: 5 zira‘; kadden: 8 zira‘; terbi‘i: 245 zira‘) inşa edilmiştir.¹⁰¹

Ambar ve Ahır: Çeşitli yiyecek malzemelerinin ve erzakın bulunduğu ambar ile çoğunlukla atların barınağı olan ahır (tûlen: 53 zira‘; arzen: 30 zira‘; terbi‘i: 1.540 zira‘; fi: 200 akçe) inşa edilmiş ve toplamda 308.000 akçe ödenmiştir.¹⁰²

Mutfak ve zincirhane: Kalede yiyeceğin hazırlanması ve pişirilmesi amacıyla bir mutfak ve bir zincirhane (tûlen: 55 zira‘; arzen: 43 zira‘; terbi‘i: 2.265 zira‘; fi 250 akçe) yapılmış ve 566.250 akçe masraf yapılmıştır.¹⁰³

Kiler: Erzakın depolandığı yerlerdir. Kars Kalesi kışlalarında 10 erzak odası (her bir kiler tûlen: 5 zira‘; arzen: 4 zira‘; kadden: 8 zira‘; terbi‘i: 140 zira‘) yapılmıştır.¹⁰⁴

Kenif (Tuvalet): Yeniçeri kışlalarının yanına askeri personelin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla 10 kenef (her bir kenef tûlen: 4 zira‘; arzen: 4 zira‘;

⁹⁵ BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

⁹⁶ Mehmet Canatar, “Vekilharç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 10.

⁹⁷ BOA, MAD.d. 3160, s. 372.

⁹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.380.

⁹⁹ BOA, MAD.d. 3160, s. 372-374.

¹⁰⁰ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 716.

¹⁰¹ BOA, MAD.d. 3160, s. 372-374.

¹⁰² BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

¹⁰³ BOA, MAD.d. 3160, s. 370.

¹⁰⁴ BOA, MAD.d. 3160, s. 372-374.

kadden: 7 zira'; terbi'i: 96 zira') inşa edilmiştir. ¹⁰⁵ Kalede inşası yapılan diğer mevzi ve tabyalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Kars Kalesi'nin Tamirâtı (26 Eylül 1762)¹⁰⁶

İnşaatın Adı	Tûlen (zira')	Kadden (zira')	Arzen (zira')	Terbi'i (zira')	Masraf (Akçe)
İç kalede Nalbendoğlu oğlu hanesi yakınındaki binanın ¼'nün yapılması (nısıf nısıfıyla)	11	7	2,5	192,5	28.875
Aynı yere yakın mahalde kârgir duvarın yeniden yapılması	12	7	2,5	210	31.500
Aynı yere yakın yüzleme kârgir duvar	5	2	---	75	750
Yine aynı mahalde Okçuoğlu hanesi yakınında yeniden kargir duvarın yapılması	24	10	2,5	600	90.000
Yine aynı mahalde hisar peçe (12 adet)	2	2	1	48	2880
Aynı mahalde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	24		2,5	36	1080
Vaizoğlu Mahallesi'nde kargir duvarın ¼'nün yapılması	15	9	2,5	337,5	50.625
Vazioğlu Mahallesi'nde 4 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	16	960
Aynı mahallede bağlama taraf çekme (?) seğirdim	15		2,5	22,5	675
Aynı yere yakın mahalde kargir duvarın 1/4'nün yapılması	10	6	2,5	150	22.500
Okçuoğlu hanesi tarafında tabyanın ¼'nün yapılması	15	6	2,5	225	33.750
Aynı mahalde 5 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	20	1.500
Aynı mahalde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	15		1,5	22,5	675
Büyük tabyanın bitiminde yüzleme tabya bedeninin 1/8'nin yapılması	8	6		48	3.600
Köle Yusuf Ağa'nın hanesi yakınında 4 adet hisar peçenin yapılması	2	---	1	16	1.200
Özne kapıda kenarlı som siva	4,5		1,5	6,5	1.290

¹⁰⁵ BOA, MAD.d. 3160, s. 372-374.

¹⁰⁶ BOA, MAD.d. 3160, s. 368-372

Özne kapıda yüzleme kargir duvarının yarısının yapılması	8	3		24	1.800
Özne kapıda kolluk yerinin damının yapılması	10		5	50	6.000
İbrahim Efendi hanesi yakınında taştan yapılan duvarının yarısı	20	5	2,5	262	39.375
Aynı mahalde 8 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	32	2.400
Aynı yerde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	2		1,5	3,5	945
Hacıhanesi yakınında kargir duvarın yarısının yapılması	18	4,5	1	32	2.400
Aynı mahalde bağlama ve taraf çekme seğirdim yapılması	18		1,5	28	810
Aynı mahalde taşı mevcut sur	3	5	2	30	4500
Behram Paşa Mahallesi mahzeninde kargir duvarın yapılması	17	8	2,5	340	68.000
Aynı mahalde 8 adet hisar peçe	2	2	1	32	3200
Aynı mahalde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	17		1,5	20,5	1.020
Ağa tabyası yakınında 2 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	24	1.800
Yine Ağa tabyası yakınında tabyada kargir duvarın ¼'nün yapılması				202,5	30.375
Aynı mahalde 7 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	28	2.100
Aynı mahalde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	13,5		1,5	20	600
Taş Cami Mahallesi'nde taştan duvarın yarısının yapılması	18	6	2,5	270	54.000
Aynı mahalde 8 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	32	3.200
Aynı mahalde rıhtımlı ve bağlama ve taraf çekme seğirdim	18		1,5	27	1080
Behram Paşa Mahallesi'nde kargir duvarın yeniden yapılması	9	8,5	2,5	175	35.800
3.Tabyanın içinde yüzleme kargir duvar	2	8	1	16	2.400
3.Tabyanın içinde 2 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	8	800
Sarı Bekir hanesi yakınında yarısı kargir duvar	17	5	2,5	383,5	76.600

Aynı mahalde yüzleme duvar	3	3		9	900
Aslanoğlu hanesi yakınında kargir duvarın yarısının yapılması	8	7	2,5	140	28.000
Baş kulede olan 6 adet hisar peçenin yapılması	2	2	2	24	2.400
Yine aynı yerde 2 adet daha hisar peçenin yapılması	2	2	2	8	800
Baş tabya yakınında kargir duvarın yarısının yapılması	15	6	2	180	36.000
Aynı mahalde 2 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	8	800
Baş tabyada Sarı Alioğlu hanesi tarafına çökme derz yapılması	25		2	50	3.000
Köroğlu hanesi yakınında taştan yapılmış bedenın yarısının yapılması	8	5	2	80	8.000
Bahsedilen yere yakın taştan yapılmış kargir duvar	17,5	6	2	110	22.000
Turhanoğlu hanesi yakınında taştan yapılmış bedenın yarısının yapılması	8	5	2	80	16.000
Aynı yere yakın taştan yapılmış bedenın yarısının inşası	6	2,5	2	30	6.000
Deli Hüseyin hanesi yakınında taştan yapılmış bedenın yarısı	12	2	2	48	9.600
Saraç Veli hanesi yakınında kargir duvarın yarısının inşası	12	2	2	48	9.600
Aynı yerin iç tarafına çivileme derz yapılması	50	2		100	6.000
Piyade oğlu hanesi yakınında taştan yapılmış bedenın yarısının yapılması.	10	4	1	80	16.000
Piyade oğlu hanesi yakınında 4 adet hisar peçe	1	2	1	16	1600
Aynı yere yüzleme doldurma duvar	4	6	---	24	3.600
Bakkal Hüseyin hanesi yakınında kargir duvar	8	2	2	32	6.400
Aynı yere yakın kargir duvarın yarısını yapılması	10	1		10	2.000
Ramazanoğlu hanesi yakınında doldurma yüzleme duvar	15	2	---	60	200
Yine Ramazanoğlu hanesi yakınındaki kargir duvarın	14	5	2	140	48.000

yeniden yapılması					
İshak Alemdar hanesi yakınında kargir duvarın yarısının yapılması	30	2	2	120	24.000
Yine İshak Alemdar hanesi yakınında çökme derz	13	2	?	?	3.440
Aynı yere yakın kargir duvarın yarısının yapılması	12	2	2	36	7.200
Çubukçu Osman hanesi yakınında kargir duvarın yarısının yapılması	20	2	2	80	16.000
Uğrun kapı yakınındaki mahalde kargir duvarın yapımı	10	4	2	80	26.000
Aynı yere çivileme derz	5	2	---	60	6000
İç kalede Karamanlıoğlu hanesi yakınında kargir duvarın yarısının inşası	9	10	2	180	36.000
Aynı yere yakın 3 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	12	1.200
Tophane altında yüzleme duvar	14	10	---	140	14.000
Aynı mahalde 3 adet hisar peçenin yapılması	2	2	1	12	1.200
Üçüncü kule içinde kargir duvarın yarısının inşası	17	8	2	204	40.800
Aynı mahalde 10 adet hisar peçenin yapımı	2	2	1	40	4.000
Aynı yere yakın kargir duvarın yeniden inşası	32	8	5	384	76.000
Orta Kapı Kulesi üzerinde siper duvarın yeniden yapılması	24	2	1	48	9.600
İç kalede çatma tabya bitiminde siper duvarının yeniden yapılması	16	2	2	48	12.800
Behram Paşa kapısında kenarlı som sıva	1,5	4		6	1200
Çatma tabyada top altına yeni döşeme	28	4	---	112	22.400
Çatma tabyaya çıkacak ağaç merdiven					1.800
Aynı mahalde yüzleme derz	25	4		60	6.000
Yine iç kalede siper duvar	15	2	2	60	12.000
İç kalede yeniden parmak kapı	4	4,5		18	2160
Toplam					1.190.160

Kars Kalesi'nin tamir ve tahkimatına devam edilmiştir. 8 Eylül 1770 tarihinde vezirlere mahsus sarayda 1 arz odası, arz odasının bitiminde bir oda ve büyük bir ahır inşa edilmiştir. Arz odasına (tûlen: 10 zira'; arzen: 9 zira'; kadden: 5 zira'; terbi'i: 550 zira') 414 kuruş ödeme yapılmıştır. Arz odasının bitişiğindeki odaya (tûlen: 9 zira'; arzen: 6 zira'; kadden: 6 zira'; terbi'i: 270 zira') 135 kuruş, yine odanın üst kısmına 280 kuruş, damına (tûlen: 12 zira'; arzen: 8 zira'; kadden: 5 zira'; terbi'i: 480 zira') ise 320 kuruş masraf ortaya çıkmıştır. Sarayın bulunduğu yerin üst kısmına büyük bir ahır inşa (tûlen: 35 zira'; arzen: 7 zira'; kadden: 5 zira'; terbi'i: 1.855 zira') edilmiştir. Ahırın inşasına, kullanılan çivi, taş duvar ve keresteye toplamda 731 kuruş ödeme yapılmıştır. 8 Eylül 1770 tarihinde kaleye yapılan masrafın toplam tutarı 1.880 kuruş olmuş¹⁰⁷ ve bu masrafın 7.500 kuruşu Erzurum gümrüğü ve cizyesi malından karşılanmıştır.¹⁰⁸

2.2. Sultan I. Abdülhamid Döneminde Yapılan Tamirat

Kars Kalesi'nin bazı mahal ve mevzilerinin tamirine Sultan I. Abdülhamid döneminde devam edilmiştir. Ancak I. Mahmud ve III. Mustafa döneminde yapılan tamiratlar kadar bakım ve onarım bu dönemde gerçekleşmemiştir. Kalenin tamirâtı 14 Aralık 1782 tarihinde hassa mimarlarından Mehmed Tahir Ağa tarafında yapılmıştır. Kalede tamir edilen yerlerin toplamı 18.172 zira' olup inşasına, 16.394 kuruş 10 akçe masraf yapılmıştır. Darendeli Hüseyin Paşa hanesi hizasında yapılan hisar için 390.400 akçe ödeme yapılmıştır. Bu meblağ diğer tamiratlar içinde en yüksek tutardır. Nalbendoğlu hanesi hizasında taştan hisarın yapılmasına 224.400 akçe, Orta Kapı bitiminde taştan bina hisarının yapımına 147.600 akçe ödeme yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda Kars iç kalesinin tamir edildiği mevziler gösterilmiştir.

Tablo 4: Kars İç Kalede Tamir Olan Yerler (14 Aralık 1782)¹⁰⁹

İnşaatin Adı	Kadden (zira')	Tûlen (zira')	Arzen (zira')	Terbi'i (zira')	Masraf (Akçe)
Nalbendoğlu hanesi hizasında taştan hisarın yapılması	11	18	3	2.244	224.400
Eski hamam hizasında taştan hisarın yapımı	10	30	3	900	90.000
Orta kapı bitiminde taştan bina hisarının yapımı	12	41	3	1.476	147.600
Genç Ali Ağa hanesi hizasında yıkılmış binanın taş	10	24	3	720	72.000

¹⁰⁷ BOA, C.AS. 835/35635.

¹⁰⁸ AE, SMST. III. 25/1693.

¹⁰⁹ BOA, MAD.d 3162, s. 508.

hisarının yapılması					
Merhum İbrahim Efendi hanesi hizasındaki yıkılmış hisarın yeniden yapılması	12	17	3	612	61.200
Darendeli Hüseyin Paşa hanesi hizasındaki hisarın yapımı	16	61	4	3.904	390.400
Ömer Ağa değirmenininin hizasında yıkılmış binanın yapımı	8	10	3	240	24.000
Saferoğlu hanesi yakınında taştan yapılmış bina hisarının yapımı	12	39	3	1.404	140.400
Kışlaların yakınında yarısı yıkılmış iç hisarın yapımı	6	8	3	144	14.400
Şekerpareoğlu hanesi tarafında yarısı yıkılmış iç hisarın yapımı	6	17	3	306	30.600
Yine iç kalede Salih Çavuş hanesi yakınındaki binanın yapımı	10	28	3	840	84.000
Yine iç hisarda Karaodabaşı yakınında yarısı yıkılmış bina	8	16	3	384	38.400
Uğrun kapı tarafında yarısı yıkılmış bina	5	9	3	135	13.500
Tophane ıtlak olunan tabyanın doğu tarafının yapımı	15	18	4	1.080	108.000
Yine aynı tabyanın kible tarafının yapımı	15	19	4	1.140	114.000
Nalçacı Ali hanesi tarafında yarısı yıkılmış iç hisarın yapımı	7	26	3	546	54600
III. Sultan Murad Han Cami tarafındaki iç hisarın yapımı	13	15	3	585	58.500
Yetimoğlu hanesi tarafında yarısı yıkılmış iç hisarın yapımı	5	28	3	420	42.000
Kara Beyin hanesi tarafında yarısı yıkılmış iç hisarın yapımı	5	27	3	396	39.600
Yüz adet yıkılmış yerin her birine	3	2	2	700	21.000
Sade derz ile tamire muhtaç olan yerler				2270	68.100
Çivi ve derz ile tamire muhtaç				4.353	130.590

yerler					
Toplam				18.172 zira ⁶	1.967.290 akçe (16.394 kuruş 10 akçe)

Sonuç

Kars, Osmanlı Devleti'nin şark serhaddinde bulunması sebebiyle devletin sınırlarını muhafaza etmede ileri bir karakol hüviyetine sahip askeri garnizon bir şehirdir. Şehri ve bölgeyi düşman işgalinden korumak amacıyla vücuda getirilmiş sur, burç, tabya ve kulelerden müteşekkil kalesini sürekli bakım ve onarımdan geçirerek tahkimatı sağlanmıştır. Kars Kalesi Osmanlı-Safevi savaşlarının başladığı 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı ordusunun askeri lojistik bir üs durumundadır. Kale önemli padişah ve devlet adamlarına ev sahipliği yapmıştır. Yüzbinleri bulan ordunun ikametgâhı ve bu ordunun mühimmat ile zahiresinin depolandığı bir konumdur.

1723 yılında başlayan ve 1747 yılına kadar fasılalarla devam eden Osmanlı- Safevi savaşlarında Kars Kalesi önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı ordusu Kars üzerinden Gürcistan ve Azerbaycan topraklarına askeri harekâtları tertip etmiştir. Osmanlı ordusunu asker, iaşe ve lojistik bakımından besleyici bir konumdur. Dolayısıyla bakım ve onarımına önem verilmiştir. 1723 yılında başlayan Osmanlı- Safevi savaşlarının ilk evresinde Osmanlı orduları parlak zaferler elde etmişti. Ancak Nadir'in Safevi ordu komutanlığına geçmesiyle birlikte durum Osmanlı aleyhine gerçekleşti. Kazandığı toprakları kaybettiği gibi Anadolu, Bağdad, Kerkük, Bağdad gibi önemli bölgeler Safevi ordusunun saldırılarına maruz kaldı. Bu yerlerden biri de Kars olmuştur. Kars Kalesi, Nadir'in kuvvetleri tarafından iki defa muhasara edilmiş ancak kaledeki Osmanlı ordusunun ateşli silahları karşısında başarılı olamamıştı. Ancak kale oldukça hırpalanmış bazı mevzi, tabya ve burçlarının yeniden tamir edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

Kalenin tamir ve tahkimatının sağlanması için 1741-42 yılları arasında önemli çalışmalar yapılmıştır. Kars Kalesi'nin tamiri için taş, kireç, kum, kereste ve demir gibi çeşitli levazım malzemeleri kullanılmıştır. Usta, kalfa ve amele istihdamı sağlanmıştır. Teknik ve idari personel görev almıştır. Kars Kalesi'nin tamiri için 170.000 adet taş, 173.000 araba moloz taşı, 14.300 araba ham kireç taşı satın alınmıştır. Binanın yapımında ve kireç fırınlarında kullanılmak üzere 4.634 adet odun alınmıştır. Binanın yapımında harç malzemesi olarak kullanılan diğer bir malzeme kumdur. Kalenin tamirinde kullanılmak üzere 5.400 araba kum satın alınmış ve kum için toplamda 2.700 kuruş ödeme yapılmıştır. Kalenin tamiri için 1 adet demir ocağı ile 1 adet kireç ocağı yapılmıştır. Kars Kalesi'nde yapılan tamiratlarla tabyalar genişletilmiş ek mazgallar yapılarak bu mazgallara

çeşitli toplar konuldu. Tümsek halinde bulunan baş kule genişletilmek suretiyle 11 mazgal inşa edildi. Bu mazgalların 6'sına şahi topu, 4'üne balyemez top yerleştirildi. Kızlaroğlu Kulesi de genişletilmiş ve 6 mazgal yapılmıştır. Tabyanın tahkimatını artırmak için de 6 balyemez topu yerleştirilmiştir. Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyaya da 6 balyemez topu konuldu. İç kalede Kanlı Kule yakınında bulunan 4 mazgal tamir edildi. İç kalede bulunan baş kuleye de 6 mazgal yapıldı. Top mühimmatının konulması için 1 adet cephane imal edildi. Timur Paşa Kulesi, Hüseyin Paşa tabyası ve kulesi etrafına şarango yapıldı.

Kars Kalesi'nin tamiri 1762-64 yılları arasında devam etmiştir. Kale Osmanlı Safevi savaşlarında 1744 yılında üçüncü defa kuşatılmıştı. Kalenin zamanla burç ve surları ile bazı mevzi ve mahallerin zamanla yıkılmış ve harabe bir durumdaydı. Buna duruma ilaveten iç kalede bulunan tophane mühimmatına ateş isabet etmesiyle birlikte kalede büyük bir patlama meydana gelmişti. Kalede ikamet eden beylerbeyi, Enderun ve Birun görevlileri kaleden ayrılmak zorunda kalmış ve Kars Vilayetinin içindeki evlerde meskûn olmuşlardı. Lezgi eşkıyaları da Kars'ın civar bölgelerindeki köyleri tasallut altına almıştı. Dolayısıyla serhat sınırının nihayetinde bulunan kalenin harabe ve yıkılmış bölgelerinin yeniden tamir edilmesi gerekmektedir. Beylerbeyi sarayı, tophane, yeniçeri ağasının ikamet ettiği ağa kapısı, 10 kışla, vekilharç, çorbacı, kethüda, yeniçeri zabıtlarına mahsus odalar ile ambar, ahır, mutfak ve kiler gibi diğer ihtiyaç duyulan binalar vücuda getirilmiştir. Kalenin tamirâtı 821 gün sürmüştür. Kars Kalesi'nin bazı mahal ve mevzilerinin tamirine Sultan I. Abdülhamid döneminde devam edilmiştir. Kalenin tamirâtı 14 Aralık 1782 tarihinde hassa mimarlarından Mehmed Tahir Ağa tarafında yapılmıştır. Kalede tamir edilen yerlerin toplamı 18.172 zira' olup toplamda 16.394 kuruş 10 akçe masraf ortaya çıkmıştır. Darendeli Hüseyin Paşa hanesi hizasında yapılan hisar için 390.400 akçe ödeme yapılmıştır. Bu meblağ diğer tamiratlar içinde en yüksek tutarı oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)
Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.) Defter No: 3160, 3162, 1943.
Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye (C. AS.) Dosya No: 1106/48933, 623/26340, 1019/44684, 1220/54732, 835/35635.

Ali Emiri I. Mahmud (AE. SMHD. I.) Dosya No: 171/13105

Ali Emiri III. Mustafa (AE. SMST. III) Dosya No: 25/1693.

2.Kitap ve Makaleler

AKTEPE, M. Münir, *1720-1724 Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-namesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

ALPASLAN, Ceylan- BİNGÖL, Akın- KARAGEÇİ, Mustafa, *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.

ATEŞ, Abdurrahman, *Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012.

AYDIN, Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

AYDIN, Meltem, "Kars Kalesi'nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği'nin Kurulması (1578-1580)", *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:7, Issue:89, 2021, ss. 4681- 4695.

BAKIR, Abdulhalik - ALTUNGÖK, Ahmet, "Erken Ortaçağların Şehirler Topluluğu: Meda'in", *Belleten*, C. LXXVIII, Sayı: 281, Türk Tarih Kurumu, Nisan 2014, ss.1-40.

BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 yılına kadar)*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

BÜYÜKÇINAR, Ayşe Beyza, "Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 3, S: 4, 2017, ss. 31- 46.

CANATAR, Mehmet, "Vekilharç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 43, ss. 10-11.

CENGİZ, Ercan, *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ, *Tarih-i Çelebizâde*, C.III, Haz. Abdülkadir Özcan- Yunus Uğur- Baki Çakar- Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınlar, Mayıs 2013.

DARKOT, Besim, *Kars, İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, 1977, ss. 360.

DEMİR, Enes, *Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs Fatihî Lala Mustafa Paşa*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017.

ƏFƏNDİYEV, Oqtay, *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*, Şərq-Qərb, Bakı, 2007.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, C: II/II, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

GREGORY ABÛ'L- FARAC, *Abû'l- Farac Tarihi*, C: I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

GROUSSET, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.

_____, *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Terc: Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

GÜNDÜZ, Tufan, “Kars”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 24, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 515-518.

GÜZEL, Fatih, “Ermeniye Fatihî Habib b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askerî Faaliyetleri”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C: II, S: 2, 2018, ss. 205-222.

HAMMER, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, Çev. Vecdi Bürün, İstanbul.

HONİGMAN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Terc: Fikret İşıltan, İstanbul 1970.

İBNÜ'L ESİR, *El- Kâmil Fi't- Tarih*, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C: II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

İPÇİOĞLU, Mehmet, “1969 Numaralı Ruznamçe Defterine Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi”, *II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15-17 Ekim 2008)*, Kars, 2009, ss. 167-180.

İZZİ SÜLEYMAN EFENDİ, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

_____, “Alpaslan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: II, İstanbul 1989, ss. 526-530.

KARS TARİHİ GEÇMİŞTEN CUMHURİYETE, T.C Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.

KILIÇ, Remzi, *Kanuni Devri Osmanlı- İran Münasebetleri (1520-1566)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, C: I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

_____, “Kars”, *İslam Ansiklopedisi*, : VI, Milli Eğitim Basımevi, 1977, ss. 36-363.

_____, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

_____, “İran Hükümdarı Türkmen Afşarlı Nâdir Şah'ın 1744 Kars Muharasası ve Bunu Anlatan Emekli Kars Kadısı Osman Sâf'ın Risalesi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, ss.12-50.

KIZILKAYA, Oktay, “Tarihi Süreçte Kars Kalesi ve Etrafında Cereyan eden Olaylar”, *II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15- 17 Ekim 2008)*, Kars 2009, ss. 191-208.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Tahmasp II”, *İslam Ansiklopedisi*, C: XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 647- 655.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 2018.

MİNORSKY, Vlademir, “Nadir”, *İslam Ansiklopedisi*, C: IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir 2001, ss. 21-31.

MUSTAFA NAİMA EFENDİ, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l- Hüseyin Fî Hulâsati Ahbâri'l- Hâfikayn)*, C. II, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

ÖZCAN, Azmi, “Nâdir Şah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 32, İstanbul 2006, ss. 276, 277.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, C. II, Haz. Bekir Sıtkı Baykan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

SELANİKİ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1593)*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, C: I, Doğu LTD Şirketi Matbaası, Ankara 1959.

SEVİM, Ali, “Çağrı Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 183-186.

SIRRI EFENDİ, *Risâletü't- Târih-i Nâdir Şâh (Makâle-i Vâkı'a-ı Muhâsara-i Kars)*, Haz. Mehmet Yaşar Ertaş, Kitabevi, İstanbul 2012.

SÖNMEZ, Neslihan, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzemeler Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınevi, İstanbul 1997.

SUBAŞI, Ömer, *Gürcü- Moğol İlişkisi- Güney Kafkasya*, Kitabevi, İstanbul 2015.

SÜMER, Faruk, “Abbas I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: I, İstanbul 1998, ss. 17-19.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Hazarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, : 17, İstanbul 1998, ss.116- 120.

TELLİOĞLU, İbrahim, Bizans ve Selçukluların Kafkasya Politikaları Hakkında Bir Mukayese, *II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15- 17 Ekim 2008)*, Kars 2009, ss. 345-354.

TOURNEFORT, Joseph De, *Tournefort Seyahatnamesi*, C: II, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

UNAK, Faik Raşit, “Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi”, *Tarih Vesikaları*, C. II, Sayı. 10, Maarif Vekâleti, Ankara, 1942, ss.284-299.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: II-III- IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

VAK'ANÜVİS SUBHÎ MEHMED EFENDİ, *Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte)*, Haz. Mesut Aydınar, Kitabevi, İstanbul 2007.

ZİNKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C: V, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

MİLLÎ MÜCADELE'DE KARADENİZ'DE ZAPT EDİLEN YUNAN *ENOSIS* VAPURU*

Evrin ŞENCAN**

ÖZ

Bu çalışma, Ankara Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz'de zapt ettiği Yunan bandıralı *Enosis* vapuruyla ilgilidir. Yunanistan'ın, Batı Anadolu'da karadan ilerlemesi ve Türkler tarafından bozguna uğratılması üzerine yapılmış çalışmalara ilaveten, aynı süreçte Karadeniz'de cereyan hadiselerin bir bölümünün ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

1922'nin ilkbaharında *Enosis* vapuru, Azak Denizi Novorossisk limanından Karadeniz'e doğru giderken iki küçük Türk motorunca durdurulmuş ve Trabzon'a demirlemesi mecbur bırakılmıştır. Amaç, Yunanistan'ın Anadolu'ya Karadeniz'den yaklaşmasını engellemek ve vapuru Türk filosuna katmaktır. Sonuçta, *Enosis*'teki yolcular esir alınmış, hangardaki yüke el konulmuş, Yunanistan'a bir kez daha gözdağı verilmiş ve vapur Ankara Hükümetinin filosuna *Trabzon* adıyla dahil olmuştur.

Olayın 15. yılı münasebetiyle 1-14 Ocak (İkinci Kanun) 1937 tarihleri arasında *Haber-Akşam Postası* gazetesinde yayımlanan Cemalettin Saraçoğlu'nun tefrikası bu çalışmanın ana kaynağıdır. Olay, Türk basınının yanı sıra, *Şologos*, *Pravda* (*Pravdos*) ve *Prusya* gibi yabancı gazetelere de yansımıştır. Bu çalışma *Enosis* vapuru olayını, basındaki yankılarından hareketle gün yüzüne çıkarmakta; böylece, Kurtuluş Savaşı esnasında Karadeniz'de vuku bulmuş bir olayı aydınlığa kavuşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Enosis* Vapuru, Milli Mücadele, Karadeniz.

ENOSIS, GREEK STEAMER CAPTURED IN THE BLACK SEA DURING THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

This study examines the seizure of the Greek-flagged steamer *Enosis* by the Ankara Government in the Black Sea during the Turkish War of Independence. While much research has focused on Greece's land offensive in Western Anatolia and its subsequent defeat by Turkish forces, this study aims to illuminate events occurring in the Black Sea during the same period. In the spring of 1922, the

* *Gönderim Tarihi:* 08.08.2024. *Kabul Tarihi:* 03.09.2024.

** *Doç. Dr.*, Başkent Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, ANKARA. elifevrim@baskent.edu.tr, *ORCID:* 0000-0002-9807-1338.

Enosis was en route from the port of Novorossisk in the Sea of Azov to the Black Sea when it was intercepted by two small Turkish vessels and compelled to anchor at Trabzon. This operation aimed to prevent Greece from advancing toward Anatolia via the Black Sea and to incorporate the *Enosis* into the Turkish naval fleet. Consequently, the passengers aboard the vessel were taken prisoner, the cargo was seized, and Greece was sent a clear warning. The *Enosis* was subsequently inducted into the Ankara Government's fleet under the new name *Trabzon*. The primary source for this study is Cemalettin Saraçoğlu's account, published in *Haber-Akşam Postası* between January 1–14, 1937, on the 15th anniversary of the incident. The event was reported not only in the Turkish press but also in foreign publications, including *Shologos*, *Pravda* (also referred to as *Pravdos*), and *Prussia*. By analyzing press coverage of the *Enosis* incident, this study brings to light a significant event in the Black Sea during the War of Independence.

Keywords: *Enosis* Steamer, National Struggle, Black Sea.

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Anadolu dört bir yandan işgal edilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki dokuz aylık çalışması sonunda Samsun'a çıkmasıyla millî mücadele başlamış ve Türk milleti eşsiz bir Kurtuluş Savaşıyla var olma yok olma mücadelesine girmişti. Bu savaşta önce doğuda Ermenilerle karşı verilen mücadele kazanılmış, Doğu sınırı için Gümrü Antlaşması; güneyde ise Kuvayı Milliye'nin korkusuzca mücadelesi sonucu Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalanmıştı. Ancak, coğrafi şartların elverişliliği sebebiyle işgal kuvvetlerinin en hızlı ilerlemelerinden biri batı Anadolu'da gerçekleşiyordu. İngiliz desteğiyle Yunan askeri İzmir'i işgal etmiş, buradan Anadolu'ya girerek mücadelenin merkezi Ankara'ya girmeyi hedeflemişti. Türk ordusu ise önce İnönü, ardından Sakarya Muharebesiyle bu ilerlemeyi durdurmuştu. Ancak işgalciler henüz Anadolu'dan çıkartılmamıştı. Üstelik işgal, sadece karadan gerçekleşmiyordu. Üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu, denizden ablukaya da çok uygundu. Elbette, işgalciler bu durumu değerlendiriyordu.

Hal böyleyken, karadan işgallerin durdurulmasının yanı sıra, denizden ablukaların da engellenmesi için de planlar yapılması gerekiyordu. Ancak bir sorun vardı. Ankara Hükümetinin güçlü bir deniz aracı yoktu. Üstelik, Ege Denizindeki Yunan askeriyle mücadele edilirken, Karadeniz'den işgaller de öne çıkmaya başlamıştı. Fransa ile Ankara Hükümeti Karadeniz'de, 1921'de, Kurtuluş Savaşı'nın tek deniz muharebesi olan *Alemdar* vapuru olayı ile karşı karşıya gelmişlerdi. Bu, savaşın ilk ve tek deniz muharebesiydi ve milliciler ilk

deniz şehidini bu muharebede vermişlerdi.¹ Bu demek oluyordu ki, Karadeniz'e çok dikkat edilmeliydi. Daha donanımlı ve daha avantajlı olan Yunanistan, karada durduruluyordu. Bu sebeple bu kritik yerden, 1921 Mart ayından itibaren yerleştiği Karadeniz kıyılarından Anadolu'ya hamlede bulunabilirdi. Bu bölgeye yerleşmelerinin en önemli sebeplerinden biri Rusya'dan gelebilecek yardımın Anadolu'ya ulaşmasını engellemekti. Üstelik bu amaçlarına ulaşmak için Karadeniz kıyılarında yayılan Pontus Rum Cemiyetinden yardımların geleceği açıktı. Bunlara ilaveten, o coğrafyadaki misyoner okullarında yetişenleri de nüfuslarına ekliyorlardı. İşte bu destekle hem denizden hem karadan ilerlemelerini sürdürüyorlardı. Yunanistan, karada Kütahya ve Eskişehir'e doğru yaklaşmışken; denizde, 1921 Mart ayında gerçekleşen İnebolu Bombardımanı, 1921 Haziran ayında Yunan torpidosunca Küre'ye atılan mermi hadisesi, aynı yıl temmuz ayında gerçekleşen Trabzon Bombardımanı ve Karadeniz'de batırılan *Rüsumat* motoru olayı gibi hadiselerle çok sayıda müdahalede bulunuyordu.² Bunların 1922 yılında devam edeceği açıktı. Ancak henüz karada Büyük Taarruzla karşılaşmamışlar, denizde de herhangi bir vapurlarının durdurulacağını hesap etmemişlerdi.

İşte böyle bir atmosferde, 1922 yılının ilkbahar mevsiminde *Enosis* vapuru ve Türk motorları karşı karşıya gelecekti. Yunan bandıralı *Enosis*; Prusyalı Etrah Biraderler adındaki denizcilik şirketi tarafından alınmış ve Enderah Fernedu (Ferindyu) adındaki kaptanın emrinde çeşitli değerli eşyaları ve önemli yolcularıyla Karadeniz'de Novorossisk'e doğru hareket etmiş ve oraya demirlemişti. Demirlediği bu limandan yola çıktığında iki Türk motorunca durdurulacaktı.

Enosis Vapuru ve Türk Motorlarınca Zaptı³

1922 ilkbaharının başında Karadeniz'de, o döneme kadar ticari önemi yüksek bir Rus limanı olan Novorossisk'te çeşitli ülkelerin bandıralarını taşıyan çok sayıda vapurun demirlediği biliniyordu. Fakat liman, Ekim Devriminden sonra eski ticari önemini kaybetmişti. Bu sebeple eskisi gibi kalabalık olmuyordu. İngiliz, Fransız ve Amerikan bandıralı vapurlar az; İtalya ve İsveç bandıralı vapurlar sayıca daha çoktu. Küçük tekneler/motorlar ise Karadeniz'deki Rus ve Türk limanları arasında mekik dokuyorlardı. Limana

¹ *Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında Alemdar Vapuru Olayı*, ed. Evrim Şencan, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Matsa Basımevi, Ankara, 2021.

² Rahmi Doğanay, *Millî Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 112-129.

³ *Enosis* vapuru olayıyla ilgili bilgiler olayın 15. yılı münasebetiyle 1-14 Ocak (İkinci kanun) 1937 tarihleri arasında *Haber-Akşam Postası* gazetesinde yayımlanan Cemalettin Saraçoğlu'nun tefrikasından edinilmiştir: Cemalettin Saraçoğlu, *Haber-Akşam Postası*, 1-14 İkinci Kanun 1937, s. 1-8.

yakın bir yerde, demirli vapurların mürettebatının sosyalleştiği *Büyük İhtilal Barı* adlı denizciler arasında popüler bir meyhane vardı. Burada, limanda demirli Yunan vapurlarından biri olan *Enosis*'in mürettebatı arasında geçen bir konuşma, Türk Millî Mücadelesinin dönüm noktalarından biri olacaktı.

Anadolu'da millî hareket başladığında Osmanlı bandıralı tüm vapurlar Haliç'te kalmıştı. İtilaf ordusu ve İstanbul hükümeti sebebiyle Ankara Hükümetine dâhil edilemiyorlardı. Bu sebeple Ankara Hükümeti 1921'de Rusya'dan 11 metre boyunda, 20 mil süratinde, 35'er tonluk küçük iki motor (motorgambot) almıştı. 37 mm'lik ve 47 mm'lik birer top ve birer makineli tüfekleri vardı. O kadar güçsüzlerdi ki, değil bir muharebeye katılmak ancak gümrük muhafaza botu olabilirlerdi.⁴ Bu motorlar Trabzon'a getirildi. Göndere Türk bayrağı, direklerine de flama çekildi. Motorların birini Necati (Yüzbaşı Necati Özdeniz), diğerini de Reşat Kaptan (Yüzbaşı Reşat Talayer) kullanıyordu. İkiser subay ve dokuz er, mürettebatı oluşturuyordu.⁵ Ancak ihtiyaca cevap vermesi için motorlarının makinelerinin tamir edilmesi gerekiyordu. Bunun için en uygun yer dört ay kadar kalacakları Novorossisk limanıydı.

Enosis'in adı Türk millicilerin arasında duyulmuş ve limanda demirlediği zaten öğrenilmişti. İlâveten, Trabzon Nakliyatı Bahriye Komutanı Binbaşı Fahri Bey, Novorossisk'e gelmiş ve bu iki küçük motora iki gizli görev vermişti.⁶ Yunan askerinin Batı Anadolu'da karadan ilerlemesi ve Türk askeri tarafından İnönü ve Sakarya Muharebelerinde durdurulduğu ise dünya çapında duyulmaya başlamıştı. Haliyle, Yunanistan'ın denizden müdahale edebileceğini hesaplamak zor değildi. Ancak bu ilerlemenin sadece Ege Denizinden olmayacağı da açıktı. Türkler 1921'de Karadeniz Ereğli'de bir *Alemdar* vapuru olayı yaşamıştı ve kuzeyden ve denizden işgali ve bu işgali durdurmanın yolunu biliyorlardı. İlâveten 1921 yılından bu yana Karadeniz'den gerçekleşen çok sayıda Yunan müdahalesini deneyimlemişlerdi. Bu durumda, Türklerin Rus limanına esas gelme sebebinin elbette motor tamiri olmadığı açıktı. Denizden gerçekleştirilecek bir plan olup olmadığını öğrenmek istiyorlardı. Diğer bir ifadeyle, esas amaçları *Enosis*'in yola çıkış tarihini, güzergâhını, planlarını ve denizden işgali hesaplayıp hesaplamadıklarını öğrenmekti. Bunu öğrenmenin en kolay yolu mürettebatın arasına girmekti. Bunun en uygun yolu ise, mürettebatın boş vakitlerini geçirdiği *Büyük İhtilal Barı*nda bulunmaktı. İki Türk motoru limana demirledikten sonra Türk denizcileri, *Enosis* tayfasıyla burada karşılaştılar. Anadolu'ya doğru bir müdahale olup olmayacağını burada

⁴ Emrullah Nutku, "Enosis'in Zaptı", *İstiklal Savaşında Denizciler*, Derleyen: Figen Atabey, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, 2009, s. 85.

⁵ Tevfik İnci, "Millî Mücadelede Enosis Gemisinin Zaptı", *Deniz Tarihimizin Şeref Sayfaları*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1953, s. 140.

⁶ Nutku, *a.g.e.*, s. 86.

öğrendiler. Yunan gemicilerin konuşmalarını dinleyerek bilgileri edinen abalı ve poturlu olarak tanınan Sürmeneli Hüseyin Çavuş ve Giritli Mehmet'ti. Bu iki kişi, Türk bandıralı Rusya'dan alınan iki küçük motordan biri olan *Nimet* motorunun tayfasıydı. Diğer motorun adı bilinmiyordu. Fakat her ikisinin amacı ortaktı. *Enosis* Anadolu'ya müdahale edecekse onu durdurmak; ilaveten zapt etmek ve gönderine Türk bayrağı çekerek filoya dâhil ederek Ankara Hükümetini donanmasının tonajını arttırmaktı.⁷ Tayfanın edindiği temel bilgilerin arasında Rus gümrük kolcularının limanda nöbette olduğu da vardı. Vapurun sahibi, süvarisi ve çarkçısı ve hareket günü ve saati de öğrenilmişti.

Enosis, 26 Nisan 1922'de denize açılacaktı. Bu sırada Trabzon'dan *Şahin* vapuruyla, tedbir amaçlı top ve cephane getirilmiş, motorlara yerleştirilmişti.⁸ Bu hazırlık sonrası, iki küçük motor, *Enosis*'ten bir gün önce, 25 Nisan'da limandan ayrıldılar ve Gelincik limanına indiler. Makinede arıza çıktığını öne sürerek bu limana demirlediler. Zira, devletler hukuku gereği Türk motorlarının Rus limanlarında sebepsiz yere durmasına izin verilmiyordu.⁹ Açık denizi görecekte, *Enosis*'i Novorossisk'ten beklemeye koyuldular. Türk motorlarında uzun süre bekleyecek kadar erzak ve su yoktu. Motorları çalıştıracak yağ ise yeterli değildi.

Saat 20.00 civarında Gelincik burnuyla Novorossisk arasında, üstünde *Enosis-Pireus* yazan vapur görüldü; rotasını İstanbul'a çevirmişti ve pupa fenerini yakmıştı.¹⁰ Bekleyen Türk motorları ve *Enosis* arasında ise yaklaşık 8 deniz mili vardı ve motorlar harekete hazırdu. *Enosis*'in süvarisi Yunan donanmasının yerleştiği bir denizde herhangi bir Türk deniz aracının mevcudiyetini planlamamıştı. Zira, mevcut büyük ve hacimli Türk gemileri Haliç'te demirliydi. Oysa iki küçük Türk motoru arkadan *Enosis*'i takibe başlamıştı. Bu takip esnasında beklenmeyen bir durum gelişti. Motorlardan birinin makinesi bozuldu ve ufak ölçekte bir yangın çıktı. Üstelik motorlar çok köhneydi fakat başka deniz aracı olmadığından millî hükümet bunlarla idare etmek durumundaydı. Bozulan motor mecburen karanlıkta durdu. Zira *Enosis*'e bir daha bu kadar yaklaşmak neredeyse imkânsız olduğundan vapuru tek bir küçük motorla zapt etme üzerine plan güncellendi. Türk tarihinde çok sayıda imkânsız başarılmıştı. Bu da başarılabilirdi. İlk verilen karar, iki motordaki mürettebatın birleştirilmesi oldu. Süvari olarak yedek komutan emekli Yüzbaşı İzzet Kaptan tercih edildi. Bir iki kişi ise diğer motorda bekleyecek, gözcülük yapacak ve mümkünse o esnada motoru onarmaya çalışacaklardı.

Bu sırada *Enosis* güvertesindeki elliden fazla yolcuyla Novorossisk'ten İstanbul'a doğru yol alıyordu. Türk motoru ise saatte yirmi milden fazla hızla

⁷ Nutku, *a.g.e.*, s. 85.

⁸ Nutku, *a.g.e.*, s. 86.

⁹ İnci, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁰ Pire. Nutku, *a.g.e.*, s. 87.

onlara yaklaşmaya çalışıyordu. Motordaki Halit Çavuş teknenin başındaki mermiyi topa çoktan sürmüştü. Necati Bey ve Sürmeneli Hüseyin ise yanındaydı. Yunan vapurunun atacağı tek bir ateş, küçük ve güçsüz Türk motorunun batırabilirdi. Bu sebeple küçük motorun üç makinesi birden çalıştırarak seyrediliyor ve *Enosis*'e yaklaşıyordu. Vapur ise sahilden 40 mil açılmıştı. Türk motoru vapura yaklaşırken, vapurun yolcuları güvertedeydiler.

Maliye uzmanı İtalyan Senyör Luici yolculardan biriydi. Yunan tacirleri, İstanbul'a görevli giden yüksek rütbeli bir Rus memur ve üç-dört kadın yine yolculardan birkaçıydı. Vapurdaki tüccarlardan biri Galatalıydı ve Rus devrimi sonrası İstanbul'a geri dönmek üzere bu vapura binmişti. Diğer tüccarlar da vatanları olan Anadolu'ya dönmek için vapurda bulduklarını söylüyorlardı. Süvari Leonidas ve Kaptan Arşipel, Yunan ordusunun Anadolu'yu karadan işgaliyle ilgili konuşmalar yapıyorlar; hatta denizde bir karşılaşma olma riski üzerine tartışıyorlardı. Türklerin denize torpil koyma ihtimali değerlendiriliyor ama bu ihtimal ciddiye alınmıyordu. Yunan ordusunun Anadolu'daki faaliyetlerinden bahseden Leonidas, Yunan savaş gemilerinin bu sularda mekik dokurken hiç tehlikede olmadığını; Türk gemilerinin tamamının İstanbul'da Haliç'te son dakikalarını yaşadığını, denizlerde Türk harp gemilerinin olamayacağını ve endişe etmenin yersiz olduğunu söylüyordu. Zira onlara göre Türklerin kıpırdayacak hali yoktu. Fakat bir süre sonra denizden ve megafondan vapurun durdurulması emrini içeren bir ses duyuldu. Yunan filosunun güçlü olduğu ve Türklere karşı çok sayıda girişimde bulunduğu sularda bir Yunan vapurunu durdurmaya çalışanın kim olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. Hemen ardından vapurun iskele tarafından bir top sesi gürledi. Mermiyi savuran Türk motorlarından biriydi.¹¹ Mermi, *Enosis*'in sancak baş omuzluğuna düştü. Güvertedekiler sesle merminin havadaki beyaz yansımaları görünce paniklediler. Bu sırada vapurun bordasına küçük bir motor yanaştı ve bir de tiz düdüğü sesi duyuldu. O motor Türk motoruydu. Türk zabiti ve aynı zamanda Batum harp gemisinin süvarisi İzzet Kaptan yanındaki beş silahlı askerle *Enosis*'e ayak basmıştı. Diğer bir ifadeyle İzzet Kaptan, *Enosis*'i Ankara Hükümeti adına zapt etmişti. Güverteye İzzet Kaptanla tırmanan Türk tayfa, Türkçe, Rumca ve Rusça dillerinde mürettebatın teslim olmasını istiyordu. İzzet Kaptan, Leonidas'dan gemide telsiz olup olmadığını öğrenmek istemişti. Gemide telsiz yoktu ve Petro Leonidas'ın tek isteği vapurun batırılmamasıydı.

Bu kargaşanın arasında İzzet Kaptan vapurdakilere bir açıklama yaptı ve kendini şu şekilde tanıttı: "*Ben TBMM Hükümeti bahriyesine mensup zabitlerden Yüzbaşı İzzet Kaptanım. Savaş halinde bulunduğumuz Yunanistan devletinin bandırasını taşıyan vapurunuzu hükümetim adına tutukluyorum. Bayanlar baylar, içinde bulunduğunuz bu vapur, Türkiye Hükümetinin eline*

¹¹ İnci, a.g.e., s. 141.

geçmiş bulunuyor. Merak ve endişe etmeyiniz. Malınız ve canınız güvendedir. Verilecek emirlere uyersanız kılınıza zarar gelmez. Ancak tersi olursa Enosis, Karadeniz'in karanlıklarına gömülür. Savaş zamanında olduğumuzu ve bir düşman vapurunda olduğunuzu unutmayınız." Bu açıklamayla beraber Kaptan Leonidas'a tayfaları güvertede toplamasını, çarkçı ve ateşçinin yerinde kalmasını; arkasında bekleyen Ahmet Onbaşı'ya da etrafı kontrol etmesini emretti. Geminin zabıtlarının silahlarını bırakarak kaptanla birlikte kaptan kamarasına gitme; kendi tayfasından birine de onları kontrol etme görevini verdi. *Enosis*'in tayfası esir alındı ve baş ambara kilitlendi. Kapısına da bir nöbetçi görevlendirdi. Ezcümle, askerlerden biri kaptan kamarası yanında, diğeri makine odasında, diğeri de boş ambarda nöbetteydiler. İzzet, kumandayı eline aldı. Ahmet Onbaşı da dümene geçti. Beşinci Türk zabıt ise bekletildi. Artık *Enosis*, içindeki yüzbinlerce liraya varan kıymetli yüküyle TBMM hükümeti bahriyesi tarafından zapt edilmişti. Yolcuların kamaralarına çekilmesine izin verildi. Kaptan, zor kullanılmayacağını, fakat sakın olunmazsa geminin batırılacağını *Enosis*'in kaptanına iletmişti.¹²

Makinist ve ateşçiler Türk askerlerinin gözetiminde saatte dokuz mil süratle seyre başladı. Geride kalan diğerk Türk motoru ise bu esnada tamir edilmiş, zapt eden motora eşlik ediyordu. Tekne, *Enosis*'ten iki yüz metre açıktaydı ve küçük toplarını vapura doğrultmuştu. *Enosis*'in tutuklandığını bildiren şifreyi alınca da toplarını indirmişti. Zapttan sonra motorlardan biri *Enosis*'in bordasına alındı, diğeri *Enosis*'e bağlandı ve yedeğe alındı. Yolcuların deyimiyle *hamsi, balınayı yutmuştu*. Ya da vapurdaki bir kişinin söylemiyle *bir akşam vakti iki küçük yunus balığı gelmiş, onların balinasını kapmıştı*.¹³ Ertesi gün Saat 08.00'de İzzet Kaptan yeri tayin etti. Yedekteki motor, diğerkinin nöbetini devraldı. Böylece iki motor da bu iş için kullanılmış oldu. Bir gün bir gece daha geçti. Ancak *Enosis*'i bu şekilde bir Türk limanına sevk ederken, bir diğerk Yunan donanmasıyla karşılaşma ihtimali vardı. Zira onların donanımlı vapurlarıyla, iki minik motorun küçük topları baş edemezdi. Böyle bir durum gerçekleşirse *Enosis* elden kaçardı. Bu sebeple tedbirler alınmış ve bir plan yapılmıştı. 28 Nisan'da yapılan plana göre bir Yunan gemisiyle karşılaşılırsa, *Enosis*'teki yolcular ve mürettebat tahliye edilecek, vapur batırılacak ve Yunan askerinin vapuru geri almasına zaman tanınmayacaktı. Batum'a 42 mil kalmıştı. Bu da 5-6 saatlik bir seyahat demekti. Buralar tehlikeli bölgelerdi. Gafil avlanmamak için yedekteki motor ileriye atıldı ve keşfe başladı.

Batum'a 30 mil kalmışken, Hopa üzerine rota değişimi emri geldi. Barometre de bir fırtınanın yaklaşmakta olduğunu gösteriyordu. Karayel başlamıştı ve bu iki motorun Karadeniz'in karayeline karşı durmaları çok zordu.

¹² İnci, a.g.e., s. 142.

¹³ Nutku, a.g.e., s. 85.

Bu olasılıkla Hopa'ya yaklaşırken, motorlardan biri yine arıza yaptı. Üstelik, Karadeniz'in dalgaları çok kuvvetliydi. Süvarisi Yüzbaşı Reşat, sancak makinesinin şaftının zarar gördüğü tespit etmişti. Makine dairesinden sular giriyordu.¹⁴ Durum ciddiydi. Motor durdurulursa batardı. Hemen çözüm bulunmalıydı. Bu sebeple bir Sürmeneli Dursun Ali beline bir ip bağladı ve kendini denize attı.¹⁵ Dalgalara aldırış etmeden denizin dibini boylamak üzere olan şaftı yerine taktı ve gemiye geri çıktı. Görülüyordu ki karada süngü karşısında yıkılmayan Türkler, denizde de aynı duruşu sergiliyordu. Bu gözü kara adımla motor Karadeniz'in dalgalarıyla baş edebilmişti. Tekne kurtarılmıştı.

Enosis ve iki motor Hopa'ya böylece vardılar.¹⁶ Ancak dalgaların kudreti sebebiyle esirleri ve yolcuları çıkaramadılar. Hopalılar vapurdaki Yunan bayrağını görünce vapurun Türklerce zapt edilmiş olduğu haberi yayıldı; vapurdan ise aynı zamanda yedi el ateş edildi. Bu bir parolaydı. Hopalılarca bir anlamı vardı. Yedi el ateş, *acele bir araç gönderin*, demekti. Parola gelince sahilden vapura takalar gönderildi. Bu esnada motorların süvarileri, *Enosis*'in zaptı hakkında Ankara'ya çekilecek telgrafların ve yazılacak raporların taslağını çoktan hazırlamışlardı. Takalar yaklaşınca, bu raporlar takanın kaptanına teslim edildi. Aynı anda sahilden sevinç sesleri yükseliyordu. Bu yardım sonrası *Enosis* ve motorlar 28 Nisan akşamı Rize-Pazar (Atina) limanına vardılar.¹⁷ Telgraf haberi bu limana çoktan ulaştığından gerekli tertibat da alınmıştı.

Rize'de *Enosis*'e yeni askerler tahsis edildi. Böylece gemide üç gündür görev yapan beş bahriyeli nöbeti devretmişlerdi. *Enosis*, Rize'de bir süre kalacaktı. Ankara'dan emir beklenirken, çok geçmeden Leonidas ve mürettebatın karaya çıkarılması emri geldi. İçindeki yük ise Trabzon'da boşaltılacak, *Enosis* oradan Amasra'ya gönderilecekti. Ancak maalesef bu emirden hemen önce vapur hareket etmişti. Alınan kararlar yolcular ve kaptan, *Enosis*'le birlikte çoktan Trabzon'un yolunu tutmuştu.

Enosis, 1 Mayıs sabahında Trabzon'a varınca kalabalık tarafından karşılandı. Vapurun ismi burada değişecekti.¹⁸ Halk, vapurun yaklaşmasını seyrediyordu. Vapur yanaşınca ise etrafını takalar, sandallar, motorlar sardı. Milli hükümetin denizdeki bu başarısını sevinçle kutlamak istediler. Bu karşılamaya resmî makamlar da iştirak etti. Sahilde ise bekleyen bir *Preveze* gambotu vardı. *Enosis*'in yolcuları sahile, esirler ise bu gambota nakledildi. Vaporda olduğu tespit edilen kıymetli yük ise boşaltılmaya başlandı. Hemen

¹⁴ İnci, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁵ Nutku, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁶ Mesut Çapa, Mehmet Okur vd., *Sorularla Pontus Meselesi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2022, s. 137.

¹⁷ Çapa, Okur vd, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁸ İnci, *a.g.e.*, s. 142.

subaylardan oluşan beş kişilik bir “Arama ve İnceleme Komisyonu” oluşturuldu. Bu komisyon, vapurun bütün yükünü saydı. Vapurda, keçi derisi, bağırsak, 141 oto lastiği, 6 sandık oto malzemesi, 4 sandık çocuk ayakkabısı, sandık sigara kâğıdı ve bir sandık halı bulunduğu kayıtlara geçti.¹⁹ Vapurdaki deri, Acem halıları, yazı makineleri, motor, inek, sığır ve koyunlar bu resmî komisyonca kayıt altında teslim alındı. Kıymetli eşyalar ve elmas ve pırlanta gibi taşlar ise 200 bin lira değer biçilerek gümrük ambarına çıkardı. Bu iş on üç gün sürdü.²⁰ Bu mallar içinde, vapurdaki Amerikalı ve İtalyan tüccara ait olanlar tespit edildi ve eksiksiz olarak kendilerine iade edildi. Ancak savaş zamanıydı ve yokluk vardı. Bu sebeple bir süre sonra kıymetli taşlar satılacak; top ve tüfek mermisi için kullanılarak cephede Yunanlılara karşı kullanılacaktı.

Esirler artık *Preveze*'deydi. Onlar uyurken Türkler nöbet beklediler. Yolculardan biri, Türklerin kibar insanlar olduğunu, hiçbir Yunana hakaret etmediklerini ve Amerikalıların Türkleri yanlış tanıdığını söyleyecekti. Fakat ne kadar iyi muamele görürlerde görsünler her türlü esir konumundaydılar. Harp esiri hayatlarının yirminci gününde zorluğu anlamışlar, birinci ayında karamsarlığa kapılmışlar, ikinci ayda ise yılmışlardı. Esirlerden Sakız adalı Corci, en müşkül durumda olandı. Yetmişinci günde bu esareten kurtulma ve kaçma planları yapmaya başladı. Suların durgun olduğu bir akşam aklına bir fikir geldi. Vapur, Novorossisk'ten hareket etmeden önce sintineye birçok gümüş çubuk saklanmıştı. Üzerleri civatalı plakalarla örülmüş bu hazineyi Türklere haber verecekti ve karşılığında özgürlüğünü talep edecekti. Ertesi sabah, *Preveze*'nin doktoru Şakir Bey'in kapısı vuruldu ve nöbetçi, birinin hasta olduğunu söyledi. İçeri Corci girmişti. El-kol hareketiyle doktora bir şeyler anlatmaya çalışıyordu. Doktor olan biteni anlamış, beraberce süvariye ziyarete gitmişlerdi. Süvariye durum aktarıldı ve bahsi geçen çubuklar aranmaya başlandı. Vapurda gerçekten demir levhalar altında gümüş çubuk ve altın para bulundu. Corci, Türklere bir daha silah uzatmayacağına dair söz verdi ve özgür bırakıldı.

Bir zaman sonra, *Enosis*'in ikinci kaptanının serbest bırakılması için bir itiraf daha geldi. Bu itiraf kaptan kamarasındaki kaplamalar söküldü. Altın ve gümüş paralar ortaya çıktı. Bir zaman sonra vapur Trabzon limanında beklerken, bu kez çarkçıbaşından bir itiraf geldi. Bu itiraf kazan dairesine girildi ve buradan pis suların içinde tam dolu 11 çuval silme gümüş ve altın çıktı. Bunlar hükümete teslim edildi. Elde edilen mala toplam 1 milyon lira kıymet biçildi.²¹

Böylece *Enosis*, birkaç kez TBMM hükümetine maddi yardım yapmış oldu. Yunan esirlerin *Preveze*'ye nakledilmesinden 2,5 ay sonra,

¹⁹ Çapa, Okur vd, *a.g.e.*, s. 137.

²⁰ Nutku, *a.g.e.*, s. 89.

²¹ İnci, *a.g.e.*, s. 143.

Novorossisk'ten İstanbul'a giderken iki küçük Türk teknesi tarafından cesaret ve atılganlıkla zapt edilen *Enosis* olayında adı geçen her zabıt ve askere TBMM Hükümeti tarafından, vapurda bulunan değerli malların satışıyla elde edilmiş nakit para hediye edildi.²² *Enosis*, törenle TBMM Hükümetinin deniz kuvvetlerine resmen kaydedilmiş ve vapurun adı *Trabzon* olmuştu.

Aylar sonra *Trabzon*, milli mücadeleye uçak getirmek için Rusya'ya gitti. Kömür nakli için kullanıldı.²³ 1923 ve 1924 yıllarında Lozan mübadillerini taşıdı. 1930'lu yılların başına kadar kömür vazifesi ile hayatına devam etti. 1934'te hurdaya ayrıldı.

Basında *Enosis* Vapuru Olayı

Enosis vapuru olayı böyle vuku bulmuştu. Haliyle dönemin hem Türk hem Yunan basınına ayrıntılı şekilde yansdı. Basına servis edilen haberlerin incelenmesi, konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılması için önem arz ediyordu. Tespit edilen; *Akşam*, *Vakit*, *Yeni Şark*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinde 5-11 Mayıs 1922 tarih aralığında olayın ayrıntılı yer aldığı ve aynı zamanda bu gazetelerin yabancı basındaki haberleri de Türk kamuoyuyla paylaştığıydı. Gazetelerin belirtilen tarih aralığındaki sayılarının hemen tamamında olayın oluş şekli yukarıdaki gibi anlatılıyordu. Bu durumda, Cemalettin Saraçoğlu'nun tefrikasının doğruluğu da onaylanıyordu. Deniz araçlarının kat ettiği mesafeler, *Enosis*'in sahibi, yolcuların adları, güvertedeki emtianın muhteviyatı gibi yeni bilgiler dönemin gazetelerinden elde edilecekti. Türk motorlarının donanım şekli, motor ve vapur arasındaki mesafe aralığıyla ilgili bilgiler ise tefrikadan farklılık gösterecekti. Bu farklılıklara ilaveten, Osmanlıca transkripsiyondan dolayı bazı adların okunmasında zorluk yaşansa da olayın amacı, oluşu ve sonucu gibi en önemli ve temel hususlarda mutabakata varılıyordu. Yukarıda, Novorossisk limanı ve sonrasında olan olaylar ayrıntısıyla anlatıldığından tekrara düşmemek adına, bu bölümde, sadece edinilen yeni bilgilerden ve farklılık gösteren durumlardan söz edilecektir.

Olay, ilk kez 5 Mayıs 1922'de "İki Kahraman Motor" tanımlamasıyla Türk basınında yer aldı. Bu haberden öğrenilen, iki Türk motorunun mitralyözlerle donatılmış şekilde Novorossisk'e gittiği idi. İlaveten, Yunan vapurunun hareketinden bir gün önce, evraklarını vize ettirerek hareket ettikleri idi. Türk motorlarının beklediği Gelincik liman reisinin Novorossisk liman başkanlığına verdiği resmi bir rapor olduğu yine bu haberden öğrenildi. Saraçoğlu'nun tefrikasına göre vapurda 50 kişi vardı fakat bu gazetede, vapurda

²² *BCA*, Kararlar Daire Başkanlığı, Kutu. 20, Dosya. 52, Gömlek. 4, Sayfa 1. Bu vapurdan elde edilen gelirle, 1927 yılında, Kaymakam Ahmet Münir Bey'e 672,94 lira; geriye kalan kişilere de 336.47'er lira mükafat verilmiştir.: Kararlar Daire Başkanlığı. *BCA*, Kutu. 23, Dosya. 15, Gömlek 11, Sayfa 1.

²³ İnci, *a.g.e.*, s. 143.

tüccarlardan 70 kişi ile Kafkasya Yunan muhacirlerinden birtakım aileler ve Rum cemaat reisi Sava'nın da bulunduğu öğrenilmekteydi. Vapurda birçok mal ve kilitli paranın mevcudiyeti de basına yansımıştı.²⁴

Aynı tarihli başka bir gazete, *Enosis*'in, Prusya ticari mahfili Drakol'un emri altında olduğunu söylüyordu. 1000 tondan fazla hacimdeki *Enosis* vapurunun milliciler tarafından tevkif edildiği ise o tarihte henüz sadece söylenti idi. Prusya limanlarından birine yanaşacağı haberi ise yabancı basına yansımış, oradan Türk basınına servis edilmişti. Aynı şekilde servis edilen bir başka haber de Yunan bayrağı taşıyan vapurun, Prusya tüccarlarından Andiya biraderlerden biri tarafından kiralanarak, bundan kırk gün önce muhtelif ticari eşya ve bilhassa un yükü ile ve kaptan Andora Afrodinu'nun komutası altında bulunduğu halde Novorossisk'e doğru hareket ettiği ve vapurun adı geçen limana ulaşarak taşıdığı yükü ve ticari eşyayı karaya çıkardığı şeklindeydi. Pazartesi günü harekete hazırlanmış, bir Ermeni'nin kalan ticari eşyasını yüklendikten sonra çarşamba günü yola çıkmış, aynı günün akşamı Novorossisk'ten bir saat mesafede bulunan Gelincik iskelesinden geçmişti. *Enosis* vapurunun hareketinden iki gün önce Türk motorları Novorossisk'e gelmiş ve Yunan vapurunun hareketinden bir gün önce Trabzon için evrakını tanzim etmişti. Buradan elde edilen bilgi, kişilerin adı, mühim miktarda ticari eşya olarak kabul edilen yükün muhteviyatı, limanda indirildiği ve Türk motorlarının evrakının Trabzon yolu için düzenlendiği idi. Tutuklanma bilgisinin Gelincik Liman Dairesi'nden, Novorossisk Liman Dairesine verilen rapordan elde edildiği bu haberdeki yeni bilgilerdendi. 70 kadar yolcunun içinde, diğer gazetede haberden farklı olarak İstanbul tüccarları ile Rusya'dan göç eden bazı Rum ailelerinin bulunduğu önemli ayrıntılardan idi.²⁵

Bir gün sonraki 6 Mayıs tarihli gazete ise vapurla ilgili en ayrıntılı haberlerden birini kamuoyuyla paylaşmıştı. Haberdan edinilen bilgiye göre vapur, harp kaçağı eşya ile yüklüydü. Rumca gazeteler de bu olaydan dolayı heyecanlı olduklarını ve bunun Yunan ticaretine büyük bir darbe olduğunu kendi basınlarına yansımıştı. Hatta Anadolu'dan gelen haberlere göre sadece *Enosis*'te değil, diğer Yunan vapurlarında da harp kaçağı eşya bulunduğu anlaşılmıştı. Yunanlılar, sırf ticari rekabeti Rumlar menfaatine ihlal için Türk gemilerini durduruyorlardı. Çoğunda harp kaçağı eşya namına hiçbir şey yoktu. Oysa Anadolu tarafından durdurulan gemilerde işe yarayacak eşya vardı. Aynı tarihli yabancı basın da Karadeniz'de, harp kaçağı eşya yüklü olduğu gerekçesiyle ele geçirilen *Enosis* adlı Yunan vapuruna dair uzun boylu malumat veriyordu ve bundan müteessir görünüyorlardı. Örneğin *Prosodos* gazetesi, bir önceki gün 1000 tonluk *Enosis* vapurunun durdurulduğu haberini verdiğinden söz ederek,

²⁴ *Akşam*, "Karadeniz'de Büyük Bir Yunan Vapurunun Zaptı", 5 Mayıs 1922, s.1.

²⁵ *Yeni Şark*, "İki Türk Motoru", 5 Mayıs 1922, s.1.

kendileri açısından büyük bir üzüntüye yol açan bu gelişmenin Novorossisk fenerinin ancak dört mil dışında ve Rus denizi mintikasında vuku bulduğundan söz ediyordu. Yunan vapurunu ele geçiren Anadolu vapurlarının küçük olduğunu da özellikle vurguluyorlardı. Yabancı basın olayı yansıtma şeklinden anlaşılın, Türklerin, vapuru içindeki harp kaçağı eşya için kaçırdığıydı. Diğer bir ifadeyle olay, dünyaya, Türklerin bu kaçak eşyaya tamah ettiği şeklinde anlatılıyordu. Oysa amaç bu değildi ve üstelik eşyalar kayıt altına alınmış ve çoğu iade edilmişti. Amaç, Anadolu'ya denizden müdahaleyi önlemek, Türkün mücadele gücünü karada olduğu gibi denizde de göstermek ve mümkünse vapuru Türk filosuna katmaktı.

Gazeteye göre, *Enosis* vapuru, tüccardan John haleflerinden yüklenmiş ve tahminen kırk gün önce Novorossisk'e hareket etmişti. Bu vapur Rus ticaret heyetine mahsus olmak üzere 200.000 lira kıymetinde eşya ve madde ile dönüyordu. İtalyan *Veninya* vapuru ile Novorossisk'ten dönen ihraç ticaretiyle uğraşan bir tüccar da vapurun İstanbul'a hareket ettiğinden ve bu esnada Gelincik'te fenerin bulunduğu mevkide durdurulduğundan söz ediyordu. Buradan edinilen yeni bilgi, Yunan vapurlarının çoğunlukla Kırım istikametine hareket ederek oradan İstanbul'a gittiğiydi. Fenerler İdaresi, Novorossisk Liman Dairesine ulaşmış ve vapur uzaklaştığı zaman iki Anadolu gemisinin önüne çıktığını ve iki top sesinin duyulduğunu söylemişti. Vapur geri döneceği yerde şüpheli gemilerin yaklaşmasından dolayı süratini artırmıştı. O esnada karanlık basmış ve Fenerler İdaresi artık bir şey görememişti. Bu haberle olay, Fener İdaresinin cephesinden de anlatılıyor ve olayın akışı doğrulanıyordu. Söz konusu vapurun Anadolu tarafından ele geçirildiğine dair hiçbir şüphe kalmadığına ikna olmaları ise olaydan birkaç gün sonra *Maria* adlı bir vapurun Novorossisk'e gelmesiyle gerçekleşti. Zira motorla Trabzon'dan gelen Türkler, *Enosis* vapurunun Trabzon'a götürülmesinden sonra Yunan vapurlarının Novorossisk'e seyahatlerine devam etmelerinin mümkün olmadığını açıklamıştı. Bu malumat üzerine vapurun durdurulduğu hakkında artık hiçbir şüphe kalmamıştı.

Vapurun Fernedu'nun (Ferindyu) kumandası altında ve 17 tayfası olduğu, tutuklanan gemide çoğunluğu İstanbul tüccarları olmak üzere elli kadar yolcu ve Yunan Sava'nın bulunduğu da belirtiliyordu. Buradan edinilen bilgilerle birlikte, vapurda 50-70 arası kişinin olduğu kesinleşmiş gibi görünse de vapurda toplam 74 yolcusu olduğu tespit edildiği görülmekteydi.²⁶ Bu 74 yolcunun 59'u Yunan, dokuzu Sovyet, üçü İtalyan, bir İngiliz, bir Fransız bir de İranlıydı.²⁷ *Enosis* vapurundan esir edilen İtalyan tebaasından ve Musevi milletinden tüccar

²⁶ Can Canver, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Karadeniz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 428.

²⁷ Mesut Çapa-Veysel Usta, *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetinde Yazışmalar*, T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 1995, s. 118.

Alkalay'ın serbest bırakılması için bir önceki gün inceleme yapıldığı ve buradaki Rus ticaret heyetinin Ankara'daki Sovyet murahhası/mümessili Bay Aralof'a, Mustafa Kemal Paşa nezdinde lazım gelen teşebbüste bulunması için telgraf çektiği, ilk kez buradan öğreniliyordu.

Britanya'da vapurun tevkifi hakkındaki ilk haber, vapurun Novorossisk'ten, Rostov Köstence yoluyla ve telgrafla geldiğinden söz edilerek verilmişti. Habere göre Yunan bahriyesinde yeni malumat yoktu ve bu durum Yunan filo kumandanlığına ve bahriye nezaretine yazılı olarak bildirilmişti. Bahriye Nezaretinden lazım gelen talimat verilince vapurda bulunan bütün ticari eşya Sovyet hükümeti namına olduğundan, Sovyet murahhas heyetinin teşebbüste bulunduğunu istihbar ediyorlardı. Alınan malumata göre Novorossisk limanında hali hazırda iki Yunan vapuru bulunuyordu ve tedbir alınmadan önce oradan hareket etmemeleri için kendilerine haber verilmesi temenni ediliyordu. Bu demek oluyordu ki vapurdaki emtia Sovyet hükümetine aitti.

Şologos gazetesi vapurun 1500 ton ağırlığında olduğuna emindi ve Atina'daki vapur mücehhezlerinden Dövakili'ye aitti. Vapur, tüccarlardan Andiya, John ve Ganelli tarafından kiralanmış olup, onların hesabına seyahat ediyordu. Şimdiye kadar Rus limanlarına üç sefer yapmıştı. Vapura, Novorossisk'ten Rus Koşupranki adına muhtelif ticari maddeler ve bilhassa tütün ve deri yüklenmişti. Yolcu olarak ise eşyalarıyla birlikte ve Novorossisk'ten almış kadar Rum ailesi alınmıştı. Vapurun limanda bulunduğu sürede, İstanbul Bahriye zabıtasının emri altında olan ve çoğunlukla Mehmet Ali Paşa Hanının önünde demirleyen motorlardan iki Anadolu motorunun limandaki mevcudiyetleri tesadüfi değildi. *Enosis*'e müdahale için fırsat kolluyorlardı. 26 Nisan'da kaptan vapurun hareketini ertelememeye karar vermiş ve aynı gün öğleden sonra saat 16.00'da hareket etmişti. Gelincik koyundan çıkan iki motor da vapura taarruz vaziyeti almıştı. Vapur kendisini savunmaya teşebbüs etmiş, hatta bir aralık batırmak için motorlardan biri üzerine şiddetle yürümüşü. Lakin motor, seri hareket ettiğinden kurtulmuş ve vapura karşı silah kullanmaya başlamış, toplam beş mermi atmıştı. Batma tehlikesinden kurtulmak için kaptan motorları adım adım takip etmek suretiyle Trabzon'a doğru dümen kırmıştı. Bahriye mahfili bu tevkiften dolayı son zamanlarda Rusya ile başlayan ticarete büyük zararlar yaşandığından endişe içindeydi. Yunan filosu kumandanı Amiral Abitis, lazım gelen talimat ile gelmiş ve Yunan donanmasının muhtelif gemileri hemen kömür almaya koyulmuşlardı. O gün Karadeniz'e çıkacaklardı. Yolcu ve tayfalardan başka ticari eşya ve yolcuların şahsi servetlerinin kıymeti 200.000 lira kadar tahmin olunmaktaydı. Vapurdaki eşyadan Toklomas ticarethanesi alakardı.²⁸ Görüldüğü gibi *Şologos* gazetesi vapurun kimler tarafından kiralandığı, sefer sayısı, Türk motorlarının hareket saati, demirledikleri yer,

²⁸ *Akşam*, "Müsadere Olunan Gemi Hakkındaki Tafsilat", 6 Mayıs 1922, s.1.

emtiyanın kime ait olduğu gibi birçok ayrıntı bilgiyi kamuoyuyla paylaşıyordu. Fakat atılan beş mermi sesinden söz ediyordu. Oysa bilinen sadece iki mermi atıldığıydı.

Aynı tarihteki bir başka gazete, olayın İstanbul'daki Rumlar arasında derin üzüntü uyandırdığını yazmaktaydı. Karşıyaka matbuatının da sütunlarını buna dair ağızdan ağıza dolaşan haberlerle doldurmakta olduğundan söz etmekteydi. Hadise hakkında *Prusya*, *Prosodos* ve *Şologos* gibi uluslararası gazetelerdeki yazılar Türk basınına şöyle aktarılıyordu:

Prusya'dan alınan yeni bilgi Novorossisk limanında *Eleni Kiryakod* ve *Dafni* ile diğer iki Yunan vapurunun da bulunduğu ve lazım gelen tedbirler alınmadan önce bunlara limandan ayrılmamaları hususunda haber verilmesinin uygun görüldüğüydü.

Prosodos; *Enosis* vapurunun Drakol'la birlikte İnaki adlı birinin daha kontrolünde olduğunu ve Rus karasularında ve Novorossisk fenerinden dört mil uzakta vuku bulan bu hadisenin pek elim tesir uyandırdığını yazmıştı. Ancak bu gazetede en önemli bilgi, tevkif eden Anadolu gemilerinden diğerinin adının *Preveze* olduğuydu. Zira, yukarıda birinin adının *Nimet* olduğunu bildiğimiz, diğerinin adını tespit edemediğimiz diğer motorun *Preveze* olma ihtimali, esirlerin bu gambotta tutulduğu bilindiğinden, çok yüksekti. Habere göre vapur, tüccarlardan İngiliz John tarafından kiralanmış ve bundan kırk gün önce Novorossisk'e hareket etmişti. Bu durumda tüm gazetelerde adı geçen John adı doğrulanıyordu. Vapuru bu kişi kiralamıştı ve vapurda Rus ticaret murahhas heyeti adına 200.000 lira kıymetinde kösele, potas vs. madde olduğu artık kesindi.

Şologos'un kaydettiği satırlara göre vapur, Andiya ve John tarafından kiralanmıştı ve gerek bunlar gerek diğer şahıslar adına Rus limanlarına taşımacılık yapmaktaydı. Rus kooperatifi adına ticari maddeler, bilhassa meşin ve kösele ve Novorossisk'ten altmış kadar Rum ailesini ve bunların eşyalarını yüklemiş olduğu halde dönmek üzere, söz konusu limandan hareket etmişti. Böylece kiralayanların adları da doğrulanıyordu. Gazeteye göre vapurun Novorossisk'te tevkifi tesadüfi değildi. Türkler, Yunan vapuruna hücum etmek üzere yükleme işlemlerini yakından takip ediyorlardı ve hatta vapurun kaptanı bu iki motorun durumundan şüphelenmiş ve yolcuları haberdar etmişti. Motorların, *Enosis*'in hareketinden bir gün önce yola çıkmasının sebebinin de kaptanın daha fazla şüphesini çekmemek için olduğu yazıyordu. Zira Gelincik'te gizlenmiş olan motorlar ortaya çıkarak Yunan vapuruna mermi atmaya ve tevkif etmek için işaret vermeye başlamışlardı. Vapur kaptanı karşı koyma teşebbüsünde bulunmuş, hatta bir ara vapur tüm gücüyle motorlardan birini batırmak azmiyle yön değiştirmişti. Seri hareket eden motor ise kendisini korumuş ve vapura mermi atmaya devam etmişti. Vapura toplam beş mermi atılmıştı. Batma tehlikesiyle karşı karşıya kalan vapurun kaptanı teslim olarak,

iki motorun sıkı takibi altında Trabzon'a götürülmüştü. Haliyle, denizcilik mahfili bu olayın Rusya ile ticari ilişkileri bozacağı endişesi içindeydi. Aslında kabahati Anadolu gemilerinin Rus limanlarına uğramasına fırsat veren Sovyet hükümetinde buluyorlardı.²⁹

Aynı tarihli *Vakit* gazetesi, Karadeniz'de büyük bir Yunan vapurunun yakalandığını ve ancak Azak Denizi'nin dışında toparla donatılmış iki motorca Trabzon'a değil, Samsun tarafına çekildiğini yazmaktadır. *Vakit*, Rumca gazetelerden alınan malumatı aktarmış ve anlaşıldığına göre Anadolu, Yunan korsanlıklarına haklı bir mukabele fırsatı elde etmiştir. Burada bir aktarım hatası olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira alınan son istihbarata göre vapur, şüphesiz Trabzon Limanı'nda bulunmaktadır ve Yunan hükümeti vapurun tevki meselesinden vakit ve zamanıyla haberdar olmuştur. Yunan Bahriye Nezareti tarafından bu mesele hakkında gerekli emirler verilmiştir. Donanmanın seri bir hareketi beklenmektedir. Haberin çıktığı gün Galata deniz mahfili, Karadeniz'de Yunan bandıralı başka bir vapurun da durdurulduğunu duymuş, ancak henüz bu bilgi doğrulanamamıştır. Yunan *Pravdos* gazetesi Anadolu kuvvetlerinin Karadeniz'de yakaladığı bu vapurun, diğer küçük Yunan vapurlarından biri olduğunu söyleyerek durumu başarı olarak görmediğini ima ederken; *Prusya* gazetesi vapurun derdest edilmesinin ticaret alemini heyecan içinde bıraktığını itiraf etmektedir. Karadeniz seferini yapan bir İtalyan vapurunun gelmesinden sonra bu korkuların haklı olduğu anlaşılmıştır.³⁰

Bir sonraki gün 7 Mayıs tarihli gazetelerde vapur yolcularının verdiği malumata ulaşılmaktadır. Bu malumata göre, bir önceki gün saat 15.00'te Trabzon'dan seyr-ü sefaine ait bir vapurun geldiği ve kaptanının *Enosis* hakkında bilgi vermekten kaçındığı dikkat haberi dikkat çekmektedir. Ancak aynı kaptan, gazeteye kendisinin cumartesi günü akşama doğru ayrıldığını ve oradayken Trabzon'daki Bahri Kumandanın Ruslardan satın alınmış olan iki motorla Novorossisk'e hareket ettiğini ve seyahat maksadının bir Yunan vapurunu derdest etmek olduğunu haber aldığını beyan etmiştir. Aynı gün *Şologos* gazetesinden, vapurun ele geçirilmesinin Yunan savaş ticaretini ve umumiyet itibariyle ticaret dünyasını pek zor bir duruma soktuğu bilgisi alınmaktadır. Bununla beraber, Sovyet hükümetinin yalnız Yunan denizcilerinin ve Yunan tüccarlarının değil, hayat ve mallarını tehlikeye atarak Rusya'nın güney sahilini iase edildiğini öğrenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ve eğer buradaki Rus ticaret odası Rusya'nın kara sularında Kuvayı milliyeye tarafından yapılan korsanlığın düzeltilmesi konusunda tedbir almazsa, suça iştirak etmiş olduğu şüphesi oluşacağından artık Rus limanlarıyla her tür ticari münasebete son verileceği yazmaktadır. Zira haber alındığına göre Rusya ile ticari

²⁹ *Yeni Şark*, "Enosis Yunan Vapurunun Tevkifi", 6 Mayıs 1922, Cumartesi, s.1.

³⁰ *Vakit*, "Yunan Korsanlıklarına Haklı Bir Mukabele", 6 Mayıs 1922, Cumartesi, s.1.

münasebetlerde bulunan Rum tüccarları, Sovyet Ticaret Odası nezdinde teşebbüste bulunmaya karar vermiştir. Ayrıca *Enosis* vapurundan başka Odesa limanında diğer bir Yunan vapuru da Rusların ve Anadolu'nun hilekarlarına kurban olarak hareketsiz bir halde durduğu da satır arasında verilmiştir. Bu durumda *Şologos*'un, Anadolu motorlarının hareketini korsanlık ve hilekârlık olarak gördüğü söylenebilir. Aslında milli hükümet Yunan korsanlığına nihayet vermek istemektedir. Bu hedefle gerçekleştirilen olayı *tevkif ettiğimiz Yunan gemisinin yükü Trabzon'a çıkarıldı. Tayfası Trabzon çarşısında bir hana hapsedilerek, kapısına muhafızlar yerleştirildi*, sözleriyle dile getiriyor ve bu sözler basına yansyordu. Bununla beraber, Rumca gazeteler ise konuyla ilgili mevcut bilgileri tamamlayıcı ek bilgi vermeye devam ediyordu. Örneğin *Prusya*, *Enosis* vapurunun Trabzon'a sevki sonrası Trabzon şehrinin bayraklarla süslendiğini, vapurun tayfaları ve yolcularının Trabzon çarşısında bir han içine konulduğunu, hanın kapısına muhafızlar yerleştirildiğini ve aynı zamanda vapurun yükünün karaya çıkarıldığını yazarak durumu onaylıyordu. *Enosis* vapurunu derdest eden motorların, uçaklarıyla bilinen Erzurumlu Nafiz Bey'e ait olduğu ve Rus limanlarından kaçan altı vapurun tevkif edildiği yine bu gazeteden edinilen yeni bilgilerdendi. İlaveten, Anadolu hükümetinin yabancı bayrağı taşıyan yedi vapurun mürettebatları arasında Rum bulunması sebebiyle Anadolu iskelelerine seferlerini yasakladığı haberi gazetede yer almıştı.³¹

Vakit gazetesi Yunan vapurunun tevkif edilmesinin Rum ve Yunan mahfilinde büyük bir heyecan yarattığından, Rumca gazetelerin bu hususta uzun makaleler yayımlamaya devam ettiğinden ve bu olayın Yunan deniz ticareti üzerinde olumsuz etki yapacağından söz etmekteydi. Gazete, vapurun ele geçirilişi konusunda şimdiye kadar Rum makamları dışında resmi ve belgeye dayalı malumat gelmediğini ancak Anadolu hükümetinin sınırlı deniz savaş vasıtalarıyla hangi sistem gemilerle *Enosis*'i zapt edebileceği hakkında Erkân-ı Bahriyeden bir zat ile görüşüğünü yazmaktaydı. Söz konusu zat, Anadolu'nun Rusya'dan aldığı çeşitli defalar rivayet edilmiş olan kuvvetli gemilerle bu işi ancak açık denizde yapmasının mümkün olduğundan, ancak bu gemilerin Kırım'a kadar ilerlemesinin Karadeniz'de her zaman keşif yapan Yunan savaş gemilerinden dolayı tehlikeli bir macera olacağından söz etmişti. Bu yüzden milli hükümet daha tedbirli davranarak mütevazı birer sahil muhafız gücü sayılabilecek iki motoru Novorossisk'e göndermişti. *Enosis*'in muhteviyatı hakkında hızla fikir edindikten ve gemi yükünün ve icrasına girişilen teşebbüsün tehlikesine tekabül edebilecek bir kıymette olduğu anlaşıldıktan sonra Yunan gemisine taarruz edildiğinden bahsetmişti. Düşman gemisinin verdiği haberlere göre motorlar, *Enosis*'e taarruz için sahile yakın bir noktayı seçmişti. Bu, kendi

³¹ *Akşam*, "Enosis'in Hamulesi Trabzon'a Çıkarıldı", 7 Mayıs 1922, s.1.

emniyetleri açısından uygun bir tedbirdi. Çünkü topla donatılmış Yunan gemisinin ezkaza yara alabilecek motora, diğerinin yardımını imkansızlaştırmak için elinden gelen her şeyi yapacağı aşıkardı. Haliyle mürettebat için sahile çıkmak daha kolay olacaktı. Açık denizde ise ölüm muhakkaktı. Bu durumda, hadisenin akşamüstü cereyan etmesinin tesadüfi değil, bilinçli olduğu söylenebilir. Çünkü karanlıkta top atışından korunabilecek şekilde motorların gemiye yaklaşması daha muhtemeldir. Nitekim *Enosis* vapurunun top atışında bulunamayışı da ya motorların yaklaştığını görmediği yahut da karanlığın buna izin vermediği manasına işaret etmektedir. Her iki durumda da denizcilik istatistikleri, bu gibi olaylara daima istisnai bir kıymet atfeder ki, o da girişimde bulunan gemi mürettebatının manevi kuvvetindeki bu yükseklikten ibarettir. Bu itibarla girişimlerinde muvaffak olan motorlar her türlü takdire layıktır.

Vapurun tevkif şekli hakkında yazan Rumca *Prosodos*, Yunan vapurunu tevkif eden ve mitralyözlerle donatılmış Anadolu vapurlarından birinin *Preveze* gambotu olduğuna emindi. Bu demek oluyordu ki motorların adının *Nimet* ve *Preveze* olduğu, vapurunun tüccardan John tarafından tahsil edildiği, tahminen zapttan kırk gün önce Novorossisk'e hareket ettiği ve Rus ticaret heyetine mahsus olmak üzere 200.000 lira kıymetinde işlenmemiş deriler ve malzeme ile döndüğü kanıtlanmıştı. Diğer yandan, İtalyan *Vitina* Vapuru ile Novorossisk'ten dönen ve ihraç işleriyle uğraşan bir tüccar da olayları olduğu gibi anlatıyor ve doğruluyordu. *Şologos* da anlatılanlara mutabıktı. Bu mutabakata, vapurun ağırlığı (1500 ton), vapurun sahibi, kiracıları, 60 kadar ailenin mevcudiyeti, motorların Mehmet Ali Paşa Hanının önünde demirlediği, 26 Nisan saat 16.00'da hareket ettiği, Gelincik'ten taarruz ettiği, vapura beş mermi atıldığı, Trabzon'a doğru dümen kırdığı ve bu sebeple Rusya ile olan ticaretin zarar gördüğü dahildi.

Journal Derik de aynı meseleden bahsettiği nüshasında, denizcilik aleminin son zamanda Karadeniz'de vuku bulan bu hadise dolayısıyla çok üzgün olduğundan, ne kadar garip görünürse görünsün Anadolu sahillerinde dolaşan Yunan savaş gemilerine karşı bu son olaya gelinceye kadar hiçbir şey yapamayacak durumda bulunan Kuvayı Milliye'nin, Karadeniz'in kuzey doğusunda *Enosis* isimli bir Yunan vapurunu tevkif ettiğinden söz etmektedir. Ancak çatışmanın Türk sahillerinden uzakta yaşanmış olması, bu hareketi yapan Türk gemisinin Karadeniz'i geçecek derecede büyük olmasına delalet ettiği, eğer Kuvayı Milliye gerçekten bu çeşit gemilere sahipse kuvvetle muhtemel bunları Sovyet Rusya'dan aldığı da verilen bilgiler arasındadır. Türk sahillerinin ablukasının garip bir şekilde zorluk ve Türk sahillerinde bilhassa seyr-ü sefer için özel bir tedbir gerektirdiğine de işaret edilmektedir. Bu durumun bir çatışma olduğu ve bu çatışmanın Rus sahillerinden açıkta yaşandığı da ilk kez bu haberde geçmektedir.

Bazı haberlere göre bu iki Türk motoru açık denizde *Enosis*'i sağdan soldan çevirerek Trabzon'a sevk etmiştir. Uluslararası Bahriye Nezareti kara sularının sınırını dört mil olarak belirler ki bu mesafe dahilinde muharıplerin savaş hareketinde bulunmaları yasaktır. Diğer yandan, *Enosis*, Samsun veya İnebolu'ya sevk edilmiş olsaydı, iadesi daha kolay olacaktı. Halbuki Trabzon oldukça ciddi teşkilata sahipti. Herhalde *Enosis* hadisesi Karadeniz'de yeni bir güç mücadelesini teşkil edecek gibiydi.³² Karadeniz'de gerçekleşen bu tevkif, bir sonraki günün gazetelerine, kahraman bahriyelilerin cüretkâr hareketi ve bu hareketin Yunan mahfilinde büyük teessür uyandırdığı şeklinde ve Rumca gazetelerin Rusya'yı ve Rus hükümetini tehdit etmeye kalktığı şeklinde yansdı. Bu tehdit ise gülünç bir olay olarak değerlendirildi.

Ezcümle, Trabzon'a sevk edilen *Enosis*'in yükü artık karaya çıkartılmıştı. Vapurun kesin olarak Trabzon Limanı'nda bulunduğunu ise daha sonra Karadeniz'den *Bahr-ı Cedid* vapuru ile gelenler beyan etti. Bu hususta henüz Anadolu'dan malumat gelmediği için vapuru zapt eden kahramanların kimler olduğu ve vapurun tevkif şekli hakkında açık malumatın mevcut olmadığı da haber olarak paylaşıldı. Yalnız muhakkak olan bir şey varsa o da Karadeniz'de Türk bayrağının her tarafta dalgalanmakta olduğuydu. Buna bağlı olarak Yunan vapurlarının *Enosis*'in akıbetine uğramamak için İstanbul'dan çıkamaması, Türk milli mücadelesi açısından önemli bir veriydi. Haliyle, Rus limanlarında bulunan vapurlar da hareketlerini ertelediler. *Enosis*'in zapt edildiği haberinin duyulması üzerine Rumca gazeteler hemen Yunan filusunun faaliyete geçeceğinden ve kömür alıp Karadeniz'e çıkacağından bahsetmişlerdi. Fakat dört günden beridir Yunan savaş gemileri atıl bir halde İstanbul Limanı'nda yatıyordu. Anlaşılan o ki *Enosis* hadisesinin Yunan ticaret mahfilinde yarattığı galeyan devam ediyordu. Diğer taraftan, Sovyet Rusya tarafından yapılan bir yazılı açıklama üzerine Karadeniz'de, Rus limanlarından kaçan altı Bolşevik ve başka bazı vapurların daha tevkif edildiği haberleri yayılmaya başlamıştı. Ankara Hükümeti ise Karadeniz'de sık sık kol gezmek üzere Bahriye Müdüriyet-i Umumisine elde bulunan bütün motor ve vapurların silahlandırılması emrini vermişti.³³

9 Mayıs'taki gazetelerde, tutuklanan diğer vapurlara ayrıntıyla yer verildi. Tarafsız bölgenin neresi olduğu sorgulanırken, *İnebolu* vapurunun, *Enosis* olayına misilleme olarak Marmara Denizi'nde 6 Mayıs'ta gerçekleşen tevkifi teyit edildi.³⁴ Ancak hükümet, Seyr-i Sefain vapurlarının tevkifi ile *Enosis* vapurunun tevkifine karşılık vermenin doğru olmadığı düşüncesindeydi. *Protodos* gazetesine göre, İzmit Körfezinde *İnebolu* vapurunu yakalayan *Kılış*

³² *Vakit*, "Enosis Vapuru Nasıl Tevkif Edildi", 7 Mayıs 1922, Pazar, s.1.

³³ *Vakit*, "Enosis Trabzon'a Sevk Edildi", 8 Mayıs 1922, Pazartesi, s.1.

³⁴ Canver, *a.g.e.*, s. 429.

zırlıysıydı. *İnebolu* vapuru İzmit'teki Kuva-yı Milliye ordusunu iâşe etmekteydi ve Gemlik'e sevk edilmişti. Bu durum öğrenilince, Biga'ya hareket etmeye hazırlanan *Paşabahçe* vapuru da hareketini ertelemiştir. Yunan donanmasının *Enosis* vapuru serbest bırakılıncaya kadar Türk vapurlarını derdest etmeye devam edeceği söyleniyordu. *Nimet* vapurundan ise henüz malumat alınmamıştı. Seyr-i Sefain'in müracaatı üzerine hükümet, icap edenler nezdinde müracaatta bulunarak esasen İtilâf Devletlerince seyirlerine müsaade edilmiş olan seyr-ü sefain vapurlarının, bilhassa devletlerce tarafsız olduğu ilan edilmiş Marmara'da tevkifinden dolayı protestoda bulunacaktı.³⁵ Nitekim *Prusya* gazetesi, aynı zamanda Karadeniz'de diğer bir Yunan vapurunun da tevkif edildiği ve söz konusu vapurun Anastasyadi'ye ait *Makedonya* vapuru olduğunu yazmıştı. *Makedonya* vapuru iki ay önce un alarak Odesa'ya hareket etmişti. Yükünü Odesa'ya boşaltıp, eşya ve yolcular ile dolu olarak Türk limanına doğru hareket etmek üzereyken Ukrayna Nezaretine mensup bir genç memur rıhtıma giderek vapura binmiş, limanda bulunan yedi Yunan, iki İtalyan ve bir Amerika vapurlarının kaptanlarını davet etmişti. Vapurun salonunda Ukraynalı memur, nezaretinin bir protokolünü okumuştur. Adı geçen protokolde Yunan donanması 1920'de Sovyet Rusya'ya mensup olan *Kırım* vapurunu tevkif ettiği için Ukrayna hükümetinin de limanda bulunan Yunan vapurlarından birini müsadere edeceği ve kuranın *Makedonya*'ya isabet ettiği yazılı idi.

Aynı tarihli Rumca gazetelerde *Enosis* vapurunun tevkif şekli ve Yunan donanmasının mukabelede bulunması kararı ve sonuçlarına dair muhtelif malumat verilmişti. *Prusya* gazetesi, hususi tahkikattan sonra *Enosis* vapurunun tevkifini takip eden hadiseler hakkında Atina'ya belgeli malumatı vermiş ve *Enosis*'in, 26 Nisan'da tevkif edildiğini yazmıştı. Motorlar Novorossisk'e gitmişler ve toplarını güverteye koymuşlardı. *Enosis* 27 Nisan Cumartesi günü Trabzon'a sevk edilmiş ve aynı gece kömür almış, aynı zamanda boyanmış, belli olmamak için kaptanın kamarası ve güvertede diğer bazı değişiklikler yapılmış ve gemiye *Anadolu* adı verilmişti. Trabzon'dan Rize'ye sevk ve orada yolcularını karaya indirmiş ve yalnız mürettebatıyla Trabzon'a iade edilmişti. Orada da vapurun içinde birinci makinist Manolyas bırakılmış, 17 Rum personel ve mürettebat *Aydın-Reis* vapuruna nakledilmiş,³⁶ 30 Nisan gece yarısı Rize'ye sevk edilmişti. Bu habere göre vapurun adı *Trabzon* değil, *Anadolu* olarak değiştirilmişti. Ancak bu bilginin yanlış aktarıldığı açıktı. Zira olayın akış şeklinde de yanlış aktarım olduğu görülmekteydi.

Trabzon'da mürettebat vapurdan çıkarılmadan önce, dahilde bulunan Sovyet hükümeti ve bazı Musevi tüccarlara ait olan bütün ticari mallar karaya çıkarılınca, bu harekete karşı Yunan donanması mukabelede bulunarak İzmit'e

³⁵ *Akşam*, "Yunan Korsanlığı", 9 Mayıs 1922, Salı, s.1.

³⁶ Çapa, Okur vd, a.g.e., s. 137.

harp kaçağı nakleden Seyr-i Sefain şirketinin *Nimet* vapurunu Karasefa ile İzmit arasında derdest etmişti. Buna bağlı olarak *Nimet* vapuru Mudanya'ya sevk edildi. İstihbarata göre Ankara Hükümeti *Enosis* vapuru ile mürettebatı ve yolcularını iade edinceye kadar diğer tevkiflere devam edilecekti.³⁷

9 Mayıs tarihli *Vakit* gazetesi, *Enosis* olayına cevaben gerçekleşen *İnebolu* vapurunun Yunan tarafından tevkifini onaylayarak Yunanistan'ın intikam almak istediğinden söz etmektedir. İstanbul ile İzmit arasında yolcu ve ticari eşya taşıyan *İnebolu* vapuru, İzmit'ten gelirken devletler hukuku kurallarına aykırı olarak Yunanlılar tarafından tevkif edilmişti. Vapur cumartesi sabahı limandan hareket etmişti. Pazar akşamı saat 6'da dönmesi kararlaştırıldığından, geminin gecikmesi makamları endişeye düşürmüştü ve yapılan tahkikat sonucunda geminin cumartesi günü İstanbul'dan hareket ettikten sonra Adalar açıklarında Yunan savaş gemileri tarafından müsadere edilerek, Mudanya istikametine sevk edildiği anlaşılmıştı. *İnebolu* vapurunun akıbeti hakkında ilk malumat, limana getiren İtalyan bandıralı *Orakmu* vapurunun süvarisinden alındı. Aynı vapurun yolcuları da geminin Yunan savaş gemileri refakatinde Adalar açıklarına doğru götürüldüğünü gördüklerini beyan etmişlerdi. Gazete muhabirleri, bu haberin duyulması üzerine Seyr-i Sefain Umum Müdürü Arif Paşa'ya müracaat ederek bilgi istemişti. Durum, *İnebolu*'nun Yunan korsanlığına kurban gittiğini doğrulayacak bir mahiyet arz ediyordu. Arif Paşa, bu haberin ulaştığından söz edince derhal tahkikat icrasına başlandı. İstihbarata göre *İnebolu* vapurunun bütün yolcularının sayısı 90-95 kadardı. Gemide bir miktar ticari eşya mevcut olup, bundan başka bir şey de yoktu. Geminin tüm eşyası 240 tondtu. Resmi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte hakikatin rivayet edilen şekilde olmasının çok muhtemel olduğu söyleniyordu. Resmi bilgiye sahip olur olmaz elbette gerekli teşebbüslere girişilecekti. Gemilerde harp kaçağı eşya bulundurulmasına müsaade edilmediğinden, müsadereyi meşru gösterebilecek sebeplerin mevzu bahis olmadığı ifade ediliyordu. Bu malumattan anlaşıyordu ki *İnebolu* vapuru, mütarekeden beri alıştırıldıkları korsanlık usulüne uygun tevkif edilmişti. Yunanlılar bu hareket tarzıyla hiç şüphesiz Karadeniz'de Kuvayı Milliye motorları tarafından müsadere olunan vapurlarının intikamını almak istemişlerdi. Yalnız aradaki fark, Karadeniz hadisesinin hukuk kurallarına uygun olması, *İnebolu* hadisesinin ise tarafsız ve bu tarafsızlığı müttefik devletlerin baskısı ve himayesinde bulunan Marmara sularında yapılmasıydı. Bu olay İzmir'in işgalinden beri deniz ablukası adı altında Macar gemilerine varıncaya kadar resmi bir devletin savaş donanması tarafından yapılan korsanlıklardan birini teşkil ediyordu.

³⁷ *Akşam*, "Enosis Macerası", 9 Mayıs 1922, Salı, s.1.

Rusya'dan yazılı olarak bildirildiğine göre Osmanlı bayrağını taşıyan silahlı bir motor, üç Yunan gemisiyle, ticari eşya yüklü bir Yunan vapurunu tevkif ederek, bu kez Atina'ya götürmüştü. Yine alınan haberlere göre *Preveze* gambotu Batum'a gitmekte olan *Elira* isimli Yunan vapurunu tevkif ederek, Sovyetlere götürmüştü. Görülüyordu ki son günlerde Türkler Karadeniz'deki faaliyetlerini arttırmışlardı. En son alınan malumata göre de *Enosis* vapuru evvela Kırım'a sevk edilerek yolcular çıkarılmış, daha sonra vapur mürettebatıyla birlikte Trabzon'a götürülmüş ve yükü orada boşaltılmıştı. Daha sonra mürettebat da bir motor ile Kırım'a sevk edilmişti.³⁸

Nimet vapurunun Biga'dan İstanbul'a gelirken Yunan harp gemileri tarafından yolda çevrilerek *İnebolu* vapuru gibi Gemlik'e yönlendirildiği ise yinelenen bir haberdir. Yunanlılar *Nimet* vapurunu da yakalamak için Marmara'nın ötesine berisine harp gemilerini çağırılmışlar, pusu kurmuşlardı. Fakat *Nimet* her nasılsa Yunanlıların kurduğu pusuya düşmemiş ve sabah saat 8'de salimen limana ulaşmıştı. Yunan Bahriyesince kurulan bu pusunun muhakkak surette başarıya ulaşacağından emin olduğundan, Galata Rum Deniz mahfiline *Nimet*'in tevkif edildiği yazılmış, fakat "evdeki pazar çarşıya uymaz" atasözü gibi Yunanlıların hesabı da suya düşmüştü.³⁹

Prusya gazetesinin yazarı, *Enosis* vapuru meselesi hakkında bilgi almak için Sovyet mümessiline müracaat etmiş, o da şu açıklamalarda bulunmuştu: *Biz Enosis'in tevkifi olayını gecikmeli olarak haber aldık. Zira bir taraftan vapurun yükü bize aittir ve diğer taraftan yolcuları Rus himayesi altında vapura rakip olmuşlardır. Yunan vapurları, Yunan limanları ve bilhassa İstanbul ile Rus sahilleri arasında seyr-i sefer ettikleri için bizim lehimize olarak bir faaliyet yapıyorlar. Halbuki Enosis vapurunun tevkifi ile bugün bu faaliyet tehlikeye giriyor.*" Bu açıklamaların ardından muhabir ve mümessil arasında şu konuşmalar geçmişti:

-Ya şimdi ne olacak?

-Gerekli girişimde bulunduk.

-Ankara'da mı, yoksa Moskova'da mı?

-Müsaade ediniz teferruata girmeyeyim. Fakat birkaç güne kadar yük ile yolcular hakkında memnuniyet verici haberler alacağız.

-Fakat size ait eşyadan bir kısmı satılmıştır.

-Bunu biliyoruz, fakat ehemmiyeti yoktur.

-Vapur ne olacak?

-Bu, Atina ile Ankara hükümetlerini alakadar eden bir meseledir. Biz yalnız yükü ve yolcuları ile ilgileniyoruz. Vapur, daima Trabzon'da bulunuyor.

³⁸ *Vakit*, "Yunanlılar İnebolu Vapurumuzu Tevkif Etiler", 9 Mayıs 1922 Salı, s.1.

³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, "Nimet Vapuru", 10 Mayıs 1922, Çarşamba, s.1.

Prusya yazarı bu münasebetle Odesa'da tutuklu bulunan Yunan bandralı *Makedonya* vapuru için de malumat talep etmiş ise de bu meseleye dair Rus mümessil heyetinden bilgi alamamıştı.⁴⁰

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan mütarekeden destek bulan İtilaf Devletleri, Anadolu'yu karadan dört bir yandan işgal ederken, önemli ticaret limanlarını kapsayan Karadeniz'i ve denizden işgali de planlarına dahil etmişlerdi. Hatta Karadeniz'e demirlemeleri Kırım Harbi'ne kadar uzanıyordu. İtilaf Devletleri'nin işgalde öne sürdükleri ülkelerin en başında Yunanistan geliyordu. İzmir'in işgaliyle batı Anadolu'ya sızmışlardı. Amaçları, Megali Idea'yı gerçekleştirmektir. Bu hayale, Karadeniz de dahildi. Bu bölgede faaliyet gösteren Pontus Rum Cemiyeti ve misyoner okullarından aldıkları destek azımsanamazdı. Bu sebeple kuzeyden ve denizden Türk limanlarını tahrip etmeye başlamışlardı. Deniz işgalini önlemek için milli hükümetin güçlü bir deniz aracı yoktu. Var olanları ise ya İstanbul hükümetinden kaçırmışlardı (*Alemdar* vapuru gibi) ya da ancak küçük motorları satın alabiliyorlardı.

1891 İsveç yapımı ve adı *Franz* olan bir nakliye gemisiyken daha sonra Yunanistan bahriyesine geçince ismi *Enosis* olarak değiştirilen vapurun şanı duyulmuştu. Duyulan hem gücü hem de Anadolu'ya denizden saldırma ihtimalinin olduğuydu. Milliciler bu vapuru durdurmayı, eğer bunu başarılılarsa vapuru Türk filosuna katmayı planladılar. Böylece, güçlerini deniz cephesinde de göstereceklerdi. Daha önce, 1921'de, *Alemdar* için benzer planlar yapmış ve başarılı olmuşlardı. Üstelik yıl 1922 olmuştu ve Yunan askeri hem İnönü hem Sakarya muharebesiyle karada durdurulmuştu. Plan hemen devreye konuldu.

Enosis'in, Karadeniz'de Novorossisk'te demirlediği öğrenilmişti. Rusya'dan satın alınan iki küçük Türk motoru bu iş için görevlendirildi. Yapılan plan ve uygulanan özel bir taktikle 26 Nisan 1922'de Karadeniz'den İstanbul'a doğru yola çıkan vapur, Gelincik limanı yakınlarında zapt edildi. Üstelik bu zapt esnasında Türk motorlarından biri bozulmuştu. Buna rağmen, mürettebatın birliğiyle ve özel taktiğiyle plan gerçekleştirildi. Böylece, Türk bahriyelilerce işgalcilere göz dağı verildi, Yunanistan'ın denizden müdahalesi önlendi ve vapur Türk filosuna *Trabzon* adıyla dahil edildi.

Türkler hem karada hem denizde Yunanistan'ı durdurmayı başarmışlardı. Vapurdakiler 70 günlüğüne esir alındı. Süre dolunca iade edildi. Hangardaki kıymetli eşya karaya çıkarıldı. Kurulan özel bir komisyonca resmi tutanaklarla kaydedildi ve değeri belirlendi. Tüccarlara ait malların bir kısmı sahiplerine teslim edildi. Ancak, savaş zamanı olduğundan bir kısmı satıldı ve milli

⁴⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, "Şehrimizdeki Sovyet Mümessili Enosis Vapuru İçin Ne Diyor?", 11 Mayıs 1922 Perşembe, s.1.

mücadele için değerlendirmeye alındı. Bu zapt sonrası, çeşitli limanlarda harekete geçmek için bekleyen Yunan vapurları *Enosis*'in akıbetine uğramamak için buldukları yerde demirli beklemişlerdi. Haliyle, Rus limanlarında bulunan vapurlar da hareketlerini ertelemeye başlamışlardı. Diğer bir ifadeyle, denizden işgal önlenmişti.

Olayın, Yunan ticaretini zarara uğrattığı açıktı. Prestijleri olumsuz etkilenmişti. Üstelik Karadeniz'de Türk bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Yunan askeri son bir hamle ile misilleme yoluna gitti. *İnebolu, Makedonya* ve *Nimet* vapurlarına müdahale etti ve batırmaya çalıştı. Esirler iade edilene kadar bu gibi misillemelere devam edileceği dedikodusu da yayılmıştı. Ancak Türk ordusu karada olduğu gibi denizde de artık kendini göstermeye başlamıştı. Yunan filosu bir daha demirledikleri limanlardan çıkamayacaklardı. Üstelik Büyük Taarruza çok az bir vakit vardı.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BCA)

Kararlar Daire Başkanlığı Arşivi.

2. Gazeteler

Akşam

Haber-Akşam Postası

Tercüman-ı Hakikat

Vakit

Yeni Şark

3. Kitap ve Makaleler

CANVER, Can, *Kurtuluş Savaşı'nda Batı Karadeniz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ÇAPA, Mesut-USTA, Veysel, *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetinde Yazışmalar*, T.C. Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 1995.

ÇAPA, Mesut-OKUR, Mehmet vd., *Sorularla Pontus Meselesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

DOĞANAY, Rahmi, *Millî Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

İNCİ, Tevfik, "Millî Mücadelede Enosis Gemisinin Zaptı", *Deniz Tarihimizin Şeref Sayfaları*, Deniz Basımevi, İstanbul 1953.

NUTKU, Emrullah, “Enosis’in Zaptı”, *İstiklal Savaşında Denizciler*, Derleyen: Figen Atabey, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara 2009.

Türk ve Fransız Diplomatik Arşiv Belgeleriyle 100. Yılında Alemdar Vapurı Olayı, ed. Evrim Şencan, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Matsa Basımevi, Ankara 2021.

YAMAN, Murat Savaş, *Türk Kurtuluş Savaşı’nda TBMM’ye Bağlı Deniz Kuvvetleri Teşkilatının Kuruluşu*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK BAYINDIRLIK BAKANI AHMET MUHTAR BEY'İN SİYASİ FAALİYETLERİ*

*Nurettin ÇAKICI***

ÖZ

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) dikkat çeken siyasi figürlerinden biri olan Ahmet Muhtar Bey'in siyasi kariyeri esasen Aralık 1919'da Mebusan Meclisine (MM) mebus seçilmesiyle başlamıştır. İlk mebusluk deneyimi hariç tutulduğunda, 1923-1927 yılları arasında bir dönem mebusluk yapan Ahmet Muhtar Bey'in öne çıkan özelliklerden biri de elbette ki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetinde Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanı) olarak yer almasıydı. Lozan Barış Konferansına giden Türk heyeti içerisinde bulunması, Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret ve konsolosluk mukavelesi görüşmelerine murahhas olarak görevlendirilmesi ve demiryolları ile ilgili Avrupa'daki kongre ve konferanslara gönderilmesi onun etkin bir kişi olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ahmet Muhtar Bey, İkinci TBMM boyunca ülke meselelerini yakından takip etmiş ve bu meselelere yönelik çözüm önerileri sunmuştur. Öte yandan Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmasının, siyasi kariyerini olumsuz yönde etkileğini söylemek mümkündür. Zira İkinci TBMM'nin sonunda siyasi kariyeri sona ermiştir. Siyasi faaliyetlerinin yanı sıra mesleği mühendislik olan Ahmet Muhtar Bey, gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde bayındırlık alanında muhtelif kademelerde görev yapmıştır. İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon'dan mebus seçilen Ahmet Muhtar Bey'in hayatı, kişiliği ve siyasi faaliyetlerine odaklanılan bu çalışmada, ağırlıklı olarak TBMM arşivi kullanılmasına karşın arşiv belgeleri, kanunlar, gazeteler ve araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Muhtar Bey, Trabzon, İkinci Dönem TBMM, Bayındırlık

AHMET MUHTAR BEY, THE FIRST MINISTER OF PUBLIC WORKS OF THE REPUBLIC OF TURKEY WITH HIS LIFE, PERSONALITY AND POLITICAL ACTIVITIES

* *Gönderim Tarihi: 03.04.2024. Kabul Tarihi: 03.07.2024.*

** *Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON. nurettincakici@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9193-122X.*

ABSTRACT

Ahmet Muhtar Bey, one of the most prominent political figures during the Second Period of the Turkish Grand National Assembly (TGNA), embarked on his political career with his election as a deputy to the Parliamentary Assembly (PA) in December 1919. Aside from this initial experience, he served as a member of parliament from 1923 to 1927. Among his notable accomplishments, Ahmet Muhtar Bey held the position of Minister of Public Works in the first government of the Republic of Turkey. His role in the Turkish delegation at the Lausanne Peace Conference, his assignment as a delegate in trade and consular treaty negotiations between Turkey and Russia, and his participation in European congresses and conferences on railroads underscore his influence and effectiveness. Throughout the Second TGNA, Ahmet Muhtar Bey actively monitored the country's issues and proposed solutions. However, his involvement with the Terakkiperver Republican Party, the first opposition party of the Republican era, likely had a detrimental effect on his political career, which ultimately concluded at the end of the Second Parliament. In addition to his political endeavors, Ahmet Muhtar Bey, an engineer by profession, contributed significantly to public works both within the Ottoman Empire and in the Republic of Turkey. This study, focusing on the life, character, and political activities of Ahmet Muhtar Bey, who was elected as a deputy from Trabzon in the Second Term, draws extensively from the Parliamentary archive, as well as from archival documents, legal statutes, newspapers, and secondary research sources.

Keywords: Ahmet Muhtar Bey, Trabzon, Second Term of TGNA, Public Works

Giriş

Ahmet Muhtar (Çilli¹) Bey'in siyasi kariyeri 1919 yılı Aralık ayında yapılan MM seçimlerine katılmasıyla başlamıştır. Sözü edilen seçimleri kazanan Ahmet Muhtar Bey Trabzon mebusu olarak MM'ye girmeye hak kazanmıştır.² İlk mebusluk deneyimi İstanbul'un İtilaf kuvvetleri tarafından 16 Mart 1920'de işgal edilmesi ve MM'nin çalışamaz hale gelmesi nedeniyle kısa sürmüştür.³ MM'nin dağıtılmasından sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan TBMM açılmıştır. Milli Mücadeleyi yöneten Birinci TBMM'de yer

¹ Ahmet Muhtar Bey'in soyadı bazı kaynaklarda "Çilli" şeklinde geçmektedir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, C: 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 120; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. - Dönem 1923-1927*, C: 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 754. Bazı kaynaklarda ise "Cilli" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 46; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kuruluşu (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 114; TBMM 2. Dönem Tutanak Dergisi.

² Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 296.

³ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 73.

almayan Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliği görevinde bulunduğu sırada gerçekleşen İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmıştır. Kısa süren ilk mebusluk tecrübesinden sonra 1923-1927 yılları arasında görev yapacağı TBMM'ye Trabzon mebusu olarak girmeyi başarmıştır.

İkinci Dönem TBMM gerek yeni Türk Devleti'nin kurumsallaşması gerekse Türk siyasal hayatı açısından büyük bir öneme sahiptir. Sözü edilen öneme binaen Ankara'nın Türkiye Devleti'nin karar merkezi, yani başkenti olarak kabul edilmesi⁴ ve Lozan Barış Antlaşmasının tasdik edilmesini bu Meclisin ilk önemli icraatleri arasında zikretmek gerekmektedir. İkinci Dönem TBMM'deki 333⁵ mebusun biri olan Ahmet Muhtar Bey, Lozan Barış Konferansı görüşmelerini yürütmek üzere İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında oluşturulan heyette bulunmasının yanında Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret ve konsolosluk mukavelesi görüşmelerine murahhas olarak görevlendirilmiştir.⁶ Cumhuriyet rejiminin hükümet şekli olarak belirlenmesi sürecinde Mecliste aktif olarak mebusluk görevinde bulunan Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyet döneminin ilk hükümetinde de Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.⁷

Milli Mücadeleyi yöneten lider kadronun Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, İkinci TBMM seçimleri dönemi ve özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra "siyasi ayrışma" ya da "yol ayrımı" olarak ifade edilen bir süreç ile karşı karşıya kaldığı yaygın olarak kabul görmektedir. Ahmet Muhtar Bey, Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa ederek bahsi geçen süreçte kurulan Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına kurucu üye olarak katılmıştır. Bu durum Ahmet Muhtar Bey'in muhalif yönünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ancak onun bu girişimi siyasi kariyerini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira Şeyh Sait Ayaklanması sonrasında çıkarılan Takrir-i Sükün Kanununa dayanılarak "muhalefetin susturulması" ve İzmir Suikastı olayı sonrasında yargılananlar arasında bulunması diğer muhalifler gibi Ahmet Muhtar Bey'i de olumsuz yönde etkilemiştir.⁸ Zira Üçüncü Dönem TBMM'de yer almadığı, hatta İkinci TBMM dönemi sonunda siyasi hayatının tamamen sona erdiği görülmektedir.

⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, Devre: 2 (D), Cilt: 2, (C), İçtima: 1 (İ), 13.10.1339/1923, s. 666.

⁵ Esasen İkinci Meclis seçimlerinde nüfusa göre 287 mebus seçilmesi gerekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa hem İzmir hem de Ankara'dan mebus seçilmiş ancak Ankara'yı tercih etmiş ve İzmir mebusluğundan istifa etmiştir. Daha sonraki süreçte muhtelif nedenlerle Meclisten ayrılanlar olmuştur. Yapılan genel ve ara seçimlerle İkinci TBMM'deki mebus sayısı 333'e yükselmiştir. Bkz. Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 47.

⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 2, İ: 1, 13.10.1339/1923, s. 619-620.

⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 114, 134-155.

1. Ahmet Muhtar Bey'in Hayatına Kısa Bir Bakış

Rize'nin Pazar İlçesinin Sivrikale Köyünde 1871'de dünyaya gelen Ahmet Muhtar Bey, 1885'te İstanbul Yüksek Mühendis Okulundan mezun olmuştur. 26 Haziran 1896'da İzmir-Kasaba demiryolu hattına tamirat mühendisi olarak görevlendirilmiştir.⁹ 1898'de Ticaret ve Nafia Nezareti Mektupçuluğuna getirilmiştir.¹⁰ 21 Şubat 1900 tarihinde Hicaz demiryolu mühendisliğine tayin edilmiştir.¹¹ Ahmet Muhtar Bey'in Hicaz Demiryolu inşaatı sürecindeki faaliyetleri dikkate değerdir. İnşaatın en önemli aşamalarından birini teşkil eden Amman şubesi haritasının çıkarılmasını kendisi yapmıştır. Bunun yanında Şam-Mekke hattının keşif çalışmasına memur edilmiş ve keşif haritasını da başarıyla tamamlamıştır.¹² Demiryolu inşaatının yapımı sürecinde bölgedeki bazı kabilelerin sert tepki ve saldırıları ile karşılaşılmaktaydı. İnşaat Medine'ye yaklaştıkça sözü edilen tepki ve saldırıların şiddeti artış göstermekteydi. 1908 Temmuz'unda yapılan bir saldırıda 300 Osmanlı askeri şehit edilmişti. Bütün bu tepki ve saldırılar karşısında Ahmet Muhtar Bey'in idaresinde demiryolu hattı Medine'ye ulaştırılabildiği.¹³ Gerek bölgedeki bazı kabilelerin saldırıları gerekse bulaşıcı hastalık tehlikelerine rağmen Ahmet Muhtar Bey'in sözü edilen demiryolu hattının inşasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir.¹⁴

Ahmet Muhtar Bey, 2 Kasım 1909'da Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) Demiryolları Genel Müdürlüğüne ardından da Hicaz Demiryolları Genel Müdürlüğüne atanmıştır.¹⁵ Hicaz Demiryolu Mühendisliği sırasında başarılarından dolayı bir derece terfi alan ve üçüncü dereceden Mecidî nişanı¹⁶ verilerek taltif edilen Ahmet Muhtar Bey¹⁷ Aralık 1914'te ise Nafia Nezareti Müsteşarlığına getirilmiştir. 1919 Aralık ayı seçimlerinde Trabzon mebusu olarak MM'ye katılmış ve müsteşarlıktan çekilmiştir. Tercüme-i hâlinde MM'nin dağılması üzerine bir müddet açıkta kaldığını belirten Ahmet Muhtar Bey, 1921 yılında Nafia Vekâleti tarafından Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliğine tayin edilmiştir. Bu vekalet bünyesinde çalışmaktayken

⁹ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

¹⁰ *T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, İrade Talimat (İ..TAL.), BOA, İ..TAL., 6/49, 17 Şaban 1315 (11 Ocak 1898).

¹¹ "Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabda Aza İntihab Olunan Zevatı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır", *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

¹² Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 113-114.

¹³ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 134-136.

¹⁴ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 141, 212.

¹⁵ *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

¹⁶ Devlet tarafından üstün hizmet karşılığında verilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Nişan", *İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 154-156.

¹⁷ BOA, İ..TAL., 378/65, 21 Şaban 1323 (21 Ekim 1905); BOA, İ..TAL., 384/61, 12 Zilkade 1323 (8 Ocak 1906).

İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve Trabzon mebusu olarak Meclise girmeye hak kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kabinesinde Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.¹⁸

İkinci Dönem TBMM seçimlerinde 561 oy alarak Trabzon'dan mebus seçilen Ahmet Muhtar Bey'in mazbatasını 19 Ağustos 1923'te onaylanmıştır. Mecliste Muvazene-i Maliye, Nafia ve Divan-ı Muhasebat Komisyonlarında çalışmıştır. Bayındırlık Komisyonu Başkanlığı ve Divan-ı Muhasebat Komisyonu Katipliği yapmıştır.¹⁹ Kars Konferansı ve Türkiye-Gürcistan İktisat Komisyonu üyeliklerinde bulunan Ahmet Muhtar Bey²⁰, 12 Kasım 1923-28 Ocak 1924 tarihleri arasında Bayındırlık Bakanlığı görevini yürütmüştür.²¹

Arşiv belgelerinden hareketle Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey'in 1925 yılı içerisinde "Şark Demiryolları Baş Komiserliği"ni yürüttüğü de görülmektedir. Yine bu görevi sırasında Bayındırlık Bakanlığı Demiryolları Genel Müdürlüğüne atanmıştır.²² Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde demiryolları ile ilgili düzenlenen kongre ve konferanslara gönderilen Ahmet Muhtar Bey'in bu kapsamda kendini geliştirdiğini ve bu alanda uzmanlaştığını söylemek mümkündür.²³ Ahmet Muhtar Bey, "Reji Jeneral Şirketiyle vukubulan Karadeniz Demiryolu" anlaşmazlığının çözülmesi hususunda bilirkişi tayin edilmiştir.²⁴

Ahmet Muhtar Bey'in Lozan Barış Konferansına giden Türk heyeti içerisinde de yer aldığı görülmektedir. Mudanya Mütarekesinden sonra taraflar arasındaki görüşmelerde Barış Konferansının İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde yapılması kararlaştırılmıştır.²⁵ Bu bağlamda TBMM'de yapılan müzakerelerin ardından İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Ahmet Muhtar Bey de bu heyete dahil edilen delegelerden biri idi.²⁶ Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesinde gerek İsmet Paşa'nın Lozan'a gidecek heyetin başkanı seçilmesine gerekse Trabzon'dan heyete dahil olan

¹⁸ TBMM Arşivi, Sicil No: 632.1.2.

¹⁹ Öztürk, a.g.e., s. 755.

²⁰ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/36075.142501.339, 18.01.1922.

²¹ Öztürk, a.g.e., s. 755.

²² T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.11.1.0/20.52.10, 21.11.1925.

²³ BCA, 30.18.1.1/20.59.4, 15.09.1926; BCA, 30.18.1.1/22.80.20, 02.01.1927.

²⁴ BCA, 30.18.1.1/25.44.19, 11.08.1927.

²⁵ M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 2-3.

²⁶ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008, s. 42; Ali Naci Karacan, *Lozan*, (Haz.) Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 47-48; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C: I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 222.

delegeler ile ilgili haberlere yer verilmiştir.²⁷ 23 Kasım 1922 tarihinde Lord Curzon başkanlığında toplanan Arazi ve Askerlik Komisyonu kapsamında yapılan görüşmelerde bir alt komisyon oluşturulması kararlaştırılmış ve Ahmet Muhtar Bey, Kurmay Yarbay Tevfik Bey ve yardımcıları, Deniz Yarbayı Şevket Bey, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nusret ve Sekreter Cevat Beyler de bu alt komisyonda yer almıştır.²⁸

Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu İstikşafat ve İnşaat Baş Mühendisliği görevini yürütmekteyken İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve Trabzon mebusu olarak Meclise dahil olmuştur. Ahmet Muhtar Bey'in mebusluk kariyerinin İkinci Dönem TBMM dönemi yani 1923-1927 yılları ile sınırlı kaldığını belirtmek gerekmektedir. Zira kendisi Milli Mücadeleyi yöneten ve Cumhuriyeti kuran kadronun siyasi ayrışmaya evrildiği bir dönemde Cumhuriyet döneminin ilk muhalafet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır. Bu partinin kurucu üyeleri arasında yer alan muhalif siyasi figürlerden biri olarak öne çıkan Ahmet Muhtar Bey'in²⁹ bahsi geçen partinin yönetim kurulunda olduğu da bilinmektedir.³⁰

Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden mebuslar tarafından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. 29 mebusun katılım sağladığı bu parti mensuplarının önde gelenleri, Birinci TBMM döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıydı. Bu parti ile ilgili yapılacak bir başka tespitte partiye katılanların çoğunun İkinci Grup'un üyeleri olmaları idi.³¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş aşamasında Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa edenler arasında Trabzon mebuslarından Ahmet Muhtar Bey ve Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey de bulunmaktaydı. Bu iki mebusun istifa ederek, yeni partiye katılmaları Trabzon'da coşkuyla karşılanmış ve büyük bir heyecan uyandırmıştır. Sözü edilen mebusların Halk Fırkasından istifa etmeleri sonucunda Trabzon'un birçok ilçesinden kendilerine tebrik telgrafları çekilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gerek Trabzon merkez teşkilatı gerekse ilçe teşkilatlarının kuruluş aşamalarında

²⁷ Detaylı bilgi için bkz. "Meclis, İsmet Paşa'ya Muahede ve Mukavele Akdine de Salahiyet Verdi" *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1338 (2 Kasım 1922), s. 1; "Murahaslarımız Cumartesi hareket ediyor", *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1; Faik Ahmet, "Murahaslarımız Gidiyor", *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1; "Murahaslarımız Hareket Ettiler", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1338 (7 Kasım 1922), s. 1.

²⁸ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V 1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 13-14.

²⁹ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 73.

³⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – 1924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 91.

³¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 600.

Ahmet Muhtar Bey'in önemli bir rol üstlendiğini de ifade etmek gerekmektedir.³²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Şeyh Sait Ayaklanması sonrası çıkarılan Takrir-i Sûkun Kanunu kapsamında 3 Haziran 1925 tarihinde hükümet tarafından kapatılması yönünde karar alınmıştır.³³ Ahmet Muhtar Bey'in bu partiye katılması, parti içerisinde özellikle de partinin Trabzon'daki teşkilatlanma sürecinde üstlenmiş olduğu rolün onun siyasi kariyeri açısından olumlu sonuçlar doğurmadığını söylemek mümkündür. Zira Fırkanın programı Mustafa Kemal Paşa tarafından "en hain kafaların eseri" olarak tanımlanmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şeyh Sait Ayaklanmasının patlak vermesinin sebepleri ile ilişkili görülmüştür. Bunların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta yer alan ifadelerinde bahsi geçen parti Türk devletini, Türk Cumhuriyeti'ni yıkmaya çalışanların planlarını uygulamasına yardım etmeye çalışmak ile suçlanmıştır.³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde yer almış mebuslardan biri olan Ahmet Muhtar Bey'in siyasi kariyerini olumsuz yönde etkileyen gelişmelerden bir diğeri de İzmir Suikastı olayı idi. Mustafa Kemal Paşa'ya Haziran 1926'da İzmir'de bir suikast yapılması planlanmış fakat çete üyelerinden birinin ihbarı sonucu suikast girişimi ortaya çıkarılarak engellenmiştir. Hükümet, Ankara İstiklal Mahkemesini, suikastı planlayan çete üyelerini ve suikastle ilgisi olan sorumluları yargılamakla görevlendirmiştir. Afyon mebusu Ali (Çetinkaya) Bey başkanlığındaki mahkeme heyeti soruşturmayı başlatmıştır. Suikastle ilgisi olduğu düşünülerek tutuklananlar arasında 1925 yılının Haziran ayı başlarında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının lider kadrosu ve parti mensupları da bulunmaktaydı. Mahkeme heyetinin kanaatine göre eski İttihatçılar, Birinci TBMM'deki eski İkinci Grup mensupları, kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yönetici ve mensupları bir hükümet darbesi hazırlığındaydı ve suikast gerçekleştirildikten sonra sözü edilen darbe girişimi hayata geçirilecekti. Suikast davasında yargılanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lider kadrosundan Rauf (Orbay) Bey haricinde ceza alan olmadığı görülmektedir.³⁵ Ancak yargılamalar

³² Veysel Usta, "Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu", *Tarih ve Toplum*, S: 126, İletişim Yayınları, s. 27-31; Nurettin Çakıcı, "Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in İkinci Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, C: 11, S: 2, s. 268.

³³ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet...*, s. 604.

³⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 679-682.

³⁵ Yargılamalardan sonra ilk idam edilenler arasında "Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim; milletvekilliği süren eski TPCF üyeleri Ahmet Şükrü, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü Paşa, Ayıcı Arif ve eski mebus Hafız Mehmet" yer almaktaydı. Detaylı bilgi için bkz. Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 79-80.

sonucunda parti mensuplarından cezalandırılanların olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.³⁶

Ahmet Muhtar Bey de sözü edilen suikast girişimi kapsamında tutuklananlar arasında yer almıştır. Her ne kadar yapılan yargılamalar sonucunda olayla bir ilgisi bulunmadığı tespit edilerek serbest bırakılsa da Üçüncü Dönem TBMM’de yer almaması dikkat çekmektedir. Zira İkinci Dönem TBMM’de mebus olarak yer alan fakat Üçüncü Dönem TBMM’de yer almayan iki Trabzon mebusu, Ahmet Muhtar ve Mehmet Rahmi Beyler idi.³⁷ Bu iki Trabzon mebusunun siyasi yaşamları İkinci TBMM Dönemi sonrasında son bulmuştur.³⁸ Bu durumun, sözü edilen mebusların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içerisinde muhalif kanatta yer almalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Ahmet Muhtar Bey, Mecliste etkin bir mebus olmasına karşın Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhalefet partisinde yer alması ve İzmir suikastından sonra “muhalefetin tasfiyesi” sürecinden olumsuz yönde etkilenmiştir.³⁹ Üç aydan kısa bir süre Bayındırlık Bakanlığı yapan Ahmet Muhtar Bey’in Demiryolları Genel Müdürlüğü görevinin takip edilebildiği kadarıyla 1927 yılı sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Ahmet Muhtar Bey, 5 Kasım 1958 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.⁴⁰

2. Ahmet Muhtar Bey’in Meclis Faaliyetleri

2.1. MM’deki Faaliyetleri

Son Osmanlı MM seçimlerine Trabzon bölgesinden katılan Ahmet Muhtar Bey, Meclise girmeye hak kazanan 7 Trabzon mebusundan biri olmuştur.⁴¹ Osmanlı MM’nin 12 Ocak 1920’de açılmasından on altı gün sonra Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Bu durumu aleyhlerinde gören İtilaf kuvvetleri 16 Mart 1920’de Meclisi basarak dağıtmıştır. Ardından 18 Mart’ta son kez toplanan Meclis, Padişah tarafından 11 Nisan’da feshedilmiştir.⁴²

Ahmet Muhtar Bey’in Osmanlı MM’deki en önemli faaliyetini Meclis başkanı seçiminin yapıldığı oturumda söz alarak, Türk milletinin düşmanlarının,

³⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri...*, s. 226-230.

³⁷ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri...*, s. 352.

³⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 114.

³⁹ Bu bağlamda Mete Tunçay’ın “Şeyh Said Ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan yararlanarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, TBMM’de temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belliydi” ifadesi dikkate değerdir. Bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

⁴¹ İhsan Ezerli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992, s. 183-202; Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 211.

⁴² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 250-251.

Türkler aleyhinde propaganda yaptığı hususundaki etkili konuşmasının oluşturduğunu söylemek mümkündür. Reşat Hikmet Bey'in ölümü nedeniyle 4 Mart 1920 tarihinde yapılan oylama ile Meclis Başkanı seçilen Celalettin Arif Bey, Mondros Mütarekesi imzalanmasına karşın halen İzmir'de Türk kanı akıtıldığından, işgal kuvvetlerinden cesaret alan yerli gayrimüslim halktan bazılarının Türklere saldırmasından bahsetmiştir. Söz konusu durum karşısında Türklerin kendilerini savunması, kamuoyunda gayrimüslim halka bir katliam yapıyormuş gibi gösterilmektedir. Celalettin Arif Bey milletin kendilerine verdiği vazifeye layık olabilmek için bu tür “yalan” beyan ve propagandaların düzeltilmesi ve asırlardır hür yaşamış olan Türk milletinin canı pahasına elde ettiği hayat hakkını koruyacağını vurgulamıştır.⁴³

Celalettin Arif Bey'den sonra söz isteyen Ahmet Muhtar Bey, Türk milletinin aleyhinde şiddetli propagandalar yapıldığını ve Türk milletinin mukadderatının belirleneceği günlerde Türklere, tabiatlarında olmayan birtakım yakıştırmalar yapıldığını dile getirmiştir. Bu tür söylem ve propagandaların Türk topraklarına yönelik amaçlarına ulaşmak isteyen düşmanlar tarafından gerçekleştirildiğini ifade eden Ahmet Muhtar Bey, Türklere atılan iftira ve çirkin isnatları tarafsız bir heyetin araştırması gerektiğini vurgulamıştır. Aksi halde bahsi geçen isnatların Türklerin aleyhinde sonuçlanacağına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Makamı Riyaset ile Hariciye Encümeni bu propagandaların büsbütün yalan olduğunu, Mondros Mütarekesi sonrasında Türkler hakkında adil bir karar verilmesi için dile getirilen propagandaların iftiralardan ibaret olduğunu Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki resmi makamlara, gazetelere bildirilmesi ve bunların karar altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Muhtar Bey'in teklifi Meclis tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁴

MM son toplantısını 18 Mart 1920'de yapmıştır. Bu toplantıda Meclisin ecnebi devletlerin işgaline uğradığını, bazı mebusların işgal kuvvetleri tarafından zor kullanarak tutuklandığını, milletin ve devletin bu zamana kadar böyle bir musibet ile karşılaşmadığını ifade eden Sinop mebusu Rıza Nur Bey, saldırının protesto edilmesi yönünde bir tavrı vererek konuşmasını bitirmiştir.⁴⁵ İstanbul'un işgalinden üç gün MM'nin son toplantısını yapmasından bir gün sonra Heyeti Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa tarafından “Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına” bir bildiri gönderilmiştir. Söz konusu bildiri de milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlamak amacıyla Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis toplanmasının zaruri

⁴³ *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi* (MMZC), Devre (D): 4, Cilt (C): 1, İctima (İ): 1, 04.03.1336/1920), s. 325.

⁴⁴ *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, 04.03.1336/1920), s. 326.

⁴⁵ *MMZC*, D: 4, C: 1, İ: 1, 18.03.1336/1920), s. 496.

görüldüğü ifade edilmiştir. Yapılan hazırlıkların ardından seçimlerin yapılması sonucunda 23 Nisan 1920'de Meclis açılmıştır.⁴⁶

2.2. TBMM'deki Faaliyetleri

Birinci TBMM dönemi şüphesiz Türk siyasi hayatının en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda 23 Nisan 1920'den 11 Ağustos 1923'e yani İkinci TBMM'nin açılışına kadar geçen süreçte gerek sıcak savaşı yönetmesi gerek siyasi, sosyal ve iktisadi alana yönelik düzenlemeler yapması gerekse milli iradenin etkin kılınması açısından takip ettiği strateji dikkate değer gelişmeler olarak öne çıkmaktadır. Milli Mücadelenin askeri safhası Mudanya Mütarekesinin imzalanmasıyla sona ermiş⁴⁷ ve taraflar arasındaki görüşmeler sonrasında TBMM Hükümeti Lozan Konferansı görüşmelerine davet edilmiştir. Lozan Konferansı görüşmeleri sürecinde yaşanan gelişmelerin İkinci Dönem TBMM seçimlerinin yenilenmesine yönelik karar alınmasında etkili oluşunu söylemek mümkündür. Ahmet Demirel, seçimlerin yenilenme kararının alınmasını Ali Şükrü Bey'in öldürüldüğünün anlaşılması ve bunun yarattığı olumsuz havanın etkisine de bağlamasına karşın⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, mevcut durumda millet ve memleket işlerinin yürütülemeyeceğini bu nedenle de seçimlerin yenilenmesi gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁹

İkinci Dönem TBMM seçimlerine yönelik kararın 1 Nisan 1923 tarihinde alındığı bilinmektedir. 1923 seçiminde ülke genelindeki 72 seçim çevresinden biri olan Trabzon'dan TBMM'ye 7 mebus⁵⁰ katılmaya hak kazanmıştır.⁵¹ Sözü edilen mebuslardan biri olan Ahmet Muhtar Bey, aldığı 561 oy ile Trabzon mebusu olarak TBMM'ye dahil olmuştur.⁵² Ahmet Muhtar Bey'in mebusluğu 19 Ağustos 1923'te Meclis tarafından onaylanmıştır.⁵³

⁴⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 335-350.

⁴⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 215-216.

⁴⁸ Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 148.

⁴⁹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 559. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Ocak 1923'te İzmit'te gazeteciler ile görüşmesi sırasında seçimlerinin yenileneceğine dair ifadelere yer vermiştir. Bkz. Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri...*, s. 149.

⁵⁰ İkinci Dönem TBMM'ye Trabzon'dan mebus seçilen diğer mebuslar; Abdullah (Okuyay) Bey, Hasan (Saka) Bey, Nabizade Hamdi Bey [TBMM'nin I.-IV. dönemlerinde Nabizade Hamdi, IV. ve V. dönemlerinde ise Hamdi Ülkümen olarak kaydedilmiştir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 126.], Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey, Süleyman Sırrı (Gedik) Bey, Ali Şefik (Başman) Bey şeklindedir. Bkz. *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

⁵¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı...*, s. 352.

⁵² Ahmet Muhtar Bey'in Seçim Mazbatası için bkz. *TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası*, Sicil No: 632.1.2.

⁵³ *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

2.2.1. Kanun Teklifleri ve Takrirleri

Ahmet Muhtar Bey'in İkinci TBMM dönemi boyunca beş kanun teklifi verdiği görülmektedir. Söz konusu kanun tekliflerini; “Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında”⁵⁴, “Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kazaya tahviline dair”⁵⁵, “1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanı keşfiyat ve ihzaratının 1340 [1924] senesi zarfında icrası hakkında”⁵⁶, “Trabzon mebusu Şehit İzzet Bey ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında”⁵⁷ ve “18 Safer 1299 tarihli zabıta-i saydiye nizamnamesinin dokuzuncu maddesinin tadili”⁵⁸ şeklinde sıralamak mümkündür.

Ahmet Muhtar Bey'in verdiği 6 takririn ikisinin ulaşım, ikisinin bütçe, birinin kanun tefsiri ve diğerinin de Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil tahsis edilmesi gerektiği ile ilgiliydi. Bahse konu olan takrirler; “Ankara-Musaköy hattının güzergâhı hakkında Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince tetkikat yapılarak Meclisçe bir karar ittihazına dair”⁵⁹, “3 Nisan 1340 [1924] tarihli Mahsubu Umumî Kanununun birinci maddesinin tefsirine dair”⁶⁰, “Bugün ruznameye alınan havalii şarkiye muhacirlerinin iadesi ve meskenlerinin tamir ve inşası için 3 Nisan 1339 [1923] tarihli kanunla verilen tahsisattan henüz sarfedilemeyen miktarının 1341 senesinde de sarfı hakkındaki Erzurum Mebusu Rüştü Paşa'nın, teklifi kanunisi ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının şimdiden müstacelen müzakere ve intacı hakkında”⁶¹, “Nafia Vekâleti bütçesinin 263'ncü faslının birinci maddesinden kırk bin liranın Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tefrik ve tahsisi hakkında”⁶² “Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğunun sureti sarihada tespiti hakkında”⁶³ ve “Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının inşası için sarf edilecek meblâğ hakkında Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde ilâvesine dair”⁶⁴ şeklindedir. Ahmet Muhtar Bey'in TBMM Zabıt Ceridelerinden ulaşılabildiği kadarıyla “Emlâki Milliyeden addolunan saraylardaki eşyaya dair”⁶⁵ şifahi suali ve sual takrirleri (soru önergesi) bulunmaktadır.

⁵⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 09.02.1340/1924.

⁵⁵ TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1924, s. 194.

⁵⁶ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 31.03.1340/1924, s. 127.

⁵⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924, s. 229.

⁵⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925, s. 310.

⁵⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924, s. 895.

⁶⁰ TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 06.12.1340/1924, s. 4.

⁶¹ TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 28.02.1341/1925, s. 4-5.

⁶² TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925, s. 392.

⁶³ TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 124.

⁶⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 294.

⁶⁵ TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925, s. 333.

Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen “Trabzon ve Rize vilayetlerine ithal olunacak mısırın gümrük resmi hakkında” 2/288 numaralı kanun teklifinde; mısırın Trabzon ve Rize vilayetleri açısından en önemli mahsül olduğu dile getirilmiştir. Bu vilayetlerde mısır ekimine müsait arazinin azlığı nedeniyle bir yıllık hasılatın ancak 4-6 aylık ihtiyacı karşıladığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla yılın geriye kalan sürecinde ihtiyaç duyulan mısır ithal edilmekteydi. Fakat bahse konu olan bu vilayetlerdeki halkın ithal edeceği “mısır on iki misil gümrük resmine” tabi tutulmaktaydı. Esasen bu durum daha önce birçok kez TBMM Başkanlık makamına ve Başbakanlık makamına telgrafla bildirilmiş ve bu iki vilayette yaşanan mağduriyetin giderilmesi talep edilmiştir. Kanun teklifinde, mısırın sadece resm-i asliye tabi tutularak ithal edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁶ Ahmet Muhtar Bey’in 8 arkadaşı ile birlikte verdiği kanun teklifi Layiha Encümeni tarafından Heyet-i Umûmiyeye sevk edilmiştir. Kavânin-i Maliye Encümeninde de kanun teklifi görüşülmüş ve bu encümenin üyelerinden biri olan Giresun mebusu Musa Kazım Bey, Trabzon ve Rize vilayetlerine verilecek olan müsaadenin Giresun’a da verilmesini teklif etmiştir. Musa Kazım Bey’in teklifi kabul edilmiştir. Dolayısıyla Ahmet Muhtar Bey’in kanun teklifi; “Trabzon, Rize ve Giresun vilâyetlerine ithal olunacak mısırın Gümrük Resmi hakkında kanun” şeklinde Meclis tarafından kabul edilmiştir. Dört maddeden oluşan kanunun birinci maddesinde “1340 [1924] senesi Eylül nihayetine kadar Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerine ithal olunacak mısırdan tarife-i asliyede muharrer resm-i asli derecesinde gümrük resmi istifa olunur” ikinci maddesinde ise “İşbu kanunun neşri tarihinden itibaren vilâyât-ı mezkure hududu haricine bir sene müddetle mısır ihracı memnudur” denilmekteydi.⁶⁷ Kanun teklifi değerlendirildiğinde o dönemde Trabzon, Rize ve Giresun vilayetlerinde mısırın önemli bir geçim kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu kapsamda özellikle Trabzon ve Rize vilayetlerinden merkeze birçok telgraf çekilerek, sözü edilen meselenin çözülmesi yönünde merkezden talepte bulunulmuştur.⁶⁸

Ahmet Muhtar Bey 8 Mart 1924 tarihinde “Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kazaya tahviline dair” bir kanun teklifi vermiştir. Kanun maddesi şeklinde yazılan ve üç maddeden oluşan teklifte Ahmet Muhtar Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

- 1- Beyoğlu ve Üsküdar vilayetleri kazaya tahvil olunmuştur.
- 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

⁶⁶ TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1925, s. 492.

⁶⁷ “Trabzon, Rize ve Giresun Vilâyetlerine İthal Olunacak Mısırın Gümrük Resmi Hakkında Kanun”, *Kanun No: 427*, 28.02.1340/1925.

⁶⁸ Çakıcı, “Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi...”, s. 268.

3- İşbu kanunun icrasına Dahiliye Vekili memurdur.⁶⁹

Bahsedilen kanun teklifi önce usulen Layiha Encümenine tevdi edilmiştir. Burada görüşüldükten sonra ise Dahiliye Vekâletine havale edilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in verdiği kanun tekliflerinden biri de "1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere Trabzon-Erzurum demiryolu⁷⁰ ile Trabzon limanı keşfiyat ve ihzaratının 1340 [1924] senesi zarfında icrası hakkında"dr. Teklif hakkında açıklama yapmak üzere söz alan Ahmet Muhtar Bey, Trabzon-Erzurum hattının on üç vilayetten ibaret olduğunu, bu vilayetlerin Doğu Anadolu'nun esasını oluşturduğunu ve "bunların tariki medeniyete girmeleri için vesaiti medeniyeye malik olmaları için onların yegane tariki aslisini teşkil ettiği"ni vurgulamıştır. İzahatının devamında konunun önemine dikkat çeken Ahmet Muhtar Bey, teklifin aciliyetle müzakere edilmesini talep etmiştir. Teklifin müzakeresi kabul edilmiş ve Muvazene-i Maliye Encümeninden Meclise gönderildikten sonra ivedilikle görüşülmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹

Ahmet Muhtar Bey ve 17 arkadaşı tarafından verilen kanun teklifi ile ilgili uzun bir izahat yapılmıştır. Teklifte belirtilen hususların gerçekleştirilmesinin demiryolu güzergahında bulunan vilayetler açısından önemine vurgu yapıldıktan sonra Trabzon limanının ve Trabzon-Erzurum demiryolunun ve hatlarının inşası için hükümetin bir karar vermesi ve bir program hazırlaması gerektiği ifade edilmiştir. Hazırlanan planın uygulanması ve inşaata başlanabilmesi için ise sözü edilen planın 1924 yılı içerisinde Meclise getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁷² Bunların yanı sıra Doğu Anadolu vilayetlerinin doğal ve iktisadi olarak dışa açılan kapısının Trabzon sahili olduğu ve burada yaşayanların iktisadi anlamda kalkınabilmesinin Trabzon limanı ile Trabzon-Erzurum demiryolu ve temdidi hattının inşasına bağlı olduğuna işaret edilmiştir.⁷³

Layihâ Encümeni, mazbatasını hazırladıktan sonra kanun tasarısını Nafia Encümenine sevk etmiştir. Nafia Encümeni mazbatasında ise "Trabzon-Erzurum hattının ve bu hattın müntehasını teşkil edecek olan Trabzon limanı Şark vilayetlerimizin inkişafı iktisadiyesini teshil ve müdafaasını temin eyleyecek en mühim" girişimlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla tasarı, Nafia

⁶⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1925, s. 194.

⁷⁰ Trabzon-Erzurum Demiryolu inşa edilmesi düşüncesi esasen Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Ayrıca 1850'li yıllardan itibaren Karadeniz'de bir demiryolu yapılmasının İngilizler tarafından gündeme getirildiği görülmektedir. Bu kapsamda geniş bilgi için bkz. Derya Çakıcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S: 19, 2023, ss. 417-438.

⁷¹ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 05.04.1340/1924, s. 301.

⁷² TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 537-541.

⁷³ TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 538.

Encümeni tarafından son derece isabetli görülmüş ve Heyeti Umumiyyeye gönderilmiştir.⁷⁴ Mecliste yapılan müzakereden sonra kabul edilen tasarı 10 Nisan 1924 tarihinde yasalaşmıştır. Dört maddeden oluşan kanunda şu ifadelere yer verilmiştir:

1- Hükümetçe 1341 [1925] senesinde inşaata mübaşeret edilmek üzere 1340 [1924] senesinde Trabzon'dan Erzurum'a bir demiryol ile bu demiryolun Erzincan'a sureti iltisakını tayin ve maadin sahasından geçmek şartıyla güzergâhın istikameti umumiyesiyle nokat-ı mücbiresini tespit edecek istikşafat icra edilir.

2- Hükümetçe 1341 [1925] senesinde inşaatına mübaşeret edilmek üzere 1340 [1924] senesi zarfında Trabzon limanı için lazımgelen keşfiyat ve ihzarat icra edilir.

3- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

4- İşbu kanunun icrayı ahkâmına Nafia Vekili memurdur.⁷⁵

MM'nin işgalinin ardından diğer vilayetlerde olduğu gibi Trabzon'da da seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Seçimlerde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hamit Bey, Eyüpzade İzzet Bey, Nemlizade Sabri Bey, Kadızade Recai Bey ve Alaybeyzade Faik Beyleri aday göstermiştir. Trabzon'da seçimler 22 Nisan 1920 tarihinde tamamlanmış ve Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan'da toplanacağı çağrısını alan mebuslar Ankara'ya hareket etmişlerdi. Trabzon ve Gümüşhane mebusları birlikte yola çıkmış zaman zaman kara zaman zaman ise deniz yolunu kullanmışlardır. Bu şekilde Çarşamba'ya kadar gelen mebuslar buradan Samsun'a geçerken Balıkesirli Çerkes Hasan Çavuş çetesinin saldırısına uğramıştır. Çıkan çatışmada Eyüpzade İzzet Bey ile Gümüşhane mebusu Alemdarzade Ziya Bey şehit düşmüştür.⁷⁶ Dolayısıyla Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları İzzet Bey ile ilgili "Trabzon Mebusu Şehit İzzet Bey ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi" hakkında bir kanun teklifi vermiştir.⁷⁷ Teklif, Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından incelenmiş, hazırlanan mazbatada "İzzet Bey'in zevcesine bin ve mahdumlarına tahsillerini ikmal edinceye kadar beşer yüz kuruş maaş tahsisi" şeklinde kabul edilmiştir. Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen kanun teklifi bu kapsamdaki benzer diğer kanun teklifleri ve tavriler ile birleştirilerek kanun tasarısı, 7 Nisan 1924'te Meclise gönderilmiştir.⁷⁸ 13 Nisan 1924'te Meclis

⁷⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924, s. 542.

⁷⁵ "Trabzon-Erzurum Demiryollarıyla Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhzaratının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun", *Kanun No: 476*, 10.04.1340/1924.

⁷⁶ İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 211-214.

⁷⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924, s. 229.

⁷⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 1, İ: 2, 12.04.1340/1924, s. 559.

tarafından kabul olunan tasarı “On üç zata hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında kanun” şeklinde yasalaşmıştır. Söz konusu kanunda Şehit İzzet Bey’in eşi Afet Hanım’a aylık olarak 10 lira, oğulları Abdullah ve Abdurahman Beylere ise 5’er lira tahsis edilmiştir.⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridelerinden ulaşılabildiği kadarıyla Ahmet Muhtar Bey’in son kanun teklifinin “18 Safer 1299 tarihli zabıtayı saydıye nizamnamesinin dokuzuncu maddesinin tadili”⁸⁰ hakkında olduğu görülmektedir. Ahmet Muhtar Bey ve 16 arkadaşının verdiği kanun teklifi Layiha Encümenine sevk edilmiştir. Fakat söz konusu teklifin kabul edilip edilmediği hususu tespit edilememiştir.

Ahmet Muhtar Bey’in Meclise verdiği takrirlerle de ülke meselelerine katkı sunmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda öne çıkan takrirlerinden biri olan “Ankara-Musaköy hattının güzergâhı hakkında Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince tetkikat yapılarak Meclisçe bir karar ittihazına dair” takriri Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerine gönderilmiştir.⁸¹ Nafia ve Müdafaa-i Milliye Encümenlerince incelenen takrirle ilgili ortak bir mazbata hazırlanmıştır.⁸² Söz konusu mazbatada Ankara-Musaköy hattının değiştirilmesi ve bu hattın birleşme noktasının Musaköy’den Zile ve Amasya’ya alınması hususunun kabulüne yönelik olumlu ya da olumsuz bir karar alınamamıştır. Ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa’nın da dahil olduğu müzakerede bir Fen Komisyonunun oluşturulması ve bu komisyonun araştırmaları sonucunda bir karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸³ Mazbatanın Meclis tarafından oylanacağı sırada söz isteyen Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi Rüştü (Soydan) Paşa, Ankara ile Sivas arasındaki şimendifer hattının daha önce belirlendiğini ve Ahmet Muhtar Bey’in bu hattı Çorum civarından geçirmek için başka bir hat teklif ettiğini söylemiştir. Başlangıçta belirlenen hattın esas teşkil ettiği kabul edilmiş ve ülkenin müdafaası ve iktisadi hayatı için önemli olan ve Ahmet Muhtar Bey tarafından teklif edilen bu hattın mütehasıslar tarafından yeniden incelenmesi kararlaştırılmıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Nafia Vekâletinden birer heyet yapılan incelemeden sonra kararlarını Meclise bildirecek ve Meclisin vereceği karara göre hareket edilecekti.⁸⁴ Mazbata oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. 23 Mart 1924 tarihli “Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy demir-

⁷⁹ “On Üç Zata Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, *Kanun No:* 478, 13.04.1340/1925.

⁸⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925, s. 310.

⁸¹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924, s. 895.

⁸² *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

⁸³ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

⁸⁴ *TBMM ZC*, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924, s. 1017.

yollarının inşası hakkında kanun”⁸⁵ kapsamında hattın inşası için 65 milyon liranın sarf edilmesine karar verilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey’in dikkat çeken takrirlerinden biri de “Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğunun sureti sarihada tespit” edilmesi ile ilgiliydi. Meclisin 23 Mart 1925 tarihli oturumunda Ahmet Muhtar Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin görüşülmesi sırasında söz alarak, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emrindeki otomobillerin çok olmasının dikkatini çektiğini belirtmiştir. Okul çocuklarının bu vekaletin otomobilleriyle taşındığını ifade eden Ahmet Muhtar Bey, birçok kimsenin nakliyat işlerinin de Müdafaa-i Milliye’nin otomobil ve kamyonlarıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Bunların masrafının hidematı milliyeye yani umumi hizmetlere yüklendiğinin anlaşıldığını söyleyen Ahmet Muhtar Bey, Müdafaa-i Milliye’nin diğer vekaletlere göre daha az masrafı olduğunu ancak bu sene diğer vekaletlere ayrılan 2.400 liranın Müdafaa-i Milliye Vekâleti için de kabul edildiğini dile getirmiştir. Ahmet Muhtar Bey’in vurgulamak istediği mesele Müdafaa-i Milliye Vekâletine ve diğer vekaletlere ait araçların masraflarının kendi bütçelerinden karşılanması ve israf yapılmamasıydı. Ahmet Muhtar Bey’e cevap veren dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Recep (Peker) Bey israftan sakınıldığını ve bir vekilin hususi bir ihtiyacı hasıl olduğunda kullanacağı aracın yakıtını devletin bütçesinden almadığını, kendisi karşıladığını söylemiştir.⁸⁶ Ahmet Muhtar Bey, sözü edilen vekalet kadrosunda hangi makamlara otomobil tahsisinin tespit edilmesi gerektiğinin açıklığa kavuşturulması için Meclise bir takrir vermiştir. Ona göre bu durumun tespit edilmesiyle herhangi bir israfa meydan verilmeyecekti.⁸⁷ Ahmet Muhtar Bey’in takriri temenni mahiyetinde kabul edilmiş ve Başbakanlığa tevdi edilmiştir.⁸⁸

Ahmet Muhtar Bey ve arkadaşları tarafından verilen takrirlerinden bir diğeri de “Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının inşası için sarf edilecek meblâğ hakkında Muvazene-i Umumiye Kanununa bir madde ilâvesine dair” idi. Ahmet Muhtar Bey, takriri izah etmek için söz almıştır. Trabzon-Erzurum hattı ile Trabzon limanının inşası için bir kanun maddesi eklemek istediklerini söyleyen Ahmet Muhtar Bey, Doğu Anadolu vilayetlerinin hayat bulması, gelişmesi ve geleceği açısından sözü edilen hattın yapılmasının zaruri olduğunu ifade etmiştir. Meclisin bu hattın yapılmasını kabul ettiğini dolayısıyla buna bir kanun eklenmesine yönelik tekliflerinin de onaylanması gerektiğini dile getirmiştir.⁸⁹ Ahmet Muhtar Bey ve beş arkadaşı tarafından imzalanan kanun

⁸⁵ “Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy Demiryollarının İnşası Hakkında Kanun”, *Kanun No:* 449, 23.03.1340/1924.

⁸⁶ *TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 136-138.*

⁸⁷ *BCA, 030.10.0.0/7.42.19, 25.03.1925.*

⁸⁸ *TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925, s. 138.*

⁸⁹ *TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 299.*

maddesi teklifi Trabzon-Erzurum demiryolu ile Trabzon limanının 1930 senesi sonuna kadar tamamlanması için lazım olan meblağın her sene ne kadar para harcanacağına tespit edilmesi ve bu meblağın da ilgili senenin bütçesine eklenmesi gerektiği yönündeydi. Ahmet Muhtar Bey'in tavrı dikkate alınmış ve Layiha Encümenine gönderilmiştir.⁹⁰

Ahmet Muhtar Bey'in 11 Mart 1925 tarihinde "Nafia Vekâleti bütçesinin 263'ncü faslının birinci maddesinden kırk bin liranın Erzurum ovasındaki Karasu mecrasının tathirine tefrik ve tahsisi hakkında" bir tavrı verdiği görülmektedir. Ancak tavrı temenni mahiyetinde görüldüğünden oylamaya sunulmamış, Bayındırlık Bakanlığına gönderilerek Bayındırlık Bakanının dikkatine sunulmuştur.⁹¹

Kanun teklifi ve tavrılarının yanı sıra Ahmet Muhtar Bey'in şifahi sualleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan "Emlaki milliyeden addolunan saraylardaki eşyaya dair" başlıklı suali önce Maliye Vekâletine gönderilmiştir.⁹² Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'e yöneltilen sualde şu ifadeler yer verilmiştir:

Saltanat ve hilâfetin ilgasından sonra emlakî milliyeden addolunan saraylarda mevcut eşya Maliye Vekâleti tarafından bir komisyon vasıtasıyla tatad ve mazbut defterleriyle hıfz ve siyanet ettirilmekte iken işbu saraylar eşyasından bir kısmının diğer devaire tevzi olduğu istihbar kılınmıştır. Saraylardan harice çıkarılan bu eşya diğer dairelere kanun dairesinde ve kıymeti mukabilinde mi naklolunmuştur? Yahut kıymetleri bütçelerinden mahsup mu yapılmıştır? İşbu emvali milliyenin ziyandan vikayesi için her türlü tedbir ittihaz olunmuş mudur? Saraydan başka mahalde verilen eşyanın mazbut ve mufassal bir defteri var mıdır? Şifahen keyfiyeti tenvir buyurmalarını Maliye Vekili muhtereminden sual eylerim.⁹³

Maliye Vekili, Ahmet Muhtar Bey'in sualine uzun bir cevap vermiştir. Söz konusu cevapta saraylarda bulunan eşyanın hepsinin tespit edilerek kaydedildiğini ve saraydan sadece Heyeti Vekile (Bakanlar Kurulu) kararıyla şehremanetine (Belediye) bedeli karşılığında eczane ile Darülfünuna, kütüphane devredildiğini söylemiştir. Devirlerin de bedeli mukabilinde yapıldığını ifade eden Maliye Vekili, eğer Ahmet Muhtar Bey bedelsiz olarak bir yere bir eşya verildiğine kani ise bunu izah etmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda Maliye Vekâletinin üzerine düşen görevi yapmaya muktedir olduğunu söyleyen Mustafa Abdülhalik Bey, bahsettiklerinden başka hiçbir yere herhangi bir eşya

⁹⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925, s. 301-302.

⁹¹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925, s. 392.

⁹² *TBMM ZC*, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925, s. 333.

⁹³ *TBMM ZC*, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925, s. 11.

verilmediğini ifade etmiştir. Ahmet Muhtar Bey, sarayların eşyasının milli eşya olduğunu, bunların zayı olmaması gerektiğini vurgulamış ve Maliye Vekiline verdiği izahat için teşekkür etmiştir.⁹⁴

Trabzon Mebusu Ahmet Muhtar Bey'in şifahi sual takrirlerinden bir diğeri de "Darümuallimatta Macar Darülfünun talebesiyle yapılan dans hakkında Maarif Vekâletinden suali" idi.⁹⁵ Riyaseti Celileye şeklinde başlayan sual takririnde Ahmet Muhtar Bey şu ifadelere yer vermiştir:

Macar Darülfünunluların darümuallimatı ziyaretlerinde mezkur mektepte dans edilmiş midir? Dans edilmiş ise Maarif Vekâleti bu hareketi terviç eylemiş midir? Aksi halde ne muamele yapılmıştır. Maarif Vekilinin şifahen cevap vermesini talep ederim.⁹⁶

Sözü edilen dönemde Maarif Vekili olan Şükrü (Saraçoğlu) Bey, Ahmet Muhtar Bey'in sualine verdiği cevapta; Maarif Vakaletinin mektep binaları dahilinde dansı kabul etmediğini ve onaylamadığını söylemiştir. Öte yandan Macar öğrenciler İstanbul'a geldikten sonra basında bahsi geçen mektepte dans edildiğine yönelik haberler yapılmıştır. Maarif Vekili konuyla ilgili bilgi istemiş ve gelen bilgilere göre gazetelerde yazıldığı gibi bir dans yapılmadığı kendisine iletilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili yapılan araştırmada dans edildiğine yönelik iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır. Bu izahattan sonra söz alan Ahmet Muhtar Bey, Maarif Vekiline teşekkür ederek mektep içerisinde öğrencilerin yemesi, içmesi bahçeye çıkması gibi hususların bir program kapsamında olduğunu belirtmiştir. Söz konusu programda dans ile ilgili bir madde yok ise mektepte dans edilmesinin doğru olmadığına da dikkat çekmiştir.⁹⁷

Ahmet Muhtar Bey 16 Mayıs 1926 tarihinde Meclise "Ankara Şehremaneti heyeti fenniyesine mensup memurların sebebi istifaları hakkında bir sual takriri" vererek Dahiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey'in ilgili konuda izahat vermesini istemiştir.⁹⁸ Ahmet Muhtar Bey'in sual takriri kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

Ankara Şehremaneti [Belediye] Heyeti Fenniye Müdürü Bey'in istifasını müteakip şehremaneti heyeti fenniyesinde memur bilumum mühendis ve kondüktörler birden istifa eylemişlerdir. Merkezi Hükümetin imarı hususunda pek büyük faaliyete muhtaç olduğumuz bir zamanda Şehremanetin Heyeti fenniyeden kamilen mahrum olması şehrin kendi

⁹⁴ TBMM ZC, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925, s. 12-13.

⁹⁵ TBMM ZC, D: 2, C: 13, İ: 2, 31.01.1341/1925, s. 3.

⁹⁶ TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925, s. 96; BCA, 030.0.0/7.40.38, 29.01.1925.

⁹⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925, s. 97.

⁹⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319.

varidatından maada kanunu mahsusuyla bu sene için ikraz olunan iki milyon liranın dahi hesapsız ve projersiz keyfemayeşa sarfiyatını mucip olacaktır. Keyfiyet haizi ehemmiyettir. Dahiliye Vekili Bey'in şifahen izahat vermesini ve Meclisi tenvir eylemesini rica ederim.⁹⁹

Dahiliye Vekili Cemil Bey Ahmet Muhtar Bey'in sualine verdiği cevapta öncelikle Meclisin, Ankara'nın imarı için tahsis ettiği para ve muayyen bir program ve proje ile çalışmalarına devam ettiğini vurgulamıştır. Ardından Şehremini tarafından (Belediye Başkanı) işlerin aksamaması için heyeti fenniyeye mensup mühendislerden bir kaçına baskı yapılması nedeniyle bu kişilerin istifa ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla tüm heyeti fenniye mensupları istifa etmemiştir. Mühendislerden bir kaç istifa etmesine karşın yerlerine yeni mühendisler getirilmiştir. Kondüktörlerin ise hiçbirinin istifa etmediğini ifade eden Cemil Bey, imar faaliyetlerine yönelik çalışmaların aksatılmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁰

İkinci TBMM dönemi boyunca etkin bir mebusluk profili çizen Ahmet Muhtar Bey, kanun teklifleri, takrirleri, sual takrirlerinin yanı sıra Meclis Genel Kurulunda 78 farklı konuda 201 konuşma yapmıştır.¹⁰¹ Söz konusu konuşmalarının ağırlıklı olarak dahiliye, ulaşım, maliye, maarif ve ekonomi gibi alanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Bahsi geçen alanlara yönelik konuşmaları onun ülke ve millet meselelerini yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

3. Bayındırlık Bakanlığı Dönemi Faaliyetleri

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra Milli Mücadelenin yönetilmesi ve yürütülmesi açısından 2 Mayıs 1920'de "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" ile bir İcra Vekilleri Heyeti başka bir deyişle Bakanlar Kurulu oluşturulması kabul edilmiştir.¹⁰² 3 Mayıs'ta ise 11 kişiden oluşan Bakanlar Kurulu seçimi gerçekleştirilmiştir. Sözü edilen 11 bakanlıktan birisi olan Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı) vekil (Bakan) olarak Yozgat mebusu İsmail Fazıl Paşa seçilmiştir.¹⁰³ 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanının

⁹⁹ *TBMM ZC*, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319; *BCA*, 30.10.0/8.45.6, 16.05.1926.

¹⁰⁰ *TBMM ZC*, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926, s. 319.

¹⁰¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 755.

¹⁰² *TBMM ZC*, D: 1, C: 1, İ: 1, 05.02.1336/1920, s. 185; "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", *Kanun No*: 3, 05.02.1336/1920;

¹⁰³ Maliye ve Maarif Vekâletleri seçimlerinde mutlak çoğunluk sağlanamadığı için sözü edilen vekâletlere vekil seçimi 4 Mayıs'ta tamamlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 60-62.

ardından kurulan ilk kabinede ise Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey, Bayındırlık Bakanı olarak yer almıştır.¹⁰⁴

Üç aydan daha kısa bir süre sözü edilen görevde bulunan Ahmet Muhtar Bey, bu süreçte Bayındırlık Bakanlığının alanına giren konulara yönelik açıklamalar yapmış ve Bakanlığa yöneltilen soruları cevaplamıştır. Bu soruların birinde Kayseri mebusu Ahmed Hilmi Bey, Bayındırlık Bakanı Ahmet Muhtar Bey'e Chester şimendifer imtiyazına dair bir soru yönelmiştir.¹⁰⁵ Söz konusu soru önergesinde Ahmed Hilmi Bey, uzun zamandır Mösyö Kennedy'nin taahhüdünü yerine getiremeyeceği, bundan dolayı basında Chester şimendifer imtiyazının fesholunacağı yönünde haberler yapıldığını belirtmiştir. Türk milletini ilgilendiren böylesine önemli bir meselenin izah edilmesi gerektiğini, inşaata başlama süresinin bitmek üzere olduğunu dolayısıyla şimendifer imtiyaz mukavelesinin akdinden buyana hangi aşamada olduğuna dair açıklama istemiştir.¹⁰⁶ Ahmet Muhtar Bey verdiği cevapta söz konusu projenin TBMM'de 9 Nisan 1923'te kabul edildiğini belirttikten sonra uzun bir açıklama yapmıştır. Projenin yürütücüleri olan Chester ve Kennedy'nin aralarında bir ihtilaf hasıl olmuş ve şirket Chester'a bir tazminat vererek onu projeden çıkarmıştır. Bu nedenle projeye başlanılmasının oldukça geciktiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, şirketin iki sene içerisinde gerekli tetkikattan sonra projeyi yapıp yapmayacağını bildireceğini söylemiştir. Projeye başlanması yönünde Kennedy tarafından birkaç mühendis gönderilmesine rağmen halen işe başlanılmadığını ifade eden Ahmet Muhtar Bey, Kennedy'e belirli bir süre verdiklerini o süre içerisinde bilfiil işe başlanılmaz ise sözleşmenin feshedileceğini kendisine bildirdiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Kennedy 400 ton ray, 30 vagon ve bir makine satın aldığını, en kısa sürede Şarki Anadolu Demiryolları Sözleşmesi projesine başlanılacağını bir telgraf vasıtasıyla bildirmiştir. Sonraki süreçte Kennedy'nin birkaç mühendis ve 70-80 kadar amele gönderdiğini ve bunların çalışmaya başladığını dile getiren Ahmet Muhtar Bey, şimendifer hattının belirtilen sürede yapılması için çok daha fazla amelenin çalışması gerektiğine de dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında

¹⁰⁴ "Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

¹⁰⁵ Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester tarafından ana hat olarak Orta Anadolu'dan Musul-Kerkük ve Süleymaniye uzanacak şekilde planlanmış bir projedir. Bu bağlamda kurulan Ottoman-American Development Company 1909'da Osmanlı Devleti ile bir anlaşma imzalamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle proje hayata geçirilememiştir. Ancak 1922 ve 1923 yıllarında tekrar gündeme gelmiştir. Proje hakkında geniş bilgi için bkz. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, C: 6, S: 24, 1999, ss. 527-561; Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 41, 2020, ss. 415-446.

¹⁰⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923, s. 443.

çalışmaların her safhasını adım adım takip ettiğini söyleyen Ahmet Muhtar Bey, projenin tamamının yapılacağından da emin olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁷

Dersim mubusu Feridun Fikri Bey, Dersim Vilayetindeki köprüünün neden inşa edilmediğine dair Ahmet Muhtar Bey'e şifahi bir soru sormuştur. Feridun Fikri Bey, sorusunda Dersim Vilayetinin iki tarafının dağlarla çevrili olduğunu batı ve güneyinin ise üzerinde köprü olmayan nehirler ile kuşatıldığını halkın bu nedenle ulaşım açısından çok sıkıntı çektiğini dile getirmiştir. Burada bir köprü yapılması için tahsisat ayrıldığını belirten Feridun Fikri Bey, bu yöndeki çabaların sonuçsuz kaldığını, halkın köprüünün yapımında faydalanılmak üzere bağışladığı ağaçların nehir kenarında çürümeye yüz tuttuğunu söylemiştir. Pertek köprüsü denilecek olan köprüünün inşa sürecinin neden takip edilmediğini Ahmet Muhtar Bey'e sormuştur.¹⁰⁸ Ahmet Muhtar Bey cevabında sözü edilen köprüünün gerçekten önemli bir köprü olduğunu belirttikten sonra Haziran ayında Bayındırlık Mühendisliğine emir verildiğini ve bu emir üzerine bölgeye gidilerek bir rapor hazırlandığını söylemiştir. Rapora göre iki yüz altmış metre uzunluğunda olan bu köprüünün yaklaşık 19 bin lira masraf ile yapılabileceği tespit edilmiştir. Bunun yanında köprü için gerekli olan ahşabın bölgede yaşayanlar tarafından teberruan verileceği ve inşaatta kullanılacak ağaçların köprüünün yapılacağı yere kadar getirileceği de belirtilmişti. Köprüünün inşaatının başlanması aşamasında Bayındırlık Bakanlığının 3 bin lira gönderdiğini ifade eden Ahmet Muhtar Bey, bölgede yaşayanlar tarafından bağışlanacağı belirtilen kerestelerin inşaat alanına getirilmediğini de sözlerine eklemiştir. Konuşmasının devamında bölge halkının gerekli olan kerestelerin bir kısmını getirdiğini, fakat tamamını getirmediğini dile getiren Ahmet Muhtar Bey, halkın "Hükümet parasıyla kereste tedarik etsin; köprüyü yapsın" dediğinin kendisine iletildiğini söylemiştir. Ahmet Muhtar Bey başlangıçta konuşulduğu gibi halkın bağışlayacağı kerestelerin beklenildiğini bundan dolayı inşaata başlanılmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla köprüünün artık bakanlık bütçesinden yapılacağını, bu durumun da tebliğ edildiğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir. Soruyu soran Feridun Fikri Bey de Bakan Bey'in açıklamalarını کافی gördüğünü belirterek kendisine teşekkür etmiştir.¹⁰⁹

Bayazıt mebusu Şefik Bey ve arkadaşları 1 Aralık 1923 tarihinde Ahmet Muhtar Bey'e "Harbi Umumide Ruslar tarafından ikmal edilen ve Bayazıt hududundan Karaköse kazasına kadar imtidat eden şimendifer hattına dair" soru yöneltmiştir. Söz konusu soruda; Bayındırlık Bakanlığının bu hattı ele almadığını, lokomotif ve vagonlar ile Bayazıt istasyonundaki makine, alat ve edevatların muhafazalarının temin edilip edilmediğini, demiryolları ve istasyon

¹⁰⁷ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923, s. 444-446.

¹⁰⁸ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 686.

¹⁰⁹ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 687.

binalarının muhafazalarına yönelik tedbirlerin alınıp alınmadığını, bahsi geçen hattın Van Vilayetine uzanan kısmı ile ilgili neler yapıldığını ve bu hattın Erzurum ve Kars hududuna bağlanması amacıyla Bakanlığın bir tedbir ve teşebbüsü olup olmadığı hususlarının açıklanması talep edilmiştir.¹¹⁰ Ahmet Muhtar Bey, sözü edilen hat ile ilgili gerekli tetkikatın yapıldığını ve bu hat üzerinde Bayazıt'ta bir adet imalathane bulunduğunu dile getirmiştir. Ayrıca 1923 yılı başlarında Şark Vilayetlerinde bulunan demiryollarının Bayındırlık Bakanlığına devredildiğini ve buraya memurlar gönderildiğini söylemiştir. Demiryollarının vesait yokluğundan ve bütçenin elverişli olmamasından dolayı işletilemediğini ifade etmiştir. Ancak bölgedeki alat edevatın toplatıldığını, bunların bir kısmının bölgedeki halkın himayesine verildiğini bir kısmının ise bekçiler vasıtasıyla korunduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında Trabzon-Erzurum-Bayazıt demiryolu hattının Chester Demiryolu Projesi kapsamına dahil edildiğinin kararlaştırıldığını, bu nedenle bahsi geçen hat ile ilgili bir şey yapılmadığını ve projenin tatbik edilmesi sürecinin beklendiğini ifade etmiştir. Alat edevatın ise eksiksiz tespit edildiğini belirten Ahmet Muhtar Bey, gelecek sene yani 1924 yılı içerisinde hat ile ilgili çalışmaların yoğunlaştırılacağını vurgulamıştır.¹¹¹

Ahmet Muhtar Bey'in Bayındırlık Bakanlığı sürecinde kendisine yöneltilen sorulardan biri de "Şark şimendifer amelesinin grevi" hakkında idi. İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey ile arkadaşları tarafından sorulan soruda; şark şimendiferleri amelesinin 19 Kasım 1923 sabahından itibaren işi bıraktığı, alınan haberlere göre grevin halen devam ettiği ve Şark Şimendiferleri Kumpanyası Müdüriyetinin Türk işçilerini tahkir edecek kelimeleri içeren bir beyanname yayınladığına dikkat çekilmiştir. Türk işçilerinin tahkir edilmesi sonucu yaşanan olaylarda bazı işçilerin yaralandığı belirtilmiştir. Şark şimendiferleri amelesinin görevinin hakiki sebebinin ne olduğu, grevin devam etmesindeki sebep ya da sebeplerin neler olduğu ve grev sırasında konuyla ilgili bakanlıkların ne tür tedbirler aldıklarına yönelik Bayındırlık, İktisat ve İçişleri Bakanlıklarından açıklama istenmiştir. Bayındırlık Bakanlığı adına cevap veren Ahmet Muhtar Bey, Türk işçilerinin Kasım ayı başlarında şirketten bazı talepleri olduğunu ve bunların bir kısmının şirket tarafından kabul edildiğini, tarafların birkaç noktada anlaşamadığını ifade ederek sözlerine başlamıştır. Anlaşamadıkları hususlardan dolayı Türk işçiler grev yapmış ve grev yaptıkları günlerin yevmiyelerini şirketten istemiştir. Grev sırasında olayların büyümemesi adına bölgeye gönderilen askerlerin müdahalesi sonucunda grev yapan makinist yaralanmıştır. Ahmet Muhtar Bey, sonraki süreçte hükümetin girişimiyle işçiler ile şirket arasında anlaşma sağlandığını ve grevin 27 Kasım'da son bulduğunu

¹¹⁰ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 688.

¹¹¹ TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 688-689.

ifade etmiştir. Sorunun muhataplarından biri olan İçişleri Bakanı Ahmet Ferit (Tek) Bey ise greve katılan işçilerin greve katılmayan işçilere saldırmasından dolayı olayın büyümemesi için bölgeye güvenlik güçlerinin gönderildiğini ve saldırıda bulunanların tevkif edildiğini söylemiştir.¹¹²

Ahmet Muhtar Bey'e yöneltilen sorulardan bir diğeri de "Muş-Hınıs arasındaki köprü ile Muş-Erzurum ve Muş-Diyarbakır arasındaki şoseler" hakkında idi. "Muş-Hınıs arasında (Aras) nehri üzerindeki köprünün Muş-Erzurum, Muş-Diyarbakır arasındaki şoselerin tamirini" Bayındırlık Bakanlığından talep ettiklerini belirten Muş mebusu Osman Kadri Bey, bahsi geçen demiryolu hatları ile ilgili şimdiye kadar ne yapıldığını ve gelecek sene neler yapılacağına dair açıklama istemiştir. Ahmet Muhtar Bey sözlerine Doğu Anadolu'nun yollarının eskiden beri yetersiz olduğunu söyleyerek başlamıştır. Bu nedenle bu bölgenin yollarının mümkün mertebe hızlı bir şekilde yapılması için girişimde bulunduğunu dile getiren Ahmet Muhtar Bey, Muş ve Erzurum'a mühendisler gönderildiğini ve bu mühendislere sözü edilen demiryollarının inşaatına başlanması için gerekli tetkikatları yapmaları yönünde talimat verildiğini söylemiştir. Erzurum ile Muş ve özellikle Hınıs arasındaki yolun bozuk kısımlarının, Birinci Dünya Savaşı sırasında zarar gören köprülerin tamiri için görevli mühendislere para gönderildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bahsedilen demiryollarının yapımının yakından takip edildiğini ve orada inşaatla başlanılabilmesi için mevsim şartlarının düzelmesinin beklendiğini dile getirmiştir.¹¹³

Bayındırlık Bakanlığına yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla görevde bulunduğu süre içerisinde Ahmet Muhtar Bey'in özellikle demiryolları ile ilgili birçok girişimde bulunduğu görülmektedir. Görev süresinin kısa olduğu göz önüne alındığında, tetkikatını yaptırdığı ve inşaatına başlanması için çalışma planlarını hazırlattığı demiryolları ve diğer inşaat faaliyetlerine yönelik imar planlarının çoğunu gerçekleştiremediğini söylemek mümkündür.

Arşiv belgeleri ve Meclis kayıtları incelendiğinde, Ahmet Muhtar Bey'in Bayındırlık Bakanlığında istifa ederek ayrıldığı anlaşılmaktadır. O dönemin tanıklarından biri olan Yakup Kadri Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan İsmet Paşa Hükümetine karşı basında ve Mecliste yoğun bir muhalefetin yaşandığını ifade etmiştir. Sözü edilen muhaliflik o sıralarda tartışılan "Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu" projesinin işletilmesiyle de kendini göstermiştir. Zira hükümet, bu projenin eskisi gibi Alman Kumpanyası tarafından yürütülmesini, mebusların büyük bir kısmı ise devlet tarafından satın alınarak işletilmesini başka bir deyişle millileştirilmesini istemekteydi.

¹¹² TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923, s. 689-690.

¹¹³ TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 26.12.1339/1923, s. 456.

Bayındırlık Bakanı olarak hükümet sözcülüğünü yapan Ahmet Muhtar Bey – daha önce Alman Kumpanyasında çalışmıştı- millileştirme tezini birtakım teknik nedenlerden dolayı çürütmeye çalışmıştır. Yakup Kadri Bey onun bu hususta haddinden fazla gayret sarf ettiğini belirtmiştir. Bu durum Mecliste Ahmet Muhtar Bey ile ilgili birtakım şüphelerin uyanmasına neden olmuştur. Hatta Ahmet Muhtar Bey'in Alman Kumpanyası Genel Müdürü Mösyö Hugnen'in adamı olduğu yönünde Meclis kürsüsünden birtakım konuşmalar dahi yapılmıştır. Ahmet Muhtar Bey'in bu tartışmalardan sonra istifa ettiği muhtemel görünmektedir.¹¹⁴ Yakup Kadri Bey meseleye yönelik ifadelerinde Ahmet Muhtar Bey'in istifa ederek İsmet Paşa Hükümetini Halk Fırkası Meclis Grubunda güven oyu almaya mecbur bırakmak istediği ima edilmektedir.¹¹⁵ Bahsedilen bu olay da İsmet Paşa Hükümetine karşı muhalif bir hareket olarak değerlendirilmiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in istifasından sonra Bayındırlık Bakanlığına İstanbul mebusu Süleyman Sırrı (Aral) Bey getirilmiştir.¹¹⁶ Bazı kaynaklarda Trabzon mebusu Süleyman Sırrı (Gedik) Bey'in Bayındırlık Bakanı olarak görev yaptığı ifade edilmektedir.¹¹⁷ Ancak araştırmalarımızda Ahmet Muhtar Bey'den sonra İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey'in iki kez Bayındırlık Bakanlığı yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸

Sonuç

Ahmet Muhtar Bey'in, 87 yıllık yaşam öyküsünde mühendisliğinin yanında Cumhuriyetin kuruluş evresinde bulunduğu mebusluk ve Bayındırlık Bakanlığı görevleriyle kendisine önemli bir siyasi kariyer edindiğini söylemek mümkündür. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde muhtelif memuriyetlerde bulunan Ahmet Muhtar Bey'in Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen Hicaz Demiryolu Projesinin yapımında görevlendirilen mühendislerden biri olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen demiryolunun yapımı aşamasındaki başarılarından dolayı taltif edildiğini de ifade etmek gerekmektedir. Bu kapsamdaki faaliyetleri sonrasında 1909'da Bayındırlık Bakanlığı

¹¹⁴ Dönemin Başbakanı İsmet Paşa da Ahmet Muhtar Bey'in istifasının sebebini “Anadolu Şimendiferleri hakkında”ki tartışmalara bağlamıştır. Sözü edilen tartışmalardan dolayı Ahmet Muhtar Bey'in müteessir olduğu ve istifa ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA*, Hariciye Nezareti (HR.), İstanbul Murahhaslığı (İM), 23/74, 17 Ocak 1924.

¹¹⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 47-48.

¹¹⁶ *TBMM ZC*, D: 2, C: 5, İ: 1, 19.01.1340/1925, s. 195, 218.

¹¹⁷ Faik Alkan, *Yeni Türkiye Devletinin Bayındırlık Politikası (1920-1933)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999, s. 187-188; Huriye Karnap, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 201.

¹¹⁸ *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 101; Öztürk, *a.g.e.*, s. 418.

Demiryolları Genel Müdürlüğüne, ardından Hicaz Demiryolları Genel Müdürlüğüne, 1914'te de Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilmiştir.

Siyasi kariyeri, Son Osmanlı MM'ye Trabzon mebusu seçilmesiyle başlamıştır. Birinci TBMM'de yer almayan Ahmet Muhtar Bey, 1921'de Bayındırlık Bakanlığı tarafından getirilmiş olduğu Doğu Anadolu Demiryolları İstikşaf ve İnşaat Baş Mühendisliği görevinde bulunduğu sırada İkinci Dönem TBMM seçimlerine katılmış ve aldığı 561 oy ile yine Trabzon mebusu seçilmiştir. Verdiği kanun teklifleri, takrirleri ve soru önergeleriyle etkin bir mebus olduğu söylenmesi mümkün olan Ahmet Muhtar Bey, Mecliste 201 konuşma yapmıştır. Kanun teklifleri, takrirleri ve Meclisteki konuşmaları göz önüne alındığında, Ahmet Muhtar Bey'in gerek mebusu olduğu bölge gerekse ülke meselelerini yakından takip ettiği ve bahsi geçen meselelere yönelik çözüm önerileri sunduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan ilk hükümette Bayındırlık Bakanı olarak yer alan Ahmet Muhtar Bey'in Lozan Barış Konferansına gönderilen Türk heyeti içerisinde de bulunması onun çok yönlü, donanımlı ve girişken bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına kurucu üye olarak katılmış, partinin Trabzon Merkez ve İlçe teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu siyasi tercihi, bir yandan onun muhalif yanını gösterirken diğer yandan da aslında mebusluk kariyerinin İkinci Dönem TBMM ile sınırlı kalmasına neden olan en önemli faktörlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda ikinci bir neden olarak ise İzmir Suikastı olayında tutuklananlar arasında yer alması gösterilebilir. Her ne kadar yargılamalardan sonra serbest bırakılsa da Üçüncü Dönem TBMM'de yer almadığı görülmektedir. O dönemde diğer muhalifler gibi "muhalefetin tasfiyesi" olarak adlandırılan süreçten Ahmet Muhtar Bey'in de olumsuz yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Zira bahsedilen gelişmelerden sonra mebusluk kariyeri sona ermiştir.

Ahmet Muhtar Bey'in etkin, fakat kısa bir siyasi hayatı olmuştur. Kendisi daha çok mühendisliği ve demiryolları alanındaki faaliyetleri öne çıkmıştır. Demiryolları alanında gerçekten yetkin bir kişi olmasının bu durum üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Hicaz Demiryollarının inşası sürecindeki faaliyetleri ve Cumhuriyet sonrasında Avrupa'nın önde gelen şehirlerinde demiryolları alanında düzenlenen kongre ve konferanslara gönderilmesi bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Ancak siyasi hayatının kısa olmasının demiryolları alanındaki faaliyetlerinin daha baskın olarak algılanmasına neden olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

T. C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Taltifat (İ..TAL.), 6/49; 378/65; 384/61.

BOA, Hariciye Nezareti (HR.) İstanbul Murahhaslığı (İM), 23/74.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 571/36075.142501.339.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11.1.0/20.52.10.

BCA, 30.18.1.1/20.59.4.

BCA, 30.18.1.1/22.80.20.

BCA, 30.18.1.1/25.44.19.

BCA, 30.0.0/7.40.38.

BCA, 30.10.0.0/8.45.6.

BCA, 030.10.0.0/7.42.19.

2. Resmî Yayınlar

“Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun”, *Kanun No: 3*, 05.02.1336/1920.

“On Üç Zata Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun”, *Kanun No: 478*, 13.04.1340/1925.

“Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy Demiryollarının İnşası Hakkında Kanun”, *Kanun No: 449*, 23.03.1340/1924.

“Trabzon, Rize ve Giresun Vilâyetlerine İthal Olunacak Mısırın Gümrük Resmî Hakkında Kanun”, *Kanun No: 427*, 28.02.1340/1925.

“Trabzon-Erzurum Demiryollarıyla Trabzon Limanı Keşfiyat ve İhzaratının 1340 Senesi Zarfında İcrasına Dair Kanun”, *Kanun No: 476*, 10.04.1340/1924.

“Türkiye Büyük Millet Meclisine İkinci Devre-i İntihabda Aza İntihab Olunan Zevatı Kirama Mahsus Muhtasar Tercüme-i Hal Varakasıdır”, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre (D): 4, Cilt (C): 1, İçtima (İ): 1, 04.03.1336/1920).

MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, 04.03.1336/1920).

MMZC, D: 4, C: 1, İ: 1, 18.03.1336/1920).

TBMM Arşivi, Seçim Mazbatası, Sicil No: 632.1.2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre: 2 (D), Cilt: 2, (C), İçtima: 1 (İ), 13.10.1339/1923.

TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 09.02.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 2, İ: 1, 13.10.1339/1923.

TBMM ZC, D: 1, C: 1, İ: 1, 05.02.1336/1920.

TBMM ZC, D: 2, C: 1, İ: 2, 12.04.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 01.01.1341/1925.

TBMM ZC, D: 2, C: 11, İ: 2, 06.12.1340/1924.

TBMM ZC, D: 2, C: 12, İ: 2, 05.01.1341/1925.

TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 03.02.1341/1925.

- TBMM ZC, D: 2, C: 13/1, İ: 2, 11.02.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 11.03.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 15, İ: 2, 28.02.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 16, İ: 2, 23.03.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 17, İ: 2, 13.04.1341/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 25, İ: 3, 20.05.1926.
 TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 01.12.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 3, İ: 1, 19.11.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 4, İ: 1, 26.12.1339/1923.
 TBMM ZC, D: 2, C: 5, İ: 1, 19.01.1340/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 6, İ: 1, 28.02.1340/1925.
 TBMM ZC, D: 2, C: 7, İ: 2, 08.03.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 02.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 05.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8, İ: 2, 31.03.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 10.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 20.04.1340/1924.
 TBMM ZC, D: 2, C: 8/1, İ: 2, 22.04.1340/1924.

3. Kitap ve Makaleler

AKBAL, İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008.

ALKAN, Faik, *Yeni Türkiye Devletinin Bayındırlık Politikası (1920-1933)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1999.

ARTUK, İbrahim, "Nişan", *İslam Ansiklopedisi*, C: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 154-156.

ASLAN, Yavuz, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

BİLSEL, M. Cemil, *Lozan*, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998.

CEBESOY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C: I-II, Temel Yayınları, İstanbul 2011.

ÇAKICI, Derya, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikalarında Karadeniz Bölgesi (1923-1938)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 9, S: 19, 2023, ss. 417-438.

ÇAKICI, Nurettin, "Trabzon Mebusu Mehmet Rahmi (Eyüboğlu) Bey'in İkinci Dönem TBMM'deki Faaliyetleri", *Mavi Atlas*, C: 11, S: 2, ss. 255-275.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

EZHRELİ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1992.

Faik Ahmet, “Murahaslarımız Gidiyor, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), s. 1.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – I 924-1930*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

_____, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Mücadele Tarihi V 1923*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

GÜLSOY, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

KARACA, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, (Haz.) Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

KARNAP, Huriye, *I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Millevekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, “Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 41, 2020, ss. 415-446.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

NUR, Rıza, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. - Dönem 1923-1927*, C: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C: 4, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TBMM Albümü 1920-2010, C: 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

USTA, Veysel, “Trabzon’da Terakkiperver Fırka’nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, S: 126, İletişim Yayınları, ss. 27-31.

YAVUZ, Bige Sükan, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C: 6, S: 24, 1999, ss. 527-561.

4. Gazeteler

“Meclis, İsmet Paşa’ya Muahede ve Mukavele Akdine de Salahiyet Verdi”
İstikbal, 2 Teşrin-i Sani 1338 (2 Kasım 1922), s. 1.

“Murahaslarımız Cumartesi hareket ediyor”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Sani 1338
(3 Kasım 1922), s. 1.

“Murahaslarımız Hareket Ettiler”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1338 (7 Kasım
1922), s. 1.

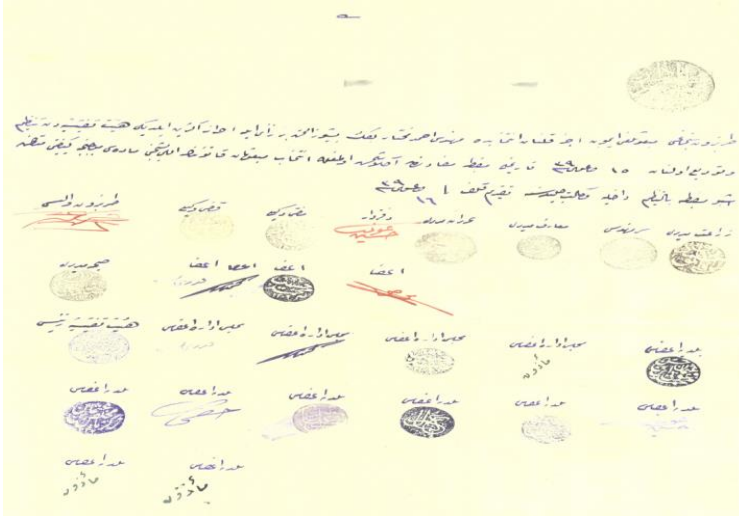
“Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi”, *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2
Kasım 1923), s. 1.

EKLER

Ek 1: Ahmet Muhtar Bey (1871-1958)

Kaynak: *TBMM Albümü 1920-2010*, s. 120.

Ek 2: Ahmet Muhtar Bey'in Seçim Mazbatası

Kaynak: *TBMM Arşivi*, Sicil No: 632.1.2.

Ek 4: Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrosunda hangi makamlara otomobil verilmesi lâzım olduğuna Dair Takriri (Önergesi)

٦

توقیر
وزارت جنگ و بیابان
کلیه امور
قوانین و مقررات
عدد

یا صیبه نه

در ضمنه و کائناتی قاروننده لونا در علم تکمالاتی که هاشمی معاهده حقوق اوتوموبیل و یا سایر واسطه نقلیه و برقی لازم اولر لایحه صورت حریری ده تیب و تفصیله لور مخصوصه ههلو اسرافات معالج اولونشی طبعا بدم

قوزونه
مختار

اصولده مع بقدر -
۴۴۱۴۱۴۴

بیت

مضامی
بذلک
سی
ی و یا
امضای

030	۰	۴	۱۲
-----	---	---	----

Kaynak: BCA, 030.10.0.0/7.42.19, 25.03.1925.

KASTAMONU'DA ASAYİŞ (1914-1918)*

Yücel NAMAL**

Melek TOPARLAK ŞAHİN***

ÖZ

Osmanlı Devleti dağılma döneminden itibaren özellikle otoritenin de bozulmasına bağlı olarak asayiş konusunda gerekli önlemleri almak, ülke genelinde suç ve suçluların tespitini sağlamak için vilayetlerin bu konuda kayıt tutmasını istemiştir. Bu kayıt çalışması ile devlet ülke genelindeki asayiş sorunlarına hâkim olmakla birlikte vilayetlerden gelen veriler doğrultusunda güvenlik tedbirleri alma yoluna gitmiştir. Vilayetlerdeki asayiş durumunu genel olarak aktaran kayıt defterlerinden birisi olan “*Ceraim-i Umumiye*” ve hapishanelerdeki mahkûm, tutuklu, suç ve suçlu oranlarını içeren “*Hapishane Yoklama Cetvelleri*” vilayet ve kazalardaki asayiş sorunlarını içermektedir. 1914- 1918 yılları arasında Kastamonu vilayeti dâhilinde bulunan hapishanelerin dört aylık sürelerle tutulan hapishane yoklama cetvelleri ile suç çeşitlerine göre erkek ve kadın mahkûm, tutuklu sayıları, işledikleri suçların oranları bildirilmiştir. Ceraim-i Umumiye kayıtlarında ise, Kastamonu dâhilinde yaşanan suçların çeşitleri ve suç işleyenlerin genel durumu hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bu bağlamda bölgede yaşanan güvenlik sorunlarının hangi alanlarda daha yoğun olduğunu, cinsiyete, yaşa, tabi olduğu millete, inancına ve mesleğine göre dağılımları kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmamızda, Kastamonu vilayet merkezi ve kazalarına ait olan “Hapishane Yoklama Cetvelleri” ve “Ceraim-i Umumiye” kayıtları temel alınmıştır. Bu kayıtlarda yer alan I. Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu’da işlenen suç çeşitleri, suçlu oranları, mahkûm ve tutuklulukların cinsiyete göre dağılımı temel alınmak üzere suçluların genel durumları ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda genel olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden yararlanılmış olup Osmanlı hapishaneleri, Osmanlı’da hukuki uygulamalar ve Osmanlı’da suç konularını içeren literatürden yararlanılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında, Kastamonu’daki asayişin ortaya konulduğu çalışmamızda savaş şartlarının getirmiş olduğu olumsuzlukların toplum hayatına hukuki olarak yansımalarına da değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kastamonu, Suç, Hapishane, Asayiş.

* *Gönderim Tarihi:* 21.04.2024. *Kabul Tarihi:* 22.07.2024.

** *Prof. Dr.*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ZONGULDAK. yucelnamal@beun.edu.tr, *ORCID:* 0000-0002-8074-0134.

*** *Öğr. Gör. Dr.*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ZONGULDAK. melek.tsahin@beun.edu.tr, *ORCID:* 0000-0002-1479-4038.

PUBLIC ORDER IN KASTAMONU (1914-1918)**ABSTRACT**

Since the period of dissolution, the Ottoman Empire wanted the provinces to keep records on this issue in order to take the necessary precautions regarding public order and to detect crimes and criminals throughout the country, especially due to the deterioration of authority. With this registry, the state has taken control of the public order problems throughout the country and has taken security measures in line with the data coming from the provinces. "Ceraim-i Umumiye", which is one of the registry books that generally convey the public order situation in the provinces, and "Prison Attendance Tables", which include prisoners, detainees, crimes and crime rates in prisons, include the public order problems in provinces and districts. Between 1914 and 1918, the prison attendance sheets of the prisons in the province of Kastamonu, kept for four-month periods, reported the number of male and female prisoners and detainees, and the rates of the crimes they committed, according to the types of crimes. Ceraim-i Umumiye records contain detailed information about the types of crimes committed in Kastamonu and the general situation of those who committed crimes. In this context, the areas in which the security problems in the region are most intense and their distribution according to gender, age, nationality, belief and profession have been recorded. In this study, the "Prison Attendance Tables" and "Ceraim-i Umumiye" records of Kastamonu province center and districts were taken as basis. In these records, the general situation of the criminals was tried to be discussed based on the types of crimes committed in Kastamonu during the World War I years, the criminal rates, and the distribution of prisoners and detainees by gender. In our study, we generally used the Ottoman Archives of the Presidential State Archives and the literature on Ottoman prisons, legal practices in the Ottoman Empire and crime issues in the Ottoman Empire. In our study, which reveals the public order in Kastamonu during the years of World War I, the legal reflections of the negativities brought by the war conditions on social life are also mentioned.

Keywords: Kastamonu, Crime, Prison, Public Order.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan toprak kayıpları ve savaşlarda alınan yenilgiler toplumsal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle Anadolu'da yaşanan köyden kente yapılan göçler sonrasında şehirlerde artan nüfusun yaratmış olduğu sorunlar Anadolu'da asayiş sorunlarının artmasına neden olmuştur. Kentlerde artan işsiz nüfus toplumsal yapının bozulmasına yol açarken şehirlerde hırsızlık, içki ve fuhuş sorunlarını da beraberinde getirmiştir.¹ Özellikle sefer zamanlarında Osmanlı'da toplumsal sorunların ve suç oranlarının arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Osmanlı'nın

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2010, Cilt II, s. 679-680.

son dönemlerinde yaşanan savaşlarda asker sayısına duyulan ihtiyacın artması ve bu ihtiyacın halktan karşılanması bir taraftan da Anadolu'da huzurun sağlanmasına imkân vermiştir. Çünkü işsiz insanlar ordu içerisinde kullanılmıştır.² Bu nedenle Osmanlı Devleti, ülke genelinde asayiş sağlaması için çeşitli hukuki düzenlemelerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de batılı tarzda ilk ceza kanunu olan 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'dur. Türk hukukunun gelişimi açısından önemli bir yere sahip olan 1858 ceza kanununun hazırlanmasında ve kaleme alınmasında Ahmet Cevdet Paşa görev almıştır.³ Yeni hazırlanan 1858 ceza kanunu kapsamında Osmanlı Devleti'nde işlenen suçlar yeni bir sınıflandırma ile tanımlanmıştır. Ceza kanununun 1. faslının 2. maddesine göre "ceraim" üç fasıl olarak açıklanmış suç başlıklarının ilki "cinâyât", ikincisi "cünhâ", üçüncüsü ise "kabahât" olarak belirtilmiştir.⁴ Cinayet, adam öldürmek, yol kesmek, zimmetine para geçirmek, yaralama, zorla zina, zorla kız kaçırmak, şiddet uygulayarak hırsızlık yapmak, silah kaçakçılığı, evrakta sahtecilik, kundakçılık gibi suçları içermektedir. Cünha ve kabahat ise darp, zina⁵, mahpus kaçırma, kamu çalışanına hakaret, sarkıntılık, pasaportta sahtekârlık yapmak, yalancı şahitlik, çocuk ve kız kaçırmak⁶, hakaret ve iftira, hırsızlık, emniyeti suistimal, borçlunun geri ödeme yapmaması gibi suçları içermektedir.⁷ İlk sırada bulunan cinayet suçunu işleyenler idam, müebbet, süreli kürek, kalebentlik, sürgün, memuriyetten azledilme ve medeni kanundan düşürme cezalarına tabi tutulmuşlardır.⁸ İkinci sırada bulunan cünha yani küçük suçları işleyenlere ise sürgün, hapis, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası verilmiştir. Üçüncü sıradaki kabahat suçunu işleyenlere de bir günden bir haftaya kadar olan hapis cezası ve para cezası kapsamaktadır.⁹ Osmanlı'da vilayet ve vilayete bağlı bölgelerde işlenen suçlar ve suç işleyenlerin kayıtları ilgili defterlere kaydedilmiştir. 1878 yılından itibaren başlayan bu uygulama kapsamında Osmanlı'da vilayet dâhilinde bulunan tutuklu ve mahkûmların işledikleri suç

² Akdağ, a.g.e., s. 678.

³ Zeki Yıldırım, "Türk Ceza Hukuku Açısından 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu", *Suç ve Ceza*, Sayı: 3, 2021, s. 531.

⁴ Cezâ Kanûnnâme-i Hümâyûnu, Düstur, I.I. Cilt I, s.537. ; Evren Gökçe, "1876-1880 Tarihli Suç Cetveline Göre Menteşe Sancağında Suç Ve Suçlular", *Tarih ve Günce*, Sayı: 9, 2021, s.118.

⁵ İslam Hukukunda tecavüz zina suçu kapsamında değerlendirilmiş ve zina suçunu işleyenlere sopa, sürgün, recm(taşlama), cezaları verilmiştir. Özlem Poyraz-Merve Öner, *Prof. Dr. Ensar Aslan'a Armağan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş Problemleri (Mart-Temmuz 1851)"* Fenomen Yayınları, Ankara Ağustos 2022, s.806.

⁶ Osmanlı'da 1851 Ceza Kanunnamesine göre evlenmek vaadiyle kız kaçırmaya suçunun cezası altı ay hapis olarak belirtilmiştir. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm Ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s.867.

⁷ Osman Köse, Canik'te Asayiş (1911-1914), *Samsun Araştırmaları*, Samsun 2013, s.227.

⁸ Cezâ Kanûnnâme-i Hümâyûnu, Düstur, I.I. Cilt I, s. 537.

⁹ Cezâ Kanûnnâme-i Hümâyûnu Düstur, I.I. Cilt I, s. 537.

içeren bu defterler 1909 tarihinden itibaren Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁰ Dört aylık periyotlarla hazırlanan hapisane yoklama cetvelleri, Osmanlı hapisanelerinde bulunan mahkûm ve tutuklu sayıları ve suç içerikleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir.¹¹ Ayrıca vilayet dâhilinde işlenen suç olaylarına dair bilgiler, *Vukuat-ı Cınaiye*” ve “*Ceraim-i Umumiye*” cetvellerine kaydedilmiştir.¹² I. Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirmiş olduğu olumsuzluklar Osmanlı'da asayiş sorunlarının artmasına yol açarken halk arasında da toplumsal kargaşanın yaşanmasına neden olmuştur. Ülkede savaş nedeniyle yaşanan iç ve dış göçlerin etkilerinin yanında yaşanan güvenlik sorunları günlük hayatı da olumsuz etkilemiştir. Aç kalmak konusunda yaşanan endişeler ve yaşamak pahasına halk arasında hırsızlık, ahlaksızlık, fuhuş gibi suçların artmasına yol açmıştır.¹³ Kadınlar ve çocuklar savaş şartlarının getirdiği olumsuzluklardan oldukça fazla etkilenmekle birlikte kadınlar ailenin bakımı, korunması, geçimi gibi pek çok konuda sorumluları üstlenmek durumunda kalmıştır.¹⁴ Bununla birlikte toplumda yaşanan ahlaki çöküntü ülkenin birçok bölgesinde hırsızlık ve fuhuş olaylarının artmasına yol açmıştır.¹⁵ Eşkıyalık savaş yıllarında artmakla birlikte kırsal kesimde eşkıyalık yapanların başında asker kaçakları gelmekteydi.¹⁶ Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yıllarında ülke geneline yayılan asayiş sorunları toplumsal huzuru olumsuz etkilemekle birlikte vilayet, sancak ve kazalarda ceza-i uygulamaların artmasına yol açmıştır. Çalışmamızın konusu olan Kastamonu vilayetinin I. Dünya Savaşı yıllarında asayiş durumu, asayişin sağlanması aşamasında yapılan uygulamalar, alınan önlemler ve mahkûmlara verilen cezalar ele alınarak işlenen suçların çeşitleri, suç işleyenlerin cinsiyeti ve suç işleyenlerin sayıları üzerinde bir değerlendirilmeye gidilmiştir. Bu konu üzerine suç cetvelleri ve hapisane yoklama cetvelleri üzerinden ülke genelinde farklı vilayetler çalışılmış olup Kastamonu vilayeti üzerine bir çalışma olmaması nedeniyle bu konu ele

¹⁰ Nurgül Bozkurt, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:5, S:21, 2012, s. 265.

¹¹ Mehmet Güneş, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kırşehir Hapishanesi (1873-1919)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:14, Aralık 2017, s. 75.

¹² Fatih Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, s. 6-7.

¹³ Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, Der. Metin Özata, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yayınları, Ankara 2009, S.138.

¹⁴ Alev Gözcü, I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32, 2016, s. 139.

¹⁵ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.544-546.

¹⁶ Sami Korkmaz, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir'de Sosyal Hayat*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir,2006, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.132.

alınmıştır. Bu çalışma Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan Kastamonu vilayetinin “*Ceraim-i Umumiye*”ve “*Hapishane Yoklama Cetvelleri*” incelenerek hazırlanmıştır. Çalışmamızda, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sonrasında yaşanan bazı gelişmelerin bildirilmesine ihtiyaç duyulmuş olmakla birlikte ele alınan konu I. Dünya Savaşı yılları ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda Kastamonu vilayetinin 1914-1918 yılları arasındaki cetvelleri çalışmanın temelini oluşturmasına karşın 1914 yılı nisan ve mayıs ayı Ceraim-i Umumiye kayıtlarındaki yıpranmalardan dolayı bazı suç kayıtlarına ulaşamamıştır. Bununla birlikte arşivde 1915 yılına ait Kastamonu Ceraim-i Umumiye kayıtlarının kısıtlı olmasından dolayı bu konuda 1915 yılı şubat ayının toplam suçlu sayısına yer verilmiştir.

1.Kastamonu’da Asayiş

1846’da yapılan idarî düzenlemelerde eyalet olan Kastamonu, 1867 Vilâyet Nizamnâmesi kapsamında vilayet olmuştur. 1894’te vilâyetin sancaklarını merkez Kastamonu sancağı ile Bolu, Sinop ve Çankırı olup Kastamonu sancağı merkez Kastamonu kazası ile Taşköprü, Safranbolu, Araç, Cide, Tosya, Daday ve İnebolu kazalarını kapsamaktaydı. 1914 yılında Kastamonu sancağının merkez Kastamonu, Taşköprü, Safranbolu, Araç, Tosya, Cide, Daday ve İnebolu olmak üzere sekiz kazası bulunmaktaydı.¹⁷

I. Dünya Savaşı yıllarında devlet otoritesinin de bozulmasına bağlı olarak ülke genelinde yaşanan güvenlik sorunları toplumsal huzurun bozulmasında etkili olmuş, halk arasında huzur ve güven ortamının bozulması, vilayetlerde de kendini göstermiştir. Bu bağlamda Kastamonu vilayetinde yaşanan güvenlik sorunları toplumsal sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Halk arasında yaşanan asayiş meseleleri, arazi sorunları, alacak verecek davası, miras davası ve vergi ödemelerinde çıkan sorunlar toplumsal huzuru olumsuz etkilemiştir. XVIII. yüzyılda Kastamonu vilayetinde genel olarak yaşanan sorunların dağılımına baktığımızda güvenlik ve arazi sorunları % 28 civarındayken vergi sorunları %23, vakıflarla ilgili sorunlar % 9, miras kavgaları % 8, borçlu sorunları % 5 diğer meseleler ise % 2 oranındadır. Bu oranlar XIX. ve XX. yüzyılda Kastamonu vilayetinde yaşanan asayiş meselelerine ışık tutmaktadır.¹⁸ Bu bağlamda Kastamonu’da XIX. yüzyılda yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinin artması asayiş olumsuz etkilemekle sınırlı kalmamış vilayetin ticari hayatını da etkilemiştir.¹⁹ XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Sinop mutasarrıfının, Sinop’ta

¹⁷ İlhan Şahin, “Kastamonu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:24, İstanbul 2001, s.585-588.

¹⁸ Özlem Özçelik, *I ve II Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Kastamonu (1742-1743)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, *Kastamonu 2022*, s. 51.

¹⁹ Fahri Maden, “XIII. Yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Kastamonu’da esnaf grupları, Zanaatkarlar ve Ticari Faaliyetler, *Karadeniz Araştırmaları*”, S:15, 2007, s. 163. S.149-167.

yaşanan asayiş sorunlarının devam ettiğinin ve jandarma yetersizliğini bir mektupla dile getirmesi toplumsal sıkıntılarının devam ettiğinin bir göstergesidir.²⁰ Kastamonu dâhilinde yaşanan bu sorunlar adli olarak takip edilmiş ve suçlular gerekli cezaları almışlardır. Kastamonu’da adaletin sağlanması için hukuki düzenin²¹ doğru işlemesi çok önemliydi. Özellikle adaletin sağlanmasında en önemli yer mahkemeler ve mahkemelerde verilen kararların doğruluğuydu.²² Kastamonu Mahkemelerinde görülen davalarda haksızlıklara yer verilmemesine dikkat edilmiştir.²³ Mahkemelerde yargılanan, cezası kesinleşen hükümlüler ve tutuklu olan suçlular hapisanelerde cezalarını çekmişlerdir. 1912 yılında Kastamonu merkezde bir hapisane bulunurken Kastamonu’ya bağlı sancak ve kazalarda da hapisaneler vardı. Bu tarihlerde Küre, Çankırı, Çerkeş, Safranbolu, Sinop, Boyabat, Ayancık, Araç, Daday, Taşköprü, Tosya, İnebolu ve Cide’de hapisane bulunmaktaydı. Ayrıca bu hapisanelerin bazılarında kadın mahkûmlar için kadın gardiyanlar bulunmaktaydı. Sinop, Çankırı ve Safranbolu bölgelerinde bulunan hapisanelerde kadın gardiyanlar bulunurken Safranbolu’daki kadın hapisanesinde²⁴ 80 lira maaşla Hafize Hanım, Sinop kadın hapisanesinde 150 lira maaşla Abdi Çavuşoğlu eşi Hatice Hanım gardiyan olarak görev yapmışlardır. Bununla birlikte diğer kadın hapisanelerinde erkek gardiyanlar görev yapmaktaydı. Çankırı’da bulunan kadın hapisanesinde²⁵ ise 70 lira maaşla Ahmet Efendi gardiyan olarak görev yapmıştır.²⁶

Kastamonu hapisaneleri bünyesinde marangoz, berber, kundura ve terzi dükkânları barındırmakta²⁷ olup hapisanelerde mahkûmlara yönelik bazı eğitimler de verilmiştir. . Bu uygulamada mahkûmlar eğitilerek daha sonraki yaşamlarında iyi bir hayat sürmeleri amaçlanmıştır. Bunun yanında erkeklerin mutlaka okumaya sevk edilmesi üzerinde durulmuştur. İşlemiş oldukları suçların nedenleri düşünülerek, onları müptela oldukları alışkanlıklardan vazgeçirecek ve doğru yolu gösterecek eğitimler verilmiştir. Bunun için de Kastamonu’da yeni faaliyete geçen gece mektepleri kullanılmıştır. Çünkü birçok çırak burada eğitim göyerek belli bir ahlaki seviyeye ulaşıp efendi olmuşlardı. Aynı şekilde mahkûmların da eğitilerek kötü alışkanlıklarından uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Fakir kadınların durumları da

²⁰ *Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi*, 110.9.1.11, 3.0.70.

²¹ “Hukuki ve Adalet”, *Köroğlu*, No:5, 1 Kanunisanı 1324 (14 Ocak 1909)

²² “Adalet ve Mahkeme”, *Köroğlu*, No:42, 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909).

²³ “Salahiyyet-i Kanuniye”, *Köroğlu*, No:48, 29 Teşrinievvel 1325 (11 Kasım 1909).

²⁴ Halim Demiryürek, *Kastamonu hapisaneleri (1913-1914)*, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s.156.

²⁵ Sıraç Aktürk, “Modernleşme Dönemi Osmânlısında Yaşanan Bayındırlık Faaliyetleri: Çankırı Hapishânesi Örneği” *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:8, S:2, Ekim 2020, s.347.

²⁶ *BOA, DH.İ.UM.EK.*, 20.85.

²⁷ Demiryürek, *a.g.e.*, s.154.

dikkate alınmış ve onlara bir bina tahsis edilerek kadınların buraya sevk edilmesi ve burada kadınlara dokumacılık yaptırılması düşünülmüştür.²⁸

I. Dünya Savaşı yıllarında asayiş sorununun yaşanmasının en önemli nedenlerinden biri erkeklerin savaşa katılmasıyla birlikte kırsal kesimlerde erkek olarak ihtiyar ve çocukların kalmış olmasıdır. Özellikle Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra yaşanan gelişmeler asayiş konusunda önemli sorunların yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Anadolu'da ortaya çıkan otorite boşluğu ülke genelinde asayiş sorunlarının artmasına ve dağlarda eşkıyaların türemesine neden olmuştur.²⁹ I. Dünya Savaşı yıllarında savaş nedeniyle jandarmaların askeri birliklerin emri altına girmesi birçok bölgede olduğu gibi Kastamonu vilayetinde de güvenlik (eşkıya) sorunlarının yaşanmasına neden olmuştur.³⁰ Bu bağlamda Kastamonu'da bozulan asayişi sağlamak adına bölgedeki asker sayısı artırılmıştır. Askerin amacı bozulan asayişi kontrol altına almak, bölgede güvenliği ve huzuru sağlamaktır.³¹ Ayrıca şehirde güvenliği ve huzuru sağlamak için bekçiye ihtiyaç duyulmuştur. Bekçilerin bozulan asayişi sağlamasında etkili olacağı düşünülmüştür.³² Özellikle mahalle aralarında atılan naralar halkı huzursuz etmekte ve korkutmaktaydı. Bu durum polis teşkilatının görevini yerine getirmesi açısından bazı uyarıları da beraberinde getirmişti. Bununla birlikte yaşanan bu sorunlara karşı Kastamonu Valisi Mehmet Bey'in almış olduğu tedbirler ve yaptığı çalışmalar halk tarafından takdir görmüştür. Vali Mehmet Bey, vilayette güvenliği sağlamak adına bölgeye jandarma getirterek bu jandarmaları farklı yerlere görevlendirmiştir. Kastamonu, Sinop, Boyabat, İnebolu'ya yirmi beş, Zonguldak'a yirmi, Düzce'ye on yedi ve Bolu'ya yirmi üç jandarma gönderilmiştir.³³ 1915 yılında da asayiş sorunlarını gidermek için Kastamonu'ya jandarma takviyesinde bulunulmuştur.³⁴

Kastamonu vilayetinde ve ülkenin değişik bölgelerinde eşkıyalık³⁵ konusunda yaşanan sıkıntıları önlemek için Harbiye Nezareti tarafından bazı vilayetlere silah ve cephane takviyesinde bulunulmuştur. Bu karar doğrultusunda 1916'da Kastamonu'ya 75 tüfek ve 14 sandık cephane gönderilmiştir.³⁶ Asayiş konusunda ulaşım açısından merkeze uzak olan bölgelerde

²⁸ *Köroğlu*, 15 Kanunisanı 1324 (28 Ocak 1909).

²⁹ Günay Çağlar, "Milli Mücadelenin Başlarında Bolu Mutasarrıflığında Asayiş (1918-1919), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 4, 1996, s. 53-55.

³⁰ *BOA*, DH.EUM.6.ŞB, 37.38.

³¹ "Şundan Bundan", *Köroğlu*, No:6, 8 Kanunisanı 1324 (21 Ocak 1909).

³² "Şundan Bundan", *Köroğlu*, No:5, 1 Kanunisanı 1324 (14 Ocak 1909).

³³ "Yeni Jandarmamız ve Huzur-u Memleket", *Köroğlu*, No:69, 25 Mart 1326 (7 Nisan 1910).

³⁴ *BOA*, DH.EUM.KLH., 9.13.

³⁵ Esra Yakut, "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırma Dergisi*, S:33, Ankara 2012, s. 26.

³⁶ *ATASE*, BDH, 2293/38/20.

daha yaygın olarak eşkıyalık ve hırsızlık olayları yaşanmıştır. Kastamonu vilayeti hırsızlık suçunun yoğun olarak yaşandığı bölgeler arasında gösterilmiştir.³⁷ Tosya, Küre ve İnebolu bölgeleri bu konuda sıkıntıların yaşandığı bölgelerin başında gelmiştir.³⁸ Asayişin bozulması, savaşlar, ekonomik sıkıntılar, köylü nüfusun şehirlere göç etmesi, salgın hastalıkların artması gibi sorunlar hırsızlık suç oranında dönemsel artışlara yol açmıştır.³⁹ Kastamonu'nun kazası olan Cide'de yangın, soygun ve öldürme olayları görülmekteydi⁴⁰ diğer bir kaza olan İnebolu civarında da eşkıyalarla ilgili sıkıntılar yaşanmaktaydı.⁴¹ Bununla birlikte yaşanan bazı soygun olaylarında cinayet suçu da işlenmekteydi. Örneğin Sinop'ta yaşanan bir soygun olayında bir asker öldürülmüştü.⁴² Yine Sinop Taşhanlı ve Teke köylerinde eşkıyalık olayları yaşanmış, eşkıyanın hanelere saldırdığı bildirilmiştir.⁴³ Kastamonu⁴⁴ ve Tosya civarında da eşkıyaların gasp ve soygunculuk yaparak asayiş sorunlarına yol açtıkları görülmekteydi.⁴⁵ Eşkıyalık ile ilgili Kastamonu vilayetine bağlı Sinop sancağı Gerze kazasında ise eşkıya Köseoğlu Karaca Ali'nin ölü olarak ele geçirildiği görülmektedir.⁴⁶ Kastamonu kazası olan Taşköprü civarında hanelere saldıran Ermeni eşkıyaların bulunduğu da görülmekle birlikte⁴⁷ Taşköprü civarında eşkıyalık yapan Kuruca köylü Ferhat öldürülmüştür.⁴⁸ Bununla birlikte eşkıyalar asayiş sorunlarına neden olmanın dışında kaçakların yakalanmasında da etkili olmuşlardır. Kastamonu'dan firar eden dört İngiliz esir Boyabat civarında eşkıya Ragıp tarafından yakalanmıştır.⁴⁹ Eşkıyaların Kastamonu civarında çıkarmış oldukları sıkıntılar Dâhiliye Nezareti'nin Kastamonu vilayetine gönderdiği telgraflardan da anlaşılmaktadır. 1917 yılı eylül ayında Dâhiliye Nezareti'nin bildirdiğine göre İskilip'ten Tosya'ya gitmekte olan posta arabasına yapılan saldırı üzerine eşkıyanın ele geçirdiği evrakın geri alınması ve suçlunun yakalanması için Kastamonu vilayetine telgraf çekilmiştir.⁵⁰ Güvenlik sorunlarının

³⁷ Özlem Poyraz-Merve Öner, *Prof. Dr. Ensar Aslan'a Armağan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş Problemleri (Mart-Temmuz 1851)"* Fenomen Yayınları, Ankara Ağustos 2022, s.811.

³⁸ BOA, DH.EUM.AYŞ., 13.35.

³⁹ Ahmet Erdoğan, *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1659)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, s. 111.

⁴⁰ BOA, DH.MKT. 1297.60, 23.

⁴¹ BOA, DH.ŞFR, 599.10.

⁴² BOA, DH.ŞFR, 606.23.

⁴³ BOA, DH.EUM.AYŞ. 3.55.

⁴⁴ BOA, DH.ŞFR, 595.149.

⁴⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ. 4.37.

⁴⁶ BOA, DH.EUM.EMN, 80.36.

⁴⁷ BOA, DH.ŞFR., 490.68.

⁴⁸ BOA, DH.EUM.6.ŞB.30/31.

⁴⁹ BOA, DH.EUM.6 şb, 30.31, 20.24:BOA, DH.EUM.6.ŞB.,20.58.

⁵⁰ BOA, DH.ŞFR, 79.141.

giderilmesinde hizmet veren ve yararlılık gösteren kişiler verdikleri hizmetlerden dolayı takdir edilmişlerdir. Kastamonu bölgesinde eşkıya takibinde hizmette bulunan kişilere “Atıyye-i Seniye”⁵¹ nişan ve iftihar madalyaları verilmiştir.⁵² Yine eşkıya takibinde yararlılık gösteren Kastamonu Jandarma Alayı takdir edilmiş⁵³ ancak eşkiyanın yakalanmasında Kastamonu’da yeterli silah ve malzemenin bulunmadığı hatta değiştirilmesi talep edilmiştir. Bununla birlikte eşkıya ile işbirliği yaptığı söylenen Kastamonu Takip Müfrezesi Kumandanı Mülazım Cemal Efendi ile ilgili inceleme yapılmıştır.⁵⁴

I. Dünya Savaşı başlarında Anadolu vilayetlerinde asayişin sağlanması için jandarma istihdamında artışa gidilmiştir.⁵⁵ Yine aynı yıl içerisinde Kastamonu’da İnebolu kazası dışında kaza ve nahiyelerde görevli olan polisler⁵⁶ vilayet ve liva merkezlerine alınmış, polisler⁵⁷ buradaki görevlerini jandarmaya devretmişlerdir.⁵⁸ Kastamonu’da eşkıya olaylarının artmasına bağlı olarak tahsildarların ve vergi memurlarının işlerini yapamaz hale geldiği bu bağlamda Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü bu sorunların yaşandığı Kastamonu, Edirne, Konya ve Suriye vilayetlerine telgraf çekmiştir.⁵⁹ Aralık 1916’da Kastamonu’nun farklı bölgelerinde güvenlik sorunlarına yol açan eşkıyaların yakalandığı telgrafla merkeze bildirilmiştir.⁶⁰ Halk arasında yaşanan sorunların temelinde ürünlerdeki aşırı fiyat artışları ve muhacirlerin yerleşme aşamasında yaşanan arazi meseleleri vardı. Ayrıca Rum ve Ermenilerin kendi aralarında yaşamış oldukları din merkezli sorunlar da halk arasında huzuru bozan meselelerdi.⁶¹ XIX. ve XX. yüzyıl başlarında yaşanan eşkıyalık ve çetelerin soygunculuk faaliyetleri önemli güvenlik sorunlarına neden olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nin asayiş sorunları yaşadığı süreçte en çok uğraştığı suç unsurlarından biri de kalpazanlık⁶² olmuştur. Kalpazanlık genellikle gümüş

⁵¹ Genellikle padişahlar tarafından nakit olarak verilen hediyeler. Feridun Emecen, “Atıyye-i Seniyye” *İslam Ansiklopedisi*, C:4, İstanbul 1991, s.64.

⁵² BOA, BEO.2978.223305.

⁵³ BOA, DH.EUM.EMN, 111.8.

⁵⁴ BOA, DH.EUM.1.ŞB.,7.29.

⁵⁵ BOA, DH.İD., 150.8.

⁵⁶ *Polis Mecmuası*, 14 Nisan 1914, s. 417.

⁵⁷ 1918 yılında Kastamonu kasabasında 58 polis memuru olup ve 1 polis memuruna 347 kişinin düşmekteydi. Nağihan Yıldız Tepret, *Suç Cetvellerine Göre Hüdavendigar Vilayetinde Suç ve Suçlular (1912-1917)*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019, s. 171.

⁵⁸ BOA, DH.EUM.MTK., 44.2.

⁵⁹ BOA, DH.ŞFR, 83.48.

⁶⁰ BOA, DH.ŞFR, 613.71.

⁶¹ İbrahim Öztürk, “Bıga Sancağında XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Asayiş Bozuklu”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C:5, S:14, 2016, s. 219.

⁶² Harun Karakaya, “1858 Ceza kanunnamesinde Kalpazanlık Suçunun Maddi Konusu”, *Adalet Dergisi*, S:62-63, Ankara 2019, s. 413.

madenlerinin olduğu yerlerde görülmekle birlikte Kastamonu'da da bir darphane bulunmaktaydı.⁶³ Kastamonu'da yaşanan önemli sorunlardan biri de tütün kaçaklığıydı.⁶⁴ Kastamonu ve civarında yaşanan asayiş sorunlarının bazılarında İtilaf Devletlerinin çıkarları doğrultusunda yapmış oldukları faaliyetleri de etkiliydi. Özellikle Anadolu'da bulunan Rum azınlığın silahlanması ve başkaldırı hareketlerinin yaşanmasında İtilaf Devletleri tarafından verilen destekler Karadeniz Bölgesinde farklı güvenlik sorunlarına yol açmıştır. Kastamonu Rumlarına silah ulaştırmak adına İngiliz savaş gemisi Kardinal'in Zonguldak bölgesine elli iki ton arpa ve İnebolu'ya yüz ton arpa getirme girişimi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Kastamonu'nun arpa konusunda yeterli ürüne sahip olmasına karşın böyle bir nakliyat gerçekleşmesi dikkat çekmiştir. Burada asıl yapılmak istenenin Rumlara silah ve cephane ulaştırmak olduğu fark edilmiş ve bu duruma engel olunmuştur.⁶⁵

Kastamonulu kadınlar I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sorunlara karşı tepkisini göstermekten çekinmemiş ve bazı başkaldırı hareketlerine öncülük etmişlerdir. 1916 yılında bu tarz bir olayın yaşandığı Safranbolu kazasında bir başkaldırı hareketinde iki kadın ve bir çocuk hayatını kaybetmiştir. Bu olay karşısında Kastamonu Valisi Atıf Bey, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı 8 Aralık 1916 tarihli telgrafta Hacılar Ovası Köyü halkının aşar ve zahire vermektan kaçındıklarını bildirmiştir. Buna karşın sevk memurları Hacılar Ovası Köyüne vardıklarında civar köylerden de kadınların çoluk çocukları birleşerek üç yüzü aşkın kişinin jandarmalara hücum, hakaret ve saldırıya kalkışmakla birlikte jandarmaların silahlarını alıp taşlarla saldırdıkları bildirilmiştir. Bu saldırıda kadınların jandarmalardan ikisini yaralaması üzerine etrafi sarılan jandarmalar, onlardan kurtulmak ve kendilerini savunmak için attıkları kurşunla iki kadın ile bir küçük kızın ölümüne neden olmuşlardır. Ayrıca olayda iki kadının da yaralandığı ve olayı haber alan Safranbolu Kaymakamı'nın incelemelere devam ettiği bildirilmiştir.⁶⁶ Bu bağlamda Kastamonu dâhilinde yaşanan asayiş sorunlarında sosyal ve ekonomik sıkıntıların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1.1. Kastamonu Hapishane Yoklama Cetvellerine Göre İşlenen Suçlar ve Suç Oranları

I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın devam ettiği yıllarda Kastamonu dâhilinde bulunan hapishanelerin⁶⁷ yoklama cetvellerinde mahkûmlar, tutuklular ve

⁶³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çev. Gökhan Aksay. İstanbul 2013, 4. Baskı. s. 66-69.

⁶⁴ BOA, DH.ŞFR, 625.34.

⁶⁵ BOA, DH.KMS, 57.2122.

⁶⁶ BOA, DH.ŞFR., 572.40.

⁶⁷ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan Osmanlı hapishanelerinin ilk örnekleri arasında Kastamonu vilayeti bulunmaktadır(1889). Timur Demirbaş, *"Hürriyeti Bağlayıcı*

suç oranları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Hapishanelerin mahkûm sayısı ve işledikleri suçlara dair veriler içeren bu cetveller, Kastamonu merkez hapishanesinin I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında Kastamonu asayişi hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. Bu bağlamda 1913 yılına ait hapishane kayıtlarına göre I. Dünya Savaşı öncesinde⁶⁸ Kastamonu merkez hapishanesinde toplam 681 mahkûm bulunmaktadır.⁶⁹ Kastamonu vilayetinin 1913 yılı ekim ayı istatistik cetvellerine göre işlenen suçlar arasında cinayet ve darp suçuna yer verilmiştir.⁷⁰ Mahkûm sayıları ve suç oranları yıllara göre değişiklik göstermekle birlikte savaş yıllarında yaşanan sıkıntılar suç çeşitlerini de etkilemiştir. Savaş yıllarındaki mahkûm ve tutuklu sayılarına baktığımızda savaş öncesine nazaran çok büyük değişiklikler görülmemekle birlikte suç çeşitlerinde bazı farklılıklar mevcuttur. Ayrıca Kastamonu vilayetine ait 1914 yılı şubat⁷¹ ve nisan⁷² ayı kayıtlarına göre Kastamonu'da siyasi suçun bulunmadığı görülmektedir. 1915 yılı şubat ayı kayıtlarında da aynı şekilde Kastamonu'da siyasi suç işlenmediği belirtilmiştir.⁷³ Ancak 1918 yılı haziran ayında Kastamonu'da siyasi sürgünde bulunan kişilerden bahsedilmiştir.⁷⁴ I. Dünya Savaşı yıllarında mahkûmların ceza aldıkları suç çeşitleri ve suçlu oranlarını gösteren Kastamonu vilayeti merkez hapishanesinin 14 Mart 1915 ve 14 Kasım 1916 tarihli dört aylık yoklama cetvelleri Tablo 1'de verilmiştir.⁷⁵

Tabloya baktığımızda, Kastamonu merkez hapishanesinde 1914-1915 yılları arasındaki mahkûm sayısı ve suç oranları farklılık göstermektedir. 1915 yılı içerisindeki suç çeşitlerinden biri olan cinayet suç oranında 1916 yılında bir azalma söz konusuysen küçük suç oranında bir artış gözlenmektedir. Kastamonu vilayetine ait 1915 yılı ekim ayı kayıtlarında yer alan memuriyetten uzaklaştırma cezası bu yıl içerisinde işlenen küçük suçlardan olma olasılığı yüksektir. Bu bağlamda aynı tarihlerde hükümet aleyhinde hareketlerde bulunmak, evlerinde martini fişegi bulundurmamak suçundan tutuklanan Kastamonulu Ermeni Artin Yakopyan ve Cebetor adlı kişilerin serbest bırakılmasında adı geçen görevlinin işine son verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁷⁶

Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul 2005, s.34.

⁶⁸ I. Dünya Savaşı öncesinde Kastamonu merkez kazada 1912 yılı haziran ayına ait olan cinayet cetvellerine göre cinayet suçundan 6 kişinin tutuklandığı işlendiği görülmektedir. BOA, DH.EUM.MTK., 55.1.

⁶⁹ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

⁷⁰ BOA, DH.EUM.EMN., 63.26.

⁷¹ BOA, DH.EUM.EMN., 65.07.

⁷² BOA, DH.EUM.EMN., 115.25.

⁷³ BOA, DH.EUM.KLU., 7.34.

⁷⁴ BOA, DH.EUM.KLH., 4.12.

⁷⁵ BOA, DH.MB.HPS.M., 20/06.

⁷⁶ BOA, DH.ŞFR., 493.41.

Tablo 1: Kastamonu Vilayeti Merkez Sancağı Merkez Kaza Hapishanesinin 14 Mart 1915 ve 14 Kasım 1916 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetvelleri

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1915 (Mart)	1916 (Kasım)	1915 (Mart)	1916 (Kasım)	1915 (Mart)	1916 (Kasım)	1915 (Mart)	1916 (Kasım)	1915 (Mart)	1916 (Kasım)	1915 (Mart)	1916 (Kasım)
<i>Cinayet</i> ⁷⁷	354	195	3	7	357	202	245	174	4	19	249	193
<i>Küçük suç</i> ⁷⁸	41	54	9	16	50	70	-	-	-	-	-	-
<i>Kusur-suç</i> ⁷⁹	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	395	249	12	23	407	272	245	-	4	-	249	-

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 20/06.

Bununla birlikte 1916 hapishane kayıtlarına göre kadınların küçük suç oranlarındaki sayılarının da artmış olması cephe gerisinde ailesini koruma ve geçindirme çabası içerisinde giren kadınların çaresizliğini ifade edebilir. Aynı yıllarda cinayet suçundan mahkûm ve tutuklu miktarının kadınlarda artış göstermesi de dikkat çekicidir. Kastamonu merkez hapishanesinin 14 Temmuz 1917⁸⁰ ve 1 Kasım 1917 tarihli yoklama cetvellerindeki kayıtlar ise şu şekildedir:⁸¹

⁷⁷ *Cinayet, suçunun cezası, müebbeden veya muvakkaten küreğe koyma, müebbeden sürgün, müebbeden memurluktan çıkarma, medeni haklardan uzaklaştırma gibi ağır cezaları gerektiren suçlardır. Nazmiye Akbey, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Manisa 2015, s. 12.*

⁷⁸ *Cünha; 7 günden fazla hapis, muvakkaten sürgün, memurluktan uzaklaştırma ve para cezaları gibi orta ağırlıktaki cezaları gerektiren suçlardır. Kabahat ise bir günden bir haftaya kadar hapis ve yüz kuruşa kadar para cezası gibi hafif cezaları gerektiren suçlardır. Cinayet suçları korkutmayı (terhibiye), cünha suçları terbiye etmeyi (tedibiye), kabahat suçları azarlamayı (tekdiriye) gerektirmektedir. Nazmiye Akbey, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi, s. 12.*

⁷⁹ *Kabahat, hafif hapis, hafif para cezası muayyen bir meslek veya sanatın yapılmasına ara verilmesini gerektiren suçlardır. Adam öldürme ve zina gibi suçlar cinayet, vurma, yaralama, hırsızlık gibi suçlar ise cünha kapsamında yer almıştır. Ömer Şen, Osmanlı'da Mahkûm Olmak, İstanbul 2007, s. 18.*

⁸⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., 29.44.

⁸¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

Tablo 2: Kastamonu Vilayeti Kastamonu Sancağı Merkez Kazası Hapishanesinin 14 Temmuz 1917 ve 1 Kasım 1917 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1917 Temmuz)	1917 Kasım)	1917 Temmuz)	1917 Kasım)	1917 Temmuz)	1917 Kasım)	1917 Temmuz)	1917 Kasım)	1917 Temmuz)	1917 Kasım)	1917 Temmuz)	1917 Kasım)
Cinayet	192	145	8	1	200	146	160	195	12	17	172	212
Küçük suç	31	16	10	1	41	15	-	-	-	-	-	-
Kusur suç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	223	139	18	2	241	161	160	-	12	-	172	-

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 29/44. Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 32/51.

Tablo 3'te yer alan Kastamonu merkez hapishanesi 1917 yılı hapishane kayıtlarına göre bu yıl içerisinde bulunan erkek ve kadın mahkûm sayılarında azalma olurken tutuklu sayılarında artış olmuştur. 1917 yılı mayıs ayında Sinop hapishanesinde bulunan mahkûmlar ile ilgili Kastamonu ve Çankırı'ya sevk kararı alınmıştır.⁸² Bu bağlamda 1917 yılı mayıs ayından sonra Kastamonu hapishanesinde mahkûm sayısında artış olması söz konusudur. 1917 yılı temmuz ayı kayıtlarında, Kastamonu hapishanesinde cinayet suçu işleyen on sekiz yaşından küçük olanlar ve iyi halleri görülen tutukluların serbest bırakılmaları kararlaştırılmıştır.⁸³ Alınan bu karar 1917 yılındaki mahkûm sayısının azalmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte 1917 yılı kasım ayı kayıtlarına baktığımızda küçük suç oranında da azalma olduğu dikkati çekmektedir. Küçük suç oranında yaşanan bu değişimlerin kısa sürede gerçekleşmesi toplumsal anlamda günlük ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir sıkıntının da varlığının bir göstergesidir. Bu bağlamda Kastamonu merkez hapishanesinin 1918 yılı mart ayına ait kayıtlarına baktığımızda 1917 yılı temmuz ayı hapishane kayıtlarına nazaran cinayet ve küçük suç oranlarında bir düşüş söz konusudur.

1918 yılı mart ayına ait hapishane yoklama cetveline göre mahkûm, tutuklu ve suç sayıları ise şu şekildedir:

⁸²BOA, DH.EUM.KLH., 3.8.

⁸³BOA, DH.MB.HPS., 108.12.

Tablo 3: Kastamonu Vilayeti Merkez Kaza Hapishanesinin 1 Mart 1918 Dört Aylık Yoklama Cetveli⁸⁴

Suçlar	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	114	1	115	173	23	196
<i>Küçük suç</i>	20	4	24	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	134	5	139	173	23	196

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 33/115.

Tablo 5'e göre Kastamonu merkez hapishanesinde küçük suç oranında artış olmakla birlikte kadınların suç işleme oranı artmıştır. Bununla birlikte cinayet suçundan tutuklanan kişilere baktığımızda tutuklu kadın sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Genel olarak 1917 yılına kıyasla 1918 yılında cinayet suçundan tutuklu sayısında azalma olmasına rağmen kadınların suç işleme oranı artmıştır. Ayrıca 1918 yılında adi suçtan⁸⁵ dolayı Kastamonu hapishanesinde bulunan tutuklu -muhacirler Trabzon hapishanesine nakilleri talep edilmiştir.⁸⁶ Yine aynı yıllarda casusluk suçundan dolayı Musul'dan Kastamonu'ya sürgün edilen birkaç kişinin memleketine geri dönmek için talepte bulunması⁸⁷ ve siyasi suçtan dolayı ceza almış olan altı Ermeni'nin Fransız zırhlı kumandanının isteği ile tahliye edilmesi istenmiştir.⁸⁸ 1919 yılında Kastamonu'da siyasi suçtan tutuklu Ermeni'nin olmadığını bildirilmesi⁸⁹ de bu isteği destekler mahiyettedir. Bu gibi durumlar 1917 yılı kayıtlarındaki tutuklu miktarının 1918 yılında düşüş göstermesini etkilediği söylenebilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Kastamonu merkez kazasında asayiş konusunda önemli bir sorun olmadığı görülmektedir. 28 Mart 1919 tarihli Kastamonu'dan gönderilen bir telgrafta bu tarihte Kastamonu'da herhangi bir olay yaşanmadığı bildirilmiştir.⁹⁰ Yine 5 Nisan 1919 tarihli bir telgrafta Sinop'ta bazı yolcuların silahlı kişiler tarafından soyulduğu ancak Kastamonu merkezde bir olay yaşanmadığı,⁹¹ aynı tarihlerde Kastamonu Polis Müdüriyetinin kayıtlarına göre de Kastamonu'da önemli bir olay olmadığı bildirilmiştir.⁹²

⁸⁴ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

⁸⁵ Adi suç çeşitleri; Cinayet, tecavüz, soygun sırasında uygulanan şiddet, ani saldırı suçları, mülke karşı yapılan suçlar ev hırsızlığı yankesicilik suçları motorlu araç hırsızlıklar. Mustafa Ünver-İbrahim Bakırtaş, Suçun Ekonomik Analizi: Genel Bir Değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 20, Nisan 2008, s. 37.

⁸⁶ BOA, DH.MB.HPS., 106.42.

⁸⁷ BOA, DH.EUM.4. ŞB., 21.69.

⁸⁸ BOA, DH.ŞFR., 603.121.

⁸⁹ BOA, DH.ŞFR., 611.124.

⁹⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ., 3.63.

⁹¹ BOA, DH.EUM.AYŞ., 4.112.

⁹² BOA, DH.EUM.AYŞ., 10.47.

1.1.1.Daday Kazası

I. Dünya Savaşı süresince Kastamonu kazalarının asayiş durumuna baktığımızda işlenen suçlar ve suç sayıları kazalara göre farklılık göstermektedir. Kastamonu kazalarından biri olan Daday kazasında müstakil bir hapisane bulunmaktaydı. Hapishane hükümet konağının bahçesinin bitişiğinde yer alıyordu. Daday hapishanesinin duvarlarının pek dayanıklı olmaması burada çok sayıda asayiş sorunlarının yaşanmasına yol açmaktaydı.⁹³ I. Dünya Savaşı öncesinde 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre Daday kazası hapishanesinde toplam 60 mahkûm bulunmaktadır.⁹⁴ İşledikleri suçlardan dolayı mahkûm olan ve tutuklanan kişilerin dışında işlediği suçtan dolayı aranan kişiler de bulunmaktaydı. 1913 yılı kayıtlarında bu şekilde bir arama kaydı bulunmaktadır. Bu yıllarda Dadaylı Ali Osman Bey yangın suçundan dolayı aranan kişiler arasındadır.⁹⁵ Daday kazasında bir yıllık bir süre içerisinde mahkûm sayısında büyük bir değişiklik görülmemiştir. Kastamonu vilayeti Daday kazası hapishanesi Kasım 1914 tarihli dört aylık yoklama cetveli şu şekildedir:⁹⁶

Tablo 4: Kastamonu Vilayeti Daday Kazası Hapishanesinin Kasım 1914 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Küçük suç</i>	61	5	66	42	6	48
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	-	-	-	-	-	-

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 19/22.

Daday hapishanesinin 1914 yılı kasım ayı yoklama cetveline göre 66 mahkûm küçük suçtan hüküm giyerken 48 kişi de aynı suçtan tutuklanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerine ait olan bu hapishane kaydına göre Daday kazasının merkez kazaya oranla küçük suç oranı daha yüksektir. 1916 yılına gelindiğinde ise küçük suç oranında önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. Kastamonu vilayeti Daday kazası hapishanesinin 14 Ekim 1916 tarihli dört aylık yoklama cetveli şu şekildedir:⁹⁷

⁹³ Demiryürek, *a.g.e.*, s.157.

⁹⁴ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

⁹⁵ BOA, DH.EUM.EMN., 63.26.

⁹⁶ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

⁹⁷ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

Tablo 5: Kastamonu Vilayeti Daday Kazası Hapishanesinin 14 Ekim 1916 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

<i>Suçlar</i>	<i>Mahkûm Miktarı</i>			<i>Tutuklu Miktarı</i>		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	16	-	16	-	-	-
<i>Küçük suç</i>	1	-	1	7	-	7
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	17	-	17	7	-	7

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 32/51.

Daday kazasının 1916 yılı ekim ayı yoklama cetvelini 1914 yılına ait kayıtlarla karşılaştırdığımızda 2 yıllık sürede Daday'da suç oranlarında azalma görülmektedir. Ayrıca 1916 yılı kayıtlarında küçük suçtan tutuklu kadın sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bir taraftan suç oranları azalırken diğer taraftan kadınların küçük suçlara karışmaları toplumsal sıkıntıların bir göstergesi olabilir. 1918 yılı kayıtlarına bakıldığında ise yine küçük suç oranında bir yükselme olduğu gözlenmektedir. Kastamonu vilayeti Daday kazası hapishanesinin 2 Mayıs 1918 tarihli dört aylık yoklama cetveli ise şu şekildedir:⁹⁸

Tablo 6: Kastamonu Vilayeti Daday Kazası Hapishanesinin 2 Mayıs 1918 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

<i>Suçlar</i>	<i>Mahkûm Miktarı</i>			<i>Tutuklu Miktarı</i>		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Küçük suç</i>	9	8	17	12	5	17
<i>Kusur-suç</i>	2	-	2	-	-	-
<i>Toplam</i>	11	8	19	12	5	17

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 33/115.

Tablo 6'ya göre 1918 yılında Daday kazasındaki suç çeşitlerinde farklılıklar görülmektedir. 1916 yılı ekim ayı yoklama cetvellerinde kusur suçundan mahkûm olmamasına karşın 1918 yılında işlenen suç çeşitlerinde kusur suçunu görmekteyiz. Ayrıca küçük suç oranındaki kadın ve erkek sayısındaki yakınlık dikkat çekicidir. Özellikle I. Dünya Savaşı ile birlikte kadınların toplumsal yaşamın içerisinde üstlendikleri rollerin artması ve kadının evinin geçiminde sorumlu hale gelmesi yaşam şartlarının değişimine yol açmıştır. Bu durum kadının daha önceki yıllarda sınırlı bir sahada faaliyet

⁹⁸ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

gösterdiği düşünülürse savaş şartlarının getirmiş olduğu değişimlerle yeni bir döneme girdiğinin göstergesidir. I. Dünya Savaşı yıllarında, Daday kazasında suç çeşitlerindeki sayısal veriler yıllara göre değişiklik göstermiştir. Cinayet suçu sadece 1916 yılı ekim yoklama cetvellerinde görünürken 1914, 1916 ve 1918 yoklama cetvellerinde küçük suçtan mahkûm ve tutuklu kayıtlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda Daday'da küçük suç işleme sayısı diğer suç çeşitlerine göre daha fazladır.

1.1.2.Sinop Sancağı

Sinop hapisanesi, eski bir kale ile çevrili bir arazide yer almaktaydı. Bina kamu binası olmakla birlikte 1909-1914 yılları arasında tadilat görmediği için kış aylarında sıkıntılar yaşanıyordu.⁹⁹ I. Dünya Savaşı öncesinde Kastamonu vilayetine bağlı olan Sinop sancağındaki asayiş durumuna baktığımızda 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre Sinop sancağı hapisanesinde toplam 696 mahkûm bulunmaktadır. Ayrıca 1913 yılı kayıtlarına göre Sinop sancağına bağlı Boyabat kazasında bir kadın hapisanesi bulunmakta olup bu yıl Boyabat hapisanesinde toplam 64 mahkûm olduğu görülmektedir.¹⁰⁰ Sinop Sancağı Boyabat kazası hapisanesinin 14 Kasım 1914 tarihli ve 14 Mart 1915 tarihli yoklama cetveli¹⁰¹ ise şu şekildedir:¹⁰²

Tablo 7: Kastamonu Vilayeti Sinop Sancağı Hapisanesinin 14 Kasım 1914 ve 14 Mart 1915 Tarihli Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)
Cinayet	353	31	5	4	35	35	71	42	5	-	76	42
Küçük suç	68	21	1	1	69	22	-	-	-	-	-	-
Kusur-suç	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	422	52	6	5	42	57	71	42	5	-	76	42

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS., 19/22.; BOA, DH. MB.HPS.M., 20.78.

⁹⁹ Demiryürek, *a.g.e.*, s.160.

¹⁰⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

¹⁰¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 20.78.

¹⁰² BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

1914 yılı ekim ayı hapisane kayıtlarına göre Sinop sancağına bağlı olan Ayancık kazasında işlenen cinayet suçlarından 3'ünün¹⁰³ 2'si tarlada 1'i de evde işlenmiştir.¹⁰⁴ Bu bağlamda söz konusu tarihlerde işlenen cinayet suçlarında arazi yüzünden çıkan tartışmaların etkisi olduğu görülmektedir. 1914 yılı kasım ayına ait yoklama kayıtlarına göre suç oranının en yüksek olduğu suç çeşidi cinayettir. Cinayet suçundan mahkûm olan erkek sayısı 353 olup aynı suçtan tutuklanan erkek sayısı da 71'dir. Cinayet suçundan mahkûm ve tutuklu kadın sayısı ise 5 olarak bildirilmiştir. Yine 1914 yılı kasım ayı yoklama cetvellerine göre cinayet suçundan sonra sayısı en fazla olan suç küçük suçtur. 1915 yılı mart ayına gelindiğinde erkeklerin cinayet suç oranı 31'e, kadınlarda 4'e düşmüş olup kadın mahkûm sayısındaki düşüşün oldukça az olması dikkat çekicidir. Sinop sancağına ait 3 Ocak 1917 tarihine ait hapisane yoklama cetvellerine göre toplam mahkûm sayısı 66'dır.¹⁰⁵ Sinop hapisanesinde bulunan mahkûm ve tutuklu sayısında kasım ayında azalma olmuştur.

1917 yılı kasım ayı yoklama cetveline göre Sinop hapisanesinin mahkûm, tutuklu sayısı ve işlenen suç çeşitleri şu şekildedir:

Tablo 8: Kastamonu Vilayeti Sinop Hapisanesinin 1 Kasım 1917 Tarihli Yoklama Cetveli¹⁰⁶

Suçlar	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	2	7	9	39	3	42
<i>Küçük suç</i>	2	-	2	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	4	7	17	-	-	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 32/51.

1917 yılı kasım ayı yoklama cetvellerine göre Sinop hapisanesinde cinayet suçunda azalma görülmekte olup küçük suç oranı da düşmüştür. Ancak bununla birlikte cinayet suçundan tutuklanan kişi sayısı fazladır. Cinayet suçundan mahkûm olanların sayısına baktığımızda kadın mahkûm sayısının erkeklere oranla fazla olması dikkat çekicidir. 1917 yılı nisan ayı hapisane kayıtlarına göre Sinop'ta tevkifhanede 41 erkek, 8 kadın ve 18 yaşının altında 2 tutuklu bulunmaktadır. Hapisanede ise 16 erkek, 5 beş kadın bulunmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰³ BOA, DH.MB.MTK., 55.01.

¹⁰⁴ BOA, DH.MB.MTK., 54.21.

¹⁰⁵ BOA, DH.MB.HPS.M., 28.11.

¹⁰⁶ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

¹⁰⁷ BOA, DH.MB.HPS.M., 28.11.

1.1.3.Boyabat Kazası

Sinop Sancağına bağlı Boyabat kazasına ait olan 14 Temmuz 1914 tarihli yoklama cetveline göre hapisanede toplam 195 mahkûm olup bu mahkûmlardan 168'i erkek, 27'si kadındır. Bu sayı kasım ayına gelindiğinde değişiklik göstermiştir. Erkek mahkûm sayısı artarken kadın mahkûm sayısında azalma olmuştur. Ancak mahkûm oranında olan bu değişim küçük suç işleyen kişi sayısında karşımıza çıkmaktadır. Sinop sancağı Boyabat kazası hapisanesinin dört aylık 14 Kasım 1914 ve 27 Mart 1917 tarihli yoklama cetvelleri şu şekildedir:

Tablo 9: Kastamonu Vilayeti Sinop Sancağı Boyabat Kazası Hapisanesinin Dört Aylık 14 Kasım 1914¹⁰⁸ ve 27 Mart 1917 Tarihli Yoklama Cetvelleri¹⁰⁹

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1914 (Kasım)	1917 (Mart)	1914 (Kasım)	1917 (Mart)	1914 (Kasım)	1917 (Mart)	1914 (Kasım)	1917 (Mart)	1914 (Kasım)	1917 (Mart)	1914 (Kasım)	1917 (Mart)
Cinayet	-	28	-	3	-	31	1	19	1	6	1	25
Küçük suç	29	27	11	9	40	36	3	-	-	-	3	-
Kusur-suç	-	15	-	6	-	21	-	-	-	-	-	-
Toplam	29	70	11	18	40	88	4	-	-	-	4	-

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 19/22.; Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 29/16.

Kastamonu vilayeti dâhilinde bulunan Boyabat kazasının 1917 tarihli hapisane cetvellerine göre 1914 yılına göre hapisanede bulunan toplam mahkûm sayısında önemli oranda artış olmuş ve mahkûm sayısı 88'e yükselmiştir. 1914 yılı kasım ayı yoklama cetvellerinde toplam mahkûm sayısı 40 olarak belirtilmiş olup bu mahkûmlar küçük suçtan ceza almışlardır. 1917 Mart ayı kayıtlarına göre en fazla suç işleme oranı toplam 36 olmak üzere küçük suçta görülürken cinayet suç oranı toplam 31'dir. Bununla birlikte kusur suçundan 21 kişinin mahkûm olması halk arasında huzursuzlukların arttığına da bir göstergesidir. Bu durum 1917 yılı ekim ayı yoklama cetvelinde de karşımıza çıkmaktadır. Boyabat kazası hapisanesinin 21 Ekim 1917 tarihli dört aylık yoklama cetvelinde kusur suçundan toplam 32 kişi, küçük suçtan toplam 24 kişi mahkûm olmuştur.¹¹⁰ 1917 yılının nisan ayı hapisane kayıtlarına göre Boyabat

¹⁰⁸ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹⁰⁹ BOA, DH.MB.HPS.M., 29.16.

¹¹⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

hapishanesinde, mevkuf olarak 21 erkek, 4 kadın bulunmakla birlikte 18 yaşın altında çocuk yoktur.¹¹¹ 1918 yılına gelindiğinde Boyabat'ta küçük suç ve kusur suç oranlarında azalma görülmektedir. Ancak cinayet suçundan yapılan tutuklama oranının 139 olması dikkate değerdir. Boyabat hapishanesinin 1 Mart 1918 tarihli dört aylık (kasım-aralık-ocak-mart) yoklama cetveli şu şekildedir;¹¹²

Tablo 10: Kastamonu Vilayeti Sinop Sancağı Boyabat Hapishanesinin 1 Mart 1918 Tarihli Dört Aylık (Kasım-Aralık-Ocak-Mart) Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	136	3	139
<i>Küçük suç</i>	13	2	15	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	15	5	20	-	-	-
<i>Toplam</i>	28	7	35	-	-	-

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 33/115.

1918 yılında, Boyabat hapishanesinde toplam mahkûm sayısı 88 olup bu sayı mart ayında 35'e düşmüştür. Buna karşın tutuklu sayısında çok fazla artış yaşanmış ve 1917 yılında toplam tutuklu sayısı 25 olup bu sayı 139'a çıkmıştır. Ayrıca 1917 yılında küçük suç ve kusur suç sayıları yüksek olmasına karşın 1918 yılında küçük suç ve kusur suçunun suçlu sayısında azalma görülmesi asayiş konusunda daha güvenli bir döneme girildiğini göstermektedir. Yine 1918 yılında işlenen suç sayılarında kadın mahkûm ve tutuklu sayısında da azalma olması dikkat çekicidir.

1.1.4. Taşköprü Kazası

Taşköprü hapishanesi, hükümet konağının alt katında bulunmaktaydı. Hapishanenin havasız ve rutubetli olması mahkûmlar arasında bazı hastalıkların yayılmasına neden olmaktaydı.¹¹³ I. Dünya Savaşı öncesi Taşköprü kazasına ait 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre hapishanede toplam 50 mahkûm bulunmaktadır.¹¹⁴ Burada bulunan 50 mahkûmun 7'si kadındı.¹¹⁵ Bu sayı 1914 yılı kasım ayı kayıtlarına göre 83'e çıkmıştır. Taşköprü Kazası hapishanesinin 14 Kasım 1914¹¹⁶ ve 14 Mart 1915 tarihli¹¹⁷ dört aylık yoklama cetvellerine göre hapishanede mahkûm, tutuklu ve suç oranları şu şekildedir;

¹¹¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 28.11.

¹¹² BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

¹¹³ Demiryürek, *a.g.e.*, s.156.

¹¹⁴ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

¹¹⁵ Demiryürek, *a.g.e.*, s.157.

¹¹⁶ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹¹⁷ BOA, DH.MB.HPS.M., 24.20.

Tablo 11: Kastamonu Vilayeti Taşköprü Kazası Hapishanesinin 14 Kasım 1914 ve 14 Mart 1915 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetvelleri

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)	1914 (Kasım)	1915 (Mart)
<i>Cinayet</i>	-	6	-	-	-	6	8	4	-	-	8	4
<i>Küçük suç</i>	27	5	1	-	28	-	-	-	-	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	55	5	-	-	55	5	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	82	16	1	-	83	16	-	-	-	-	-	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 19/22.; Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 24/20.

Taşköprü kazasının 1914 yılına ait yoklama cetvelinde kusur suç oranındaki artış oldukça yüksektir. 1915 yılına gelindiğinde ise küçük suç ve kusur suç oranları düşmüştür. Bunların dışında Taşköprü kazasının 1914 ve 1915 yılı hapishane cetvellerine baktığımızda suç işleyenler arasında kadın sayısının oldukça düşük olması dikkat çekicidir. 1917 yılı temmuz ayı Taşköprü hapishane kayıtlarında da kadınların suç işleme oranları oldukça düşük olup kusur suç oranına yer verilmemiştir. Aynı yılın ekim ayı kayıtlarında da mahkûm sayısında düşüş daha da artış göstermiş olup yine mahkûmlar arasında kadınlara ait bir bilgiye yer verilmemiştir. Taşköprü kazası hapishanesinin 1 Temmuz 1917¹¹⁸, 31 Ekim 1917¹¹⁹ ve 29 Nisan 1918¹²⁰ tarihli dört aylık yoklama cetvelleri şu şekildedir:

Tablo 12: Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Taşköprü Kazası Hapishanesinin 1 Temmuz 1917 ve 31 Ekim 1917 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)	1917 (Temmuz)	1917 (Ekim)
<i>Cinayet</i>	2	2	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-

¹¹⁸ BOA, DH.MB.HPS.M., 29.71.

¹¹⁹ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

¹²⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

<i>Küçük</i>	23	3	2	-	25	3	-	-	-	-	-	-
<i>Kusur-</i>	-	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	25	8	2	-	27	8	20	9	1	-	21	9

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 29/71.; Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 32/51.

Tablo 13: Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Taşköprü Kazası Hapishanesinin 29 Nisan 1918 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

<i>Suçlar</i>	<i>Mahkûm Miktarı</i>			<i>Tutuklu Miktarı</i>		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	2	-	2	3	-	3
<i>Küçük suç</i>	7	2	9	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	5	2	7	-	-	-
<i>Toplam</i>	14	4	18	44	8	52

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 33/115.

1917 yılı nisan ayı hapishane kayıtlarına göre, bu tarihlerde Kastamonu vilayeti kazası olan Taşköprü hapishanesinde 45 erkek, 15 kadın bulunmaktayken tevkifhanede 2 erkek olup kadın yoktur. Ayrıca hapishane ve tevkifhanede 18 yaşın altında çocuk bulunmamaktadır.¹²¹ 1917 yılının ikinci yoklama cetveline göre Taşköprü hapishanesinde mahkûm sayısında önemli oranda azalma olmuştur. Bu bağlamda cinayet, küçük suç ve kusur suçundan mahkûm sayısı azalmış olmakla birlikte bu suçlardan hüküm giyen kadın mahkûma yer verilmemiştir. 1918 yılı nisan ayı yoklama cetveline baktığımızda suç oranlarında ve kadın mahkûm sayısında farklılıklar görülmektedir. Küçük suç ve kusur suçundan mahkûm olan kadın mahkûm sayısı erkek mahkûm sayısına oldukça yakın bir orandadır. Yine bununla birlikte 1918 yılında 1917 yılı kayıtlarına nazaran tutuklu sayısındaki artış dikkat çekicidir. I. Dünya Savaşı yıllarında Taşköprü hapishane yoklama cetvellerine göre suç sayılarında yaklaşık bir yıllık aralıklarla yükseliş ve düşüşler görülmektedir.

1.1.5.Cide Kazası

Cide hapishanesi hükümet konağının zemin katında bulunmaktaydı. Hapishane havasız ve nemli bir ortama sahip olup mahkûmlar için yetersizdi. Bu nedenle erkek mahkûm sayılarının arttığı bir dönemde kadın hapishanelerinin kullanıldığı görülmektedir.¹²² I. Dünya Savaşı öncesi Cide kazasına ait 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre kazada toplam 33 mahkûm

¹²¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 28.11.

¹²² Demiryürek, a.g.e., s.157.

bulunmaktadır.¹²³ Bu 33 mahkûmun 1'i kadın 32'si erkekti.¹²⁴ Bu sayı 1914 yılı kasım ayında 6 olarak bildirilmiştir. Cide kazası hapisanesinin 14 Kasım 1914¹²⁵, 30 Mayıs 1917¹²⁶ ve 3 Kasım 1917¹²⁷ tarihli dört aylık yoklama cetvelleri şu şekildedir:

Tablo 14: Kastamonu Vilayeti Cide Kazası Hapishanesinin 14 Kasım 1914 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı			Tutuklu Miktarı		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Küçük suç</i>	6	1	7	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	6	1	7	-	-	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 19/22.

Tablo 15: Kastamonu Vilayeti Cide Kazası Hapishanesinin 30 Mayıs 1917 ve 3 Kasım 1917 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)	1917 (Mayıs)	1917 (Kasım)
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-	3	17	1	1	4	18
<i>Küçük suç</i>	35	2	25	1	60	3	-	-	-	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	31	.	7	1	38	1	-	-	-	-	-	-
<i>Toplam</i>	66	2	32	2	98	4	3	-	1	-	4	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 29/16.; Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 32/51.

Cide kazasının 1914 yılın kasım ayına ait hapisane yoklama cetvellerinde mahkûm sayısı, 1917 yılı mayıs ayı kayıtlarında önemli oranda artış göstermiş ve 1917 yılı mayıs ayında mahkûm sayısı 98'e yükselmiştir. Bununla birlikte 1917 yılı kasım ayında mahkûm sayısının 2 olarak bildirilmesi dikkat çekicidir. Ancak mahkûm sayısındaki azalmaya karşın tutuklu sayısında

¹²³ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

¹²⁴ Demiryürek, *a.g.e.*, s.157.

¹²⁵ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹²⁶ BOA, DH.MB.HPS.M., 29.16.

¹²⁷ BOA, DH.MB.HPS.M., 32.51.

artış olduğu gözlenmektedir. Mahkûm ve suç oranlarındaki düşüş 1918 yılı nisan ayına ait yoklama cetvellerinde de devam etmekte olup bu yıla ait tutuklu sayısında yine bir önceki yıla nazaran artış olmuştur. Cide kazası hapisanesinin 29 Nisan 1918 tarihli dört aylık yoklama cetveli ise şu şekildedir:¹²⁸

Tablo 16: Kastamonu Vilayeti Cide Kazası Hapishanesinin 29 Nisan 1918 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

<i>Suçlar</i>	<i>Mahkûm Miktarı</i>			<i>Tutuklu Miktarı</i>		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	14	7	21
<i>Küçük suç</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	3	-	3	-	-	-
<i>Toplam</i>	3	-	3	-	-	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 33/115.

Cide kazasının 1918 yılın nisan ayı kayıtlarına göre kusur suçundan 3 erkek mahkûm bulunurken cinayet suçundan 14 erkek ve 7 kadın tutuklu bulunmaktadır. 1917 yılı kasım ayı kayıtlarındaki mahkûm sayıları ile 1918 yılı nisan ayı mahkûm sayıları arasında büyük oranda bir fark gözükmezken 1918 yılında kadın tutuklu sayısında önemli oranda bir artış olmuştur. 1917 Mayıs ve Kasım aylarında kadın tutuklu sayısı 1 olup 1918 Nisan ayında bu sayı 7'ye yükselmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Cide kazasında işlenen suçların sayılarında savaşın son yıllarında azalma olduğu görülmektedir. Özellikle küçük suç ve kusur suçundaki azalma bölgedeki güvenlik sorunlarının azaldığının bir göstergesidir. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi kadın tutuklu sayısındaki artış dikkate değer bir durum olup kadınların üstlendiği toplumsal rollerin farklılığının da bir göstergesi olmuştur.

1.1.6.Tosya Kazası

Tosya kazasında mülkiyeti devlete ait olan erkek ve kadın hapishaneleri bulunmaktaydı.¹²⁹ 1912 yılı haziran ayına ait Tosya kazası cinayet cetveline göre ise Tosya'da 4 cinayet suçu işlendiği görülmektedir. Cinayet suçlarından ikisinin nedeni ise ırza musallat olarak belirtilmiş olup bu cinayetlerden birinin de çarşıda işlendiği bildirilmiştir.¹³⁰ Tosya kazasına ait 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre kazada bir kadın hapishanesi bulunmakta olup bu yıllarda kaza hapishanesinde toplam 24 mahkûm vardır.¹³¹ Bu 24 mahkûmun

¹²⁸ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

¹²⁹ Demiryürek, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁰ BOA, DH.EUM.MTK., 55.1.

¹³¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

2'si kadındı.¹³² 1915 yılının kasım ayı yoklama cetvellerine baktığımızda mahkûm sayısı 15 olarak görülmektedir. Tosya kazası hapishanesinin 28 Kasım 1914 ve 1 Kasım 1917¹³³ tarihli dört aylık yoklama cetvelleri şu şekildedir:¹³⁴

Tablo 17: Kastamonu Vilayeti Tosya Kazası Hapishanesinin 28 Kasım 1914 ve 1 Kasım 1917 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetveli

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1917 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-
<i>Küçük suç</i>	15	86	-	38	15	12	2	35	-	1	2	36
<i>Kusur-suç</i>	-	52	-	36	-	88	-	1	-	2	-	3
<i>Toplam</i>	15		-	-	15	-	3	-	-	-	3	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 19/22. ; Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 33/115.

Kastamonu vilayeti Tosya kazası 1914 yılı hapishane yoklama cetvellerine göre hapishanede bulunan mahkûmlar küçük suçlardan ceza almış olup mahkûmlar arasında kadın yoktur. Bununla birlikte tutuklu sayısı 3 olmasına karşın bunlardan ikisi kadındır. 1917 yılına gelindiğinde Tosya hapishanesinde mahkûm sayısında ve suç oranlarında önemli oranda artış gerçekleşmiş ve mahkûm sayısı 232'ye yükselmiştir. İşlenen suçlardan küçük suç ve kusur suç oranlarının çok yüksek olmakla birlikte kadınların erkeklere oldukça yakın bir oranda suç işlemiş olması dikkat çekicidir. Tosya'ya ait bu yoklama cetvellerine göre I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Tosya'da asayiş konusunda önemli sorunların yaşandığını söyleyebiliriz.

1.1.7.İnebolu Kazası

İnebolu'da bulunan hapishane hükümet konağının bitişiğinde olup onarım ihtiyacı olan bir yerdi. Bu bağlamda 1913 yılında hapishanede bazı tadilatların yapılması için vilayetten ödenek talebinde bulunulmuştur.¹³⁵ I. Dünya Savaşı öncesi İnebolu kazasına ait 14 Aralık 1913 tarihli yoklama cetveline göre bu yıllarda İnebolu hapishanesinde toplam 54 mahkûm

¹³² Demiryürek, *a.g.e.*, s. 158.

¹³³ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

¹³⁴ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹³⁵ Demiryürek, *a.g.e.*, s. 155.

bulunmaktadır.¹³⁶ Bu sayı 1914 yılı kasım ayında düşmüştür. Kastamonu vilayeti Kastamonu sancağı İnebolu kazası hapisanesinin 30 Kasım 1914¹³⁷ ve 1 Kasım 1917¹³⁸ tarihli dört aylık yoklama cetvelleri şu şekildedir;

Tablo 18: Kastamonu Vilayeti İnebolu Kazası Hapishanesinin 30 Kasım 1914 ve 1 Kasım 1917 Tarihli Dört Aylık Yoklama Cetvelleri

Suçlar	Mahkûm Miktarı						Tutuklu Miktarı					
	Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın		Toplam	
Yıl	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)	1914 (Kasım)	1917 (Kasım)
Cinayet	-	-	-	-	-	-	6	10	-	4	6	14
Küçük suç	30	19	2	6	32	25	-	-	-	-	-	-
Kusur-suç	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Toplam	30	20	2	6	32	26	6	-	-	-	6	-

Kaynak: BOA, DH. MB.HPS.M., 19/22.; Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 32/51.

Kastamonu vilayetine bağlı İnebolu kazası hapisanesinin 1914 yılı yoklama cetvellerine göre hapisanede toplam 32 mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmlardan 30'u erkek, 2'si kadın olmakla birlikte küçük suçlardan dolayı mahkûm olmuşlardır. Cinayet suçundan toplam 6 kişi tutuklu olup kadın tutuklu bulunmamaktadır. İnebolu kazasına ait 1917 yılı kayıtlarına baktığımızda ise küçük suç ve kusur suç oranı toplamda 26 olup düşüş yaşanmıştır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yıllarında İnebolu kazasında en fazla küçük suç işlenmiş olup küçük suçtan mahkûm olan kişi sayısı erkeklerde azalma gösterirken kadınlarda artış olması kadınların toplumsal rolündeki değişimlere işaret ettiği söylenebilir. Ancak genel olarak mahkûmların suç sayılarındaki azalma güvenlik konusunda yaşanan olumlu gelişmelerin göstergesidir.

1.1.8.Çankırı Sancağı ve Çerkeş Kazası

I. Dünya Savaşı yıllarında, Kastamonu vilayetine bağlı Çankırı sancağında ve sancağa bağlı olan bölgelerde asayiş sorunları yaşanmıştır. Çankırı'da bulunan hapisane müstakil bina olup binada tamamlanması gereken önemli eksiklikler mevcuttu. 1913 yılında Çankırı hapisanesinde 244 mahkûm bulunmaktaydı. Bu 244 mahkûmun 236'sı erkek, 8'i kadındı.¹³⁹ Çankırı sancağı

¹³⁶ BOA, DH MB.HPS.M., 10.25.

¹³⁷ BOA, DH. MB.HPS.M., 19.22.

¹³⁸ BOA, DH. MB.HPS.M., 32.51.

¹³⁹ Demiryürek, a.g.e., s. 159.

hapishanesinin 7 Nisan 1917 tarihli¹⁴⁰ ve 16 Mayıs 1918 tarihli¹⁴¹ dört aylık yoklama cetvellerine göre, 1917 yılında Çankırı hapishanesinde toplam mahkûm sayısı 52 olup tutuklu sayısı 44'tür. 1918 yılına gelindiğinde ise Çankırı sancağı hapishanesinin mahkûm ve tutuklu sayısında artış görülmektedir. Yine aynı yıl içerisinde cinayet suçundan tutuklanan kişi sayısına baktığımızda kadınların cinayet suçundan tutuklanma oranında artış olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde Çankırı sancağına bağlı olan Çerkeş'teki 1913 yılı yoklama cetvellerine göre kazada toplam 68 mahkûm bulunmaktadır.¹⁴² Çerkeş Kaymakam vekili tarafından bildirilen 14 Kasım 1914 tarihli Çerkeş kazası hapishanesinin dört aylık cetveline göre I. Dünya Savaşının başlarında küçük suç ve kusur suçundan mahkûm ve tutuklu miktarı diğer yıllara oranla oldukça fazladır. 1914 yılı kasım ayı hapishane kayıtlarına göre işlenen suçlar, suç oranları, mahkûm ve tutuklu sayıları şu şekildedir:¹⁴³

Tablo 19: Çankırı Sancağı Çerkeş Kazası Hapishanesinin 14 Kasım 1914 Tarihli Dört Aylık Cetveli

<i>Suçlar</i>	<i>Mahkûm Miktarı</i>			<i>Tutuklu Miktarı</i>		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
<i>Cinayet</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Küçük suç</i>	52	-	52	-	-	-
<i>Kusur-suç</i>	-	-	-	48	5	53
<i>Toplam</i>	52	-	52	48	5	53

Kaynak: BOA, DH.MB.HPS.M., 19/22.

1914 yılı ekim ayına ait cinayet suçuna ait cetvele göre Çerkeş'te bir cinayet suçu belirtilmiş olup bu cinayetin sebebi tarla sınırında çıkan husumet olarak bildirilmiştir.¹⁴⁴ Bu bağlamda bölgede işlenen cinayet suçlarında sınır davalarının etkili olduğu görülmektedir. 4 Kasım 1914 tarihli Çerkeş hapishanesinin dört aylık yoklama cetveline göre hapishanede mahkûmlar küçük suçtan hüküm giymiş olup tutukluluklar kusur suçundan tutuklanmıştır. 1917 yılı nisan ayı hapishane kayıtlarına göre Çerkeş'te tevkifhanede 8 erkek olup kadın sayısına yer verilmemiştir. Bununla birlikte 18 yaşının altında 4 çocuk olduğu görülmektedir. Hapishanede ise 80 erkek 21 kadın ve 18 yaşının altında 9 çocuk bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bu yıllarda Çerkeş hapishanesinde 18 yaşın

¹⁴⁰ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹⁴¹ BOA, DH.MB.HPS.M., 33.115.

¹⁴² BOA, DH.MB.HPS.M., 10.25.

¹⁴³ BOA, DH.MB.HPS.M., 19.22.

¹⁴⁴ BOA, DH.EUM.MTK., 54.21.

¹⁴⁵ BOA, DH.MB.HPS.M., 28.11.

altında çocuk mahkûm sayısının 9 olması dikkate değer bir durumdur. Bu durum 1917 yıllarında suç işleyenler arasında çocukların olduğunu ve suç işleyen çocuk sayısının az olmadığını göstermektedir. Yine kadınların aynı yıllarda suç işleyenler arasında olup sayılarının 1914 yılına göre artış göstermesi suç işleyenlerin cinsiyetinde farklılaşmaların olduğunu göstermektedir.

1.2. Kastamonu Ceraim-i Umumiye Cetveline Göre İşlenen Suçlar ve Suç Oranları

Osmanlı'nın son döneminde ülke genelinde yaşanan suçlar ve suçlulara dair ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla "*Ceraim-i Umumiye*" cetvelleri tutulmuştur. Bu cetvellerde suçluların cinsiyeti, medeni durumları, mesleki durumları, okuryazarlık durumları, tabi oldukları milliyet, yaşlara göre suç dağılımı ve suçun nerede işlendiğine ait bilgiler yer almaktadır. Bu bağlamda Kastamonu vilayetine ait olan *Ceraim-i Umumiye* cetvelleri dönemin toplumsal yapısı ve Kastamonu dâhilindeki asayiş ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Kastamonu vilayetinin 1914 yılı Nisan ayı Ceraim-i Umumiye kayıtlarına göre vilayet dâhilinde işlenen suçlardan en yüksek sayı dövme ve yaralamada görülmektedir. Nisan ayı içerisinde dövme ve yaralama suçunu işleyen kişi sayısı toplamda 176 olup suçluların 146'sı erkek, 30'u kadındır. Bu suçu işleyen 120 kişi tarımla uğraşırken suçu işleyenlerin 4'ü gayrimüslimdir. Nisan ayında ikinci olarak suçlu sayısı yüksek olan suç çeşidi cünha olup suçlu sayısı 60'dır. Suçluların 56'sı erkek, 4'ü kadın olmakla birlikte 28 kişinin tarımla uğraştığı, suçlulardan 1'nin gayrimüslim olduğu bildirilmiştir. 1914 Nisan ayında suçlu sayısının yüksek olduğu diğer suçlar ise sarhoşluk ve hırsızlıktır. Hırsızlık suçunu işleyen kişi sayısı 42, sarhoşluk ise 41 olarak belirtilmiştir.¹⁴⁶ 1914 yılı haziran ayı kayıtlarında ise sarhoşluk, cünha, dövme ve yaralama suçlu sayılarında artış görülmektedir. Kastamonu vilayetinin 1914 Haziran ayı *Ceraim-i Umumiye Cetveline* göre bu tarihlerdeki suç çeşitlerinin, suçlu oranlarının suçu işleyen cinsiyetine ve medeni haline göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 1: Kastamonu Vilayetinin 1914 Haziran Tarihli Ceraim-i Umumiye Cetveli¹⁴⁷

Suç	Suçlu	Erkek			Toplam	Kadın			Toplam
		Bekâr	Evli	Dul		Bekâr	Evli	Dul	
Rüşvet	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Hırsızlık	39	9	24	5	38	1	-	-	1

¹⁴⁶ BOA, DH.EUM.MTK., 33.11.

¹⁴⁷ BOA, DH.EUM.MTK., 44.27.

Hayvan hırsızlığı	22	11	10	1	22	-	-	-	-
Emniyeti su-i istimal	6	1	3	-	4	1	1	-	2
Kasten adam öldürme	8	2	6	-	8	-	-	-	-
Zorla ırza geçme	28	15	8	4	27	-	1	-	-
Zorla Tecavüze teşebbüs	25	9	15	1	25	-	-	-	-
Kız ve Kadın Kaçırma	21	10	12	-	22	-	-	-	-
Dövme ve yaralama	201	58	106	30	190	1	10	-	11
Kasten adam öldürme - Öldürmek	12	4	8		12	-	3	-	3
Sarhoşluk	57	30	20	7	57	-	-	-	-
Cünha ve Kabayih-i Muhtelif	81	27	25	9	71	5	5	-	10

Kastamonu vilayetinin 1914 yılı haziran ayı kayıtlarına baktığımızda, suçlu sayısı en yüksek olan suç çeşidi 201 olarak bildirilen dövme ve yaralamadır. 201 kişinin 190'ı erkek, 11'i kadındır. Dövme ve yaralama suçunu işleyenlerin yarısından fazlası tarımla uğraşmaktadır. Suçlu oranı ikinci yüksek olan suç çeşidi cünha olup 81 kişi bu suçu işlemiştir. 81 kişinin 71'i erkek, 10'u kadın olmakla birlikte suçluların 72'si de yine tarımla meşgulken bu suçu işleyenlerden 1'inin gayrimüslim olduğu belirtilmiştir. Üçüncü olarak suçlu sayısı yüksek olan suç sarhoşluk olup suçlu sayısı 57'dir. Bu 57 suçlu da erkektir. Sarhoşluk suçunu işleyenlerin 35'inin sanat ehli olduğu bildirilmiştir. 1914 yılı haziran ayında Kastamonu'da hırsızlık suçunu işleyen kişi sayısı ise 39 olup bu suçluların 38'i erkek, 1'i kadındır. Hırsızlık suçunu işleyenlerin 29'u tarımla uğraşmaktadır.¹⁴⁸ 1914 yılı nisan ayındaki suçlu sayıları ile 1914 Haziran ayı suçlu sayıları birbirlerine yakın olmakla birlikte haziran ayında suçlu sayılarının çoğunda bir artış söz konusudur. Ayrıca haziran ayında kadınların suç işleme oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 1915 yılı şubat ayı Ceraim-i Umumiye kaydına göre Kastamonu vilayetinde işlenen suçlu sayısı 700¹⁴⁹ olarak bildirilmiştir.

Kastamonu vilayetinin 1916 Temmuz ayı *Ceraim-i Umumiye Cetveline* göre bu tarihlerdeki suç çeşitlerinin, suçlu oranlarının suçlu işleyenin cinsiyetine ve medeni haline göre dağılımı ise şu şekildedir:

¹⁴⁸ BOA, DH.EUM.MTK., 44.27.

¹⁴⁹ Arşiv kaynaklarında 1915 yılına ait ayrıntılı bir suç cetveli görülmediğinden dolayı sadece toplam suçlu sayısı belirtilmiştir. BOA, DH.EUM.ADL., 25.40.

Tablo 2: Kastamonu Vilayetinin 1916 Temmuz Tarihli Ceraim-i Umumiye Cetveli¹⁵⁰

Suç	Suçlu	Erkek			Toplam	Kadın			Toplam
		Bekâr	Evlî	Dul		Bekâr	Evlî	Dul	
Yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk	2	1	1	-	2	-	-	-	-
Gece silahlı olarak, duvar aşarak, zor kullanarak hırsızlık	4	2	1	1	4	-	-	-	-
Sarhoşluk	2	1	1	-	2	-	-	-	-
Serserilik	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Rüşvet	5	3	2	-	5	-	-	-	-
Dolandırıcılık	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Hırsızlık	93	31	36	12	77	3	9	4	16
Yankesicilik ve çalma	6	3	3	-	6	-	-	-	-
Hayvan hırsızlığı	8	4	2	1	7	-	-	1	1
Emniyeti su-i istimal	4	2	1	1	4	-	-	-	-
Meskûn mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık	3	1	1	1	3	-	-	-	-
Kasten adam öldürme	5	1	5	-	5	-	-	-	-
Öldürmeye teşebbüs	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Zorla ırza geçme	14	5	6	1	12	-	1	1	2
Zorla Tecavüze teşebbüs	20	9	7	4	20	-	-	-	-
Kız ve kadın kaçıрма ¹⁵¹	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Tehdit	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Korkutmak amacıyla silah çekme	6	6	4	1	11	-	-	-	-
Dövme ve yaralama	218	56	79	24	156	15	34	13	62
Tecavüz ve kızlık bozma	3	3	-	-	3	-	-	-	-
Fuhuşa teşvik ve tecavüz	10	3	3	1	7	-	2	1	3
Hakaret ve sövme	1	-	-	-	1	-	-	-	-
Hakaret ve iftira	2	1	-	-	2	-	-	-	-
Küçük suç ve kabahatler	139	48	60	25	131	1	6	1	8
Hile	3	-	-	-	3	-	-	-	-

Kastamonu vilayetinin 1916 Temmuz ayı Ceraim-i Umumiye Cetveline göre, suçlu sayısı en yüksek olan suç çeşidi dövme ve yaralamadır. Dövme ve

¹⁵⁰ BOA, DH.EUM.ADL., 24.5.

¹⁵¹ XIX. yüzyılda Kastamonu dâhilinde yaşanan kadın kaçırmaya yönelik suçların takibi ile ilgili bkz. Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65/4, Ankara 2016, s. 2323-2324.

yaralamada suçlu sayısı 218 olup evli erkeklerden 79, bekâr erkeklerden 56, dul erkeklerden 24, bekâr kadınlardan 15, evli kadınlardan 34, dul kadınlardan 13 kişi bu suçu işlemiştir. Bu suçu işleyen 218 kişiden 200'ü bu suçu ilk kez işlemiş olup suçu işleyenlerin 179'u tarımla uğraşmaktadır. Bu kişilerden 214'ü Müslüman 4'ü gayrimüslimdir.¹⁵² 1916 yılı temmuz ayı kayıtlarına göre oranı yüksek olan ikinci suç çeşidi küçük suç ve kabahatlerdir. Küçük suç ve kabahat oranı toplamda 139 olup bu suçu işleyenlerin 48'i bekâr, 60'ı evli, 25'i dul erkeklerdir. Bu suçtan yakalan bekâr kadın sayısı 1, evli kadın sayısı 6 olup dul kadın sayısı da 1'dir. Aynı tarihlerde suçlu sayısında üçüncü olan suç çeşidi hırsızlıklardır. Hırsızlık suçlu sayısı 93 olup bu suçu işleyen 31 kişi bekâr, 36 kişi evli, 12 kişi dul erkeklerdir. Aynı suçu işleyip yakalan bekâr kadın sayısı 3, evli kadın sayısı 9, dul kadın sayısı ise 4'tür. Hırsızlık suçunu işleyen kişilerden 84'ü bu suçu ilk kez işlerken diğerleri sabıkalı olup hırsızlık suçunu işleyenlerin 75'inin tarımla meşgul oldukları görülmektedir. Ayrıca hırsızlık suçunu işleyenlerin hepsinin Müslüman olduğu bildirilmiştir.¹⁵³ Bununla birlikte zorla ırza geçme, zorla tecavüze teşebbüs suçlu oranları da diğer suç çeşitlerine göre daha yüksek orandadır. Zorla ırza geçmede suçlu sayısı 14, zorla tecavüze teşebbüs suçlu oranı ise 20 olarak bildirilmiştir. Fuhuşa teşvikte suçlu sayısı ise 10 olarak belirtilmiştir. Kastamonu vilayetinin 1916 Temmuz ayı Ceraim-i Umumiye Cetveline göre bu tarihlerde Kastamonu'da yol kesicilik ve eşkıyalık haydutlukta suçlu sayısı 2, zor kullanarak hırsızlık yapan suçlu 7, hayvan hırsızlığı 8, silahlı korkutma 6, yankesicilik 6, dolandırıcılık 1, rüşvet 5, adam öldürme 5, öldürmeye teşebbüs 3, hakaret ve iftira 2, serserilik 1, tehdit 1, kız ve kadın kaçırma 1, sarhoşluk 2, hile 3 ve emniyeti suiistimalde suçlu sayısı da 4 olarak belirtilmiştir.

Kastamonu vilayetinin 1916 Ağustos/Eylül ayı Ceraim-i Umumiye Cetveline baktığımızda en yüksek suçlu sayısı 171 olarak bildirilen dövme ve yaralama suçudur. Suçlu sayısı yüksek olan ikinci suç ise hırsızlık olup suç işleyen kişi sayısı 111'dir. Hırsızlık suçunu işleyenlerin 84'ü erkek, 27'si kadındır. Hırsızlıktan suçlu oranı 1916 Temmuz ayına göre az olmasına karşın Ağustos ayında işlenen suçlar arasında sayı olarak en fazla orana sahiptir. Ağustos ayı içerisinde sayısı yüksek olan üçüncü suç dövme ve yaralama olup 171 kişi bu suçu işlemiştir. 171 kişinin 110'u erkek 61'i kadın olarak bildirilmiştir. 1916 yılı Ağustos ayında küçük suç ve kabahatten suçlu sayısı 29 olup 21'i erkek, 8'i kadın suçludur. Aynı ay içerisinde işlenen suçlar arasında bulunan, zorla ırza geçme ve tecavüze teşvik suçlarının temmuz ayında olduğu gibi ağustos ayında da yüksek olması dikkat çekicidir. Bununla birlikte 1916 Temmuz ayında gerçekleşen gece silahlı olarak, duvar aşarak, zor kullanarak

¹⁵² BOA, DH.EUM.ADL., 24.5.

¹⁵³ BOA, DH.EUM.ADL., 24.5.

hırsızlık, yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk, sarhoşluk, dolandırıcılık ve adam öldürme gibi suçları işleyen kişi sayısı 1916 Ağustos ayında yükseldiği görülmektedir. Ayrıca ağustos ayı kayıtlarında yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk suçunu işleyen kişi sayısı 4 olarak bildirilirken bu kişilerden birinin kadın olması¹⁵⁴ da dikkate değer bir durumdur.

Kastamonu vilayetinin 1917 yılı ocak ayına ait olan “Ceraim-i Umumiye” kayıtlarına göre Kastamonu’da suçlu oranlarının yüksek olduğu suç çeşitleri, hırsızlık, dövme ve yaralama, fuhuşa teşvik, tecavüz ve öldürmedir. Kastamonu vilayetinin 1917 Ocak kayıtlarına göre Kastamonu vilayetinde işlenen suç çeşitleri ve suçlu oranlarının erkek ve kadın nüfusuna göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 3: Kastamonu Vilayetinin 1917 Ocak Tarihli Ceraim-i Umumiye Cetveli¹⁵⁵

Suç	Suçlu Adedi	Erkek				Toplam	Kadın			
		Bekâr	Evli	Dul	Toplam		Bekâr	Evli	Dul	Toplam
Devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlal	1	-	1	-	1	-	-	-	-	
Yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk	2	1	1	-	2	-	-	-	-	
Gece silahlı olarak, duvar aşarak, zor kullanarak hırsızlık	8	2	4	1	7	-	1	-	1	
Suçlu kaçırma ve cinayet suçlusu saklamak	3	-	-	-	-	-	2	1	3	
Telgraf ve telefon haberleşmesini ihlal	68	16	18	4	38	12	17	1	30	
Görevini suiistimal	4		4	-	4	-	-	-	-	
Mürur tezkeresi ve pasaport sahtekârlığı	1	1	-	-	1	-	-	-	-	
Yanıcı/patlayıcı madde imal ve dağıtım	3	2	1	-	3	-	-	-	-	
Sarhoşluk	14	8	6	-	14	-	-	-	-	
Rüşvet	1	1	-	-	1	-	-	-	-	
Dolandırıcılık	2	2	-	-	2	-	-	-	-	
Hırsızlık	107	35	44	7	90	1	13	3	17	
Yankesicilik ve çalma	10	1	8	-	9	-	1	-	1	
Hayvan hırsızlığı	1		1	-	1	-	-	-	-	
Emniyeti su-i istimal	18	2	13	3	18	-	-	-	-	

¹⁵⁴ BOA, DH.EUM.ADL., 24.14.

¹⁵⁵ BOA, DH.EUM.ADL.,30.18.

Tarihi eserleri tahrip			-	-		-	3	-	-
Hayvan ve mahsulât hırsızlığı	6	1	2	-	3	-	1	-	3
Meskûn mahalde duvar delerek veya kapı kırarak hırsızlık	7	3	3	-	6	-	-	-	1
Özel ve kapalı mahallere girerek Hırsızlık	2	1	1	-	2	-	-	-	-
Tuzakçılık	2		2	-	2	-	3	-	-
Mala ve insanlara zarar verme	9	2	3	-	5	1	-	-	4
Kasten adam öldürme	1		1	-	1	-	-	-	-
Öldürmeye teşebbüs	3	1	1	1	3	-	1	-	-
Uzuv kesme			-	-		-	2	-	-
Tecavüz	3	1	1	-	2	-	-	-	1
Zorla ırza geçme	5	3	-	-	3	-	-	-	2
Zorla Tecavüze teşebbüs	2	1	1	-	2	-	-	-	-
Kız ve Kadın Kaçırma	8	8	-	-	8	-	-	-	-
Tehdit	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Silah çekme	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Korkutmak amacıyla silah çekme	2	2	-	-	2	-	-	-	-
Dövme ve yaralama	90	17	38	6	60	5	19	7	31
Tecavüz	2	1	1	-	2	-	-	-	-
Fuhuşa teşvik ve tecavüz	23	20	2	-	22	-	1	-	1
Hakaret ve Sövme	8	1	6	2	8	-	-	-	-
Şetm-i hakaret ve iftira	11	2	6	-	8	-	2	1	3
Öldürmek	55	12	30	10	52	-	3	-	3
On beş yaşını ikmâl etmemiş erkek ve kadına tecavüz	1	1	-	-	1	-	-	-	-

Kastamonu vilayetinin 1917 Ocak tarihli Ceraim-i Umumiye Cetveline göre hırsızlıktan 107, dayak ve yaralamadan 90, telgraf ve telefon haberleşmesini ihlalden 68 ve adam öldürmeden 55 adet suç işlenmiştir. Bu bağlamda sayı olarak en yüksek suçlu sayısı 107 olup bu suç hırsızlık suçudur. Bu suçu işleyen 90 kişinin ilk kez suç işlemiş olduğu görülmekte olup 81'i tarımla uğraşmaktadır. Ayrıca hırsızlık suçunu işleyenlerin 104'ü Müslüman 3'ü gayrimüslimdir.¹⁵⁶ Suçlu sayısı yüksekliğinde ikinci sırayı ise 90 ile dövme ve yaralama almaktadır. Dövme ve yaralamadan 86 kişi bu suçu ilk kez işlerken 4 kişinin sabıkalı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu suçu işleyenlerin Müslüman olduğu görülmektedir.¹⁵⁷ Suçlu oranı yüksekliğinde üçüncü sırayı 68 suçlu ile

¹⁵⁶ BOA, DHEUM.ADL.,30.18.

¹⁵⁷ BOA, DHEUM.ADL.,30.18.

telgraf ve telefon haberleşme ihlali alırken dördüncü sırayı ise 55 ile adam öldürme suçu oluşturmaktadır. Fuhuşa teşvik ve tecavüz suçu da oranı yüksek olan suç çeşitleri arasındadır. 1917 Ocak ayına ait olan *cins-i mücrimîn* kayıtlarına göre telgraf ve telefon haberleşmesini ihlal eden bekâr erkek 16, evli erkek sayısı 18, dul erkek sayısı ise 4'tür. Aynı suçtan yakalanan bekâr kadın sayısı 12, evli kadın sayısı 17, dul kadın sayısı 1'dir. Haberleşmedeki ihlal suçundan yakalanan erkek ve kadın oranı birbirine oldukça yakındır. Buna karşın memurlara karşı yapılan suistimal suçundan yakalananlar arasında kadın suçlu yoktur. Hırsızlıktan yakalanan 107 kişiden 90'ı erkek, 17'si kadın suçludur. 90 erkek suçludan 35'i bekâr, 43'ü evli ve 7'si dul olarak belirtilmiştir. Aynı suçu işleyen 17 kadından 1'i bekâr, 13'ü evli ve 3'ü kadın dul olarak bildirilmiştir. Dayak ve yaralamadan yakalanan 90 kişinin 60'ı erkek 30'u kadın suçludur. 60 erkek suçludan 17'si bekâr, 38'i evli ve 6 kişinin de dul olduğu görülmektedir. Adam öldürme suçundan yakalanan 55 kişinin ise 52'si erkek 32'ü kadın suçludur. Yine 1917 Ocak tarihli *cins-i mücrimîn* kayıtlarına göre, Kastamonu dâhilinde yol kesicilik ve eşkıyalıktan 2 suçlu olduğu görülmektedir.

Kastamonu vilayetinin 1917 Ocak tarihli *cins-i mücrimîn* kayıtlarına göre, bu tarihlerde Kastamonu dâhilinde dolandırıcılık ve yankesicilikten toplam 12 suçlu bulunmakta olup bu suçu işleyenlerden 11'i erkek, 1'i kadındır. 1 kadın ve 10 erkek yankesicilikten, 1 erkek de dolandırıcılıktan yakalanmışlardır. Hapishaneden mahkûm kaçırma ve mahkûm saklamada suçlu sayısı 3 olup bu kişilerden 2'si evli 1'i bekâr olmak üzere kadın suçlulardır. Mahkûm kaçırma ve saklama suçundan yakalananların kadın olması kadınların mahkûm durumda olan eşlerini veya yakınlarını korumaya çalıştığının, firar edenleri sakladığının bir göstergesi olabilir. Adam öldürme ve adam öldürmeye teşebbüs suçunun sayısı 4 olup bu dört kişiden biri kadındır. Kadın suçlu, adam öldürmeye teşebbüsten yakalanmıştır. Bununla birlikte silah çekme suçu 1 olup korkutmak amacıyla silah çekmede suçlu sayısı 2'dir. Bu suçu işleyenler arasında kadın yoktur. Zina ve tecavüzde suçlu sayısı 12 olarak bildirilmiştir. Bu suçu işleyenlerden 3'ü kadın olup 1'i zina diğer ikisi tecavüz suçundan yakalanmıştır. On beş yaşını doldurmamış kişilere tecavüz suçu ise 1 olarak belirtilmiştir. Ayrıca fuhuşa teşvik ve zorla fuhuşa teşebbüs suçundan ise 24' erkek, 1'i kadın olmak üzere 25 kişi yakalanmıştır. Kadın kaçırma suçlu sayısı da 8 olup bu suçtan yakalananların hepsi erkektir.

1917 yılı şubat ayı Ceraim-i Umumiye cetvellerine baktığımızda suçlu sayılarında ve suç çeşitlerinde önemli oranda bir azalma söz konusudur. Hırsızlık suçunu işleyen kişi sayısı 40 olarak belirtilirken bu kişilerden 36'sı erkek, 4'ü kadındır. Bununla birlikte hayvan hırsızlığından suçlu sayısı 7'ye yükselmiş, yankesicilik ise 4'e düşmüştür. Zorla ırza geçmede suçlu sayısı 7'ye yükselirken dövme ve yaralamada suçlu sayısı 13'e düşmüştür. Bu 13 kişinin ise

5'i kadın, 8'i erkektir.¹⁵⁸ Bu bağlamda 1917 Şubat kayıtlarında diğer suç çeşitlerinin çok az sayıda olması da dikkate alınırsa genel olarak 1917 Ocak ayına göre 1917 Şubat ayı suç çeşitlerinde ve işlenme oranlarında bir azalma söz konusudur. 1916 Temmuz -1917 Ocak aylarında Kastamonu bölgesinde en önemli asayiş sorunlarından birisi eşkıyalık olmasına karşı 1917 Şubat ayında eşkıyalık ile ilgili bir suç kaydı yoktur. Bununla birlikte 1917 yılının ilk ayında eşkıyadan 2 kişinin yakalanması bu sorunun devam ettiğinin göstergesidir. 1917 Ocak ayında gece saatlerinde silahlı bir şekilde şiddete başvurarak hırsızlık yapan kişi sayısı 8 olarak belirtilmiş olup yakalananlardan biri evli bir kadındır. Burada dikkati çeken bir kadının sadece hırsızlık yapması değil bu eylemi yaparken geç saatlerde dışarda silahlı bir şekilde dolaşmasıdır. Yine aynı tarihlerde Hayvan ve mahsul hırsızlığından suçlu sayısı 7 olup bu suçtan yakalananlardan 3'ü kadın, 4'ü erkek suçludur. Bununla birlikte kapı kırarak ya da evlere girerek hırsızlık sayısı 9 olup bu suçtan yakalananlardan 8'i erkek, 1'i kadın suçludur. İnsanların malına ve kendilerine zarar vermede suçlu sayısı 9 olarak belirtilmiştir. Bu suçu işleyenlerden 5'i erkek, 4'ü kadındır. Bu bağlamda insanların malına zarar verme konusunda işlenen suçlarda kadın suçlu oranlarının erkek suçlu oranlarına yakın olması dikkat çekicidir.

1917 yılı kasım ayı Ceraim-i Umumiye kayıtlarında, hırsızlık suçunu işleyen kişi sayısı 105 olup suçluların 93'ü erkek, 12'si kadındır. Hırsızlık suçunu işleyen 80 kişinin ise tarımla uğraştığı görülmektedir. Bu bağlamda şubat ayında hırsızlık sayısında bir düşüşten bahsedilirken kasım ayında suçlu sayısı 1917 yılı ocak ayına yakın bir sayıdadır. Yine 1917 yılı kasım ayında suçlu sayısı yüksek olan ikinci suç çeşidi cünhadır. Cünha suçunu işleyenlerin sayısı 60 olarak belirtilirken 60 kişinin 57'si erkek, 3'ü kadındır. Bu suçu işleyen 46 kişi tarımla uğraşmaktadır. Ayrıca dövme ve yaralama suçunu işleyen kişi sayısı 58 olup bu suçlulardan 44'ü erkek, 14'ü kadındır. Dövme ve yaralama suçunu işleyenlerin 23'ü de tarımla uğraştığı bildirilmiştir¹⁵⁹. Kastamonu vilayetine ait olan 1916 Temmuz, 1917 Ocak, 1917 Şubat ve 1917 Kasım tarihli *Ceraim-i Umumiye* cetvellerine baktığımızda, 1916 yılı Temmuz ayında küçük suç ve kabahatte suçlu sayısı 139 olmasına karşın 1917 Temmuz ve 1917 Şubat ayında bu kapsamda işlenen suç görülmezken kasım ayında bu sayı 60 olarak verilmiştir. Yine telgraf ve telefon haberleşmesini ihlalden suçlu sayısı 1916 Temmuz ayı kayıtlarında yer almazken 1917 Ocak ayına gelindiğinde bu suçu işleyen suçlu sayısı 8 olarak bildirilmiştir. 1916 yılı temmuz ayı hırsızlık suç oranı 93 olmakla birlikte bu sayı 1917 Ocak ayına gelindiğinde 107 olarak bildirilmiş, 1917 Şubat ayında ise hırsızlık suçunu işleyen kişi sayısının 40 olduğu görülmektedir. Ancak 1917 Kasım ayında hırsızlıktan suçlu sayısının

¹⁵⁸ BOA, DH.EUM.ADL.,30.45.

¹⁵⁹ BOA, DH.EUM.ADL.,40-35.

106 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hırsızlık suçlu oranında yaşanan değişiklikler aylara göre değişiklik göstermiştir. Buna karşın zorla ırza geçme ve zorla tecavüze teşebbüs sayıları 1916 Temmuz ayı kayıtlarında toplamda 34 olarak görülürken bu sayı 1917 Ocak'ta 7, 1917 Şubat ayında 10 olarak bildirilmiştir.¹⁶⁰ 1916 Temmuz ayı kayıtlarına göre dövme ve yaralama suçu 218 ile en yüksek sayılı suç çeşidi olurken bu sayı 1917 Ocak ve Şubat ayı kayıtlarında daha düşük olmakla birlikte 1917 Kasım ayında bu suçu işleyen kişi sayısı 58'dir. 1917 Ocak ayında dövme ve yaralamada suçlu sayısı 90, 1917 Şubat kayıtlarında 13'tür. Buna karşın tecavüz ve fuhuşa teşvik suçlu oranı 1916 Temmuz ayı kayıtlarında daha düşük olmasına karşın 1917 Ocak ayında bu oran toplamda 25'e yükselmiştir. Yine kız ve kadın kaçırma suçu 1916 Temmuz ayı kayıtlarındaki sayısı 1 iken 1917 Ocak ayında bu sayı 8 olmakla birlikte 1917 Şubat ayında bu sayı 6'ya düşmüştür.¹⁶¹ 1916 Temmuz ve 1917 Ocak-Şubat-Kasım ayı kayıtlarına göre bu tarihler arasında Kastamonu'da işlenen suç çeşitlerinin işlenme sayısı farklılıklar göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bazı suç çeşitlerine dair sayılar 1916 Temmuz ve 1917 Ocak-Şubat cetvellerinde yer almazken bazı suçlu sayılarında da değişimler söz konusudur. Suçlu sayılarındaki yükselmeler suç çeşitlerine bağlı olarak Kastamonu'da asayiş sorunlarının arttığını gösterirken suçlu sayılarındaki azalmalar ise asayiş konusundaki sorunların azaldığını göstermektedir.

Kastamonu vilayetinin 1918 yılı şubat ayına ait olan "Ceraim-i Umumiye" kayıtlarına göre Kastamonu'da suçlu oranlarının yüksek olduğu suç çeşitleri memura karşı muhalefet ve hakaret, hırsızlık, dövme ve yaralama, fuhuşa teşvik, Zorla tecavüze teşebbüs ve cünhadır. Kastamonu vilayetinin 1918 Şubat kayıtlarına göre Kastamonu vilayetinde işlenen suç çeşitleri ve suçlu oranlarının erkek ve kadın nüfusuna göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 4: Kastamonu Vilayetinin 1918 Şubat Tarihli Ceraim-i Umumiye Cetveli¹⁶²

Suç	Suçlu Adedi	Erkek			Toplam	Kadın			Toplam
		Bekâr	Evlî	Dul		Bekâr	Evlî	Dul	
Yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Görevini suiistimal	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Kumarhane ve piyango küşadı	1	1	-	-	1	-	-	-	-

¹⁶⁰ BOA, DH.EUM.ADL.,30.45.

¹⁶¹ BOA, DH.EUM.ADL.,30.45.

¹⁶² BOA, DH.EUM.ADL., 42.6.

Yanıcı/patlayıcı madde imal ve dağıtımı	2	1	-	1	2	-	-	-	-
Memura karşı muhalefet ve hakaret	6	-	6	-	6	-	-	-	-
Sarhoşluk	7	4	3	-	7	-	-	-	-
Rüşvet	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Hırsızlık	28	7	11	-	18	-	9	1	10
Yankesicilik ve çalma	4	3	1	-	4	-	-	-	-
Hayvan hırsızlığı	7	3	4	-	7	-	-	-	-
Hayvan ve mahsulât hırsızlığı	3	3	-	-	3	-	-	-	-
Kasten adam öldürme	3	2	1	-	3	-	-	-	-
Tecavüz	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Zorla ırza geçme	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Zorla tecavüze teşebbüs	6	1	5	-	6	-	-	-	-
Silah çekme	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Dövme ve yaralama	18	6	7	-	13	-	1	4	5
Hetk-i ırz, iğfal-i bakir	3	-	1	-	1	-	2	-	2
Fuhuşa teşvik ve tecavüz	13	2	6	-	8	-	3	2	5
Cünha ve Kabayih-i Muhtelif	12	4	6	-	10	-	1	1	2

1918 Şubat ayı kayıtlarına göre suçlu sayısı en yüksek olan suç hırsızlık olup suçlu sayısı 28 olarak belirtilmiştir. Bu suçu işleyen 28 kişiden 22'si hırsızlıktan ilk kez yakalanırken 6 kişinin sabıkalı olduğu bildirilmektedir. Hırsızlık suçu işleyenlerden 1'i ticaret, 10'u tarımla uğraşırken diğer suçlular da amele, hademe, hizmetçi ve işsiz olarak bildirilmiştir. Ayrıca suçu işleyen 28 kişinin Müslüman olduğu görülmektedir.¹⁶³ Hırsızlıktan sonra suçlu sayısı yüksek olan suç dövme ve yaralama olarak görülmekte olup suçlu sayısı 18'dir. 18 kişinin 11'i bu suçtan ilk kez yakalanırken 7 kişi sabıkalıdır. Bu suçu işleyen kişilerden 5'i işsiz olup diğer suç işleyenler arasında tarım, ticaret, hizmetçilik ve sanat işleriyle meşgul olup suçluların dini İslam olarak bildirilmiştir.¹⁶⁴ Dövme ve yaralama suçundan sonra suçlu sayısı yüksek olan üçüncü suç ise fuhuşa teşvik ve tecavüz olup suçlu sayısı 13'tür. 13 kişiden 5'inin sabıkalı olduğu görülmektedir. Bu suçu işleyenlerden 2'si memur olarak bildirilirken suç işleyenler arasında 7 kişinin işsiz olduğu görülmektedir. Aynı suçu işleyenler arasında hizmetçiler de bulunmakla birlikte suçu işleyenlerden 11' Müslüman 2'si gayrimüslimdir. Suçlu oranı yüksek olan diğer bir suç ise cünha suçudur. Cünha suçunu işleyenlerin sayısı 12 olup bu suçlulardan 2'si sabıkalıdır. Suç

¹⁶³ BOA, DHEUM.ADL., 42.6.

¹⁶⁴ BOA, DHEUM.ADL., 42.6.

işleyenler arasında kamu çalışanı, hizmetçi, işsiz ve tarımla uğraşanlar bulunmaktadır. Cünha suçunu işleyen 12 kişinin dini İslam olarak belirtilmiştir.¹⁶⁵ Bununla birlikte 1918 ayı şubat ayı Ceraim-i Umumiye kayıtlarına göre memura karşı muhalefet ve hakaret, sarhoşluk, hayvan hırsızlığı ve zorla tecavüze teşebbüs suçlu sayılarının da diğer suç çeşitlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 1918 yılı mart ayı Ceraim-i Umumiye cetveline baktığımızda, yol kesicilik ve eşkıyalık haydutluk suçlu sayısı 5'e, hırsızlık 66'ya, dövme ve yaralama sayısı 36'ya yükselirken memura karşı muhalefet ve hakaret suçlu sayısı 4 olarak bildirilmiştir. Hırsızlık suçunu işleyenlerin 10'u kadın, 56'sı erkektir. Bu suçu işleyenlerin 3'ü gayrimüslim olup diğerleri Müslümandır. Yine dövme ve yaralama suçunu işleyen 36 kişinin 13'ü kadın 23'ü erkektir. Ayrıca küçük suç ve kabahatte suçlu sayısı 1918 Mart ayında 18 olarak bildirilirken bu kişilerden 5'i kadındır.¹⁶⁶ Bu bağlamda hırsızlık, dövme ve yaralama suçlarındaki sayılara bakıldığında 1918 Mart ayında kadınların suç oranında 1918 Şubat ayına göre bir artış söz konusudur. Bununla birlikte 1917 yılı ocak ayı kayıtları dikkate alındığında 1918 yılı şubat ve mart aylarında suç çeşitlerinde ve suçlu sayılarında bir azalmanın olduğu dikkat çekmektedir.

Kastamonu vilayetine ait olan 1919 Ocak Ceraim-i Umumiye cetveline¹⁶⁷ baktığımızda ise I. Dünya Savaşı sonrasında işlenen suçlar ve suçlu oranları farklıklar göstermektedir. 1916 yılı Temmuz, 1917 yılı ocak ve 1918 yılı şubat ayı kayıtları ile karşılaştıracak olursak sarhoşluk suçlu oranı 16'ya yükselirken hapisneden firar suçlu oranı 52 olarak belirtilmiştir. Hapisneden firar suçundaki artış asayiş ve güvenlik konusunda önemli sorunların yaşandığını göstermektedir. Buna karşın 1919 Ocak ayı kayıtlarına göre dövme ve yaralama suçlu oranı 23, sıradan hırsızlık oranı ise 64 olarak bildirilmiştir. Bu oranlar 1916 Temmuz ve 1917 yılı ocak ayı kayıtlarına göre azalma gösterirken Şubat 1918 Ceraim-i Umumiye kayıtlarına göre yüksektir. Bu bağlamda 1914 Haziran, 1915 Şubat, 1916 Temmuz, 1917 Ocak ve 1918 yılı şubat ayına ait Ceraim-i Umumiye cetvellerinde görülen suçlu oranlarındaki değişiklikler I. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sonrasındaki suçlu oranlarındaki düşüş asayiş konusundaki sıkıntıların azaldığına işaret etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, hapisâne ve tevkifhâne yönetimi tarafından dört aylık periyotlarla hazırlanıp Dâhiliye Nezâretine gönderilen yoklama cetvelleri, suç çeşitlerine göre mahkûm ve tutuklu sayılarını içermektedir. Bu cetveller bölgede bulunan mahkûm ve tutukluların işledikleri suçların sayıları, cinsiyetleri

¹⁶⁵ BOA, DH.EUM.ADL., 42.6.

¹⁶⁶ BOA, DH.EUM.ADL., 42.19.

¹⁶⁷ BOA, DH.EUM.AYŞ., 2.13.

ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu bağlamda elde edilen veriler doğrultusunda 1914 ve 1918 yılları arasında Kastamonu vilayeti dâhilinde bulunan hapishanelerdeki mahkûmlara ve tutuklulara ait bilgiler I. Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu vilayetinin asayişî ile ilgili bilgi edinmemize imkân tanımaktadır. Ayrıca işlenen suçların çeşitleri, suç oranları toplumsal sıkıntıların yaşandığının ve savaş yıllarının getirdiği bazı çaresizliklerin de bir göstergesidir. Özellikle küçük suç oranlarında yaşanan değişimler bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Kastamonu vilayetine ait olan hapishane yoklama cetvellerine göre, I. Dünya Savaşı süresince vilayet dâhilinde işlenen suçlar ve suç oranları yıllara göre değişiklik göstermektedir. Hapishane yoklama cetvellerinde belirtilen cinayet, küçük suç ve kabahat suçlarından mahkûm olan ve tutuklanan kişilerin işledikleri suçlar, suç işleyenlerin cinsiyeti de değişimleri destekler niteliktedir. Bununla birlikte Kastamonu'da yaşanan önemli bir asayiş sorunu olan eşkıyalık ülke genelinde olduğu gibi vilayet dâhilinde önde gelen sorunlardan birini teşkil etmiştir. Bu bağlamda hükümet kontrolünde alınan önlemlerle sınırlı kalmamış vilayet dâhilinde asayişî sağlamak adına önemli çalışmalar yapılmıştır. Güvenlik sorunlarının yoğun olarak yaşandığı I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle 1914 ve 1915 yıllarına ait kayıtlarda Kastamonu bölgesinde siyasi suç işlenmediği ve siyasi suçlunun görülmediği ayrıca belirtilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın doğurmuş olduğu sosyal ve ekonomik sıkıntılar işlenen suçların niteliğini ve sayısını etkilemiştir. Savaşın ilk yıllarında Kastamonu merkez hapisanesindeki mahkûm ve tutuklu sayılarına baktığımızda cinayet suç oranının oldukça yüksek olduğunu ve bu oranın savaşın sonlarına doğru düştüğünü görmekteyiz. Buna karşın savaş yıllarında Kastamonu merkez hapisanesinde cinayet suçundan kadın tutuklu sayısında genel anlamda bir artış söz konusudur. Aynı yıllarda küçük suç oranlarına baktığımızda küçük suç işleyen mahkûm ve tutuklu sayısında hem erkeklerde hem de kadınlarda değişim söz konusudur. Daday'ın hapisane yoklama cetvellerine baktığımızda merkez kazaya karşın Daday'da küçük suç oranı cinayet suç oranına göre daha yüksektir. Küçük suçlardan mahkûm ve tutuklu sayısı I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında oldukça yüksek orandadır. Ancak bu oran savaşın sonlarına doğru düşüş gösterirken kadınların küçük suç işleme oranları 1918 yılında artış göstermiştir. Kastamonu vilayetine bağlı olan Çankırı sancağının Çerkeş kazasının 1914 yılına ait dört aylık yoklama cetvelinde küçük suç ve kusur suç oranlarının oldukça yüksek olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte küçük suçtan mahkûm ya da tutuklu kadın bulunmazken kusur suçundan beş kadın tutuklanması kadınların toplumsal rollerindeki değişimlerin bir göstergesi olabilir. Aynı tarihlerde Daday kazasında da küçük suç oranının yüksek olması ve kadınların da küçük suç işleyenler arasında bulunması bu düşüncüyü destekler niteliktedir. 1914 yılı Boyabat hapisane yoklama

cetvelinde küçük suçlu sayısında kadın mahkûm sayısının erkek mahkûm sayısına olan yakınlığı da dikkat çekicidir. Buna karşın İnebolu, Taşköprü, Tosya ve Cide kazalarında diğer kazalara nazaran kadınların küçük suç işleme sayısının oldukça düşük olması 1914 yılında bu kazalarda asayiş konusunda daha güvenli bir ortamın olduğunu düşündürmektedir. 1915 yılında ise Sinop ve Taşköprü'de küçük suç sayısındaki düşüş devam etmiştir. 1916 yılına gelindiğinde Daday'da küçük suç sayısı düşüş gösterirken 1917 yılı yoklama cetvellerine göre Boyabat, Taşköprü, Cide ve Tosya kazalarında küçük suç sayısında artış olması I. Dünya Savaşı'nın doğurmuş olduğu ekonomik ve toplumsal sorunların arttığına işaret etmektedir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Sinop Sancağına ait hapisane yoklama cetvellerinde cinayet suç oranının diğer suç oranlarına göre daha yüksek olması ve bu oranın savaşın sonlarına doğru düşüş göstermesi buna karşın cinayet suçunu işleyen kadın sayısındaki artış savaş yıllarındaki toplumsal değişimin bir ifadesi olabilir. Erkeklerin cephelerde görev almasına karşın kadının aile içinde ve sosyal hayatta aktif bir rol üstlenmesinin de bir göstergesi diyebiliriz. Kastamonu vilayeti kontrolünde olan Sinop sancağına bağlı Boyabat kazasının 1917 tarihli hapisane yoklama cetvellerinde cinayet, küçük suç ve kusur suç oranların cinsiyete göre dağılımına baktığımızda bu ifadeyi destekler bir tablo görmekteyiz. İnebolu yoklama cetvellerinde ise işlenen suçların küçük suçlarla sınırlı kalması ve erkeklerin küçük suç işleme oranı 1917 kayıtlarında düşüşe uğrarken kadınların suç oranının artış göstermesi sosyal ve ekonomik sıkıntıların bir göstergesi olabilir. Bununla birlikte Taşköprü kazasının I. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan hapisane yoklama cetvellerinde suçların işlenme oranı ve cinsiyete göre dağılımının düşük olması bu tarihlerde Taşköprü kazasının asayişinde büyük bir sorun yaşanmadığını düşündürmektedir. Kastamonu vilayetine bağlı Tosya kazasının 1917 yılı kayıtlarında küçük suç ve kusur suçundan mahkûm olan erkek ve kadın sayısının birbirine yakın olması, suç oranlarının erkeklerde fazla olmasına karşın kadınların suç oranındaki yüksekliği bu yıllarda Tosya kazasında yaşanan asayiş sorunlarının toplumun bütününe yansımış olduğunun bir göstergesidir. Yine aynı tarihlerde Cide kazasında küçük suç ve kusur suç oranında kadınların erkeklere yakın bir oranda bu suçtan mahkûm olmaları bu tarihlerde kadınların farklı roller üstlendiğinin bir göstergesidir.

Kastamonu vilayetinin 1914-1919 yılları arasında belirli aylarda kayda geçirilmiş olan Kastamonu Ceraim-i Umumiye Cetvellerine baktığımızda ise bu tarihlerde Kastamonu dâhilinde işlenen suçların çeşitleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu cetvellerde suç işleyen kişilerin cinsiyetinin dışında dini inanışları, 18 yaş altı olup olmadıkları, evli veya bekâr olmaları ve hangi işle meşgul olduklarının ayrıntılı olarak belirtilmesi I. Dünya Savaşı yıllarında Kastamonu asayışı ile ilgili genel bir yorum yapmamıza olanak sağlamaktadır.

1914 yılı nisan ve haziran ayının Ceraim-i Umumiye kayıtlarında suçlu sayıları ve suç çeşitleri ilerleyen yıllardaki suç kayıtlarına göre daha az olduğu görülmekle birlikte I. Dünya Savaşının başlaması ile birlikte suçlu sayılarında önemli farklılıklar dikkat çekmektedir. 1915 Şubat ayı suç sayısının 700 olarak verilmesi bu durumu destekler niteliktedir. 1916 yılı temmuz ayı Kastamonu Ceraim-i Umumiye kayıtlarında dövme, yaralama, hırsızlık, küçük suç ve kabahat suç oranlarının yüksek olması asayiş konusunda önemli sorunların varlığına işaret ederken diğer taraftan toplumdaki sosyo-ekonomik sorunların da bir göstergesidir. Özellikle dövme ve yaralama olaylarının temelini tarım arazilerinde yaşanan sınır meselelerinin oluşturması halk arasında sınır çatışmalarının yaşandığının bir göstergesidir. Bu yıl içerisinde yaşanan dövme ve yaralama suç oranında kadınların suç işleme oranının diğer suç çeşitlerine göre oldukça yüksek olması dikkate değer bir durum olup kadınların toplumsal ilişkilerinin ve davranışlarının değişikliğe uğradığının bir ifadesi olabilir. 1917 Ocak ayına ait Ceraim-i Umumiye kayıtlarına göre suçlu oranı yüksek olan hırsızlık, telgraf ve telefon haberleşmesini ihlal, dövme ve yaralama suçlarında da kadınların diğer suç çeşitlerine göre suçlu oranları oldukça yüksek olması da dikkate değer bir durumdur. Özellikle bu yıla ait kayıtlarda dövme ve yaralama başta olmak üzere telgraf ve telefon haberleşmesini ihlal suçunda kadınların suç oranı en yüksek seviyede olması kadınların farklı sahalarda görünür olmaya başladıklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte 1918 yılı şubat ayı kayıtlarında suç çeşitlerinde ve suçlu sayılarında görülen azalma ise asayiş konusunda daha olumlu gelişmelerin yaşandığının göstergesidir. Ayrıca 1918 yılı şubat ayına ait olan kayıtlarda kadınların suç işleme oranlarında azalma olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.EUM. 37.38.

BOA, BEO. 2978/223305.

BOA, DH. MB.MTK. 54.21.

BOA, DH.EUM. 21/69; BOA, DH.EUM. 20/58; BOA, DH.EUM. 37/38.

BOA, DH.EUM.1.ŞB. 7/29.

BOA, DH.EUM.6.ŞB 30/31; BOA, DH.EUM.6.ŞB. 20/24.

BOA, DH.EUM.ADL. 24/14; BOA, DH.EUM.ADL. 24/5; BOA, DH.EUM.ADL. 25/40; BOA, DH.EUM.ADL. 42/19; BOA, DH.EUM.ADL.30/18; BOA, DH.EUM.ADL.30/45; BOA, DH.EUM.ADL.40/35.

BOA, DH.EUM.AYŞ. 4/37; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 4/112; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 10/47; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 3/55; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 3/63; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 2/13; *BOA*, DH.EUM.AYŞ. 13/35.

BOA, DH.EUM.EMN 111/8; *BOA*, DH.EUM.EMN 80/36; *BOA*, DH.EUM.EMN. 115/25; *BOA*, DH.EUM.EMN. 63/26; *BOA*, DH.EUM.EMN. 65/07/

BOA, DH.EUM.KLH. 3/8; *BOA*, DH.EUM.KLH. 4/12; *BOA*, DH.EUM.KLH. 9/13; *BOA*, DH.EUM.KLU. 7/34.

BOA, DH.EUM.MTK. 33/11; *BOA*, DH.EUM.MTK. 44/2; *BOA*, DH.EUM.MTK. 44/27; *BOA*, DH.EUM.MTK. 54/21; *BOA*, DH.EUM.MTK. 55/1.

BOA, DH.İ.U.M. EK. 20/85;

BOA, DH.İD. 150/8;

BOA, DH.MB.HPS. 106/42; *BOA*, DH.MB.HPS. 108/12.

BOA, DH.MB.HPS.M. 10/25; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 19/22; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 20/06; *BOA*, DH. MB.HPS.M. 20/78; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 24/20; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 28/11; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 29/16; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 29/44; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 29/71; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 32/51; *BOA*, DH.MB.HPS.M. 33/115.

BOA, DH.MKT. 1297/60/23.

BOA, DH.ŞFR 79/141; *BOA*, DH.ŞFR. 83/48; *BOA*, DH. ŞFR. 572/40; *BOA*, DH.ŞFR 595/149; *BOA*, DH.ŞFR. 599/10; *BOA*, DH.ŞFR. 606/23; *BOA*, DH.ŞFR. 613/71; *BOA*, DH.ŞFR. 625/34; *BOA*, DH.ŞFR. 490/68; *BOA*, DH.ŞFR. 493/41; *BOA*, DH.ŞFR. 611/124; *BOA*, DH.ŞFR. 603/121.

BOA,. DH.KMS 57/2122.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE), 110.9.1.11, 3.0.70.

ATASE, BDH, 2293.38.20.

2.Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip:I, Cilt:I, s.537.

3.Gazete ve Dergiler

Köroğlu, No:5, 1 Kanunisanı 1324 (14 Ocak 1909)

Köroğlu, No:6, 8 Kanunisanı 1324 (21 Ocak 1909).

Köroğlu, 15 Kanunisanı 1324 (28 Ocak 1909).

Köroğlu, No:42, 17 Eylül 1325 (30 Eylül 1909).

Köroğlu, No:48, 29 Teşrinievvel 1325 (11 Kasım 1909).

Köroğlu, No:69, 25 Mart 1326 (7 Nisan 1910).

Polis Mecmuası, 14 Nisan 1914.

4.Kitap ve Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Mukayeseli İslâm Ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

AKTÜRK, Sıraç, “Modernleşme Dönemi Osmânîsında Yaşanan Bayındırlık Faaliyetleri: Çankırı Hapishânesi Örneği” *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C:8, S:2, Ekim 2020, ss.328-351.

BOZKURT, Nurgül, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası SosyalAraştırmalar Dergisi*, C:5, S:21, 2012, s. 261-277.

ÇAĞLAR, Günay, “Milli Mücadelenin Başlarında Bolu Mutasarrıflığında Asayiş (1918-1919), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 4, 1996, ss. 53-69.

DEMİRBAŞ, Timur, “*Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*”, *Hapishane Kitabı*, İstanbul 2005.

DEMİRÜREK, Halim, *Kastamonu Hapishaneleri (1913-1914)*, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

EMECEN, Feridun, “Atıyye-i Seniyye” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991.

GÖKÇE, Evren, “1876-1880 Tarihli Suç Cetveline Göre Menteşe Sancağında Suç ve Suçlular”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 9, 2021, s.115-158.

GÖZCÜ, Alev, I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32, 2016, ss.133-169.

GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kırşehir Hapishanesi (1873-1919)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:14, Aralık 2017, ss. 64-84.

KARAKAYA, Harun, “1858 Ceza kanunnamesinde Kalpazanlık Suçunun Maddi Konusu”, *Adalet Dergisi*, S:62-63, Ankara 2019, ss. 403-428.

KÖSE, Osman, *Canik'te Asayiş (1911-1914)*, *Samsun Araştırmaları*, Samsun 2013, ss.225-242.

KUNTMAN, Mehmet Derviş, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, Der. Metin Özata, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yayınları, Ankara 2009.

MADEN, Fahri, “XIII. Yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Kastamonu'da esnaf grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler, *Karadeniz Araştırmaları*”, S:15, 2007, ss.149-167.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2013.

POYRAZ Özlem-ÖNER Merve, *Prof. Dr. Ensar Aslan'a Armağan “Osmanlı İmparatorluğu'nda Asayiş Problemleri (Mart-Temmuz 1851)”* Fenomen Yayınları, Ankara Ağustos 2022.

ŞAHİN, İlhan, “Kastamonu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:24, İstanbul, 2001.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, İstanbul 2007.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

ÖRSTEN ESİRGİN, Seda, “Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65/4, Ankara 2016, ss. 2306-2329.

ÖZTÜRK, İbrahim, “Biga Sancağında XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Asayiş Bozukluğu”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C:5, S:14, 2016, ss. 207-222.

ÜNVER, Mustafa- BAKIRTAŞ, İbrahim, Suçun Ekonomik Analizi: Genel Bir Değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 20, Nisan 2008, ss. 35-56.

YAKUT, Esra, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkivalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S:33, Ankara 2012, ss. 21-34.

YILDIRIM, Zeki, “Türk Ceza Hukuku Açısından 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu”, *Suç ve Ceza*, S: 3, 2021, s s. 529-572.

5. Tezler

AKBEY, Nazmiye, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Manisa 2015.

ERDOĞAN, Ahmet, *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559- 1659)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019.

ÖZÇELİK, Özlem, *I ve II Numaralı Anadolu Ahkâm Defterlerine Göre Kastamonu (1742-1743)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kastamonu 2022.

ÖZTOP, Fatih *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

YILDIZ TEPRET, Nagihan, *Suç Cetvellerine Göre Hüdavendigâr Vilayetinde Suç ve Suçlular (1912-1917)*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

RİZE – İKİZDERE AND ÇAMLIHEMŞİN SURVEYS*

Okay PEKŞEN**

Yasin TOPALOĞLU***

Nusret Burak ÖZSOY****

ABSTRACT

Rize, strategically situated in the eastern Black Sea region, has historically served as a crossroads for numerous civilizations and cultures. Despite the region's significance, systematic historical and archaeological research began only in the 1990s. These early studies, which spanned several research seasons, were instrumental in uncovering Rize's rich historical heritage. To further explore this heritage and shed light on its history and archaeology, surveys have been conducted since 2022 in the İkizdere, Çamlıhemşin, and Hemşin districts of Rize Province, authorized by the Ministry of Culture and Tourism. This article provides a comprehensive assessment of the findings from the 2023 surveys in the İkizdere and Çamlıhemşin districts. In İkizdere, research encompassed various neighborhoods, including Çağrankaya, Çarşı, Gündoğdu, Güney, Kirazlı, Yeşilyurt, and Zafer, as well as villages and highlands such as Ayvalık, Bayır, Cevizlik, Demirkapı, Güneyce, Gürdere, İhlamur, Ilıcaköy, Şimşirli, Tulumpınar, Yağcılar, and Yeralma. In Çamlıhemşin, surveys were carried out in the villages of Sıraköy, Ortaklar, Yazlık, Mollaveyis (Ülkü), Şenköy, Meydan, Şenyuva, Yolkeyi, Yaylaköy, and Ortan, along with their associated highland areas. This research led to the identification of numerous historically significant sites, including the Çikares Settlement, Tekneler Settlement, Yumurtadağ Obsidian Centre, Kale-i Bala, Kale-i Zir, Güneyce Bridge, Andulli Bridge, Şebek Bridge, Trovit Plateau Stone Road, Ortanköy (Goboş) Bridge, Çılanç Bridge, Şenyuva (Çinçiva) Bridge, Yağcılar Historical Houses, Başyayla Rock Depictions, Numanoğlu Mansion and its tamgas, Çolağan Locality Wall Depictions, Karmik Plateau Wall Depictions, Trovit Plateau Wall Depictions, Kozizoğlu Mansion and Wall Depictions, Mollanç Behlül Mansion and Wall Depictions, Kurdoğlu Mansion and Wall Depictions,

* *Gönderim Tarihi: 30.09.2024. Kabul Tarihi: 07.10.2024.*

** *Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, SAMSUN. okaypeksen@gmail.com / okay.peksen@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4841-5427.*

*** *Assoc. Prof., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, ERZURUM. tyasin@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3048-0207.*

**** *Dr., Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, ERZURUM. nburakozsoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1675-4942.*

Meydan Village Wall Depictions, Güneyce Hacı Sheikh Mosque, Şimşirli Village Middle Neighborhood Mosque, Yağcılar Village Konak Mosque, Kurusaha Mosque, and Şenköy Mosque.

Keywords: Anatolia, Rize, İkizdere, Çamlıhemşin, Historical Survey.

RİZE – İKİZDERE VE ÇAMLIHEMŞİN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

ÖZ

Rize, Karadeniz'in doğusundaki stratejik konumuyla birçok medeniyete ve kültüre bünyesinde yaşatmıştır. Bölgenin bu önemine rağmen tarihî ve arkeolojik sistematik ilk araştırmalar 1990'lara aittir. Birkaç sezon devam eden bu çalışma Rize'nin tarihsel geçmişinin zenginliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu zenginliği daha detaylı araştırmak, tarihî ve arkeolojisini aydınlatmak için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle 2022 yılından itibaren Rize İli İkizdere, Çamlıhemşin ve Hemşin İlçelerinde yüzey araştırmaları yürütülmüştür. Bu yazı ile 2023 yılı İkizdere ve Çamlıhemşin ilçelerindeki tespitlerin genel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmaların İkizdere'deki bölümünde Çağrankaya, Çarşı, Gündoğdu, Güney, Kirazlı, Yeşilyurt, Zafer Mahalleri ile Ayvalık, Bayır, Cevizlik, Demirkapı, Güneyce, Gürdere, İhlamur, İlcaköy, Şimşirli, Tulumpınar, Yağcılar, Yeralma köyleri ve yaylalarında incelemelerde bulunulmuştur. Çamlıhemşin'deki bölümde ise Sıraköy, Ortaklar, Yazlık, Mollaveyis (Ülkü), Şenköy, Meydan, Şenyuva, Yolkiy, Yaylaköy ve Ortan Köyleri ile yaylarında incelemelerde bulunulmuştur. Araştırma sonucu Çikares Yerleşimi, Tekneler Yerleşimi, Yumurtadağ Obsidiyen Merkezi, Kale-i Bala, Kale-i Zir, Güneyce Köprüsü, Andulli Köprüsü, Şebek Köprüsü, Ortanköy (Goboş) Köprüsü, Çılanç Köprüsü, Şenyuva (Çinçiva) Köprüsü, Trovit Yaylası Taş Yol, Yağcılar Tarihî Evleri, Başyayla Tasvirleri, Numanoğlu Konağı ve Tasvirleri, Çolağan Mevkii Tasvirleri, Karmik Yaylası Tasvirleri, Trovit Yaylası Tasvirleri, Kozizoğlu Konağı ve Tasvirleri, Mollanç Behlül Konağı ve Tasvirleri, Kürdoğlu Konağı ve Tasvirleri, Meydan Köyü Tasvirleri, Güneyce Hacı Şeyh Camii, Şimşirli Köyü Orta Mahalle Camii, Yağcılar Köyü Konak Camii, Kurusaha Camii, Şenköy Camii gibi merkezler tespit edilmiştir. Bu yazıyla, ilk kez tanıtımı yapılan bu merkezler hakkındaki incelemelerin bölge tarihi ve arkeolojisine oldukça önemli katkılar yapacağı düşünülmektedir.

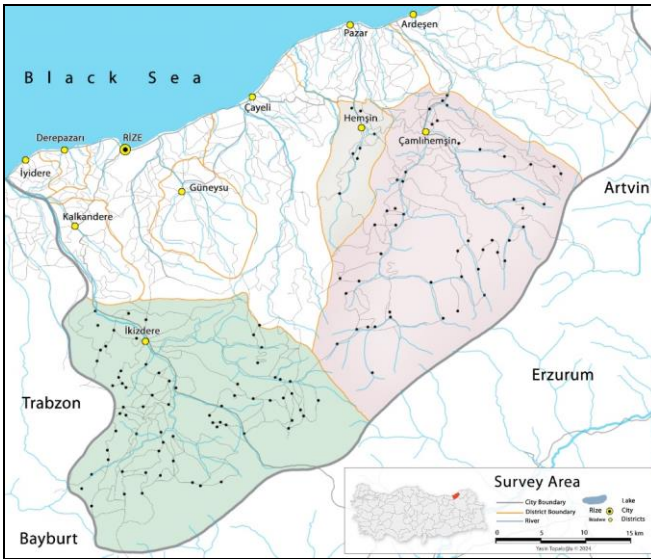
Anahtar Sözcükler: Anadolu, Rize, İkizdere, Çamlıhemşin, Tarihî Yüzey Araştırması

Introduction

The field studies conducted in the İkizdere, Çamlıhemşin, and Hemşin districts of Rize Province since 2022, with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, have yielded significant results. This article aims to provide a general evaluation of the findings from the 2023 surveys in the İkizdere and Çamlıhemşin districts. In İkizdere, the neighborhoods of Çağrankaya, Çarşı, Gündoğdu, Güney, Kirazlı, Yeşilyurt, and Zafer, along with the villages and plateaus of Ayvalık, Bayır, Cevizlik, Demirkapı, Güneyce,

Gürdere, Ihlamur, Ilıcaköy, Şimşirli, Tulumpınar, Yağcılar, and Yeralma, were examined. In Çamlıhemşin, surveys were carried out in the villages and plateaus of Sıraköy, Ortaklar, Yazlık, Mollaveyis (Ülkü), Şenköy, Meydan, Şenyuva, Yolkiy, Yaylaköy, and Ortan. Further studies in the Çamlıhemşin district are planned for the near future.

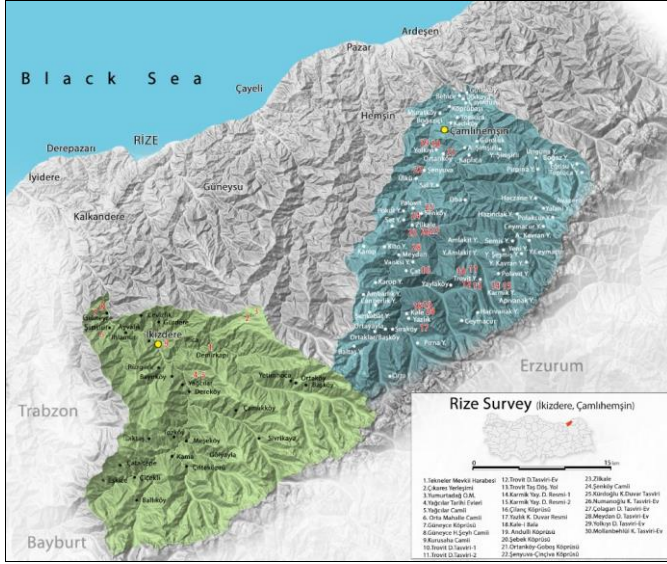
The survey was led by O. Pekşen from Ondokuz Mayıs University, with contributions from Y. Topaloğlu (Atatürk University), N. B. Özsoy (Erzurum Technical University), and N. Erdoğan (Ondokuz Mayıs University). The Ministry of Culture and Tourism was represented by archaeologist R. Karadeniz from Rize Museum. Laboratory studies for the project were supported by S. Çiğdem (Atatürk University), L. G. Gökçek (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University), E. Yıldırım (Kahramanmaraş Sütçü İmam University), M. L. Kındıgılı (Atatürk University), and M. Kılıç (Erzurum Technical University). Additionally, doctoral student A. Kalaycı from Kahramanmaraş Sütçü İmam University and graduate students S. Coşgun and G. Kahveci from Ondokuz Mayıs University contributed to the laboratory work.

Map 1: Survey Area (Rize İkizdere, Çamlıhemşin, Hemşin)

We would like to express our gratitude to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism, as well as the administrations of Ondokuz Mayıs University, Atatürk University, and Erzurum Technical University. We extend special thanks to H. Karagöz, Mayor of İkizdere Municipality; S. Kurt, Director of Rize Museum; Ministry

Representative R. Karadeniz; and our guide, H. Kuy, for their invaluable support in making this survey possible.

Map 2: Map of the Centers Detected in 2023 (Rize- İkizdere, Çamlıhemşin)

Regional Geography and History

Rize's rich cultural heritage reflects the influence of ancient local societies, as well as the legacies of Scythian, Persian, Hellenistic, Pontic, Roman, Byzantine, Seljuk, and Ottoman powers.¹ The Kaçkar merged with the

¹ For more information see. Herodotos, *Tarih*, trans. Müntekim Ökmen, İstanbul 2019, II; Strabon, *Geographika*, trans. Adnan Pekman, İstanbul 2012, XI, 3-2, XI, 2-17; Xenophon, *Anabasis*, trans. Henry Graham Dakyns, İstanbul 2020, IV: 8-22;; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara 1976, p. 368; Alessandro Bausani, *The Persians*, trans. J. B. Done, London 1971, pp. 34-48; Robert H. Dyson, "The Archaeological Evidence of the Second Millennium B.C. on the Persian Plateau", *The Cambridge Ancient History*, 2 /1. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger (eds.), Cambridge 1973, pp. 686 et seq.; Robert W. Edwards, *The Vale of Kola: A Final Preliminary Report on The Marchlands of Northeast Turkey*, Cambridge 1988, 119 et seq.; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, Ankara 1992, p. 213; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, Vol: I, Ankara: 1993; John G. F Hind, "Mithridates", *Cambridge Ancient History*, IX, Cambridge 2008, pp. 129 et seq.; Ahmet Ünal, *Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler*, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, M. Akalın, M. Yıldızturan & G. Demir (Eds.), Ankara 1997, pp. 11 et seq.; Antonio Sagona, "The Bronze Age-The Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Hoyuk", *Anatolian Studies*, Vol: 49, Ankara 1999, pp. 153 et seq.; Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul 1999, pp. 501-554; Orhan Naci Ak, *Rize Tarihi*, Rize 2000, pp. 5-6; Murat Arslan, *Mithradates VI. Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*,

Caucasus, making Rize a closed basin. The Creeks fed by the mountains formed deep V-shaped valleys. This harsh and difficult geographical structure has also made the settlement history unique. Villages were generally established on valley floors or slope plains suitable for agriculture. Above the forest border ranging between 700-2300 m, there are important plateaus such as Ayder, Varda, Ovit, Elevit, Palovit, Kaçkar, Verçenik and Anzer. U-shaped valleys formed by avalanche deposits are above 2000 m. Geologically, rocks such as andesite, basalt, granite, dacite, rhyodacite and sandstone, claystone, and siltstone are observed. Climate increases the rate of weathering of these rocks and landslides. The region's challenging geology, morphology, climate and vegetation have had a corrosive and destructive effect on historical structures. This makes it difficult to identify the region's tangible cultural heritage. The lush vegetation also makes it difficult to identify historical and archaeological remains. For this reason, it is seen that the ruins in the areas where the forest cover is replaced by alpine meadows are older.²

İstanbul 2000, pp. 26-40; M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi-I*, Ankara 2002, pp. 597 et seq.; Deniz Burcu Erciyas, "Helenistik Dönemde Karadeniz Yerleşimler, Anıtlar ve Sikkeler Işığında Pontos Krallığı", *Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 2006: pp. 203 et seq.; Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul 2006, pp. 210-223; Murat Arslan, *Mithradates VI. Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul 2007, pp. 493-502; İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Vol: 2, Issue: 2, Erzincan 2007, p. 655; İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2007, p. 19; İdris Bostan, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, İstanbul 2008, pp. 147 et seq.; Osman Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon 2011, pp. 84-96; İlhami Durmuş, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Konar-Göçer Kültürü" *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu* (2019 Taşkent), Ankara 2019, pp. 11-35; Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, İstanbul 2010, pp. 20-21; Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Trans Kafkasya Kültürü*. İstanbul 2011, pp. 230-233; Georgy Kantor, "Mithridates, I-VI of Pontos", *Wiley-Blackwell's Encyclopedia of Ancient History*, Vol: VIII, New Jersey 2013; Süleyman Çiğdem-Yasin Topaloğlu, "Eski Çağ'da Doğu Anadolu'nun İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu'nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (Eds. L. G. Gökçek-E. Yıldırım- O. Pekşen). İstanbul 2018, pp 413 et seq.; Yasin Topaloğlu, "Doğu Anadolu'nun Tarihsel Çerçevesi", *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovasında Büyük Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, G. Altunkaynak (ed.), Ankara 2019, p. 69, Mehmet Özmenli-Nazım Kuruca, "Pontus'ta Mithradates Krallığı", *International Social Sciences Studies Journal*, Vol: 6, Issue: 71, Bakı 2020, pp. 4413 et seq.

² For more information, see. Adil Güner-Mecit Vural- Kadriye Sorkun, *Rize Florası, Vejetasyonu ve Yöre Ballarının Polen Analizi*, Ankara 1987, 269; Talip Yücel, *Türkiye Coğrafyası*, Ankara 1987, pp. 14-22; Sadettin Korkmaz-Abdullah Gedik, "Rize-Fındıklı-Çamlıhemşin Arasında Kalan Bölgenin Jeoloji ve Petrol Oluşumları", *Jeoloji Mühendisliği*, Vol: 12, Issue: 1 (32-33), Ankara 1988, pp. 5 et seq.; Haşım Karpuz, *Rize*, Ankara 1993, p. 4; Asaf Koçman, *Türkiye İklimi*, İzmir 1993; Mecit Vural, "Rize'nin Yüksek Dağ Vejetasyonu", *Turkish Journal of Botany*, Vol: 20, Ankara 1996, pp. 83 et seq.; Oğuz

Research Findings

Çikares Settlement

The site is located within the Aşağı Çağrankaya (Kafkame) Plateau, 14 km southeast of İkizdere, in the Zafer Neighborhood. In the area known as "Peynir Kayalar" on the plateau, there are three cromlech structures, though they are largely covered by soil and vegetation. Despite this, the stone walls of the cromlechs, which vary in size, are still visible on the surface. However, no archaeological materials could be identified due to the dense vegetation typical of the Black Sea region, which blankets the ground with a thick layer. The architectural features of these cromlech structures closely resemble those found in Zöhrap, Carcı, Akçakale, and the Harabe Area in the Ardahan and Kars regions, which are dated to the Bronze and Iron Ages³(Image 1).

Image 1: Çikares Settlement

Kurdoğlu, *Doğu Karadeniz'in Doğal Yaşlı Ormanları*, İstanbul 1996, p. 24; Haşım Karpuz, "Rize İl Merkezi ve İlçelerindeki Tarihi Eserler", *Rize*, (Ed. S. Başkan). Ankara 1997, p. 80; Tunç Fındık, *Kaçkar Dağları*, İstanbul 2001, 137; Andrew Byfield-David Pearman, "Doğu Karadeniz Dağları", *Türkiye'nin 122 Önemli Bitki Alanı*, WWF Türkiye, İstanbul 2008, pp. 123 et seq.; Hakkı Baltacı, *Doğu Karadeniz Bölgesi (Rize, Trabzon, Giresun) Heyelan-Yağış İlişkisinin İncelenmesi ve Minimum Eşik Değerlerinin Belirlenmesi*, M.A. Thesis, İstanbul 2010, p. 25; İbrahim Atalay, *Türkiye İklim Atlası*, İstanbul 2011; Fatma Kafalı Yılmaz-Özer Yılmaz, "Thorn Thwaite İklim Tasnifine Göre Rize ve Ardahan Örnekleri", *3. International Geography Symposium*, Antalya 2013; pp. 420-421; DOKAP, *Doğu Karadeniz Turizm Master Planı (Giresun- Gümüşhane- Ordu- Rize-Trabzon)*, Ankara 2016, pp. 2-4.

³ Alpaslan Ceylan, "2004 Yılı Erzincan, Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2006, (106-107); Gulriz Kozbe-Alpaslan Ceylan-Yasemin Polat-Taciser Sivas-Hakan Sivas-Işık Şahin-Duygu Akar Tanrıver, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 (TAY) Demir Çağları*, İstanbul, 2008, Zöhrap, Carcı; Yasin Topaloğlu, *Ardahan Çıldır Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*, Unpublished Master Thesis, Atatürk University 2006, 115, 129.

Tekneler Layout

The site is located along the edge of the plateau road in the Tekneler locality of İkizdere's Demirkapı Village. Hexagonal stone columns, which appear to be part of a large architectural structure, were found here. It is evident that these scattered remains rolled down from a higher section of the slope. However, due to the dense vegetation and steep terrain, it was not possible to determine the exact original location of the building to which the columns belonged (Image 2).

Image 2: Tekneler Layout

Yumurtadağ Obsidian Center

The Yumurtadağ Obsidian Center, located 20 km from İkizdere's Ilıca Village, is situated on the summits of the Çağrankaya Plateau. This extensive area appears to be of volcanic origin. Obsidian deposits are abundant on the surface, extending from the mountain's peak to its foothills (Image 3).

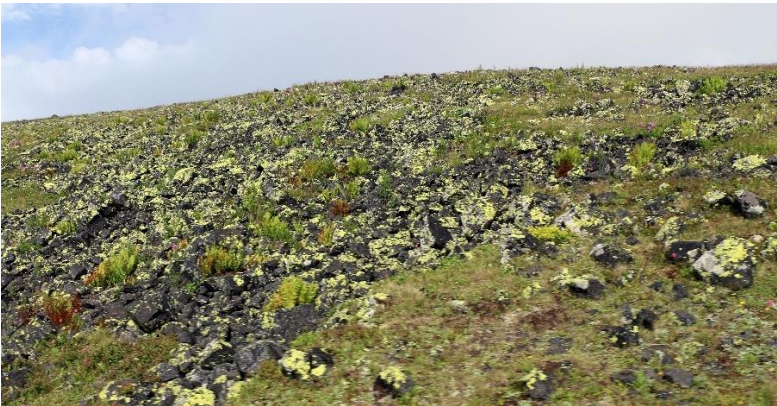

Image 3: Yumurtadağ Obsidian Center

Kale-i Bala (Upper Castle)

The site is located just south of the intersection of the Hemşin and Fırtına Creeks, within the borders of Çamlıhemşin's Kale Village. Built on bedrock, the castle was strategically positioned to control access to the Ispir, Cimil, Ortaklar, Çamlıhemşin, and Ardeşen roads, as well as the historical routes between Ispir, Cimil, Yazlık, Çamlıhemşin, and Ardeşen. Its geographical location enhances its security, with access possible only from the south. The castle has lost much of its original structure due to recent restorations, though the northern fortification wall—recently repaired—still retains much of its authenticity. The southeastern bastion overlooks the Fırtına Creek Valley, while the southwestern bastion controls the Hemşin Creek Valley. Without a construction inscription, the exact date of the castle's construction remains unknown. Some suggest it may have been built by the Persians around 300 BC. Its inland location, approximately 60 km from the coast, meant that ancient writers who traveled by sea did not record it, leaving no references to the castle in ancient sources. The first written records of Kale-i Bala appear in Ottoman archives. A document from 1520 mentions that 40 soldiers stationed at the Upper Castle received a daily wage of 182 akçe, amounting to an annual salary of 64,780 akçe.⁴ Considering the settlement history of the castle, it is believed to have been inhabited during the Persian, Hellenistic, Pontic, Roman, Byzantine, Seljuk, Trabzon Greek, and Ottoman periods (Picture 4).

Image 4: Kale-i Bala (Upper Castle)

Kale-i Zir (Zil kale / Lower Castle)

The castle is located within the borders of Çamlıhemşin's Mollaveyis Village, perched on a steep rock that dominates the western valley of the Fırtına

⁴ Ahmet Yuka, "Rize Çamlıhemşin'de Tarihi İki Yapı: Kale-i Hemşin Zir ve Kale-i Hemşin Bala", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Vol: 8, Issue: 15, Trabzon 2022, p. 296.

Creek. It was constructed to secure the road route passing through the valley. Access to the castle is provided through a single gate measuring 1.70 x 3.85 m on the western side. The bastions of the castle feature numerous crenellations, and the inner castle comprises various sections, including a place of worship and a guard room. Although the castle has undergone several restorations throughout different periods, some areas remain close to their original form. Built on bedrock, the castle is strategically positioned to control the historical İspir-Çamlıhemşin-Ardeşen road. The exact date of construction is unclear, as there are no inscriptions detailing its origin. Its location, approximately 40 km inland from the coast, meant that ancient writers traveling by sea did not encounter the castle, resulting in a lack of references in ancient records. Some scholars suggest that the castle may have been constructed by the Komnenos dynasty of Trabzon towards the end of the Middle Ages.⁵ The first written records of Kale-i Zir are found in Ottoman archival documents. A record dated 1520 indicates that 30 soldiers stationed at the Lower Castle received a daily wage of 147 akçe, totaling 52,036 akçe per year.⁶ An examination of the settlement history of the castle suggests that it was inhabited during the Persian, Hellenistic, Pontic, Roman, Byzantine, Seljuk, Trabzon Greek, and Ottoman periods (Picture 5).

Image 5: Kale-i Zir (Zil kale / Lower Castle)

Bridges and Roads

Güneyce Bridge

The bridge is located in the center of the İlkizdere-Güneyce Quarter, spanning the İlkizdere Creek. Built in 1903, it remains in use today. This high-arched bridge is characteristic of the Ottoman Period. Various restorations have

⁵ Semavi Eyice, "Rize Yakınında Zir Kale", *İlgi*, Vol: 30, İstanbul 1980.

⁶ Yuka, *ibid*, p. 296.

been made to the foot sections of the bridge over the years. After sustaining partial damage during the floods of the 1970s, the bridge was repaired in 1978 and underwent a final restoration in 2000 by the General Directorate of Highways of Türkiye, in accordance with its original design. In 2004, a stone plaque introducing the bridge was placed next to it, separate from the structure (Image 6).

Image 6: Güneyce Bridge

Andulli Bridge

The bridge is located in the Merze (Dervişli) locality of Çamlıhemşin-Kale Village, spanning the Fırtına Creek. Extending in a northeast-southwest direction, it is 2 meters wide, 6 meters long, and features an arch span of 5 meters, characteristic of the Ottoman Period. The bridge remains in use today. The arch section, which has not undergone any restoration, is constructed of cut stone, while the other sections are made of rubble stone (Image 7).

Image 7: Andulli Bridge

Şebek Bridge

The bridge is situated at the junction of Hemşin and Fırtına Creeks within the borders of Çamlıhemşin-Kale Village. Oriented in a northwest-southeast

direction, it spans 14.3 meters in length. Characteristic of the Ottoman Period, the arch section of the bridge is constructed of cut stone, while the other sections are made of rubble stone. It appears that no restoration work has been performed on the bridge in its current state (Image 8).

Image 8: Şebek Bridge

Goboş Bridge

The bridge is located within the borders of Çamlıhemşin-Ortan Village, spanning the Fırtına Creek. Oriented east-west, it measures 3 meters wide, 20.5 meters long, and stands 15.5 meters high. Characteristic of the Ottoman Period, the arch section of the bridge is constructed from cut stone, while the other sections are made of rubble stone. The stone railings of the bridge show traces of restoration from various periods (Picture 9).

Image 9: Goboş Bridge

Çılanç Bridge

The bridge is located on the Fırtına Creek in the "flat area" of Çamlıhemşin-Çat Village. Characteristic of the Ottoman Period, the bridge

features an arch constructed of cut stone, while the other sections are made of rubble stone. Oriented north-south, it is 3 meters wide and approximately 20 meters long. Except for the arch section, no mortar was used between the stones, and the adjacent sections were built using masonry stones. No restoration work has been performed on the bridge (Image 10).

Image 10: Çılanç Bridge

Çinçiva Bridge

The bridge is situated on the Firtına Creek within the borders of Çamlıhemşin-Şenyuva Village. It measures 2.80 meters in width and 52 meters in length, oriented east-west. The arch spans 25 meters in width and rises to a height of 14.50 meters. This bridge is one of the stone bridges from the Ottoman Period, featuring an arch made of cut stone, while the other sections are constructed of rubble stone. The bridge includes stone steps and has undergone restorations at various times. The stone railings were added during a restoration by the General Directorate of Highways of Türkiye (Image 11).

Image 11: Çinçiva Bridge

Trovit Plateau Stone Road

The road is located along the pathway between the Çamlıhemşin, Trovit, and Karmik Plateaus. Extending in a southeast-northwest direction, it was constructed using approximately 1 meter wide stones with flattened upper surfaces. This structure resembles Roman roads. Although much of the road has been destroyed over time, about 100 meters of it remains visible today (Image 12).

Image 12: Trovit Plateau Stone Road

Civil Architecture

Yağcılar Historical Houses

The houses in the Cami Neighborhood of İkizdere-Yağcılar Village exhibit the typical “Eastern Black Sea House” style, constructed with rubble stones of varying sizes set between cut stones and grillage. These houses, which are currently inhabited, have recently undergone repairs and additions. They are likely 150 to 200 years old.

House 1: The ground floor and upper floor of the eastern facade are constructed of stone walls, featuring wooden gratings with spaces filled with rubble stones. Wooden beams extend from the ceiling of the barn section to support each upper floor. The walls of the house utilize stones measuring between 70x115 cm and 40x20 cm. The main entrance door, facing east, is framed by cut stones on either side, with the upper part of the door arch also constructed of cut stone. A recently built reinforced concrete staircase is located on the exterior east side of the house. No other recent repairs were noted on the exterior.

House 2: This house measures 7 x 8.4 meters and has a near-square shape. It consists of three stories, including the ground floor, and is built with stones measuring 40-50 cm. The main entrance is through doors measuring 96 x 180 cm, while the barn section has doors measuring 85 x 160 cm (Image 13).

Image 13: Yağcılar Historical Houses

Başyayla Depictions

Several depictions can be found on the northeast and southwest walls of the house located at the entrance of Başyayla, within the borders of Çamlıhemşin-Yazlık Village. Various figures are rendered using the percussion technique. To the left of the door, there is a depiction of a “tree and a standing human motif with outstretched arms.” On the southwest wall of the house, another depiction features a “hand along with human, moon, star, or sun motifs.” A portion of the stone with this depiction has been damaged due to plastering, obscuring part of the image, although another human motif is visible in the damaged area. Additionally, on the right side of the northeast door, there is a cut stone featuring various depictions, oriented towards the door (Image 14).

Image 14: Başyayla Depictions

Çolağan Locality Depictions

Located in the Çolağan locality of Çamlıhemşin-Zilkale Village, the trading house was constructed using stones sourced from a demolished house near the Numanoğlu Mansion. Among these spolia stones, one features a depiction of a ship, created using the percussion technique (Image 15).

Image 15: Çolağan Locality Depictions

Karmik Plateau Depictions

The depictions are located on the Karmik Plateau within the borders of Çamlıhemşin-Yaylaköy. They can be found on the right side of the door on the east wall of a plateau house that is actively used today. The stone bearing these depictions, which differs from the stones used in the house's construction, closely resembles the stones found on the shore of the crater lake approximately 700 meters southwest of the house. Measuring 60 x 20 cm, this stone features depictions of “two moons, two stars, a ship, a tree, and a sun motif in a circle,” all made using the percussion technique.

In addition to these depictions, the ruins of another dilapidated highland house on the same plateau contain a 150 x 40 cm cut stone featuring a depiction of a ship, a tree, and the phrase “mashallah” written from left to right in Arabic letters (in reverse). This stone also displays the date 1923. Below the ship depiction, there is another tree motif. Additionally, in the lower left section of the ship depiction, there is an unidentifiable image alongside a scallop-like design beneath the written section. It is possible that this depiction is a copy inspired by the original artworks (Image 16).

Image 16: Karmik Plateau Depictions

Trovit Plateau Depictions

In Trovit Plateau, located within the borders of Çamlıhemşin-Yaylaköy, various depictions have been discovered on the walls of historical plateau houses.

House 1: The construction inscription of this house reads: “Hijri 1318 (Gregorian 1900/1).” On the eastern wall of the cut stone plateau house, there is a “reverse anchor” depiction created using the percussion technique. The stone bearing this motif differs in color and structure from the other stones used in the walls of the house. It is known that the stones for the house's construction were sourced from local rocks, suggesting that the depiction may have originated from an older petroglyph and was later incorporated as a 43 x 40 cm wall stone in the highland house.

House 2: This house features two additional carved and inlaid depictions on its east and north walls. On the east wall, there is a 15 cm depiction on a 40 x 44 cm gray basalt stone. Based on its structure and color, this depiction appears to be a petroglyph created in later periods. This house is recognized as one of the oldest in the plateau but does not have any construction inscription (Image 17).

Image 17: Trovit Plateau Depictions

Meydan Village Depictions

It is located in the Center Locality of Çamlıhemşin-Meydan Village. Currently, it can be found on the wall stones of a trading house. On various stones of the wall, there are depictions of a ship and a quadrangular shape, the exact nature of which remains unclear (Image 18).

Image 18: Meydan Village Depictions

Numanoğlu Mansion and Depictions

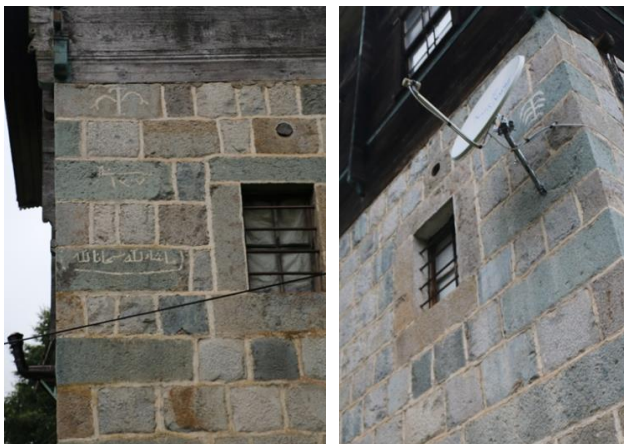
It is located within the borders of Çamlıhemşin-Zilkale Village (Somrig Neighborhood). The ground floor of the mansion is constructed of cut stone, while the three floors above are made of wood. Recently restored, the stone fireplace on the first floor features a depiction resembling a battering ram, created using the boot method (Picture 19).

Image 19: Numanoğlu Mansion and Depictions

Kozizoğlu Mansion and Depictions

Various depictions can be found on the walls of the wooden Kozizoğlu Mansion, which is built on a stone foundation in the Küşüve locality of Çamlıhemşin-Yolkıyı Village. Notably, there is a depiction of a tree in the upper right corner of the south wall and a possible ram in the upper left corner of the north wall. The construction inscription of the mansion indicates that it was built in Hijri 1307 (Gregorian 1889/1890) (Picture 20).

Picture 20: Kozizoğlu Mansion and Depictions

Mollanç Behlül Mansion and Depictions

The Mollanç Behlül Mansion, located in the Küştive locality of Çamlıhemşin-Yolkıyı Village, features various depictions on its walls. Although much of the west wall has been demolished, the remaining section is noteworthy. In the upper part of the west wall facing south, there is a depiction resembling a willow branch, intricately embroidered in blue and white colors. Additionally, the lower floor entrance door on the south facade is adorned with an inscription and motifs of the moon and star. The construction inscription of the mansion indicates that it was built in Hijri 1311 (Gregorian 1886) (Image 21).

Image 21: Mollanç Behlül Mansion and Depictions

Kurdoğlu Mansion and Depictions

The mansion, located within the borders of Çamlıhemşin-Şenköy Village, is approximately 200 years old and lacks a construction inscription. The ground floor is constructed of cut stone, while the upper floor is made of wood, featuring detailed carvings on the wooden elements. On the southeast end of the northeast wall of the stone section on the ground floor, to the left of the stone archway leading to the courtyard, there are two crescents and two stars facing left, carved into a cut stone measuring 50 x 20 cm. Additionally, on the upper part of the wall to the right of the entrance courtyard in the northeast direction, there is a depiction of a pine tree on a cut stone measuring 15 x 25 cm, which appears to have been created through striking or engraving. This pine tree is flanked by crescent and star motifs on either side, both oriented toward the tree (Image 22).

While the depictions on the walls of these houses in the Çamlıhemşin springs share similarities with petroglyphs found in Rize-İkizdere, Erzurum, Artvin, Ardahan, and Kars, the history of these houses does not exceed two

hundred years. This suggests they may be a reflection of a much older cultural tradition spanning thousands of years. Moreover, the fact that some stones bearing these depictions differ from the surrounding wall stones implies they may have been sourced from elsewhere.

Image 22: Kurdoğlu Mansion and Depictions

Religious Architecture

Güneyce Hacı Sheikh Mosque

Located in İkişdere-Güneyce Village, the mosque features a Turkish inscription on its minaret indicating it was built in 1886 by Hacı Sheikh Osman Niyazi Efendi. The entrance gate faces north and leads into a 2-meter-long corridor. Flanking the corridor are two rooms situated to the west and east. Following the corridor, one arrives at the main inner door of the mosque. To the west of this inner door, a wooden staircase ascends to the upper floor, which contains two additional rooms in the north direction, one to the west and another to the east. The ground floor of the mosque is constructed from cut stone, while the upper sections are made of wood (Image 23).

Image 23: Güneyce Hacı Sheikh Mosque

Şimşirli Village-Orta Neighborhood Mosque

Located in İkizdere-Şimşirli Village, the mosque features a foundation made of cut stone, while the upper parts are constructed of wood. The wooden sections showcase intricate ornaments created through carving and inlay techniques. The two-storey mosque, which is actively used today, has six wooden columns supporting the lower front (north) and an additional six columns on the upper floor. An inscription on the lower entrance door on the north side of the mosque dates back to 1265 AH (1848/49 AD). The single minaret was built later and stands independently of the mosque structure. Inside, the lower floor houses a wooden pulpit situated in the east and a wooden staircase leading to the upper floor in the northwest. The interior wooden columns have a width of 25 cm. The upper floor features a forecourt designed as a terrace, accessible from the west (Image 24).

Image 24: Şimşirli Village-Orta Neighborhood Mosque

Yağcılar Village Konak Mosque

Located in İkizdere-Yağcılar Village, the mosque is actively in use today. It features a total of two doors: one on the ground floor and another on the upper floor (left). At the entrance of the ground floor door, there are two distinct inscriptions—one dated to Hijri 1324 (Gregorian 1906/7) and the other to Hijri 1299 (Gregorian 1881/2). This indicates that the mosque has undergone restorations over different periods, leading to a loss of its original character and transforming it into a more modern building (Image 25).

Image 25: Yağcılar Village Konak Mosque

Kurusaha Mosque

Situated just east of the Rize-Ispir highway in the center of İkizdere, the mosque features an entrance gate located in the northeast. It consists of two floors. Due to recent restorations, the mosque has largely transformed into a modern building, resulting in the covering of some wooden veneers and painted decorations in the interior (Image 26).

Image 26: Kurusaha Mosque

Şenköy Mosque

Located within the borders of Çamlıhemşin-Şenköy Village, this mosque is one of the wooden structures from the Ottoman Period. The construction inscription indicates a date of Hijri 1318 (Gregorian 1900). Built in local architectural style, the mosque maintains its originality. The rectangular building measures 6.50 x 5.5 meters and consists of two floors, with an entrance located in the northeast. Currently, it is topped with a roof featuring wide eaves and tiles. The ground floor is constructed of cut stone, while the upper floor is made from pine and chestnut wood. In 2013, restoration work was undertaken by the Rize Special Provincial Administration to repair the stone sections in accordance with the original design. The interior features simple pencil work and decorations, with the paint and embroideries retaining their originality. A stone fireplace is present on the ground floor, along with three niches on the walls. This section of the mosque has been utilized for various purposes, including Qur'an courses and schools (Picture 27).

Rize mosques were the subject of a doctoral thesis prepared by M. B. Gökler.⁷ The studies carried out after the fieldwork are being prepared for publication by our art historian team members.

⁷ Burak Muhammet Gökler, *Rize'de Osmanlı dönemi camileri*, Doctoral Thesis, Atatürk University, Erzurum 2022.

Image 27: Şenköy Mosque

<i>Province</i>	<i>District</i>	<i>Village</i>	<i>Center</i>	<i>GPS</i>	<i>Altitude</i>
Rize	Ikizdere	Çağrankaya	Çikares Settlement	40.83150, 40.64563	2140
Rize	Ikizdere	Demirkapı	Tekenler Layout	40.75928, 40.64156	1907
Rize	Ikizdere	Ilıca	Yumurtadağ Obsidian Center	40.82675, 40.71796	2624
Rize	Çamlıhemşin	Kale	Kale-i Bala Upper Castle	40.81375, 40.94339	2019
Rize	Çamlıhemşin	Mollaveyis	Kale-i Zir-Zil kale / Lower Castle	40.95908, 40.96327	747
Rize	Ikizdere	Güneyce	Güneyce Bridge	40.82197, 40.47695	299
Rize	Çamlıhemşin	Kale	Andulli Bridge	40.79825, 40.95942	2080
Rize	Çamlıhemşin	Kale	Şebek Bridge	40.82252, 40.93920	1657
Rize	Çamlıhemşin	Ortanköy	Goboş Bridge	41.00707, 40.99013	396
Rize	Çamlıhemşin	Çat	Çılanç Bridge	40.86343, 40.95030	1327
Rize	Çamlıhemşin	Şenyuva	Çinçiva Bridge	40.99746, 40.97516	450
Rize	Çamlıhemşin	Trovit-Karmik	Trovit Stone Road	4085315, 41072400	2505
Rize	Ikizdere	Yağcılar	Yağcılar Historical Houses	40.73127, 40.59465	1060
Rize	Çamlıhemşin	Yazlık	Başyayla Depictions	40.80007, 40.97688	2444
Rize	Çamlıhemşin	Zilkale	Numanoğlu Mansion	40.92465, 40.92465	950

			<i>and Depictions</i>	40.94853	
Rize	Çamlıhemşin	Zilkale	<i>Depictions of Çolağan Locality</i>	40.92259, 40.94840	840
Rize	Çamlıhemşin	Yaylaköy	<i>Depictions of Karmik Plateau</i>	40.83374, 40.07806	2680
Rize	Çamlıhemşin	Yaylaköy	<i>Depictions of Trovit Plateau</i>	40.86076, 41.06158	2441
Rize	Çamlıhemşin	Yolkıy	<i>Kozizoğlu Mansion and Depictions</i>	41.02160, 40.99608	486
Rize	Çamlıhemşin	Yolkıy	<i>Mollaç Behlül Mansion and Depictions</i>	41.02110, 40.99160	624
Rize	Çamlıhemşin	Şenköy	<i>Kurdoğlu Mansion and Depictions</i>	40.94652, 40.96162	973
Rize	Çamlıhemşin	Meydan	<i>Square Village Depictions</i>	40.88900, 40.93101	1019
Rize	İkizdere	Güneyce	<i>Güneyce Hacı Sheikh Mosque</i>	40.82528, 40.47386	326
Rize	İkizdere	Şimşirli	<i>Şimşirli Village-Orta Neighborhood Mosque</i>	40.80776, 40.48528	503
Rize	İkizdere	Yağcılar	<i>Yağcılar Village Konak Mosque</i>	40.43540, 40.35470	1070
Rize	İkizdere	Merkez	<i>Kurusaha Mosque</i>	40.77694, 40.56122	572
Rize	Çamlıhemşin	Şenköy	<i>Şenköy Mosque</i>	40.54570, 40.96105	954

Table 1: Locations of 2023 detections

Conclusion

In 2022, as a result of the historical and archaeological studies carried out in Rize Province since that year, several centers were identified in İkizdere, including Buzluhan Castle, Başköy Konak Settlement, Erikli Settlement, Şirinler Castle, Sivrikaya-Torlakal Settlement, Hekimdere Rock Panels, Cimil Bridge, Diktaş Bridge, Dereköy Bridge, Kumbasarlar Mansion, Çiçekli Village Central Mosque, Başköy (Cimil) Cemetery, and Kırtlar tepesi Martyrdom. By 2023, the studies in İkizdere District were largely completed. These studies examined the Çikares Settlement, Tekneler Settlement, Yumurtadağ Obsidian Center, Güneyce Bridge, Yağcılar Historical Houses, Güneyce Hacı Sheikh Mosque, Şimşirli Village-Middle Neighborhood Mosque, Yağcılar Village Konak Mosque, and Kurusaha Mosque. In the second phase of the study, the Çamlıhemşin District was investigated, including Kale-i Bala, Kale-i Zir, Andulli Bridge, Şebek Bridge, Goboş Bridge, Çılaç Bridge, Çiçeva Bridge, Trovit Plateau Stone Road, Başyayla Depictions, Numanoğlu Mansion and

Depictions, Çolağan Locality Depictions, Karmik Plateau Depictions, Trovit Plateau Depictions, Kozizoğlu Mansion and Depictions, Mollanç Behlül Mansion and Depictions, Kurdoğlu Mansion and Depictions, Meydan Village Depictions, and Şenköy Mosque.

Efforts have been made to preserve the records of the historical and archaeological centers identified through surface surveys for future generations. We believe that these publications, which share the general results of our studies for the first time, serve as a means to create a cultural inventory for İkizdere, Hemşin, and Çamlıhemşin. In this way, numerous building groups, such as castles, towers, plateau settlements, mosques, churches, bridges, houses, inns, fountains, baths, madrasahs, tombs, and mills from the earliest periods to the Republican era, have been or will be examined using various technological methods. This study, conducted with the permission of the Ministry of Culture and Tourism and covering the İkizdere, Çamlıhemşin, and Hemşin districts of Rize Province, has facilitated another multidisciplinary project with TÜBİTAK in the past year. Thus, our belief that the results of this project will significantly contribute to the history of the region has grown even stronger.

REFERENCES

- AK, Orhan Naci, *Rize Tarihi*, Halk Eğitim Publishing, Rize 2000.
- ARSLAN, Murat, “Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar”, *Arkeoloji & Sanat*, Vol: 97, İstanbul 2000, pp. 26-40.
- ARSLAN, Murat, *Mithratades VI. Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Press, İstanbul 2007.
- ATALAY, İbrahim, *Türkiye İklim Atlası*, İnkılâp Press, İstanbul 2011.
- BALTACI, Hakkı, *Doğu Karadeniz Bölgesi (Rize, Trabzon, Giresun) Heyelan-Yağış İlişkisinin İncelenmesi ve Minimum Eşik Değerlerinin Belirlenmesi*, M.A Thesis, İstanbul Technical University, İstanbul 2010.
- BAUSANI, Alessandro, *The Persians*, (trans. J. B. Done), Elek Books, London 1971.
- BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan*, Ötüken Press, İstanbul 2010.
- BOSTAN, İdris, “Rize”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, İstanbul 2008, pp. 147-151.
- BURCU ERCİYAS, Deniz, “Helenistik Dönemde Karadeniz Yerleşimler, Anıtlar ve Sikkeler Işığında Pontos Krallığı”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 2006.

BYFIELD, Andrew-PEARMAN, David, “Doğu Karadeniz Dağları”, Türkiye’nin 122 Önemli Bitki Alanı, WWF Türkiye, İstanbul 2008, pp. 123-128.

CEYLAN, Alpaslan, “2004 Yılı Erzincan, Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2006.

ÇİĞDEM, Süleyman- TOPALOĞLU, Yasin, “Eski Çağ’da Doğu Anadolu’nun İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Anadolu’nun Eskiçağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (Eds. L. G. Gökçek- E. Yıldırım- O. Pekşen), Değişim Press, İstanbul 2018.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi*, Vol: I, TTK Press, Ankara 1993.

DOKAP, *Doğu Karadeniz Turizm Master Planı (Giresun- Gümüşhane- Ordu- Rize-Trabzon)*, Ankara 2016.

DURMUŞ, İlhami, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Konar- Göçer Kültürü”, *Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu (2019 Taşkent)*, Ankara 2019, pp. 11-35.

DYSON, Robert H., “The Archaeological Evidence of the Second Millennium BC on the Persian Plateau”, *The Cambridge Ancient History*, 2 /1. (ed. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger), Cambridge University Press, Cambridge 1973.

EDWARDS, Robert W., *The Vale of Kola: A Final Preliminary Report on The Marchlands of Northeast Turkey*, Dumbarton Oaks Papers, Washington 1988.

EMİR, Osman, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Serander Press, Trabzon 2011.

EYİCE, Semavi, “Rize Yakınında Zir Kale”, *İlgi*, Vol: 30, İstanbul 1980, pp. 20-23.

FINDIK, Tunç, *Kaçkar Dağları*, Homer Publishing, İstanbul 2001.

GÖKLER, Burak Muhammet, *Rize’de Osmanlı Dönemi Camileri*, Doctoral Thesis, Atatürk University, Erzurum 2022.

GÜNER, Adil – VURAL, Mecit – SORKUN, Kadriye, *Rize Florası, Vegetasyonu ve Yöre Ballarının Polen Analizi*, TÜBİTAK Publishing, Ankara 1987.

HIND, John G. F., “Mithridates”, *Cambridge Ancient History*, Vol: IX, Cambridge University Press, Cambridge 2008, pp. 129-161.

İŞIKLI, Mehmet, *Doğu Anadolu Erken Trans Kafkasya Kültürü*, Arkeoloji & Sanat Press, İstanbul 2011.

KAFALI YILMAZ, Fatma- YILMAZ, Özer, “Thorn Thwaite İklim Tasnifine Göre Rize ve Ardahan Örnekleri”, 3. *International Geography Symposium*, Antalya 2013, pp. 415-428.

KANTOR, Georgy, “Mithridates, I–VI of Pontos”, *Encyclopedia of Ancient History*, Wiley-Blackwell, New Jersey 2013.

KARPUZ, Haşim, “Rize İl Merkezi ve İlçelerindeki Tarihi Eserler”, *Rize*, (Ed. S. Başkan). Ministry of Culture of Türkiye Press, Ankara 1997, pp. 80 – 109.

KARPUZ, Haşim, *Rize*, Ministry of Culture of Türkiye Press, Ankara 1993.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlı'nın Kafkas Elleri Fethi*, TTK Press Ankara 1976.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, TTK Press, Ankara 1992.

KOÇMAN, Asaf, *Türkiye İklimi*, Ege University Press, İzmir 1993

KORKMAZ, Sadettin – GEDİK, Abdullah, “Rize-Fındıklı-Çamlıhemşin Arasında Kalan Bölgenin Jeoloji ve Petrol Oluşumları”, *Jeoloji Mühendisliği*, Vol: 12, Issue: 1 (32-33), Ankara 1988, pp. 5-18.

KOZBE, Gulriz – CEYLAN, Alpaslan – POLAT, Yasemin– SİVAS, Taciser- SİVAS, Hakan – ŞAHİN, Işık-TANRIVER, Duygu Akar, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6 (TAY) Demir Çağları*, İstanbul 2008

KURDOĞLU, Oğuz, *Doğu Karadeniz'in Doğal Yaşlı Ormanları*, Doğal Hayatı Koruma Derneği Press, İstanbul 1996.

ÖZMENLİ, Mehmet – KURUCA, Nazım, “Pontus'ta Mithratades Krallığı”, *International Social Sciences Studies Journal*, Vol: 6, Issue: 71, Bakı 2020, pp.4413-4424.

PAYNE, Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji & Sanat Press, İstanbul 2006.

SAGONA, Antonio. (1999). “The Bronze Age-The Iron Age Transition in Northeast Anatolia: A View from Sos Hoyuk”, *Anatolian Studies*, Vol: 49, Ankara 1999, pp. 153-157.

STRABON: *Anadolu Coğrafyası- Geographika*, trans. Adnan Pekman, Arkeoloji & Sanat Press, İstanbul 2012.

TARHAN, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi-I*, Yeni Türkiye Press, Ankara 2002.

TELLİOĞLU, İbrahim, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Vol: 2, Issue: 2, Erzincan 2007, pp. 654-664.

TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Press, Trabzon 2007.

TOPALOĞLU, Yasin, *Ardahan Çıldır Bölgesi Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları*, M.A Thesis, Atatürk University, Erzurum 2006.

TOPALOĞLU, Yasin, “Doğu Anadolu'nun Tarihsel Çerçevesi”, *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovasında Büyük Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, (ed. G. Altunkaynak), Bilgin Kültür & Sanat Press, Ankara 2019, pp. 65-100.

UMAR, Bilge, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Press, İstanbul 1999.

ÜNAL, Ahmet, “Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler”, *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, (Eds. M. Akalın- M. Yıldızturan- G. Demir), Ankara 1997, pp. 11-29.

VURAL, Mecit, “Rize’nin Yüksek Dağ Vejetasyonu”, *Turkish Journal of Botany*, Vol: 20, Ankara 1996, pp. 83-102.

XENOPHON, *Anabasis*, trans. Henry Graham Dakyns, Karbon Books, İstanbul 2020

YUKA, Ahmet, “Rize Çamlıhemşin’de Tarihi İki Yapı: Kale-i Hemşin Zir ve Kale-i Hemşin Bala”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Vol: 8, Issue: 15, pp. 291-321.

YÜCEL, Talip, *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Press, Ankara 1987.

SİNOP AYANCIK MUTFAĞINDA MISIR VE MISIRDAN YAPILAN YEMEKLER*

Sibel AYYILDIZ**
Nuray TÜRKER***

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Ayancık mutfağında önemli bir malzeme olan mısır ununun elde edilme sürecini ve Ayancık mutfağında hazırlanan mısır yemeklerinin belirlenmesidir. Bu amaçla nitel araştırma yönteminin benimsendiği araştırmada Ayancık ve köylerinde yaşayan 12 kadın ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Araştırma sonuçları, Ayancık'ta mısırın fırınlarda kurutulduğunu, değirmenlerde öğütülerek çeşitli boyutlarda mısır unu elde edildiğini, mısır ununun başta mısır ekmeği, mısır keşkeği olmak üzere çorbadan ekmeğe pek çok yemeğin yapımında temel malzeme olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayancık'ta mısırın et yemeklerinde, ot ve sebze yemeklerinde, tahıl yemeklerinde, kuru baklagil yemeklerinde ve ekmeğin yapımında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayancık mutfağında mısırın geçmişten günümüze kadar kullanımı devam etmekle birlikte mısırdan yapılan *föte* gibi içeceklerin unutulmaya yüz tuttuğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Mısır unu, Mısır yemekleri, Ayancık mutfağı, Sinop.

MAIZE AND DISHES MADE FROM MAIZE IN SİNOP AYANCIK CUISINE

ABSTRACT

The purpose of this research is to investigate the methods used in the production of maize flour—a key ingredient in Ayancık cuisine—as well as the traditional dishes made with maize in the Ayancık region. This qualitative study employed in-person interviews with 12 women residing in Ayancık and its surrounding villages. The findings reveal that in Ayancık, maize is dried in ovens and milled to produce various sizes of maize flour. This flour serves as a fundamental ingredient in a variety of dishes, including soups and breads, with maize bread and maize *kaskek* being particularly notable. Maize flour is also used in dishes containing grains, legumes, meat, herbs, and vegetables, as well as in bread-making. Although maize

* Gönderim Tarihi: 05.04.2024. Kabul Tarihi: 20.04.2024.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Turizm Fakültesi, KARABÜK. ORCID: 0000-0003-0701-2445.

*** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Turizm Fakültesi, KARABÜK. ORCID: 0000-0001-5701-5674.

has long held an essential place in Ayancık cuisine, the study indicates that traditional maize-based beverages, such as *föte*, are on the verge of disappearing.

Keywords: *Maize flour, maize dishes, Ayancık cuisine, Sinop.*

Giriş

Mısır milyonlarca insanın beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynayan besleyici bir tahıl tanesidir. Karbonhidrat, lif, protein, antioksidanlar, vitamin ve mineraller bakımından zengin olan mısır pek çok ülkede özellikle Afrika, Amerika ve Asya'nın bazı bölgelerinde temel gıda maddesi olarak kullanılmaktadır. Mısır, insan vücudunun birincil enerji kaynağı olan karbonhidrat açısından zengindir. Esansiyel amino asit içeren mısır, baklagiller gibi protein açısından zengin gıdalarla birleştirildiğinde dengeli protein alımına katkıda bulunmaktadır. Mısır doğal olarak glutensiz olduğundan dolayı çölyak hastalığı veya gluten intoleransına sahip olan bireyler için de alternatif bir gıdadır.¹ Mısır, pek çok coğrafyada yaygın olarak yetiştirildiğinden, kolay bulunabildiğinden ve uygun fiyatlı olduğundan erişilebilir bir beslenme kaynağıdır. Mısır bitkisi sıcaklığın ve nemin yüksek olduğu hemen her bölgede yetişebilmektedir.²

Mısır, Türk toplumunun beslenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kültürel ve tarihsel bağlamda önemli bir yeri olan mısır, Türk mutfağına çeşitlilik, lezzet ve kültürel zenginlik katmaktadır. Besleyici değeri nedeniyle özellikle kırsal kesimde mısır ve mısırdan elde edilen ürünler sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin; Mısır ekmeği Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak tüketilen bir ekmek çeşididir.³ Mısır ve mısırdan yapılan yiyecekler, Sinop'un Ayancık ilçesi mutfak kültüründe yer alan önemli bir gıda hammaddesidir.

Bu çalışmanın amacı Ayancık'ın mutfak kültüründe önemli bir yeri olan mısırın bir ürün haline getirilmesi süreci ve içine mısır ve türevleri konularak hazırlanan yemeklerin incelenmesidir. İlgili alan yazında Ayancık yemek kültürü, mısırın yeri ve önemi ile mısırdan hazırlanan yiyecekler ve yemeklerle ilgili herhangi bir çalışma olmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmadan elde edilen sonuçlar Ayancık'ın mısır temelli yemeklerinin ve yemek kültürünün

¹ Nilgün Savtekin, "Çölyak Hastaları İçin Baklagil Unları ile Zenginleştirilmiş Mısır Eriştesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2014.

² Gözde Hafize Yıldırım-Fatih Öner, "Mısır Danesinin Fiziksel ve Besinsel Yapısı", *Harman*, Sayı 92, 2020, s. 2-7. https://www.researchgate.net/publication/350515968_Misir_Danesinin_Fiziksel_ve_Besinsel_Yapisi

³ Mehmet Şimşek, Mehmet Akif Şen, Lazut Yenidünyadan Karadeniz'e Mısırın Öyküsü, Detay Yayıncılık, Ankara 2020, s. 1-208.

ortaya konulması, bu kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanması ve bölgede gastronomi turizminin geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Literatür

Bir Amerika kıtası bitkisi olan mısır (*Zea mays L.*)⁴, dünyadaki en önemli yıllık tahıl ürünlerinden biridir; temel gıdayı sağlar ve gelişmekte olan ülkelerdeki birçok nüfus için gelir kaynağı olarak kullanılır.⁵ Yaklaşık 9.000 yıl önce Meksika’da evcilleştirilen mısır⁶, coğrafi keşiflerle birlikte tüm dünyaya yayılarak farklı bölgelerde de yetişme imkânı bulmuştur. Arkeolojik bulgular, 6000 yıl öncesinde Meksika ve Orta Amerika’da mısır tarımının yapıldığını göstermektedir. İlk kez İspanya’da dikilen mısır Amerika’nın keşfinden sonra Avrupa’ya getirilmiştir. Daha sonra İtalya yolu ile Osmanlı Devleti’ne ulaşarak mısırın yolculuğu Uzakdoğu ve Çin’e kadar devam etmiştir.⁷

İlk olarak 1600 yılında ülkemize getirildiği belirtilen mısır⁸, daha sonra Türk buğdayı olarak tanınmış olup Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkan ülkeleri ile tanıştırılmıştır.⁹ Türkiye’de arpa ve buğdaydan sonra en fazla üretimi yapılan hububat bitkisi mısırdır. Geleneksel üretim alanları daha çok Karadeniz ve Marmara’nın Güneyidir.¹⁰ Şekil 1’de Türkiye’de mısır yetiştirilen iller gösterilmektedir.

Genellikle sıcak ve nemli bölgelerde yetiştirilen mısır, nemli ve ılık Karadeniz ikliminde de yetişme alanı bulmuştur. Bu Bölgede ekim alanları özellikle Çoruh vadisinde ve kıyıdaki delta ovalarında yoğunlaşmıştır.¹¹

⁴ Olaf Erenstein, Moti Jaleta, Kai Sonder, Mottaleb Khondoker, B.M. Prasanna, “Global Maize Production, Consumption and Trade: Trends and R&D Implications”, *Food Security*, Cilt 14, 2022, s. 1295-1319

⁵ Liliane Ngoune Tandzi, Charles Shelton Mutengwa, “Estimation of Maize (*Zea mays L.*) Yield Per Harvest Area: Appropriate Methods”, *Agronomy*, C: X, S:1, İsviçre 2019, s. 29.

⁶ Erenstein v.d, *a.g.e.*, s. 1295.

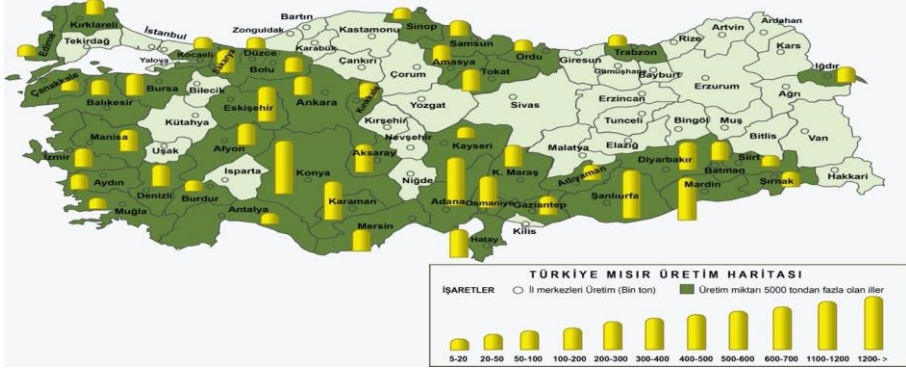
⁷ Ersin Uğurkan, Ömür Alyakut, “Kültürel Çeşitliliğin Mısır Unu Kullanımına Etkisi: Kartepe Örneğinde Mısır Ununun Kimliksel Dönüşümü”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C: XXVI, S:1, 2020, s. 55-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/958187>

⁸ Şahabettin Elçi, Özer Kolsarıcı, Hüseyin Geçit, *Tarla Bitkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s.1-238.

⁹ Ellen Kanner, “Around the World in Cornmeal Mush”, *Whetstone Magazine*, 2023 <https://www.whetstonemagazine.com/journal/around-the-world-in-cornmeal-mush>

¹⁰ Salih Şahin, “Türkiyede Mısır Ekim Alanlarının Dağılışı ve Mısır Üretimi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: XXI, S: 1, 2001, s.73-90.

¹¹ Şahin, *a.g.e.*, s. 80.

Şekil 1: Türkiye’de mısır yetiştirilen iller¹²

At dişi mısır, cin mısır, sert mısır, şeker mısır, unlu mısır, kavuzlu mısır ve mumlu mısır olmak üzere Dünya’da 7 çeşit mısır türü yetiştirilmektedir.¹³ Bu mısır çeşitleri arasında at dişi mısır ile sert mısır en çok yetiştirilen mısır türüdür. Türkiye’de üretilen mısırın %80’ine yakını sert mısırdan oluşmaktadır. Şeker mısır ve cin mısır türleri genellikle atıştırılmalık olarak tercih edilmektedir.¹⁴ Türkiye’de üretilen mısırın %75’i ise yem sanayinde kullanılmaktadır.¹⁵

Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)¹⁶ verileri tüm dünyada 197 Milyon hektar alanda mısır tarımı yapıldığını göstermektedir. Bu durum mısırın tüm dünyada buğdaydan sonra en çok yetiştirilen ikinci ürün olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri Tarım Dairesi (USDA)’nın¹⁷ 2023 yılı verilerine göre tüm Dünyada ortalama 1,2 milyar metrik ton mısır üretilmektedir. En çok mısır üreten ülkelerin başında yıllık 387 milyon ton üretim ile ABD gelmektedir. ABD’yi 277 milyon ton üretim ile Çin, 129 milyon ton ile Brezilya ve 60 milyon ton ile Avrupa Birliği izlemektedir. Bu haliyle ABD Dünya mısırının %32’sini, Çin %23’ünü, Brezilya ise %11’ini üretmektedir. TUIK (2023)¹⁸ verilerine göre Türkiye’nin mısır üretimi ise yıllık ortalama 9 milyon tondur.

¹² Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), 2023.

¹³ Yıldırım, Öner, *a.g.e.*, s. 2-7.

¹⁴ Elçi vd., *a.g.e.*; Şahin, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁵ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Ziraat Mühendisleri Odası, Mısır Raporu, 2020, https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=32780

¹⁶ Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), FAO Stat. FAO, Rome. <http://www.fao.org/faostat>, 2021.

¹⁷ Amerika Birleşik Devletleri Tarım Dairesi (USDA). Corn Explorer. https://ipad.fas.usda.gov/cropeplorer/cropview/commodityView.aspx?cropid=0440000&sel_year=2023&rankby=Production, 2023.

¹⁸ TUIK, *a.g.e.*

Ülkemize yaklaşık 700 bin hektar alanda mısır tarımı (silajlık, hayvan yemi ve gıda olarak kullanılanlar dahil) yapılmaktadır.¹⁹

Türkiye’de üretilen toplam mısırın %45’i Karadeniz bölgesinde üretilmektedir. Çizelge 1, 2022 yılında Karadeniz Bölgesinde iller bazında mısır üretilen alanları ve elde edilen mısır miktarını göstermektedir.

Çizelge 1: İllere göre Karadeniz Bölgesinde mısır ekim alanı ve üretim miktarı²⁰

İller	Ekili alan (Hektar)	Üretim miktarı (Ton)
Amasya	9.353	87.592
Artvin	982	1.381
Bartın-	3.721	4.961
Bolu	2.102	21.355
Çorum	362	2.171
Düzce	4.925	27.719
Giresun	1.799	2.064
Gümüşhane	124	67
Karabük	76	142
Kastamonu	454	809
Ordu	5.859	7.369
Rize	179	296
Samsun	10.604	47.140
Sinop	2.361	4.844
Tokat	13.636	133.102
Trabzon	7.256	17.568
Zonguldak	2.062	3.731
Toplam	65.855	362.311

Çizelge incelendiğinde mısırın yemeklerde temel malzeme olarak kullanıldığı Karadeniz Bölgesinde mısırın önemli bir tarımsal ürün olduğu görülmektedir. Bölgede toplam 65.855 hektar alanda (silajlık mısır hariç) mısır ekimi yapılmakta ve yılda ortalama 362.311 ton ürün elde edilmektedir. Bu

¹⁹ Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Mısır Ekiliş - Üretim - Verim ve TMO Alımları (1940-2021) <https://www.tmo.gov.tr/bilgi-merkezi/tablolari>, 2022.

²⁰ Sinop İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Tahıl ve Bitkisel Ürünler İstatistiği. 2022. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>

çalışmanın temel konusu olan Ayancık'ta ise 329,5 hektar alanda mısır ekimi yapılmakta olup elde edilen yıllık ürün miktarı 794 tondur.²¹

Gelişmiş ekonomilerde hayvan yemi bitkisi olarak kullanılan mısır, Sahra altı Afrika, Latin Amerika ve bazı Asya ülkelerinde (Çin gibi) önemli bir gıda ürünü olup toplam kalorisinin %20'sinden fazlası mısırdan sağlanmaktadır. İstatistikler, tüm Dünyada elde edilen mısırın (kuru mısır) %56'sının insan beslenmesinde kullanıldığını göstermektedir. Küresel bazda kişi başına mısır tüketimi yıllık ortalama 18.5 kg'dır.²² Bununla birlikte; Doğu ve Güney Afrika ile Latin Amerika'da kişi başına yıllık tüketim 50 kg'ı aşmaktadır. Meksika gibi ülkeler mısıra dayalı geleneksel beslenme biçimlerine sahiptirler. Meksika'da kişi başına mısır tüketimi ortalama 136 kg'dır. Mısır bu nedenle küresel tarımda sistemlerinde ve gıda/beslenme güvenliğinde dinamik bir rol oynamaktadır.^{23 24 25} Türkiye'de ise kişi başına yıllık mısır tüketimi ortalama 15,9 kg'dır.²⁶

Gıda endüstrisinin de önemli bir hammaddesi olan mısır insan gıdası olarak farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Mısır bitkisinden ana ürün ve yan ürün olarak yaklaşık 4000 farklı gıda ürünü elde edilebilmektedir.²⁷ Mısırın kullanıldığı gıda ürünleri şunlardır:

- Mısır unu: Mısır unu iki şekilde üretilebilmektedir. Bunlardan ilki iri taneli olarak öğütülmekte olup özellikle Güney Afrika, Latin Amerika, Avrupa ve Kafkas ülkelerinde lapa, Polenta/mamaliga, mısır ekmeği ve tortilla gibi yiyeceklerin yapımında kullanılmaktadır. Çorbalarda ve soslarda kıvam arttırıcı ve koyulaştırıcı olarak kullanılan mısır unu ise ince olarak öğütülmektedir.

- Mısırözü yağı: Mısır tanesinden elde edilmekte, yaygın olarak yemeklerde ve kızartmalarda kullanılmaktadır.

- Mısır nişastası: Mısırın endosperminden elde edilen nişasta, yemekleri koyulaştırmada ve tatlı yapımında kullanılmaktadır.

²¹ Sinop İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, *a.g.e.*

²² Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), *a.g.e.*

²³ Erenstein vd., *a.g.e.*, s. 1295.

²⁴ Ulrike Grote, Anja Fasse, Trung Thanh Nguyen, Olaf Erenstein, "Food Security and the Dynamics of Wheat and Maize Value Chains in Africa and Asia." *Frontiers in Sustainable Food Systems*, S:4, 2021, s.1-17. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2020.617009>.

²⁵ Nigel Poole, Jason Donovan, Olaf Erenstein, "Agri-nutrition Research: Revisiting the Contribution of Maize and Wheat to Human Nutrition and Health." *Food Policy*, S: 100, 2021, 101976. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.101976>

²⁶ OECDiLibrary, Maize Projections: Consumption, Feed, Food, 2022. <https://www.oecdilibrary.org/sites/9b139e8c-en/index.html?itemId=/content/component/9b139e8c-en>

²⁷ Sebahattin Özcan, "Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (Transgenik) Mısırın Tarımsal Üretime Katkısı", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C: II, S: 2, 2009, s. 1-34.

- Mısır şurubu: Mısır nişastasından elde edilen tatlandırıcı bir madde olan mısır şurubu alkolü ve gazlı içecek, şekerleme, çikolata, bisküvi, tatlı ve unlu mamullerin üretiminde, kullanılmaktadır.

- Mısır gevreği: Kahvaltıda tüketilen bir çeşit yiyecektir.

- Mısır cipsi: Genellikle öğütülmüş mısırdan yapılan kızartılarak ya da fırınlanarak hazırlanan atıştırmalıktır.

- Patlamış mısır: Cin mısırın ısıtılması ile hazırlanan atıştırmalıktır. Türkiye'de genellikle film izlerken tüketilir.

- Mısır Ekmeği/Tortilla: Pek çok ülke mutfağında önemli bir yeri olan mısır unundan ekme ya da yufka biçiminde (ince) hazırlanan ekmeektir. Meksika mutfağında mısır unundan yapılan tortilla gibi örnekleri de bulunmaktadır.

- Mısır makarnası: Özellikle gluten intoleransı olan kişiler tarafından tüketilen makarnadır.

Ülkemizde de mısır süt mısır, cips ve atıştırmalık olarak, mısır unu ve ekme olarak tüketilmekte, kıvam arttırıcı olarak çorbalarda kullanılmaktadır. Ülkemizde genellikle mısır unundan yapılan ekmeekler günlük diyetle önemli bir yer tutmaktadır. Yarma haline veya değirmenden çekip un haline getirilerek gerek ekme olarak gerekse yiyeceklerin içerisine eklenerek tüketilmektedir.²⁸ Lazlar, Gürcüler ve Çerkeslerin mutfağında mısır unu temel besin maddesidir.²⁹ Mısır unu Çerkeslerde Mamursa'nın (bir çeşit lapa) ve Çerkes Tavuğunun temel hammaddesidir. Gürcülerin mısır ekmeği cadi ve lobyu pihali (bir çeşit lahana yemeği) mısır unuyla hazırlanan yemeklerdir.³⁰

Yöresel mutfakta kullanılan mısır, özellikle ülkemizde Karadeniz mutfağında önemli bir yere sahiptir. Karadeniz Bölgesi'nde sert mısır daha çok ekilmekte olup başta mısır ekmeğinin yapımında, yöresel yemeklerin üretiminde, pek çok hamur işinde, balık pişirmede, çorba ve kek yapımında kullanılırken bir taraftan da patlatılarak çerez şeklinde ve taze haliyle haşlanarak tüketilmektedir.^{31 32} Akar Şahingöz vd. 'nin³³ Karadeniz mutfağı üzerine yaptığı araştırmada mısırın mısır ekmeği, kuymak veya mıhlama, kaygana, hamsi kuşu, balık kızartması, karalahana yemeği, karalahana dolması,

²⁸ Mehmet Kabacık, *Yöresel Mutfaklar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2016.

²⁹ Kemalettin Kuzuçu, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları", *S. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: VIII, S: 2, 2006, s. 113-126.

³⁰ Uğurkan, Alyakut, *a.g.e.*, s. 61.

³¹ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Ziraat Mühendisleri Odası, *a.g.e.*

³² Ayça Yolcolu Öksüz, *Hüzün Aş Olunca/Geleneksel Çerkes Mutfağı*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2016, s. 1-232.

³³ Semra Akar Şahingöz, Batuhan Öztürk, Hilal Keskin, "Karadeniz Mutfak Kültüründe Mısır: İstanbul'da Karadeniz'i Yaşamak", *Eurasian Education & Literature Journal*, Özel Sayı, UTKM3, 2019, s. 20-31.

karalahana çorbası, mısır lapası, mısır çorbası ve/veya yarım çorbası, mısır haşlaması, mısır yağlaşı, lamesli ve sarambula yemeklerinin yapımında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayancık'ta da geleneksel olarak ekimi yapılan mısırın, mutfak kültüründe yöre halkı tarafından nasıl kullanıldığı ve geçmişten günümüze bu kullanımında ne gibi değişiklikler yaşandığı araştırmanın motivasyonlarını oluşturmaktadır.

Ayancık ve Ayancık mutfak kültürü

Karadeniz kıyısında bulunan Ayancık 866 km² yüz ölçüme sahiptir. Rakım ortalama 10 m'dir. Ayancık Çayı Vadisinde kurulmuş olan ilçe bağlı olduğu Sinop'a 55 km uzaklıktadır. Ayancık ilçesinin 2023 yılı toplam nüfusu 24.473 kişidir.³⁴ Ayancık'ta tipik olarak Karadeniz iklimi hakimdir. Ayancık yazları kurak ve nemli iken kışları genellikle serin ve yağışlı bir bölgedir.³⁵

Ayancık toprakları orman ürünlerinin yetişmesi bakımından uygun koşullara sahiptir. İlçede yaklaşık 57 bin hektar orman arazisi bulunmaktadır. Bölgenin en önemli yükseltileri Kuzey Anadolu Sıra Dağları üzerindeki 1.750 m rakımlı Zindan Dağları ile 1.605 metre yükseklikteki Çangal dağlarıdır. Bölge ağaç çeşitliliği bakımından zengin olup özellikle Çangal bölgesinde çam, meşe, köknar, gürgen, dişbudak, kayın, karaağaç, kavak gibi ağaç türlerine rastlanmaktadır. İlçede 24.350 hektar tarıma elverişli arazi bulunmaktadır. Ancak ilçe arazilerinin önemli bir kısmının eğimli olması nedeniyle bu arazinin sadece %28,14'lük kısmı tarımsal üretim amacıyla kullanılmaktadır.^{36 37}

Ayancık'ın tarihi ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Bölgede yerleşen ilk kavimler Paflogonlar, Amazonlar, Akalar ve Dorlardır. 11. yüzyılın sonlarında Danişmentogulları'nın egemenliğine giren Ayancık, sonraları sırasıyla Anadolu Selçukluların, Pervaneogulları'nın, Candaroğulları'nın ve Osmanlıların eline geçmiştir.^{38 39} Ayancık'ta sosyo-kültürel yaşamın dönüm noktalarından birisi 1926 yılında bölgede bir kereste fabrikasının kurulmasıdır. Bu döneme kadar tipik bir Anadolu kasabası olan Ayancık Belçikalıların zengin orman varlığını keşfetmeleri ve bölgede kereste fabrikası kurmalarıyla hızla değişmiştir. Bu yıllarda ilçede Türkiye'nin ilk tenis kortu, voleybol, futbol, basketbol oyun sahaları kurulmuştur.⁴⁰

³⁴ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

³⁵ Ayancık Kaymakamlığı, Ayancık Coğrafi Yapısı. 2023. <http://www.ayancik.gov.tr/>

³⁶ Ayancık Kaymakamlığı, *a.g.e.*

³⁷ Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, Ayancık İlçe Analizi. 2013. https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_18_HT8L47IG_ayancik_ilce_an_ali_zi.pdf

³⁸ Ayancık Kaymakamlığı, *a.g.e.*

³⁹ Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁰ Elif Arzu, 1928-1938 Yılları Arasında Sinop'un Sosyo Kültürel Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi SBE, Sinop 2017.

Ayancık yemek kültürünün oluşumunda etkin olan faktörlerin başında bölgenin etnik yapısı gelmektedir. Ayancık'ın etnik yapısında Kafkaslardan gelen Çerkes, Abhaz ve Gürcü göçmenler önemli bir yer tutar. Bölgeye 1859 yılından başlayarak Abzeh-Rus Savaşı nedeniyle batı Adige'den Osmanlı topraklarına gelen Çerkesler yerleştirilmiştir. Kafkasya'nın Rus işgaline uğraması sonucu toprakları işgal edilen Çerkes ve Abhazlar Karadeniz limanlarına gelerek Anadolu'ya göç etmişlerdir.^{41 42}

1864 Kafkas-Rus Savaşı sırasında gelenler, İnebolu limanına inmiş, burada bir süre kaldıktan sonra Ayancık-Türkeli bölgesine yerleştirilmiştir. Bu dönemde bölgeye yerleştirilen Çerkesler 50-60 hane kadardır. Aynı dönemde Kafkasya'dan Samsun limanına gelen Çerkeslerin 20 hanesi, Sinop Akliman'a gelenlerin 50 hanesi ile 1864-1867 yılları arasında gelen 30 hane önce Kastamonu Devrekani Belovacıklı köyüne daha sonrasında ise bölgeye yerleştirilmişlerdir. 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sırasında gelen 15 hane de bu bölgeye yerleşmiştir. Çerkeslerin yerleştirildiği yerler Armutluyazı, Ömerdüz, Büyükdüz, Yenice köyleri ile günümüzün Ayancık kasaba merkezidir. 1867 de bölgeye gelen Abhazlar ise 50 hane kadar iken günümüzde bu sayı oldukça azalarak 10 haneye kadar inmiştir. 93 harbinde Acara bölgesinden gelen Gürcüler de bu bölgeye yerleşmiştir. Gürcüler Soğucaksu, Çamyayla (Lefken), Mestan, Yenikonak Köylerine yerleştirilmiştir.^{43 44}

Yöntem

Nitel araştırma yöntemi ile yürütülen çalışmanın deseni Olgubilim'dir. Olgubilim insanın bilincinde olduğu ancak ayrıntılı ve derinlemesine bir anlayışa hakim olamadığı olguları incelemektedir.⁴⁵ Ayancık'ın mısırdan hazırlanan yemekleri ile mısırın bir ürün haline getirilmesi sürecinin incelendiği bu araştırmada Ayancık halkı ile yapılan görüşmelerde şu sorulara cevap aranmıştır.

- Mısırla yaptığımız yemekler nelerdir?
- Mısırın hasadı yapıldıktan sonra yemeklik bir ürün haline gelmesi hangi süreçlerden oluşmaktadır?
- Mısırdan yapılan bu yemekler geçmişten günümüze hala yapılmakta mıdır?

⁴¹ Ahmet Cevat Benk ile kişisel görüşme, 15 Kasım 2023.

⁴² Ulaş Sunata, "The Construction of Turkey's Circassians as a Docile Minority", *Poligrafi*, 26, 2021, s. 235-260. <https://doi.org/10.35469/poligrafi.2021.276>

⁴³ Jinepsgazetesi (2021, Ağustos 1). Sinop-Türkiye Çerkesleri. <https://jinepsgazetesi.com/2021/08/sinopturkiye-cherkesleri-7-bolum/>

⁴⁴ Ahmet Cevat Benk ile kişisel görüşme, 15 Kasım 2023

⁴⁵ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 2018.

Araştırmada yarı yapısal bir görüşme formu kullanılmıştır. Sorular, ilgili alan yazındaki çalışmalar dikkate alınarak hazırlanmış, ayrıca gastronomi konusunda uzman iki kişinin de görüşü alınmıştır. Sorular uzmanlar tarafından da uygun bulunmuştur. Araştırma Eylül 2023'te Ayancık'ta yaşayan 12 kişi ile yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bilgilerin tekrar etmeye başlaması ve doygunluğa ulaşması⁴⁶ nedeniyle katılımcı sayısı 12 kişi ile sınırlanmıştır. Görüşmeler çalışan kadınların işyerlerinde, ev hanımlarının ise ikamet ettikleri evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişilerin etnik kökeni yerli halk, Abaza, Gürcü ve Çerkeştir. Yemeklerin bazıları görüşme yapılan kadınlar tarafından pişirilmiş, bazıları ise elde edilen reçeteler doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanmış ve fotoğflanmıştır.

Zaman kısıtı nedeniyle görüşmeler iki günde tamamlanmıştır. Bununla birlikte; çalışmadan elde edilen verilerin yazım sürecinde ihtiyaç halinde görüşmecilerin fikirlerine tekrar başvurulmuştur. Görüşmeler ortalama 22-40 dakika sürmüş, katılımcıların izni alınarak ses kaydı yapılmıştır. Daha sonra elde edilen veriler Word belgesine aktarılmıştır.

Araştırma verileri bölgede yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Elde edilen bu veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analiz yönteminde Strauss ve Corbin'in⁴⁷ kategorileri belirleme, kodlama, kategorileri adlandırma ve bu kategorilerin niteliklerini ortaya çıkmasını içeren analiz modeli kullanılmıştır. Elde edilen veriler için kod şemaları oluşturularak kodlama yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen tema ve kodlar Çizelge 2'de verilmektedir.

Çizelge 2: Tema ve alt temalar

Temalar	Kodlar
1. Mısırın yemeklik bir ürün haline gelme süreci	<ul style="list-style-type: none"> • Fırınlama • Öğütme
2. Fırınlanmış mısırdan yapılan yemekler	<ul style="list-style-type: none"> • Et yemekleri • Sebze ve ot yemekleri • Tahıl yemekleri (ekmekler ve diğer unlu mamuller) • Tahıl ve kuru baklagillerin birlikte kullanıldığı yemekler
3. Ayancık mutfağında mısırın geçmişten günümüze kullanımı	

⁴⁶ B. Matthew Miles, A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*, Sage Publication, London 1994, s. 1-337.

⁴⁷ Anselm L. Strauss, Juliet M. Corbin, *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*, Sage Publication, London 1998, s. 1-312.

Araştırmanın geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması için iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular uzmanlar tarafından değerlendirildikten sonra uzmanların geri bildirimleri de dikkate alınarak düzeltmeler yapılmıştır. Böylece araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır⁴⁸ Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için ayrıca katılımcıların görüşleri bulgular kısmında alıntı olarak verilmiştir. Bu çalışma için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun E-78977401-050.01.04-306870 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında görüşülen kişiler 46-75 yaş aralığındaki 12 kadından oluşmaktadır. Katılımcılar araştırma bölgesinde doğmuş ve ikamet etmektedirler. Katılımcıların bölgedeki ortalama ikamet süresi 62 yıldır. Kadınların biri lise, biri üniversite, 10'u ise ilkokul mezunudur. Üçü Ayancık Belediyesi Sosyal Tesislerinde aşçı olarak çalışmakta olup biri emekli memur, biri işçi, diğerleri ise ev hanımıdır. Görüşmeler ortalama 35 dakika sürmüştür (Bkz. Çizelge 3).

Çizelge 3: Katılımcıların tanımlayıcı bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Eğitim durumu	Bölgedeki ikamet süresi	Görüşme tarihi	Görüşme süresi
K1	63	İlkokul	63 yıl	7 Eylül 2023	30' 40"
K2	46	Lise	46 yıl	7 Eylül 2023	22' 52"
K3	75	İlkokul	75 yıl	7 Eylül 2023	38' 15"
K4	54	İlkokul	54 yıl	7 Eylül 2023	28' 22"
K5	65	İlkokul	65 yıl	7 Eylül 2023	36' 14"
K6	63	İlkokul	63 yıl	7 Eylül 2023	30' 19"
K7	55	İlkokul	55 yıl	8 Eylül 2023	31' 42"
K8	71	İlkokul	71 yıl	8 Eylül 2023	36' 18"
K9	61	İlkokul	61 yıl	8 Eylül 2023	27' 33"
K10	58	İlkokul	58 yıl	8 Eylül 2023	27' 28"
K11	69	Üniversite	69 yıl	7 Eylül 2023	40' 45"
K12	60	İlkokul	60 yıl	8 Eylül 2023	32' 11"

⁴⁸ Yıldırım, Şimşek, *a.g.e.*

Araştırmada üç ana tema ve altı kod elde edilmiştir. Bu tema ve kodlar aşağıda açıklanmıştır.

Tema 1: Mısırın yemeklik bir ürün haline gelme süreci

Araştırmanın ilk teması Ayancık'ta üretilen mısırın yemeklik bir ürün haline gelme süreci ile ilgilidir. Bu kapsamda (1) Fırınlama ve (2) Öğütme olmak üzere iki kod belirlenmiştir.

Ayancık'ta yaşayan katılımcıların çoğu mısırını kendileri yetiştirmektedir. Katılımcılar, mısırını kendi fırınlarında kavurmakta ancak değirmeni olmayanlar mısırını komşularının değirmenlerinde öğütmektedir.

1.1. Fırınlama

Mısırın kabuğu sararmaya başladığı zaman mısır hasat edilir. Fırın öncelikle odun yakıp ısıtılarak mısırın kurutulmasına hazır hale getirilir (Mısırın kurutulduğu fırın için bkz Şekil 2). Odunlar 1-2 saat yandıktan sonra fırının tabanı ısınmaktadır. Kor fırının ön tarafına çekilir. İçi temizlenir, süpürülür. Kabukları soyulan ve püskülleri temizlenen mısırlar koçanı ile birlikte fırına atılır. Fırının kapağı kapatılır. Fırının büyüklüğüne göre fırına 3-5 çuval (yaklaşık 50 kg) mısır konulabilir. Mısırın fırında kuruma süresi 2-3 gündür. Mısır kurumazsa ara ara karıştırılır. Mısırın ateşi fazla olursa kararmasın diye üzeri taş ile kapatılır. Fırınlanan mısır 2-3 gün sonra çıkarılır (Bkz. Şekil 3), taneleri ufalanır. Sonrasında kalburlanır, kalbur bir çeşit elek olup tozundan ve içerisinden kalan parçacıklardan arındırılması için kullanılır. Kalburlanan mısır rüzgârda savrulur, estirilir.

Şekil 2: Mısır kurutmak için kullanılan fırın

Şekil 3: Fırınlanmış mısır

1.2. Öğütme

İçindeki tozdan arındırılan mısır talebe göre kalın ya da ince olarak değirmende öğütülür (Bkz. Şekil 4-5). Mısır ununun kıvamı öğütme sırasında el ile anlaşılmaktadır.

Şekil 4: Mısır öğütmede kullanılan değirmen

Şekil 5: Mısır öğütmede kullanılan değirmen

Kaynak: Yazarlar

Ayancık mutfağında mısır çeşitli boyutlarda öğütülerek kullanılmaktadır. Bunlardan ilki diğer mısır ürünlerine kıyasla daha kalın olan ve keşkeklik mısır olarak adlandırılan üründür (Bkz. Şekil 6). Diğer keşkeklik mısırdan daha ince olan mısır bulgurudur (Bkz. Şekil 7). Son olarak mısırın en ince hali olan mısır unu Ayancık mutfağının önemli ürünleridir (Bkz. Şekil 8). Mısır unu çok ince olursa hamuru cıvık olur. Mısır ununun kalınlığı toz şeker ile nişasta arası kalınlıkta olmalıdır.

Şekil 6: Mısır keşkeği

Şekil 7: Mısır bulguru

Şekil 8: Mısır unu

Kaynak: Yazarlar

Tema 2: Fırınlanmış mısırdan yapılan yemekler

Bu tema kapsamında Ayancık'ta fırınlanmış mısırdan yapılan et yemekleri, sebze ve ot yemekleri, tahıl yemekleri (ekmekler ve diğer unlu mamuller) ve kuru baklagil yemekleri incelenmiştir. Ayrıca bu yemekler reçete oluşturularak kayıt altına alınmıştır.

2.1. Et yemekleri

Kavurulmuş mısır unu et yemeklerinde sadece Çerkez tavuğunda kullanılmaktadır. Çerkez tavuğu Ayancık'ta köy tavuğu ve kavurulmuş mısır unu ile yapılmaktadır. Ülkemizde meze olarak da tüketilen bu yemek Ayancık'ta ceviz konularak ana yemek olarak tüketilmektedir. Çerkez Tavuğunun standart reçetesi aşağıda verilmiştir.

Çerkez tavuğu (Şıpsı, Çıpsı)		
Porsiyon sayısı: 4-6 kişilik		
Hazırlama süresi: 60 dakika		
<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>	
Mısır unu	7-8 yemek kaşığı	
Köy tavuğu	1 adet	
Kırmızı acı biber	3-4 dal	
Pul biber	1 çay kaşığı	
Ceviz	400 gr.	
Sarımsak	1 baş	
Tuz	1 tatlı kaşığı	
Tereyağı	2 yemek kaşığı	
		Fotoğraf 9: Çerkez Tavuğu
		Kaynak: Mesut Önder
<p>Yapılışı: Köy tavuğu bir tencerede önce bütün olarak çevrilip kızartılır, içerisine pul biber ve su konularak haşlanır. Ceviz, sarımsak ve acı biber bir dibekte cevizin yağı iyice çıkana kadar birlikte dövülür. Bir kâseye mısır unu ve 2 su bardağı haşlanmış tavuk suyu (ılık olacak) konularak karıştırılır ve homojen boza kıvamında bir bulamaç elde edilir. Tavuklar didilir ve dövülmüş ve harmanlanmış tüm malzemeler tencereye konular. Ocağın altı yakılarak 1-2 taşım kaynatılır ve koyulaştırılır. Yayvan bir tabağa dizilerek üzerine eritilmiş tereyağı dökülür ve bolca iri kıyılmış ceviz serpilir.</p>		

2.2. Sebze ve ot yemekleri

Ayancık mutfak kültüründe sebze yemeklerinde fırınlanmış mısır unu kullanılmaktadır. Mısır unu Ayancık'ta ısırğan otu ile pişirilen *Unlu Isırğan Otunun* malzemelerinden biridir. Bu un ayrıca *Karalahana yemeği* ve *Domates*

Bulgurlusu yemeklerinde lezzetlendirme ve kıvam arttırma amaçlı kullanılmaktadır. Karalahana yemeğinin pişirilmesinde Ayancık yerli halkı ile Gürcü halk arasında farklılık bulunmaktadır. Gürcüler bu yemeğin (Gürcü mancarı olarak adlandırmaktadırlar) yapımında mısır unu yerine haşlanmış mısır bulguru kullanmaktadırlar. Mısır bulguru Ayancık'ta kavurulmuş mısırdan üretilen önemli bir gıda ürünüdür. Mısır bulguru bölgenin önemli sebze yemeklerinden biri olan *Mancar (karalahana) Dolması*nın temel malzemesidir. K2'nin konu ile ilgili görüşleri aşağıda verilmiştir:

“Gürcüler karalahana yemeğini bizden biraz farklı yapar. Biz yerliler karalahana yemeğine mısır unu veririz, Gürcüler mısır unu yerine kavurulmuş mısır bulgurunu haşlayarak kullanırlar.”

Sinop Ayancık'ta mısır unu ve mısır bulgurunun kullanıldığı sebze ve ot yemeklerinin reçeteleri aşağıda verilmiştir.

Gürcü mancarı (Karahahana)

Porsiyon sayısı: 6-8 kişilik

Hazırlama süresi: 75 dakika

Malzemeler

Karahahana	2 büyük bağ
Şiş fasulye*	400 gr.
Fırınlanmış mısır unu	3 kaşık
Kuru soğan	2 adet
Domates salçası	1,5 yemek kaşığı
Ceviz	150-200 gr.
Tereyağı	2 yemek kaşığı
Kırmızı pul biber	1 tatlı kaşığı

Miktar

Şekil 10: Gürcü mancarı

Kaynak: Yazarlar

Yapılışı: Fasulyeler haşlanır, yemeklik doğranmış bir baş kuru soğan ile kavrulur ve 2 bardak su ilave edilerek pişirilir. Lahanalar doğranarak sap kısımları yumuşayınca kadar başka bir kaptan haşlanır. Haşlanmış lahanalar fasulyeli karışıma ilave edilir. Ardından 3 kaşık mısır unu eklenerek 30 dakika boyunca kısık ateşte pişirilir. Bir tavada bir baş kuru soğan tereyağı ile kavrulur, üzerine kırmızı pul biber ve salça ilave edilerek yapılan yemeğin üzerine sos olarak gezdirilir. Son olarak yemeğin üzerine 2 büyük avuç dolusu ceviz serpilir.

* Şiş fasulye (kurutulmamış, taze iç fasulye)

Mancar dolması**Porsiyon sayısı:** 4 kişilik**Hazırlama süresi:** 80 dakika**Malzemeler**

<u>Dolma içi</u>	<u>Miktar</u>
Sarmalık karalahana	2 büyük bağ
Fırınlanmış mısır bulguru	1,5 su bardağı
Kuru soğan	3 adet
Sarımsak	3 adet
Biber salçası	1 yemek kaşığı
Maydanoz	10 dal
Yoğurt	1 kâse
Tereyağı	2 kaşık

Arzuyla göre kırmızı pul biber, nane ve tuz

Üzeri için (Sos):

Arzuyla göre sarımsak ve yoğurt

Şekil 11: Mancar dolması

Kaynak: Yazarlar

Yapılışı: Lahanalar önceden haşlanır. İçin hazırlanması için öncelikle iki baş soğan kavrulur, içerisine biber salçası ve baharatlar ilave edilir. Bu karışıma bulgur eklenir, yarım bardak su ilave edilerek pişirilir. Daha sonra üzerine kıyılmış maydanoz eklenir. Haşlanmış lahanaya yapraklarına iç malzemesi konularak işaret parmağı kalınlığında sarılır ve tencereye dizilir. Aynı bir tavada tereyağı ile kavrulan bir baş soğan tencereye dizilmiş olan sarmaların üzerine dökülür ve bir buçuk bardak su ile kısık ateşte pişirilir. Mancar dolması tüketilirken üzerine sarımsaklı yoğurt ilave edilir.

Domates bulgurlusu**Porsiyon sayısı:** 4 kişilik**Hazırlama süresi:** 45 dakika

<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>
Kurutulmuş domates	6 adet
Pırasa	6 yaprak
Fırınlanmış mısır bulguru	1 su bardağı
Kuru soğan	1 adet
Sıvı yağ	4 yemek kaşığı
Tereyağı	1 yemek kaşığı

Arzuyla göre kırmızı pul biber, karabiber ve tuz.

Şekil 12: Domates Bulgurlusu

Kaynak: Yazarlar

Yapılışı: Kuru soğan gelişi güzel doğranır, tereyağı ve sıvıyağ karıştırılarak kavrulur. Kıyılmış kuru domatesler, doğranmış pırasalar ve diğer malzemeler birlikte pişirilir. Yemeğin üzerine sarımsaklı yoğurt dökülür.

Mısır unlu ısırgan otu yemeği

Porsiyon sayısı: 4-6 kişilik

Hazırlama süresi: 65 dakika

<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>
Kuru soğan	1 adet
Isırgan otu	1 kg
Biber salçası	Yarım yemek kaşığı
Fırınlanmış mısır unu	1 su bardağı
Su	1/2 çay bardağı
Sıvı yağ	5 kaşık

Yapılışı: Kuru soğan yemeklik doğranır ve yağda kavrulur. Soğanlar pembeleştikten sonra içerisine salça ilave edilir ve birlikte kavrulur. Sonra içerisine yıkanmış, doğranmış ısırgan otları ilave edilir ve bir süre kavrulur. Yemek suyunu hafif çektikten sonra içerisine mısır unu, yarım çay bardağı su ve tuz eklenerek yemek kıvam alıncaya kadar pişirilir.

2.3. Tahıl yemekleri

Kavurulmuş mısır ile yapılan tahıl yemekleri ekmekler ve diğer unlu mamuller olarak iki başlıkta değerlendirilmiştir.

2.3.1. Ekmekler

Sinop Ayancık mutfak kültüründe kavurulmuş mısır unundan yapılan ekmekler; *hamsili mısır ekmeği*, *pırasalı mısır ekmeği* ve *ekmek güdesidir*. Hamsili ekmeğin ve pırasalı ekmekte mısır unu direkt olarak kullanılırken ekmeğin güdesinde mısır unu, buğday unuyla birlikte kullanılmaktadır. Ayrıca Ayancık'ta bayatlamış mısır ekmekleri *Yumurtalı Mısır Ekmeği* olarak değerlendirilmektedir. Yumurtalı Mısır Ekmeği bayatlamış olan mısır ekmeklerinin ince ince ufalanıp sıvı yağda kavurulması ile hazırlanır. Ekmekler karamelize olduktan sonra üzerine 3-4 adet yumurta kırılır ve yumurtalar pişene kadar kavurma işlemi devam eder ve soğutmadan tüketilir. Mısır unu kullanılarak yapılan ekmekler aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir.

Hamsili mısır ekmeği**Porsiyon sayısı:** 6 kişilik**Hazırlama süresi:** 70 dakika**Malzemeler****Miktar**

Hamsi	500 gr.
Yumurta	1 adet
Fırınlanmış mısır unu	3 su bardağı
Yoğurt	1 su bardağı
Sıvı yağ	1 çay bardağı
Tereyağı	1 yemek kaşığı
Kuru soğan	2 adet
Maydanoz	10-15 dal
Karabiber	1 çay kaşığı
Nane	1 tatlı kaşığı
Domates	1 adet
Yeşil biber	2 adet
Şeker	1 tatlı kaşığı

Şekil 13: Hamsili mısır ekmeği

Kaynak: Yazarlar

Yapılışı: Soğanlar ve yeşil biberler ince ince doğranır. Hamsi kılçıkları alınarak temizlenir ve 3-4 parçaya bölünür. Doğranmış biber ve soğan sıvı yağda kavrulur. Hafif pembeleşince, içerisine hamsi ve baharatlar ile kıyılmış maydanoz ilave edilir. Ocağın altı kapatılır. Bu harcın içine 3 su bardağı mısır unu, bir su bardağı yoğurt, bir tatlı kaşığı şeker, bir yumurta konularak yoğurulur ve bir hamur elde edilir. Elde edilen bu ekmeğ, ısısı 190 derece olan fırında 25-30 dakika arasında üzeri altın sarısı olana kadar pişirilir. Fırından çıkarıldıktan sonra hamsili mısır ekmeğinin üzerine tereyağı sürülür.

Ekmek güdesi**Porsiyon sayısı:** 6 kişilik**Hazırlama süresi:** 60 dakika**Malzemeler****Miktar**

Fırınlanmış mısır unu	450 gr.
Buğday unu	200 gr.
Ekşi maya	1 yemek kaşığı
Sıvıyağ	3 yemek kaşığı
Tuz	2 çay kaşığı
Toz şeker	1 tatlı kaşığı
Ilık su	2 su bardağı

Şekil 14: Ekmek güdesi

Kaynak: Yazarlar

Yapılışı: Tüm malzemeler suyla birlikte yoğurulur ve mayalanmaya bırakılır. Hamur kabarcınca havası alınır ve bazlama ekmeği gibi tabak büyüklüğünde parçalara ayrılarak pişirilir. Bu ekmeğin bölgede eskiden beri varil saç denilen bir saç ile pişirilmektedir.

2.3.2. Diğer Unlu Mamuller

Ayancık mutfak kültüründe kavurulmuş mısır unu ekmeğin yapımı dışında *matez*, *çerkez pastası*, *mısır tana'sı* ve *mamaliga* gibi diğer unlu mamullerin yapımında kullanılmaktadır. Bununla birlikte bir çeşit mantı olan *matez yemeği*nde kavurulmuş mısır unu buğday unu ile karıştırılarak kullanılmaktadır. Mısır ununun kullanıldığı ekmekler ve diğer unlu mamullerin reçeteleri aşağıda verilmiştir. K4 mısır tana'sı ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çok eskilerden beri yapılır bu yemek, canımız istediğinde hemen yaparız. Zaten ekmeğin yerine de yenildiğinden birçoğumuzun evinde pişer. Yenmesi kolaydır ve lezzetlidir, mısır tana'sının yanına yoğurt katkı olarak konulur.”

Matez (Pşhalive-Mantı)		
Porsiyon sayısı: 5 kişilik		
Hazırlama süresi: 75 dakika		
<u>Malzemeler</u>	Yapılışı: Mısır unu, buğday unu, su ve tuz karıştırılarak yoğurulur, ele yapışmayan bir hamur elde edilir. Kuru soğan, kurutulmuş acı kırmızı biber ile kavrulur. Altı kapatıldıktan sonra içine bolca ceviz konulur (içine çiğ yumurta da konulabilir). Küçük bir hamur bezesi avuç içinde yuvarlak biçimde açılır, iç malzemesi konularak kapatılır. Tuz atılmış kaynar suda mantı gibi pişirilir. Eskiden üzerine bir şey konulmazken günümüzde tereyağı, salçalı sos veya sarımsaklı yoğurt ile tüketilmektedir.	
<u>Hamuru için</u>		
Fırınlanmış mısır unu		400 gr.
Buğday unu		200 gr.
Su		3 çay bardağı
Tuz		2 çay kaşığı
<u>İçi için</u>		
Kuru soğan		2 adet
Acı kırmızı biber		2 adet
Ceviz		600 gr.
<u>Sosu için</u>		
Tereyağı	6 yemek kaşığı	
Salça	2 yemek kaşığı	

Çerkez pastası (Ğomle)		
Porsiyon sayısı: 4-6 kişilik		
Hazırlama süresi: 35 dakika		
<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>	Yapılışı: Su kaynatılarak kaynayan suya tuz eklenir. Mısır unu el ile yavaş yavaş kaynayan suya ilave edilirken, bir taraftan da ahşap kaşığın sapı ile sürekli karıştırılmalıdır. Karışım kaşığa yapışmayacak şekilde katı bir hamur kıvamına gelmelidir. Pişen hamur bir tabağa alınarak şekil verilir.
Fırınlanmış mısır unu	450 gr	
Tuz	1 tatlı kaşığı	
Su	1 kg	
Not: Çerkez pastası ekmeğin yerine tüketilen kıvamlı bir mısır yemeğidir. Bu mısır pastası, cevizli bırbırcığa, Çerkez tavuğu (şıpsı, çipsi), agudurşu (geçiyubu-fasulye ezmesi), abırcıman (diken ucu) mezesi, fûme et ve Çerkez peyniri ile tüketilir.		

Mısır tana'sı		
Porsiyon sayısı: 4 kişilik		
Hazırlama süresi: 55 dakika		
<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>	
Fırınlanmış mısır unu	1,5 su bardağı	Şekil 15: Mısır tana'sı Kaynak: Yazarlar
Su	2 su bardağı	
Tuz	1 çay kaşığı	
Tereyağı	3 yemek kaşığı	
Salça	1,5 yemek kaşığı	
Yoğurt	Arzuya göre	
Yapılışı: Tencerede kaynayan suya tuz konur. Bu suyun içine mısır unu sürekli olarak tuz serper gibi serpilirken bir taraftan da ahşap kaşığın sapı ya da oklava ile sürekli olarak karıştırılır. Un helvası kıvamına (tezekli bir karışım oluşur) gelene kadar pişirilir. Tavada tereyağı ve salça kavrularak yemeğin üzerine sos olarak dökülür. Bölgede bu yemek ekmeğin yanına katık olarak yoğurt ile birlikte tüketilir.		
Not: İstenirse mısır unu suda pişirildikten sonra mısır tana'sı ufalanarak tereyağında kısa süre kavrulur ve üzerine yumurta kırılır. Yumurta pişince altı kapatılır.		

Mamaliga		
Porsiyon sayısı: 6-8 kişilik		
Hazırlama süresi: 75 dakika		
<u>Malzemeler</u>	<u>Miktar</u>	
Mısır unu	4,5 su bardağı	
Tuz	1,5 tatlı kaşığı	
Su	3 su bardağı	
Dövülmüş ceviz	250 gr.	
Tereyağı	4 yemek kaşığı	
		Şekil 16: Mamaliga Kaynak: Mesut Önder
<p>Yapılışı: Su dolu tencere ocağın üzerine konular, içerisine tuz ilave edilir ve kaynatılır. Kaynamış suyun içine mısır unu yavaş yavaş ilave edilerek sürekli karıştırılır. Hamur katı kıvam alınca kadar pişirilir. Mamaliga ocaktan alınır, yağlanmış kaşık yardımıyla hamurdan küçük parçalar koparılır, kaşık ile şekli verilerek tepsiye dizilir. Mamaliganın üzerine dövülmüş ceviz serpilir ve eritilmiş tereyağı gezdirilir.</p>		

K8 mamaliga hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Mamaliga yemeği büyüklerimizden bu zamana kadar gelen lezzetli bir yemektir. İşler çok yoğun olduğunda yemek olmadığında veya canımız çok istemişse mutlaka yaparız. Yemeklerin yanına eklemek yerine tüketiriz. Yemesi kolay olduğundan çocuklar da çok severek yer.”

K11 Mamaliganın eskiden nasıl tüketildiğini şöyle açıklamaktadır:

Mamaliga ortasına fûme et veya Çerkez peyniri konularak da tüketilebilir. Eskiden zengin aileler mamaligayı fûme et ile birlikte tüketirdi. Etiler parçalara ayrılarak ocakta bulunan çengelli zincire asılarak kurutulur ve fûme edilirdi. Bu ete Ligojağ denirdi. Aynı zamanda sade yağ ya da tereyağında pişirilen yumurta mamaliganın ortası konularak tüketilirdi.

2.4. Tahıl ve Kurubaklagillerin Birlikte Kullanıldığı Yemekler

Ayancık'ta ana yemek olarak tüketilen keşkek yemeği, mısır tahılı ve kurubaklagiller kullanarak pişirilir. Ayancık mutfağında kullanılan mısırın kurubaklagiller ile birlikte kullanıldığı diğer bir yemek tuzlu aşuredir. Geçmişten günümüze dek gelen bu yemeğe eskiden ekonomik durumu iyi olanlar fûme veya kurutulmuş et ilave etmekteydiler. Günümüzde halen tüketilen bu aşurenin şekerli (tatlı) versiyonu da üretilmektedir. Ayancık'ta üretilen tuzlu aşurenin ve keşkek yemeğinin reçetesi ve yapılışı aşağıda yer almaktadır.

<p>Mısır keşkeği Porsiyon sayısı: 6-8 kişilik Hazırlama süresi: 65 dakika (kısık ateş)</p>		
<p>Malzemeler</p> <p>Mısır keşkeği Şiş fasulye Kuru soğan Sarımsak Salça Tereyağı Sıvıyağ Kaynar su Arzuya göre pul biber, karabiber ve tuz</p>	<p>Miktar</p> <p>2 su bardağı 1 su bardağı 2 adet 6 diş 1 yemek kaşığı 1 yemek kaşığı 4 yemek kaşığı 1 litre (başlangıçta) Arzuya göre pul biber, karabiber ve tuz</p>	
<p>Yapılışı: Su dolu tencere ocağın üzerine konular, içerisine tuz ilave edilir ve kaynatılır. Kaynamış suyun içine mısır unu yavaş yavaş ilave edilerek sürekli karıştırılır. Hamur katı kıvam alınca kadar pişirilir. Mamaliga ocaktan alınır, yağlanmış kaşık yardımıyla hamurdan küçük parçalar koparılır, kaşık ile şekli verilerek tepsiye dizilir. Mamaliganın üzerine dövülmüş ceviz serpilir ve eritilmiş tereyağı gezdirilir.</p>		

Şekil 17: Mısır keşkeği

Kaynak: Yazarlar

Mısır keşkeği ile ilgili olarak K7 ve K10'un görüşleri şu şekildedir:

“Mısır keşkeğimiz olmazsa olmazımız. Bayramda, düğünde hatta evde yemeklik yoksa hemen ambardaki mısıra haşlayıp pişiririz. Mesela çok iş var, mutfakta yemek yapacak zaman kalmayacak. Hemen kuzinenin üzerine keşkek konular, işler bitene kadar yavaş yavaş pişer. Eğer kemikli et varsa pişirilerek üzerine ilave edilir.” **K7**

“Mısır keşkeği olmadan ne düğün olur, ne bayram. Herkesin ev sahibinden beklediği en önemli yemektir. Üzerine kemikli et olursa daha lezzetli olur, ama şart değil.” **K10**

<p>Aşure Porsiyon sayısı: 6-8 kişilik Hazırlama süresi: 75 dakika (kısık ateş)</p>		<p>Yapılışı: Mısır, nohut ve kuru fasulye bir gece önceden suya konularak ıslatılır. Ertesi gün kuru baklagiller 15 dakika kadar haşlanır. Mısır, nohut ve fasulyenin kabukları tek tek soyulur, tencereye konularak üzerine su ilave edilir. Kaynadıktan sonra içerisine acı biber, tuz ve peynir konur. Kısık ateşte baklagiller yumuşayınca kadar pişirilir.</p>
<p>Malzemeler</p> <p>Bütün mısır Kuru fasulye Nohut Kuru peynir Acı biber Tuz Su</p>	<p>Miktar</p> <p>2 su bardağı 1 su bardağı 1 su bardağı 300 gr. 2 dal 1 yemek kaşığı 1 litre</p>	

Tema 3. Ayancık mutfağında mısırın geçmişten günümüze kullanımı

Ayancık mutfağında kavurulmuş mısırdan elde edilen mısır unu, mısır bulguru ve mısır keşkeği ile yapılan yemekler geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Buna karşın yapılan görüşmelerde “föte” adlı içeceğin unutulmaya yüz tuttuğu belirlenmiştir. Bu içecek eski zamanlarda bayramlarda yapılan bir ritüel içeceğidir. Kavurulmuş mısır ununun su ve tuz ile yoğurulmasıyla üretilmektedir. Yoğurulmuş hamurdan topak topak parçalar yapılarak kaynayan tuzlu suda haşlanır. Daha sonra haşlanmış hamur teknede bir kez daha yoğurulur. 10-15 gün mayalanmaya bırakılır. Cıvık bir kıvamda olan bu hamur kaşık ile yenir. Bir başka tüketim şekli ise boza kıvamına getirilerek içilmesidir. Küplerin dibine darı konular, bu cıvık kıvamda olan karışım darılı küpe doldurulur ve mayalandırıldıktan sonra boza olarak içilir.

Sonuç ve Öneriler

Ayancık mutfağında mısır ununun elde edilme sürecini ve Ayancık mutfağında hazırlanan mısır yemeklerinin belirlenmesi üzerine odaklanan bu araştırmada yüz yüze görüşme yöntemi kullanılarak Ayancık ilçe merkezi ve köylerinde yaşayan 12 kişiden veri elde edilmiştir. Bu verilerden yola çıkılarak içerik analizi yürütülerek aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

- Ayancık ilçesi yerel halk (Türkmen), Çerkesler, Abazalar ve Gürcüler gibi farklı etnik gurupların yaşadığı bir coğrafya olması nedeniyle bu etnik gurupların yemek kültürü belirleyicidir. Bu gurupların beslenmesinde mısır önemli bir yer işgal etmekte, mısır unundan elde edilen ürünler ekmek olarak tüketilmektedir.

- Bölgenin etnik yapısı günümüz Ayancık mutfak kültüründe Çerkes yemeklerinin öne çıkmasını açıklamaktadır. Bölgede etnik gurupların kendine özgü mutfak kültürleri yer alırken, zamanla bölge halkı ile etkileşim neticesinde mutfak kültürü zenginleşmiştir. Ayancık aynı zamanda mübadeleye kadar Rum halkının yaşadığı bir bölge olup yemek kültüründe yerli halkın yanında Rum etkileri de görülmektedir.

- Ayancık mutfak kültüründe önemli bir yeri olan mısır tahılı, bölge halkı tarafından yetiştirilmektedir. Özellikle köylerde mısır tarımı yapılmakta olup elde edilen yıllık miktar ortalama 800 tondur.

- Mısır ürünleri mısırın önce fırınlanıp sonra yerel değirmenlerde öğütülmesi/kırılması ile elde edilmektedir. Nitekim Akar Şahingöz vd.'nin⁴⁹ Karadeniz mutfak kültüründe mısırın kullanılması üzerine odaklanan araştırmasında Karadeniz'de mısırın hasattan sonra meydanlardaki fırınlarda pişirildiğini, sonrasında öğütmek için değirmene götürüldüğünü ortaya koymaktadır.

⁴⁹ Akar Şahingöz vd., *a.g.e.*, s. 22.

- Farklı boyutlarda kırılarak ya da öğütülerek elde edilen mısır özellikle mısır unu Ayancık mutfak kültüründe önemli bir malzemedir. Değirmenlerde öğütülen mısırdan 3 tür mısır ürünü elde edilmektedir. Bu ürünler; keşkeklik mısır, mısır bulguru ve mısır unudur.

- Mısır et, tahıl, ot ve sebze yemeklerinde, ekmeklerde ve kuru baklagil yemeklerinin önemli malzemelerinden biridir. Mısır çoğunlukla ekmeğin temel malzemesi, çorbaların ya da yemeklerin kıvam arttırıcısı ya da un formülasyonu olarak kullanılmaktadır. Mısır unu hamsili ekme ve pırasalı ekmekte direkt un formatında kullanılırken ekme güdesinde mısır unu, buğday unuyla birlikte karıştırılan formülasyon un olarak kullanılmaktadır. Mısır unu ekme yapımı dışında yemeklerin yanında katık amaçlı tüketilen Çerkez pastası, mısır tana'sı, mamaliga gibi unlu mamullerin yapımında da kullanılmaktadır. Arman ve Şahin Ören'in⁵⁰ araştırması mısır ununun birçok yemeğin temelini oluşturduğunu, Mamaliganın mısır unundan elde edilen başlıca yiyecekler arasında olduğunu ortaya koymaktadır.

- Ayancık mutfak kültüründe mısırın et yemeklerinde kullanımı oldukça sınırlıdır. Mısır sadece Çerkez tavuğunun yapımında kullanılmaktadır. Mısır unu ve mısır bulgurunun sebze ve ot yemeklerinde kullanımı yaygın olup mısır unu karalahana yemeği ve ısırgan otu yemeğinde lezzetlendirme ve kıvam verici olarak kullanılmaktadır. Mısır bulguru ise domates bulgurulu yemeğinde, iç malzemesi olarak karalahana dolmasında ve Gürcü mancarında kullanılmaktadır.

- Ayancık'ta ana yemek olarak tüketilen keşkek, mısır tahılı ve fasulye ile pişirilmektedir. Mısır keşkeğinden yapılan aşure yemeği Ayancık'ta tuzlu olarak hazırlanmaktadır.

- Ayancık mutfağında önemli bir yeri olan mısır yemekleri ve mısırın bir ürün olarak elde edilme süreci geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Buna karşın, mısırdan elde edilen *föte* içeceğinin üretimi oldukça azalmış olup unutulmaya yüz tutmuştur.

- Mısır yemeklerinin yapılışı genellikle aile büyüklerinden öğrenilmiştir. Mısır ile ilgili araştırmasında benzer bir sonuca ulaşan Arman ve Şahin Ören⁵¹ geleneksel yemeklerin büyüklerden öğrenildiğini ve mısır unu bazlı yemeklerin Anadolu mutfak kültüründe birkaç nesildir bilindiğini ortaya koymaktadır.

Yemek kültürünün sürdürülebilirliğinin sağlanması, gelecek kuşaklara aktarılması geleneksel kültürün korunması ve devamlılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Yerel gastronominin sürdürülebilirliği, yerel mısır üretiminin desteklenmesi, yöresel yemek reçetelerinin kayıt altına alınması, mutfak

⁵⁰ Adem Arman, Tuba Şahin Ören, "Anadolu Mutfak Kültürünün Unutulmaya Yüz Tutmuş Mısır Unu Bazlı Yemek Örneği", Ed. M. S. Küçükçiftçi, Y. Seçim, M. M. Adabalı, M. Yılmaz, *Anadolu Mutfak Kültüründen Esintiler*, Konya Kültür., Konya 2020, s. 1-20.

⁵¹ Arman, Ören, *a.g.e.*, s. 11.

geleneklerinin korunması konusunda özellikle genç neslin bilinçlendirilmesi ve yerel halkın bu kültürü koruması konusundaki kararlılığına bağlıdır. Konu ile ilgili olarak aşağıda bazı önerilere yer verilmiştir;

Yerel mısır ürünlerinin kullanılması ve üretimi teşvik edilmelidir: Yerel gıdalar (örneğin mısır), ekonomik, sosyal ve çevresel refah üzerinde geniş kapsamlı etkileri olan yerel kalkınmanın kritik bir bileşenidir. Sürdürülebilir bir yerel gastronomi, genellikle yerel malzemelere öncelik verilmesi ile mümkündür. Yerel kaynak kullanımı aynı zamanda yerel çiftçileri ve gıda üreticilerini de destekleyerek toplumun ekonomik sürdürülebilirliğine katkıda bulunur. Topluluklar, sürdürülebilir ve dayanıklı yerel gıda sistemlerini teşvik ederek tüm sakinler için sağlıklı ve müreffeh bir gelecek sağlayabilir.

Nitekim araştırma kapsamında Ayancık pazarı ziyaret edilmiş ve köylü kadınların kendi yaptıkları mısır ürünlerini (mısır keşkeği, mısır bulguru gibi) bu pazarda sattıkları gözlenmiştir. Böylece aile bütçesine de katkıda bulunmaktadır. Yemek üretiminde yerel ürünlerin kullanılması daha taze ve lezzetli malzemeler kullanılmasına olanak sağladığından yemek kalitesini de artırmaktadır. Bu, ayrıca biyolojik çeşitliliğin korunmasına yardımcı olur.

Yemek üretiminde yerel ürünlerin kullanılması hem turistler hem de yerel halk için daha çeşitli ve benzersiz bir mutfak deneyiminin elde edilmesine yol açar. Turizmin geliştiği bölgelerde faaliyet gösteren ve menülerinde yerel yemekleri bulunduran restoranlar yerel üretimin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum Ayancık için de geçerli olup ilçede gastronomi turizminin gelişmesi mısır üreticilerinin (köylülerin) gelirlerini artırarak yerel ekonomiyi de canlandırabilir. Zira Ayancık'ta ekonomik sektörler ve gelir kaynakları sınırlıdır. Ekonomik yaşam orman ürünleri üretimi ve balıkçılığa dayanmaktadır. Ayancık'ta turizm sektörü çok az gelişmiş ve genellikle yakın çevrelerden gelen ziyaretçilerle sınırlı olup turizm sezonu çok kısadır. Bu haliyle benzersiz etnik özelliklerin var olduğu Ayancık'ta gastronomi turizminin geliştirilmesi hem yerel ekonomiye hem de yemek kültürünün sürdürülebilirliğine katkı sağlar.

Yerel olarak üretilen mısır, organik tarım, ürün rotasyonu ve su tasarrufu gibi çevreyi koruyan sürdürülebilir tarım uygulamalarını da teşvik edebilir. Bu, doğal kaynakların korunmasına ve gıda üretiminin karbon ayak izinin azaltılmasına da yardımcı olur.

Yerel kültür korunmalıdır: Yerel gastronomi, bir bölgenin kültürel mirasını, geleneksel yemek uygulamalarını ve kültürel kimliğini gösterir. Bu bakımdan yöresel yemek kültürünün korunması ve sürdürülebilirliği için yemek reçeteleri kayıt altına alınmalı, reçeteler bir kitapta toplanmalı veya dijital ortamlarda saklanmalı ya da çevrimiçi yemek platformlarında yayımlanmalıdır. Mutfak geleneklerinin kayıt altına alınması geleneksel yemek bilgisini canlı tutar.

Yerel gastronomi genellikle ailelerden ve toplumdan nesiller boyu aktarılan geleneksel tariflere ve pişirme tekniklerine dayanır. Yerel gastronominin sürdürülebilirliği büyük ölçüde yeni nesillerin desteğine bağlıdır. Genç nesiller, büyüklerinden öğrenerek bu geleneklerin korunmasında, bu tarif ve tekniklerin zamanla kaybolmamasını sağlamada önemli bir rol oynar. Genç jenerasyonlar günümüzün küreselleşen modern toplumunda farklı beslenme sistemlerine önem verme, farklı ulusların yemeklerini (fastfood gibi) tüketme eğilimindedirler. Bu nedenle genç jenerasyon yöresel yemeklerin sürdürülebilirliği için bilinçlendirilmeli, bu yemekler aileler ya da yerel yönetimler tarafından yeni jenerasyonlara da öğretilmelidir. Böylece, topluma aidiyet duygusu geliştirilerek yerel gastronomiye yönelik ilgi devam ettirilebilir.

İşbirliğine ve eğitime önem verilmelidir: Yöresel yemek sunan restoranlar, çiftçiler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve tüketiciler arasındaki iş birliği, sürdürülebilir bir yerel gastronomi için şarttır. Bu tarafların birlikte çalışmaları, sürdürülebilir gıda uygulamaları konusunda birbirlerini eğitmelerine imkân sağlayabilir ve tüketiciler arasında yerel gıda sistemlerini desteklemenin önemi konusunda farkındalık yaratabilir. Bu bakımdan yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin önemi çok fazladır. Çünkü yerel örgütler geleneksel kültürün korunmasına önem vermektedirler. Bu kurumlar yöresel yemek kültürünün araştırılması, kayıt altına alınması ve yayımlanmasında büyük katkı sağlamaktadır.

Teşekkür

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki katkıları nedeniyle Ayancık Belediye Başkanlığı ve çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

1. Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevat Benk ile kişisel görüşme, 15 Kasım 2023.

ARMAN Adem, ÖREN, Tuba Şahin, “Anadolu Mutfak Kültürünün Unutulmaya Yüz Tutmuş Mısır Unu Bazlı Yemek Örnekleri”, Ed. M. S. Küçüktığı, Y. Seçim, M. M. Adabalı, M. Yılmaz, *Anadolu Mutfak Kültüründen Esintiler*, Konya Kültür, Konya 2020, ss. 1-20.

ELÇİ, Şahabettin, KOLSARICI, Özer, GEÇİT, Hüseyin, *Tarla Bitkileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

ERENSTEİN Olaf, JALETA, Moti, SONDER, Kai, MOTTALEB, Khondoker, PRASANNA, B.M., “Global Maize Production, Consumption And Trade: Trends and R&D İmplications”, *Food Security*, C:14, 2022, pp.1295-1319.

GROTE, Ulrike, FAßE, Anja, NGUYEN, Trung Thanh, ERENSTEİN, Olaf, “Food Security And The Dynamics Of Wheat and Maize Value Chains in Africa and Asia”, *Frontiers in Sustainable Food Systems*, S: 4, Sec. Land 2021, pp. 1-17.

KABACIK, Mehmet, “Karadeniz Bölgesi'nin Yöresel Mutfağı”, *Yöresel Mutfaklar*, Ed. Ebru Zencir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2016, ss.139-161.

KANNER, Ellen, “Around the World in Cornmeal Mush”, *Whetstone Magazin*, 2023, <https://www.whetstonemagazine.com/journal/around-the-world-in-cornmeal-mush>.

KUZKA (Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı), Ayancık İlçe Analizi, 2013, https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_18_HT8L47IG_ayancik_ilce_analizi.pdf

KUZUCU, Kemalettin, “Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: VIII, S: 2, 2006, ss.113-126.

MİLES, B. Matthew, HUBERMAN, A. Michael, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*, Sage Publication, London 1994.

ÖKSÜZ, Ayça Yolcolu, *Hüzün Aş Olunca/Geleneksel Çerkes Mutfağı*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2016.

ÖNAL, Elif Arzu, *1928-1938 Yılları Arasında Sinop'un Sosyo Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi SBE, Sinop 2017.

ÖZCAN, Sabahattin, “Modern Dünyanın Vazgeçilmez Bitkisi Mısır: Genetiği Değiştirilmiş (transgenik) Mısırın Tarımsal Üretimine Katkısı”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, C: 2 S: 2, Konya 2009, s.1-34.

POOLE Nigel, DONOVANİ, Jason, ERENSTEİN, Olaf , “Agri-nutrition Research: Revisiting The Contribution Of Maize And Wheat To Human Nutrition And Health”, *Food Policy*, S:100, 2021, pp.1-13.

SAVTEKİN, Nilgün, *Çölyak hastaları İçin Baklagil Unları İle Zenginleştirilmiş Mısır Eriştesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2014.

STRAUSS, Anselm, CORBİN, Juliet M., *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures And Techniques*, Sage Publication, London 1998.

SUNATA, Ulaş, “The Construction of Turkey's Circassians as a Docile Minority”, *Poligrafi*, 26, Slovenia 2021, pp. 235–260.

ŞAHİN, Salih “Türkiye’de Mısır Ekim Alanlarının Dağılışı ve Mısır Üretimi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: XX1, S:1, 2001, ss. 73-90.

ŞAHİNGÖZ, Semra Akar, ÖZTÜRK, Batuhan, KESKİN, Hilal, “Karadeniz Mutfak Kültüründe Mısır: İstanbul’da Karadeniz’i Yaşamak”, *Eurasian Education & Literature Journal*, Özel Sayı, UTKM3, 2019, ss. 20 – 31.

ŞİMŞEK, Mehmet, ŞEN, Mehmet Akif, *LAZUT Yenidünyadan Karadeniz'e Mısırın Öyküsü*, Detay Yayıncılık, Ankara 2020.

TANDZİ, Liliane Ngoune, MUTENGWA, Charles Shelton, "Estimation of Maize (*Zea mays* L.) Yield Per Harvest Area: Appropriate Methods", *Agronomy*, C: 10, S:1, Switzerland 2019, pp.1-18.

UĞURKAN Ersim, Ömür, ALYAKUT, "Kültürel Çeşitliliğin Mısır Unu Kullanımına Etkisi: Kartepe Örneğinde Mısır Ununun Kimliksel Dönüşümü". *Folklor / Edebiyat Dergisi*, C: XXVI, S:1, Kıbrıs 2020, ss.55-72.

YILDIRIM Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.

1. İnternet Kaynakları

Ayancık Kaymakamlığı, Ayancık coğrafi yapısı. 2023. http://www.ayancik.gov.tr/Erişim_Tarihi_10.10.2023

FAO (Food and Agriculture Organisation), FAO Stat. FAO, Rome. 2021, <http://www.fao.org/faostat> Erişim Tarihi: 11.12.2023.

GÖZDE Yıldırım, ÖNER, Fatih, Mısır danesinin fiziksel ve besinsel yapısı, Harman, S.92, 2020, s.2-7, <https://www.researchgate.net/publication/350515968>

Jinepsgazetesi, no:7, 1 Ağustos 2021, Sinop-Türkiye Çerkesleri. <https://jinepsgazetesi.com/2021/08/sinopturkiye-cerkesleri-7-bolum>.

OECDiLibrary (2022). Maize projections: Consumption, feed, food. <https://www.oecdilibrary.org/sites/9b139e8c-en/index.html?itemId=/content/component/9b139e8c-en>

Sinop İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2022). Tahıl ve bitkisel ürünler istatistiği. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>, Erişim Tarihi: 13.10.2023.

TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) Ziraat Mühendisleri Odası, Mısır raporu, 2020, https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=32780

TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi), Türkiye mısır ekiliş - üretim - verim ve TMO alımları (1940-2021) 2022, <https://www.tmo.gov.tr/bilgi-merkezi/tablolara>

TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu), Bitkisel üretim istatistikleri, 2023, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> sitesinden 19.03.2024 tarihinde erişilmiştir.

USDA (Amerika Birleşik Devletleri Tarım Dairesi), Corn explorer, 2023, <https://ipad.fas.usda.gov/cropexplorer/cropview/commodityView.aspx?cropid=0440000&year=2023&rankby=Production>.

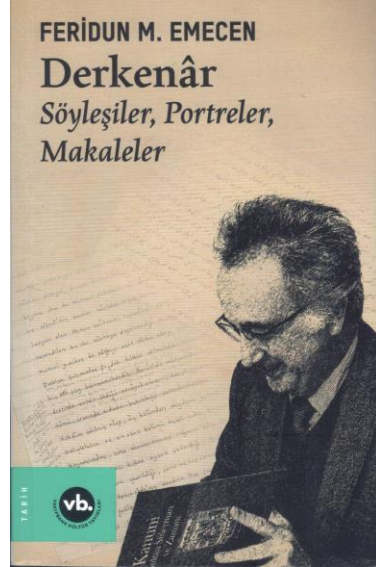
KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Feridun M. Emecen, *DERKENÂR SÖYLEŞİLER, PORTRELER, MAKALELER*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2024, 592 s., ISBN: 978-625-6385-78-8.*

*Bekir TÛTÛNCÛ***

Feridun M. Emecen tarafından kaleme alınan *Derkenâr Söyleşiler, Portreler, Makaleler* başlıklı kitap, yazarın önsözü ile başlamakta olup, bu kısımdan itibaren Söyleşiler, Raporlar Notlar Okumalar, Portreler Hocalarım: Dört Portre, Makaleler Mütalaalar Görüşler olmak üzere dört ana kısımdan meydana getirilmiştir.

Kitabın Söyleşiler kısmında yazarın genel olarak şahsi yaşamı, eğitim hayatı, akademik kariyer tecrübeleri, tarih anlayışı, popüler ve akademik manada Osmanlı tarihinin tartışmalı hususları hakkındaki mülahazaları ve yer aldığı çeşitli projeleri hakkında gerçekleştirdiği mülakatlar bulunmaktadır. Kitabın ikinci kısmında Osmanlı tarihi üzerine dünyada ve Türkiye’de meydana gelen ilmi tartışmalar hakkındaki yazarın kanaatine ve katkılarına yer verilmiş olup, ilk Osmanlı kaynaklarından bir örnekle metodolojik bir değerlendirmeye ve teşkil edilecek bir kent müzesinin tematik oluşumuna dair önerilerine yer verilmiştir. Kitabın Portreler adı altında üçüncü kısmında ise bir yandan yazarın eğitime ve akademik

* Gönderim Tarihi: 26.06.2024. Kabul Tarihi: 15.07.2024.

** *Doktora Öğrencisi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TRABZON. bekirtutuncu@outlook.com, ORCID: 0000-0001-7873-5144.

kariyerine katkıda bulunmuş hocalarına temas edilirken, diğer taraftan yazarın akademik çevre ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Kitabın son kısmı, yazarın deyimiyle “daha akademik türe girebilecek makalelerden” ve yazarın akademik kariyerinde ilgi ve istidadına inhisar eden, uzun yıllar üzerine çalışıp katkıda bulunduğu alanlardaki yazılarına yer verilmekle birlikte, son yıllarda ülkemizde yaşanmış olan doğal afetler hakkındaki mülahazaları ele alınmıştır.

Eserin Söyleşiler kısmında Tarih Çerçevemi Nasıl Kurdum? başlığı altında Emecen, gerçekleştirdiği mülakatında doğup büyüdüğü coğrafya, ailesinin kökeni ve yerleşim hareketlerinden bahsettikten sonra yapmış olduğu araştırmalar neticesinde aile bağlantılarını 1480’li yıllara değin götürebildiğini belirtmiştir (s.13). Bu bilgiler onun kılı kırk yaran araştırmacı hüviyetine dair önemli karineler sunmakla birlikte, okumaya çok istekli olduğuna dair vermiş olduğu tafsilatlı anekdotlar da onun bu yönünü destekler mahiyettedirler. Araştırmacı kişiliğiyle uyumlu ve fakat bu alanda akademik bir kariyere sahip olacağını aklına getirmemiş olan Emecen, 1975’te İstanbul Üniversitesi tarih bölümüne öğrenci olarak girmiş ve bundan sonra burada uzun yıllar çalışmıştır. Özellikle o yıllarda Annales ekolünün de etkisiyle sosyal tarih alanına ilgi duyan Emecen, Osmanlı tarihi özelinde defteroloji çalışmalarının revaçta olduğu, Nejat Göyünç, ve İsmet Miroğlu gibi isimlerin de tahrir defteri temelli çalışmalarını meydana getirdikleri bir dönemde, kendisi de Manisa Kazası’nı çalışmaya başlamıştır (s.20).

Emecen’in yine aynı başlık altında değindiği hususlardan ve kitabın muhtelif kısımlarından elde edilen karineler, kendisinin tarih anlayışı ve tarihçilik kimliği hakkında çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Bundan hareketle Emecen’in belgeye ve tarihsel olguya sadık fakat tamamen onların esiri olmadan, yani tarihçiyi âmil kılan bir metodu bulunduğunu ve aynı zamanda ideolojik fikirlerden de azade bir şekilde araştırdığı dönemin konjonktürünü ve dilini çözüp anladıktan sonra eserlerine bunları bilimsel bir titizlikle aktardığını söylemek mümkündür. Nitekim 2016’da Pecs’te Osmanlı-Macar ilişkileri hakkında gerçekleştirilen bir sempozyumda tebliğini sunarken maksadının “*burada temel gayem, Osmanlı idaresi altında Macaristan algısı ve Osmanlı siyasetinin mahiyetini tam olarak anlamaktı*” (s.31) sözleri, onun olay ve olgular muvacehesinde tarihçi olarak konumunu belirtmektedir. Yetiştirmiş olduğu talebeleri ve çalışma sahalarıyla ilgili bilgilere de yer veren Emecen’in, öğrencilerinin ilgi ve istidadlarını gözettiği ve aynı zamanda öğrencilerini kendisinin ilgilendiği alanlara da çekerek kabiliyetlerine göre özgün yüksek lisans ve doktora tezleri meydana getirmelerine destek olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı siyasi tarihi, hanedan politikaları, askeri tarih, şehir ve bölge tarihi alanlarından doktora ve yüksek lisans tezleri hazırlattığı bilinmektedir. (s.41-43)

Bir başka söyleşisinde, tarihi “*kendimizi tanımak ve bilmek*” olarak telakki eden Emecen, tarihi ve onu oluşturan en önemli unsurlardan olan maziyi

canlı bir organizma ve dolayısıyla sürekli değişmekte olan bir gerçek olarak ele almaktadır (s.51-52). Eserin muhtelif yerlerinde anlamak-anlamlandırmak mefhumlarını sıkça geçiren Emecen için “anlama”nın da kendi tarih tanımı içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim tarihi gelecek ile ilişkilendiren teması olan bir fuara gittiğinde, fuara “*Tarih: Zamanı Anlamak İçin*” temasının tarih ilmine daha yaraşır bir mahiyeti olduğuna yönelik sözleri bu veçhede manidar görünmektedir (s. 107).

Toplumsal ve kültürel birçok proje ve çalışmada yer alan, şehirlerin tarihi ve kültürel dokularının korunması yönünden titiz bir yapıya sahip olan Emecen için İstanbul kenti önemli bir yere sahiptir. Divan şairi Hayalî’den mülhem olarak bir söyleşisine adını veren “*Ol Mahiler Ki Derya İçredirler Deryayı Bilmezler*” sözü İstanbul’da yaşayan, ancak İstanbul’un tarihî mirasından ve kültür yaşantısından bihaber olan günümüz İstanbul sakinleri için kullanılmış bir eleştiri mahiyetindedir. Bu eleştirisinde İstanbul tarihinin iyi bilinmesi ve onun yalnızca günümüz anlamıyla bir şehir olarak değil, siyasi, maddi, manevi ve kültürel açılardan tarihi rolünün iyi bilinmesi gerektiğini salık vermektedir (s. 69-74). Dolayısıyla ona göre tarihçi olarak da İstanbul’a ancak bu suretle sahip çıkılabilir, tarihî ve kentsel dokusunun korunmasına bu şekilde katkıda bulunulabilir.

Tarihe olan ilgi ve alakasını “*bilinmeyen geçmişe merak*” olarak özetleyen Emecen, ilmi tartışmaları ve yeni tarihsel modellemeleri takip etmenin, arşiv malzemelerini de bu zeminde incelemenin gerekliliğine dikkat çekmiş; sadece belgelerin kronolojik bir sıra halinde alt alta dizilmesi suretiyle yapılan çalışmaların, esasında tarihçi için “aracı” rolünde bulunan belgelerin bu vasfının dışına çıkılmasına yol açtığını ve neticede anlamsız çalışmalar meydana getirildiğini belirtmiştir (s.111-114).

Emecen’in doğup büyüdüğü coğrafya olan Karadeniz’e karşı ilgisi ve merakı onun akademik çalışmalarında da tebellür etmiştir. Başta Giresun olmak üzere Karadeniz’in muhtelif şehirlerinin yerleşim tarihleri, demografik yapıları, limanları, esnafları, Osmanlı klasik dönemindeki idari yapılanmaları, kasaba ve ilçelerin inkişafı gibi birçok hususta bölge üzerine çalışmalar yapmıştır. Akademik kariyerinde mesaisinin önemli bir kısmını Karadeniz bölge tarihine ayırdığı bilinen Emecen’in bu alanda arşiv belgelerine ve kitabi kaynaklara müstenit birçok monografisi olmakla beraber, bu çalışmalarını tedvin ederek kitap haline getirmiştir. Kendisinin bu coğrafyaya olan kişisel ve duygusal bağlarına rağmen, çalışmaları incelendiğinde akademik üslup ve bilimsel metotların çizgisinden ayrılmadan ve bunun bölge tarihi için bir ihtiyaç mahiyetinde olduğu düşüncesiyle bölge tarihi çalışmalarına istikamet vermiştir (s.121-127).

Osmanlı Devleti’nin klasik dönemi ile bu dönemin temayüz eden şahsiyetleri ve olaylarıyla ilgili Emecen’in kendine has fikirlerini havi

monografileri ve kitapları bulunmaktadır. Popüler kültürde de hayli üzerinde durulan bu dönem hakkında Emecen, her kesimin bilgisine başvurduğu önemli bir ilim insanı olarak, söyleşileri de incelendiğinde bu dönem hakkında kendisine sorulan soruları yanıtladığı görülür. İstanbul'un fethi sırasında karadan yürütülen gemiler hususunda Emecen, bunun günümüzde dahi tek bir gecede başarılamayacağından bahisle, bu hareketin çok önceden planlanmış olduğu kanaatinde. Nitekim Rumeli Hisarı inşası sırasında muhtelif koylarda üsler oluşturulmuş olduğu ve buralarda çeşitli türden gemilerin inşa edilmeye başlandığını, gemilerin karadan yürütülmesi için en uygun fizikî şartlara sahip ve aynı zamanda Bizans'ın göremeyeceği bir güzergâh olarak Beşiktaş Koyu'ndan Çifte Sütunlara doğru uzana güzergâh olduğunu belirtmiştir (s.130-133). İstanbul'un İslamiyet ve Hıristiyanlık için önemli bir yere sahip olduğunu belirten Emecen, Fatih'in, Yıldırım Bayezid döneminde revaç bulan cihan imparatorluğu kurma idealini benimsediği ve ilk hükümdarlığından azledildikten sonra gittiği Manisa'da geçirdiği beş yılda fikrî temelde kendisini bu uğurda yetiştirmiş olduğu görüşündedir. (s.137-138)

Klasik dönemin bir diğer önemli hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman ve onun dönemi hakkında da makale ve kitapları bulunan Emecen, bu dönemi özellikle zihniyet tarihi bakımından ayrı bir mercek altına almıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte artık Osmanlıların cihan hakimiyeti telakkisinin farklı bir veçhe kazandığını öne sürmüştür. Bu noktada söz konusu devrin zihniyet/düşünce dünyasının bilinmesi ve bunun göz önünde bulundurulması yorum geliştirilmesini salık vermektedir. Mesela dönemin üretici faaliyetlerinde tarımsal arazinin azalmasından dolayı meydana gelen aksaklıklar ve buna bağlı olarak "sosyal tansiyon"da artış, Hicrî bininci yılın yaklaşmasıyla birlikte kıyametin kopacağına dair düşünceler ve geliştirilen eskatolojik yorumlar, ebedi saadet vb. dönemin siyasetini, hükümdar imajını ve hatta hukuki düzenini etkileyen faktörler hesaba katmak elzemdir (s.214-215).

Kitabın ikinci kısmında Emecen, Edirne'de teşkil edilecek bir tarih müzesinde Edirne kenti etrafında ve Türk hakimiyeti dönemini kapsayacak tematik bir konsept önerisinde bulunmuştur. Türklerin Balkanlara ve oradan Orta Avrupa'ya ilerleyişlerinde Edirne'nin önemini göstermek bağlamında, Türkler arasında ilk kez kimlerin Balkanlara gitmiş olduğu, Selçuklu döneminde Çaka Bey'in Adalar Denizi ve Balkan kıyılarına olan akınları, Aydınoğlu Umur Bey'in Rumeli kıyılarına akınları, Osmanlıların Balkanlara girişlerinde etkili olan amiller, Osmanlıların Edirne'de yapmış oldukları mimari eserler, Edirne'nin fethinden Bulgar işgaline kadar şehrin siyasi ve sosyal gelişimi hakkında bilgileri ihtiva eden arşiv belgeleri ve defter serilerinden örnekler, Osmanlıların Balkanlarda uyguladıkları istimalet politikasının zimmi hukuk çerçevesinde işlenmesi, gayrimüslim tebaanın Osmanlı askeri-bürokratik sistemine dahil edilişleri, Kosova savaşları, Niğbolu Savaşı ve Fetret döneminde

Edirne ve Balkanların önemi gibi temaların müzede çeşitli şekillerde işlenebileceğine yönelik önerileri olmuştur (s.249-257).

Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması ve özellikle klasik dönem nitelenmesi üzerine Türkiye’de ve dünyada yapılan tartışma ve öneriler üzerine Emecen’in de çeşitli monografiler hazırladığı ve kitaplarında da bu konuya yer ayırdığı bilinmektedir. Klasik Çağ Osmanlı Tarihçiliğinin Meseleleri başlığı altında Emecen, Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesinde kullanılan klasik çağ mefhumunun nerede başladığı ve bittiği, daha doğrusu bu kavramın nasıl sınırlandırılabilirliği hakkında bazı mütalaalarda bulunmuştur. Özellikle Fatih döneminin sonuna kadar olan devrenin Osmanlı tarihinde ilerleme paradigmasıyla ele alındığını belirtmekle beraber, ortada bir gelişmenin olduğunu fakat bunun düz bir çizgi halinde ve sorunsuz bir biçimde gerçekleşmediğini düşünmektedir (s.259). Kendisi klasik çağı hazırlık/başlangıç dönemi ve artık temellerin atılmış olduğu, zaman zaman sarsıntılar yaşansa da klasik ana çizgiden çıkılmayan dönem olarak iki kısımda ele almaktadır. Emecen’in tarif ettiği ikinci dönem içerisinde yaşanan kırılma anları, bazı tarihçilerce klasik dönemin son bulduğuna dair yorumları beraberinde getirirse de ona göre bu kırılma anları da klasik yapının içerisinde yer alan gelişmelerdir. Emecen, klasik çağın bitişini teşkil edecek kırılma noktasının devrimsel bir niteliği haiz olması gerektiğini düşünmekte ve böylesi bir gelişmenin ancak Tanzimat dönemiyle birlikte meydana gelmiş olabileceğini ileri sürmektedir (s.260-261).

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyıl, dünya tarihinde yaşanan siyasi, sosyal, demografik, askeri ve ekonomik gelişmelerin tarihçilerce değişim, dönüşüm, kriz gibi paradigmalara ele alındığı bir dönem olarak çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Emecen, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde siyasette, maliyede, haneden politikalarında, askeri stratejilerde, sosyal hayatta önemli ölçüde değişim ve dönüşümlerin yaşanmış olduğunu kabul etmesinin yanında bunu örnekleriyle beraber ele almıştır. Onun bu husustaki fikirleri özetlenecek olursa, Osmanlı Devleti’nde XVII. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümler devrimsel mahiyette olmayıp, daha ziyade Osmanlı klasik yapısı içerisinde meydana gelen sorunlara aranan cevaplar ve getirilen çözümler bağlamında ele alınmalıdır (s.265-277).

İlk Osmanlı tarihleri ve onlardan da önce meydana getirilen menkıbevi eserlerle ilgilenen ve Osmanlıların kuruluş dönemiyle ilgili muhtelif monografi ve kitapları bulunan Emecen, bu kısımda bu eserlerden biri olan ve Enveri’nin Düsturname’sinde yer alan Destân-ı Umur Paşa’yı ele almıştır. Eseri tarihçilik adına bir emsal teşkil edecek mahiyette tarih metodolojisi çerçevesinde yoğun bir biçimde tenkide tabi tutmuştur. Eserin kim tarafından yazıldığı, hangi tarihlerde yazılmış olduğu, eserin kime ithaf edildiği, bugüne değin kaç nüshasının olduğu ve bunları tespit eden araştırmacıların kimler olduğu,

muhtevası bakımından eserin kıymeti ve tarihin hangi alanlarında kullanılabileceği, konusu bakımından o dönemde müellifi böyle bir eseri meydana getirmeye sevk eden siyasi, dini ve şahsi gerekçeler, daha önce ve sonra meydana getirilmiş diğer menkıbelerle biçim, içerik, motif bakımından benzerlik ve farklılıkları, eserdeki anekdot ve hikayelerden bir tarihinin çıkarılabileceği alt metinler, eserde olayların geçtiği coğrafyanın ve yer adlarının topografik olarak doğrulanabilmesi gibi çoğu dönemin ruhunu yakalamaya ve anlamaya yönelik soruları esere sormak suretiyle menkıbanelerin tarih yazımında etkili bir biçimde kullanılabilirliğini ortaya koymuştur (s.279-302).

Kitabın üçüncü kısmında Emecen, İstanbul Üniversitesi'nde öğrencilik yıllarında ve daha sonra mesleki boyutta akademik hayatında önemli yerlerde bulunan Prof. Dr. Münir Aktepe, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu, Prof. Dr. Nejat Göyünç ile bilhassa İSAM çatısı altında birlikte önemli çalışmalarda teşrik-i mesaide bulunduğu İsmail Erünsal ile olan anılarından bahsetmiştir. Bu isimlerle hocalık, mesai arkadaşlığı ve dostluğa doğru seyreden ilişkilerinin önemli dönüm noktalarını ve biyografilerini bu eserde serdederek, akademik hayatındaki rollerini vurgulamıştır. Münir Aktepe'nin, Emecen'in Yeniçağ tarihine olan ilgi ve istidadını fark etmesi, Şehabettin Tekindağ ile olan nükteli ve öğretici anekdotları, Bekir Kütükoğlu'yla sohbetleri ile yeniçağ kürsüsü hakkında kendisine olan vasiyeti, İSAM'da kendisinin tabiriyle "bir nevi akademya" ortamında mesai arkadaşlarıyla birlikte gerçekleştirdikleri renkli sohbetler gibi verdiği küçük anekdotlarla okuyucuya keyifli bir anlatım sunmuştur (s.313-349). Aynı zamanda bu isimlerin Edebiyat Fakültesi bünyesinde meydana getirdikleri bitirme çalışmalarından, doktora ve doçentlik tezlerinden, bin bir emekle kurmuş oldukları enstitülerden, tarih dergilerinden ve kütüphanelerinden, öğrenci yetiştirmelerinde ve onların tecrübe kazanmalarındaki titizliklerinden de bahsetmiş olması, İstanbul Üniversitesi tarih ekolünün gelişimini gözler önüne sermektedir.

Kitabın dördüncü kısmına yine tartışmalı hususlardan biri olan Osmanlılarda hilafet anlayışı ile giriş yapılmıştır. Bu kısımda Yavuz Sultan Selim'den önce halife unvanının hükümdarlarca kullanımda olduğu, Selim'in esasında devralmak istediği unvanın "hadim" sıfatı olduğu, hilafet makamının siyasi manada kendi şahsında birleştirmek isteyen asıl hükümdarın Kanuni Sultan Süleyman olduğundan bahsedilmiştir (s.364). Emecen, bu çıkarımlarını Hoca İsfehani, Keşfi, Celalzâde, İbn İyas gibi dönemin tarih yazarlarının eserlerini okuyup inceleyerek elde etmiştir. Bunun yanı sıra hilafetin Abbasi halifesinden Osmanlı padişahına devredildiği iddiasının kaynağını araştıran Emecen, bu bilginin sıhhati meselesini ve nasıl yaygınlaştığını ortaya koymuştur.

Emecen'in şehir ve bölge tarihi çalışmalarına olan alakası ve lisansüstü öğrencilerini de bu hususta teşviki bilinmektedir. Trabzon, İçel, Muğla, Urfa ve Palu bölgeleri üzerine hazırlanmış olduğu doktora tezleri (s.43) bu alana olan ilgisini ve verdiği önemi gösterir. Bu kitabında da kendisinin doktora tezi çalışmasının ana unsurunu teşkil Manisa'nın Roma ve Bizans, Katalanlar, Saruhan Beyliği ve ardından son olarak Osmanlılar dönemindeki siyasi, ekonomik ve mimari gelişim ve dönüşümü hakkında bilgilere yer vermiş olması oldukça mühimdir (s.391-396). Bölge ve şehir tarihi alanında onu araştırmaya sevk eden merakının sonuçlarından biri de İmroz adası üzerine yaptığı çalışmasıdır. Adanın tarihi hakkında hemen hemen yazılmış pek bir şeyin bulunmayışı ve Osmanlı hakimiyeti döneminde ada hakkında devlet tarafından tutulmuş resmi kayıtların arşiv tasniflerinde yer bulmuş olması, Emecen'i bu malzemeleri kullanmak suretiyle adanın tarihine katkı sağlamaya iten en önemli saiklerden olmalıdır (s.397-413). Benzer şekilde semavi dinlerin ortak merkezi konumunda bulunan Kudüs kenti de Emecen'in ilgi alanına girmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Emecen Kudüs'e dair olan bu monografisinde Osmanlıların Batı'da kuruluş döneminden beri farklı dine ve millete mensup toplulukları bir arada yaşatabilme tecrübesinin Kudüs'teki tezahürlerini sosyal ve ekonomik açıdan vazgeçilmez kayıtlar olan tahrir defterlerindeki verilerden hareketle göstermiş ve bilhassa nüfusa dayalı sayısal verilerle kentin Osmanlı hakimiyetindeki demografik hareketliliğine dair önemli yorumlarda bulunmuştur (s. 415-424).

Emecen kitabın bu kısmında üzerine uzun yıllar çalışmış olduğu, Osmanlı klasik döneminin önemli simalarından olan Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarından ve vefatlarından bahsetmiştir. Günümüzde kamuoyunda ve dahi gerçekleştiği dönemde akıllarda soru işareti olarak kalmış bir husus olan Yavuz Sultan Selim'in vefatı ve buna sebep olan bir hastalık hakkında tarihi kaynaklar, raporlar ve tıp tarihi çalışmalarından yola çıkarak mütalaalarda bulunmuştur (s.443-454). Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında şahsi yaşamındaki ve hanesindeki yaşanan gelişmeler ile imparatorluk ve dünya genelinde Sultan Süleyman imajına değinen Emecen, 1543'te çok sevdiği oğlu Şehzade Mehmed'in vefatının tesiri, 1548'e değin istirahat dönemi, nikris hastalığının yaşamında yarattığı etki, Şehzade Mustafa idamının üzerinde yarattığı etki, Hürrem Sultan ve onun cenahı ile olan ilişkileri, halk içinde değişim ve bir yeniden başlangıç isteğinin tezahürü olarak Düzme Mustafa olayı gibi bütün bu yaşanan gelişmelere karşı Sultan Süleyman'ın aldığı sosyal ve siyasi önlemler oldukça akıcı ve betimleyici bir üslupta ele alınmıştır (455-464).

Bir tarihçinin üzerine yoğunlaştığı dönemi anlayabilmesi ve kapsamlı bir şekilde ele alabilmesi için o dönemin zihniyetini bilhassa kavramlar üzerinden takip etmesi gerekebilir. Zihniyet tarihi kapsamında bunun en güzel örneklerinden birini bu çalışmada ele alan Emecen, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu cihanşümul siyaset anlayışı dahilinde dönemin

ilmi kaynaklarında adı geçen ve ayrıca dönemin apokaliptik anlayışıyla da bağlantılı olan müceddid mefhumunun serencamını incelemiştir (s.473-491). Yine aynı alanda İstanbul kentini meş'um ve mev'ud kavramları açısından ele alan Emecen, Hz. Peygamberin fiten hadislerini işlemiş kronik yazarları ile fetihnamelerdeki ibarelerden yola çıkarak, İstanbul'un fethini dönemin apokaliptik düşünceleriyle birlikte ele alarak kıyamet fikri ile olan bağlantısını ortaya koymaya çalışmıştır (s.493-531).

Son olarak çevresinde yaşanmakta olan olaylara karşı bir tarihinin üzerine düşen görevi göstermesi bakımından, 6 Şubat 2023 depreminden kısa bir süre sonra Ulusal Risk Kalkanı Projesi kapsamında muhtelif bilim dallarından uzman görüşü almak için tertip edilen bir toplantıya tarihçi olarak katılan Feridun M. Emecen, Ülkeyi Sarsan Deprem Üzerine Şahsi İntibalar başlığı altında yaşanan gelişmelerin doğru şekilde tespit edilip değerlendirilmesinde tarihi bilgiye ve tarihçiye düşen görevi okuyuculara açıklamıştır (s.533-563)

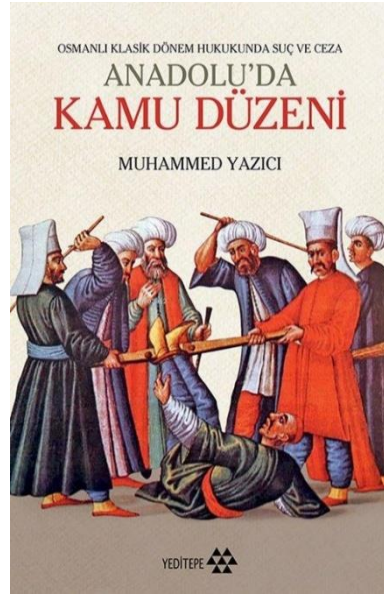
Sonuç olarak, Osmanlı siyasi tarihi, şehir tarihi, askeri tarih, zihniyet tarihi alanlarında çok sayıda monografi ve kitabı bulunan Feridun M. Emecen'in, akademik kariyeri boyunca hakkında araştırma yapmış olduğu hemen her konudaki çalışmalarından birer kesite rastlanılabilen bu kitap, onun çalışmalarından elde ettiği sonuçları, akademik kariyeri, dahil olduğu projeleri, hocaları ve öğrencileri ile olan ilişkileri, tarih anlayışı ve metodu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyucular için yegane kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

KİTAP DEĞERLENDİRME/BOOK REVIEW

Muhammed Yazıcı, *OSMANLI KLASİK DÖNEM HUKUKUNDA SUÇ VE CEZA: ANADOLU'DA KAMU DÜZENİ*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, 320 s., ISBN: 9786059787987.*

Neşe İNAK**

İnsanların hayatını güvenli bir şekilde idame ettirebilmesi bir bakıma kamu düzeninin sağlanması ile mümkündür. Bundan mütevellit devletler gerek kendi menfaatleri gerekse halkın ihtiyaçları mukabilinde bazı tedbirler almak durumundadır. Söz konusu tedbirlerin hukuki anlamda caydırıcı olması şüphesiz suçun işlenme oranında azalmayı da beraberinde getirir. Ancak hukuki kapsamda belirlenen cezalar tek başına kamu düzenini sağlamaya yetmemektedir. Dolayısıyla güvenliği sağlama hususunda kolluk kuvvetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Muhammed Yazıcı tarafından kaleme alınan “Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza: Anadolu’da Kamu Düzeni” adlı eser, kamu düzeninin sağlanmasında ihtiyaç duyulan hukuki tedbirleri örfi ve şeri hukuk çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ihtiva etmekte ve subaşılık kurumu ile de kolluk boyutunu desteklemektedir.

* Gönderim Tarihi: 05.09.2024. Kabul Tarihi: 20.09.2024.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, SAMSUN. inakneseen@gmail.com, ORCID: 0009-0000-0757-4312.

Kamu düzeninin sağlanması noktasında XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Trabzon, Bursa, Kayseri ve Manisa şehirlerinde vuku bulan suçlara yönelik alınan tedbirlerin incelendiği çalışmada, şeri ve örfi hukuk ekseninde cezalandırma usulleri ele alınmıştır. Zikredilen tarihin gerek buhran ve dönüşümün yaşandığı bir zaman dilimi olması gerekse söz konusu dönemde örfi hukuk kaidelerinin uygulama alanı olarak geniş yer bulması, zaman aralığının XVI. Yüzyılın ikinci yarısı olarak seçilmesinde etkilidir. Nüfus yapıları ve bünyelerinde barındırdığı nüfus açısından farklı özellikleri barındıran dört şehrin seçilmesi ise Anadolu'nun genelini değerlendirebilme imkânı sunmaktadır. Çalışma için ana kaynak vazifesi gören defter serilerinden çokça istifade eden yazar, toplamda söz konusu şehirlere ait 17 adet şeriye sicili defterinden ve XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ait 74 adet mühimme defteri ve 5 adet mühimme zeyli defterinden yararlanmıştır. Ahmet Akgündüz'ün dokuz ciltlik "Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri", Ömer Lütfi Barkan'ın "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları", Selami Pulaha ve Yaşar Yücel'in "I. Selim Kanunnamesi", Uriel Heyd'in "Studies in Ottoman Criminal Law" adlı çalışması ise gerek örfi hukuk noktasında gerekse referans eser alanında çalışmayı zenginleştirmektedir (s. 15-23).

Eserin mahiyeti ve kaynakları tanıtıldıktan sonra "Giriş" bölümünde, yazarın ifadesi ile *batıdaki tarih yazıcılığının etkisi ile değişim veya dönüşüm dönemi olarak adlandırılması gereken zaman diliminde* uzun süren savaşlar, timar sisteminden iltizam sistemine doğru bir kayma olması ve nüfus artışı gibi etkenler kamu düzeninin bozulmasına ve bu konuda hukuki ve kolluk boyutu kapsamında tedbirler alınmasına sebebiyet vermiştir (s. 25-29).

Dört bölüme ayrılan eserin "Kamu Düzeninin Hukuki Boyutu" adlı ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nde, had ve kısas suçlarının özel ve genel unsurları meydana geldiği taktirde şeri hukuka göre cezalandırılması, tazir suçlarında ise had ve kısas suçlarının özel ve genel unsurlarının oluşmadığı durumda İslam hukukun devlet başkanına tanıdığı yasama yetkisi çerçevesinde oluşturulan - devlete malî ve askerî alanda katkı sağlayacak- ceza kanunnameleri ile cezalandırılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca teorik olarak suçların ve cezaların şeri ve örfi hukuktaki karşılıklarına değinilen bu bölümde "kasten adam öldürme" suçunun cezası -eğer maktulün yakınları suçluyu affetmediyse veya diyete razı olmadıysa- kısastır. Kasıt dışında gerçekleşen adam öldürme olaylarında verilecek ceza diyet ve kefarettir. Kanunnamelerde hakkında kısas hükmü verilmeyen kişiye maddi durumuna göre para cezası verilir. "Hırsızlık" olaylarında suçluya verilecek ceza sağ elin bilekten kesilmesidir. Kanunnamelerde para, sopa ve teşhir cezaları ile birlikte birkaç kez hırsızlık yapan kişilerin asılabildiği belirtilir. İşkence yöntemi ise elinde çalıntı mal bulunduran sabıkalı kişilere uygulanır. "İçki içmenin" had cezasını mı yoksa tazir cezasını

mı gerektirdiği konusunda tartışmalar olmakla beraber suçluya verilecek ceza ya seksen sopedir ya da para cezasıdır. “Cinsel ve genel ahlaka aykırı suçlar” başlığı altında zina, özel ve genel unsurlara ek olarak bazı özel ispat şartlarını da gerektirdiğinden ispatlanması zor, cezası da evli ve bekar olma durumuna göre değişen bir suçtur. Bu doğrultuda bekar birine verilecek ceza yüz sopa iken evli olana verilecek ceza recm’dir. Zina iftirası da suç olarak değerlendirilmekle beraber cezası seksen sopedir. Kanunnamelere göre para, sopa ve hapis gibi hafif cezaların yanı sıra zorla nikah kıyma, çeşitli taciz ve sarkıntılık olayları, livata gibi durumlarda suçlular siyaset edilebilir. “Müessir fiiller (yaralama)” şeri hukuka göre kısas cezasını gerektirirken, kanunnamelerde para ve sopa cezasından öteye gidilmez. Had ve tazir cezasını gerektiren “küfür ve hakaret” suçunda ise her iki durumda da miktarı farklı olmakla birlikte para cezası uygulanır. Bu minvalde Osmanlı Devleti’nde kanunnamelerden hareketle, şeri hukukta belirtilen suçların şartları sabit olmadığında genellikle para cezasına dönüştürüldüğü ve Osmanlı ceza kanunnamelerine özgü olmakla birlikte para cezalarının suçlunun maddi durumuna göre belirlendiği yazarın üzerinde durduğu konular arasındadır (s. 54-86).

Teorik bilgilerin ardından şeriye sicillerindeki kayıtlardan istifade edilerek olayları mahkemeye intikal ettirenler ve intikal eden konular hakkında istatistiki veriler ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda suçların %48’i suça maruz kalan kişi, %35’i kamu düzeninden sorumlu devlet görevlileri, %9’u mahalle/köy sakinleri, %6’sı suça maruz kalan kişinin yakınları ve %2’si ise suça maruz kalanların vekilleri tarafından mahkemeye intikal ettirilmiştir. İntikal ettirilen konuların %58’ini çeşitli müessir fiiller ve küfür/hakaret içeren suçlar, %30’unu hırsızlık suçu, %4’ünü cinsel ve genel ahlaka aykırı suçlar, %8’ini ise iktisadi hayatı bozan birtakım suçların oluşturduğunu tespit eden yazar, sicillerin belirli bir sistematığe göre tutulması ve davalı ile davacıdan kaynaklı problemler sebebiyle suçların teorikte belirtildiği gibi belirli bir oranla kayıtlardan yararlanılarak ortaya konulmasının zor olduğunu ve söz konusu durumun *hukuki bir problemden ziyade mali bir sorun olarak değerlendirilmesi gerektiğini* ifade etmiştir (s. 86-107).

İkinci bölümde “Osmanlı Devletinde Kamu Düzenini İhlal Eden Suçlar” başlığı altında, seçilen Anadolu şehirlerinde suçların kaynaklara nasıl yansıdığı ve suçlulara ne gibi cezalar verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde “adam öldürme suçu” genellikle insanların özel yaşam alanı olmayan mekanlarda işlenmekte ve daha çok maktulün varisleri tarafından mahkemeye intikal ettirilmektedir. Belgelerde söz konusu suçun işlenme sebebi açıkça belirtilmese de cinayet, intihar ve çok yaygın olmamakla birlikte zehirlenme, üzerinde durulan ihtimaller arasındadır. Bu tür davalarda devlet görevlileri hem davalı konumunda hem de maktul durumunda bulunabilmektedir. Sicillerde bu konu ile ilgili kayıtların neredeyse tamamına yakınında suçlulara ne ceza

verildiği belirtilmemiştir. Kıyas hükmünün diyete çevrildiği sadece bir kayıt bulunmaktadır. Daha çok gece ve özel mekanlarda işlenen “hırsızlık” suçu ise genelde suça maruz kalan kişiler tarafından mahkemeye intikal ettirilmektedir. Bu tür suçlarda sabıkalı olan kişilere suçunu itiraf etmesi için işkence edildiği sicillere yansımıştır. Söz konusu suçun işlenmesi durumunda verilen şeri ceza ile ilgili sicillerden herhangi bir bilgi elde etmek zordur. Fakat kanunnamelerde belirtilen siyaseten katl cezasının uygulandığına dair kayıt vardır. Diğer suçların dolaylı sebebi olarak ifade edilen “içki içme suçu” kayıtlarda tüm mekanlar belirtilmemekle birlikte ev, meyhane, kahvehane, bekar odaları, düğünler ve gayrimüslimlerin evlerinde işlenen ve çoğunlukla devlet görevlileri tarafından mahkemeye intikal ettirilen konulardandır. Ayrıca içki içme suçu kapsamında suçu işleyenlerin baba adında daha çok Abdullah isminin bulunduğu istatistiksel verilerle desteklenmiş ve gayrimüslim nüfusun fazla olmasının suçun işlenmesi üzerinde etkisi olduğu üzerinde durulmuştur. Sicillerde bu suça verilen ceza ile ilgili yok denecek kadar az kayıt vardır. Sadece bir olayda para cezasının verildiği ifade edilmiştir. “Cinsel ve genel ahlaka aykırı fiillerin” mahkemeye intikalinde devlet görevlileri (subaşı, ases) çoğunluğu oluşturmaktadır. Evlerde ve bekar odalarında işlenmesi daha muhtemel olan bu suçlara ait olmak üzere, incelenen sicillerde toplamda 155 kayıt vardır. İçki içme suçunda olduğu gibi bu tür vakalarda da baba adı Abdullah olan kişilere kaynaklarda çokça rastlanması suçun gayrimüslimler arasında işlendiği üzerinde durulmasına sebebiyet verir. Sicillerde mahalleden ihraç kararları dışında cezalar belirtilmemiştir. Sadece tek bir kayıta zina suçunu işlediğini itiraf eden bir erkek hakkında had cezasına hükmedildiği belirtilmiştir. Emirlerde ise çengele vurma, idam ve kürek cezası gibi cezalar verildiği belirtilmektedir. Kayıtlarda az rastlanan “küfür ve hakaret suçu” genellikle suça maruz kalanlar tarafından mahkemeye intikal ettirilmiş ve bu konu eserde kişi veya kişiliğe yapılan, kutsal değerlere yapılan ve mahremiyete yapılan küfür ve hakaretler olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. Kaynaklarda küfür ve hakaret eden şahıslara ne ceza verildiği hakkında bir bilgi bulunmamakta, merkezden gönderilen hükümlerde ise hakaret ve küfrün boyutuna göre farklı cezalar verildiği belirtilmektedir. Birinci bölümde bahsedilmeyen “iktisadi hayatı bozan suçların” mahkemeye intikalinden muhtesip ve onun tarafından görevlendirilen koloğlanları sorumlu tutulmaktadır. İncelenen belgelerde ise cezalara yönelik sınırlı sayıda kayıt olduğu ifade edilir (s. 109-190).

Bölümün devamında konu kapsamı dahilindeki şehirlere ait kayıtlardan hareketle suçların şehir bazında dağılımı ve davalı-davacı kimlikleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu bağlamda Bursa’da 1582-1586 tarihleri arasında en çok işlenen suçlar sırasıyla içki içme suçu, ekonomik suçlar, kişilere karşı işlenen suçlar (adam öldürme, çeşitli müessir fiiller, hakaret/küfür) ve son olarak da cinsel ve genel ahlaka aykırı suçlar olmak üzere dört başlık altında toplanır.

İslam ceza hukuku tasnifine göre ise birinci sırada had, ikinci sırada tazir, üçüncü sırada kısas gelmektedir. Trabzon'un dört buçuk yıllık zaman aralığında ise ilk sırada kişilere karşı işlenen suçlar (çeşitli müessir fiiller, hakaret, küfür ve önemli bir yekunu oluşturan adam öldürme) yer almaktadır. İçki içme, hırsızlık, ekonomik suçlar ve son olarak da cinsel ve genel ahlaka aykırı suçlar söz konusu şehrin kamu düzenini olumsuz etkileyen diğer olaylardır. İslam ceza hukukuna göre ise sırasıyla had, tazir ve kısas cezaları gelmektedir. Üzüm üretimi ile adından söz ettiren Manisa'nın on bir aylık zaman diliminde, kayıtları en çok meşgul eden suçun içki içme suçu olması tesadüf olmasa gerekir. Davacı kimliklerinde din, cinsiyet ve meslek açısından bir değerlendirme yapıldığında Müslümanların gayrimüslimlere, erkeklerin kadınlara ve çeşitli devlet görevlilerinin çeşitli meslek erbabına göre oranı daha fazladır. Davalı kimlikleri için din ve cinsiyet faktörü değişmemekle birlikte davacı kimliklerinden farklı olarak çeşitli meslek erbabının çeşitli devlet görevlilerine oranı çoğunluğu oluşturmaktadır (s. 190-214).

Üçüncü bölüme "Kamu Düzeninin Kolluk Boyutu: Subaşılık Kurumu" adını veren yazar, kamu düzeninden sorumlu devlet görevlilerini subaşı, ases ve yasakçı özelinde gerek halk ile gerekse diğer devlet görevlileri ile münasebetleri çerçevesinde değerlendirmeye çalışmıştır. Asli görevi uzmanlık alanına giren vergileri toplamak ve kamu düzenini sağlamak olan subaşının, kolluk görevleri, beledi görevleri ve başka birtakım görevleri ifa etmesi gerekmekteydi. Kolluk görevi kapsamında şehrin güvenliğini sağlamak, kamu düzenini ihlal eden kişileri mahkemeye getirmek ve onları kadı hükmü ile cezalandırmak subaşının görevi idi. Fakat sicillerde suçlulara verilen cezalar yer almadığı gibi subaşının cezayı nerede ve nasıl uyguladığı da açıklanmamıştır. Mühimme kayıtları ise bu konuda sınırlı sayıda bilgi içermektedir. Şehirde yapılacak olan binanın inşa süreci ve kilise tamiri gibi konularda kadı ile birlikte teftiş yapan subaşının beledi görevleri de bu doğrultuda yürüttüğü söylenebilir. Yeniçeri ocağına oğlan devşirmek, şehir ve kasabalardaki ulaklara beygir tedarik etmek subaşının kolluk ve beledi görevi dışında yerine getirmesi gereken görevler arasında idi. Subaşılar görevleri itibariyle taşradaki otoriteyi sağlamaya yatkın aynı zamanda da görevini suistimal etmeye açık bir pozisyonda idi. Verilen emri uygulamama, suçlulardan kanuna aykırı para alma, görev alanının dışına çıkma, kadı hükmü olmaksızın suçluları cezalandırma ve reaya zulüm subaşılardan görevlerine ilişkin suistimalleri arasındadır. Merkeze yansıyan şikayetler neticesinde görevini kötüye kullanan subaşılar görevlerinden alınmakta ve gerekli görülürse tedip ve hapis cezası da verilebilmektedir (s. 215-251).

Subaşılara bağlı olan ve kayıtlarda pasban veya yatakçı tabirleri ile ifade edilen asesler; istisnaları olmakla birlikte daha çok geceleri görev yapmakta, çarşı ve pazarlarda yaşanması muhtemel hırsızlık olaylarını mahkemeye intikal ettirmekte ve mahalle arasında bulunan dükkanların güvenliğini sağlamaktadır.

Kanuni döneminde ortaya çıkan ve kapıkullarından seçilen yasakçıların ise şehir güvenliğini sağlamak, taşrada görev yapan yeniçerilerin reayaya zulmünü önlemek ve sahte kapıkullarını takip etmek gibi görevleri bulunmaktaydı. İncelenen sicillerde ise sadece Bursa şehrinde yasakçılara tesadüf edildiği belirtilmiştir (s. 251- 256).

“Kamu Düzeninin İşleyişi” adlı son bölümde, kamu düzeninin işleyişini olumsuz yönde etkileyen olaylar ve kamu düzeninin sağlanması noktasında alınan tedbirler incelenmiştir. Bu doğrultuda serbest timar uygulaması; sancak dahilindeki serbest ve serbest olmayan timarlarda güvenliğin sağlanması, vergilerin (bâd-ı hevâ yani cürm ü cinayet vergisi) tahsili ve suçluların cezalandırılması hususunda yetki çatışmasına sebebiyet vermiştir. Yeniçerilerin, yasakçı adıyla görevlendirilmesi; sancakbeyi ile beylerbeyinden bağımsız, subaşılara şiddet uygulayan, reayanın malına el koyan ve gerektiğinde de askeri sınıfın farklı cezalandırma usulüne tabi olmasından mütevellit imtiyaz elde eden bir güruhun türemesine ortam hazırlamıştır. İçki tüketimi ve meyhane varlığı, kamu düzenini olumsuz yönde etkileyen suçların nerdeyse tamamının dolaylı sebebinin oluşturmaktadır. Devlet, meyhanelerin kapatılması ve içki yasağı ile kullanımı sınırlandırsa da tam olarak engelleyememiştir. Çalışmanın giriş kısmında üzerinde durulan konulardan biri olan iltizam sisteminin, emanet usulü ile gerçekleştirilen vergi tahsilinin yerini almasıyla birlikte, askeri sınıf güvenliği ve vergi tahsilini ayak amilleri veya pare voyvodalarına devretmiş ve bu durum iltizamdan elde edilen miktarın reayadan tahsil edilmesine neden olmuştur. Ayrıca, sürekli el değiştiren mukataalar görevlilerin değişmesini de beraberinde getirdiğinden yetki alanına yeterince adapte olamayan görevliler vergileri toplama hususunda da sorun yaşamıştır (s. 257-271).

Kamu düzeni; idari değişiklikler, kefalet sistemi, şehirlerde yapılan düzenlemeler, kürek cezası, tüfek kullanımının sınırlandırılması ve sefer zamanlarında alınan tedbirler ile sağlanabilmektedir. Dolayısıyla beylerbeyliğin sınırları dahilinde olan bir nahiyenin gerektiğinde başka bir beylerbeyliğe ilhak edilebilmesi, sancaklardan bazılarının müstakil sancağa dönüştürülmesi, tahrir esnasında bir yerin sancaktan çıkarılması ve ihtiyaç halinde mahkeme sayısının artırılması idari değişiklikler kapsamına girmektedir. Kefalet sistemi ise nefse kefalet özelinde şahsın gerektiğinde bulunup mahkemeye getirilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca, şehir dışından gelen hizmetçiler ve ırgatlar için kefil bulunması, söz konusu uygulamanın sadece suçlular için olmadığını kanıttır. Suçluların kaçmasını engellemek ve güvenliği sağlamak için mahalle kapılarının inşa edilmesi, boş arazilerin kiraya verilme suretiyle şenlendirilmesi, meyhanelerin kapatılması veya Müslümanların olmadığı yerlerde kurulması ve reaya ile askeri sınıfın alışveriş yaptığı dükkanların ayrı olması şehirlerde yapılan düzenlemelere misal verilebilir. Hakkında kısas cezası verilmeyen suçlulara kürek cezası verilerek hem donanmanın kürekçi ihtiyacı karşılanmış

hem de halkın güvenliği sağlanmıştır. Kamu düzenini etkileyen bir diğer olay da tüfek kullanımının reaya arasında artmasıdır. Devlet, av amacıyla dahi olsa kullanımını yasakladığı tüfeklerin, ok ve yay gibi savaş aletlerinin toplanmasını sağlamıştır. Sefer zamanlarında sancakbeylerinin savaşa gitmek yerine bulunduğu bölgeyi muhafaza etmesi, görev icabı sancak dışına çıktığında da güvenliği başka bir sancakbeyinin sağlaması ve gerektiğinde sancağın güvenliği için yasakçıların tayin edilmesi emredilmektedir (s.271-288).

Sonuç olarak yazar, Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısının teorikte kanunnameler ve İslam hukuku ile açık bir şekilde ifade edildiğini ancak kaynakların, cezaların uygulanma noktasında fazla bir bilgiyi ihtiva etmediği belirtmekte ve Osmanlı hukuku hakkında bugün dahi devam eden şeri ve örfi tartışmalarının en azından XVII. Yüzyıla kadar var olmadığını vurgulamaktadır.

İstatistiki veriler ile desteklenen çalışmaların, sosyal olayları zihinde şekillendirme noktasında okuyucuya katkı sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu tür çalışmalar sosyal hayatı yansıtan arşiv kaynakları ile desteklendiğinde klasikleşmiş bir tarih yazımının dışına çıkılmakta ve çeşitli disiplinlerin sahasına adım atılmaktadır. Söz konusu çalışmada da bahsedilen tanıma uygun bir perspektif ortaya konulmak istenmiş ve büyük ölçüde de başarı sağlanmıştır.